

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Koszovó

Elemzések és dokumentumok

A kisebbségi oktatás finanszírozása

Románia és Szerbia

A Ceaușescu utáni Bukarest

2008/2

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.

Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)

Fax: (00 36 1) 224 6793

E-mail: regio@chello.hu

LAPUNKAT TÁMOGATTA

Felelős kiadó: Fejős Zoltán főigazgató.

Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Néprajzi Múzeum, 2007

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 19. évfolyam, 2008. 2. szám

KOSZOVÓ: ELEMZÉSEK ÉS DOKUMENTUMOK

SZILÁGYI IMRE	
Szerbia viszonya a Koszovó-problémához	3
SZEMLÉR TAMÁS	
Koszovó: független állam, életképes gazdaság?	20
JUHÁSZ ADRIENN LILLA	
Versengő etnopolitikák és megosztás Koszovóban	33
DOBOS EDGÁR	
Etnicizált kategóriák és helyi valóságok: a közösségi határvonalak újrarajzolása Koszovóban	58
Koszovó jogi státusa (SULYOK GÁBOR)	96
ENSZ BT 1244 (1999) számú határozat	100
Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére <i>(részletek)</i>	110
Koszovói Függetlenségi Nyilatkozat	135
A Koszovói Köztársaság Alkotmánya <i>(részletek)</i>	140

KISEBBSÉGI OKTATÁSFINANSZÍROZÁS: ROMÁNIA ÉS SZERBIA

MÁRTON JÁNOS	
A romániai közoktatás finanszírozása	161
RÁC LÍVIA	
A szerbiai oktatási rendszer finanszírozása és néhány kisebbségi vonatkozósa	188

MŰHELY

ZAHORÁN CSABA

Belvárosi perifériák avagy barangolások a Ceaușescu utáni
Bukarestben

211

SZEMLE

KISS BALÁZS – VARGA BÁLINT

Apró lépések a pozitívizmus után.

Történetírás az átalakuló Közép-Európában

(Sorin Antohi – Balázs Trencsényi – Péter Apor (szerk.):

Narratives Unbound. Historical studies in post-communist
Eastern Europe)

231

LŐRINCZ D. JÓZSEF

A kolozsvári magyarok társadalma

(Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana:

Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in
a Transylvanian Town)

240

KOSZOVÓ: ELEMZÉSEK ÉS DOKUMENTUMOK

SZILÁGYI IMRE

Szerbia viszonya a Koszovó-problémához *1999 júniusáig*

SZerbia 1389-ben a nevezetes rigómezei (azaz Koszovó Polje-i) csatában szenvedett hosszabb távon súlyos következményekkel járó vereséget a terjeszkedő török birodalomtól, de a szerb közgondolkodásban Koszovó (a szerb nemzeti retorikában: Koszovó és Metohia, rövidítve Koszmet) csak a 19. század második felétől kapott kiemelkedő szerepet. Egyrészt azért, mert történelme során ekkor szervezték meg először (a törökök) önálló közigazgatási egységként. Másrészt azért, mert az 1878-as berlini egyezmény értelmében a török birodalomtól függetlenné váló Szerbia egyik fő célkitűzése a szerbnek tekintett területek visszaszerzése volt, s ebben Koszovó különleges fontossággal bírt. Nem csak azért, mert területén valóban fontos és jelentős művészeti értéket képviselő szerb középkori egyházi létesítmények találhatók, s nem is csak azért, mert ásványkincsekben gazdag. Hozzájárult ehhez az is, hogy a terület demográfiai arányai a 15. századtól kezdve a különböző irányú migrációs folyamatok eredményeképpen a szerbek kárára változtak. Olyannyira, hogy amikor a szerbek és albánok közötti ellenségeskedés következményeként 1878 és 1912 között mintegy 60 ezer szerb kényszerült arra, hogy elhagyja Koszovót, a szerbek kisebbségbe kerültek,¹

¹ Csaplár Krisztián–Seres Attila: Délszláv-albán erőviszonyok az Oszmán Birodalomban. *História*, 2007. 2. 11–17. itt: 11. Bíró László szerint (Koszovó Jugoszláviában. *História*, 2007. 2. 17–21. itt: 17.) viszont a szerbek már a 17–18. századi migrációs és demográfiai folyamatok következtében kisebbségbe kerültek. A koszovói etnikai viszonyokról, a migrációkról, illetve az ezekről szóló vitákról lásd még: Clewing, Konrad: Mythen und Fakten zur Ethnostruktur in Kosovo – Ein

s a számukra kedvezőtlen demográfiai folyamatok a 20. század során fölgyorsultak. Mindezt érzelmileg erőteljesen motiválta, hogy a romantikus szerb nemzeti ideológia mozgósító erőként használta fel a rigómezei csata köré kiépülül mitológiát. Az említett tények és a nemzeti mitológia eredményeképpen a szerb közgondolkodásban Koszovó területe szentnek, az ott élöl albánság ellenséges etnikumnak számít(ott).² Az ellenséges érzület a külvilág számára mindenekelőtt az 1912-es balkáni háború folyamán gyakorolt szerb kegyetlenkedések idején vált nyilvánvalóvá.³

A rövid 20. század nagyobbik részében szerb hatalmi dominancia érvényesülül Koszovóban, ez azonban az 1960-as évek második felétől súlyos sebeket kapott. Szerb szempontból elfogadhatatlan volt, hogy az albánok 1968-ban, majd 1981-ben köztársasági státuszt követeltek maguknak. Amíg ugyanis az egyik legfontosabb nyugati elemző (Monica Beckman-Petey) úgy vélte, a jugoszláv alkotmány preambulumban foglaltak ellenére⁴ sem egyértelmű, hogy az egyes jugoszláv tagköztársaságok kiválhatnak-e a föderatív államból, s ezért szerinte nem kell félni attól, ha Koszovó köztársasággá válik,⁵ addig szerb meggyőződés szerint a köztársasági státuszt elnyeröl Koszovó felléphetett volna az elszakadás igényével.⁶

Sőt, a szerb értelmiségiek egy része, köztük a 2000 óta kulcspozíciókat betöltöl Vojislav Koštunica, még azt a széleskörű autonómiát sem tekintette elfogadhatónak, amit az 1974-es szövetségi alkotmány biztosított a szerb tartomány számára. A jogi egyetem doktorátusát éppen akkor

gesichtlicher Überblick. in: Clewing, Konrad-Reuter, Jens (koord.): Der Kosovo Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf. Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit: München, 2000. 17–63.

² Sundhaussen, Holm: Kosovo: Eine Konflikts-geschichte. in: Clewing, Konrad-Reuter, Jens (koord.): i. m. 65–88. itt: 71–72.; Reuter, Jens: Serbien und Kosovo – Das Ende eines Mythos. In: uo., 139–155. itt: 142–144., 149. Az albánokkal szemben 1878 és 1989 között megnyilvánuló szerb álláspontokról és magatartásról lásd: Korsika, Bojan (glavni urednik): Srbija i Albanci. Časopis za kritiko znanosti: Ljubljana, 1989. 1–3. knjiga.

³ Konfliktus egy évszázaddal ezelött. *História*, 2007. 2.16.

⁴ Jugoszlávia nemzetei, minden nemzetnek az elszakadás jogát is magában foglaló önrendelkezési jogából kiindulva... *A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya*. A JSZSZK Hivatalos Lapja: Belgrád, 1974. 7.

⁵ Beckman-Petey, Monica: *Die jugoslawische Föderalismus*. R. Oldenbourg Verlag: München, 1990. 128–131.

⁶ Vučinić, Milan: Zašto Kosovo ne može da bude republika. NIP Poslovna Politika: Beograd, 1990. 218–219.

megszerző Koštunicát 1974-ben pont azért távolították el egyetemi állásából, mert ellenezte az említett alkotmány preambulumban foglaltakat, illetve az autonóm tartományoknak biztosított széleskörű jogokat.⁷ Egyebek között éppen Koszovó tematizálása volt az, ami Slobodan Milošević számára lehetővé tette a nép bizalmának megnyerését és a politikai hatalom megragadását,⁸ sőt az értelmiségiek meglepően széles körének támogatását. Ebben az időben jelentek meg azok a jelszavak (*Ne damo Kosovo* – Nem adjuk Koszovót, *Kosovo je Srbija* – Koszovó az Szerbia),⁹ amelyek mind a mai napig fellelhetőek a Koszovóval kapcsolatos szerb retorikában és propagandában. (A *Kosovo je Srbija* szlogen a legutóbbi időben a szerb kormány honlapján tűnt fel.¹⁰) Mindennek birtokában, s a jugoszláv köztársaságok ellentétes érdekeinek nyilvánvalóvá válása közepette¹¹ foszthatta meg Milošević 1989-től Koszovót az autonómia lényegi elemeitől. Milošević, aki így még a jugoszláv föderáció fölbomlása előtt fölszámolta Koszovó autonómiáját, „hosszú időre Szerbia belső ügyévé minősítette vissza a koszovói kérdést.”¹²

Bár a koszovói parlament 1991. szeptember 22-én kikiáltotta Koszovó függetlenségét, Miloševićéknek egy ideig nem kellett aggódniuk. Az Európai Közösség ugyanis, amely 1991. december 16-án meghatározta, hogy az önállósulni kívánó kelet-európai és szovjetunióbeli

⁷ Cigar, Norman: *Vojislav Koštunica and Serbia's Future*. Saqi Books–The Bosnian Institute: London, 2001. 19.

⁸ Antonić, Slobodan: Slobodan Milošević 1987–1997 közötti uralkodása: kísérlet a tipológiai meghatározásra. In: Szerbhórvát György (összeáll.): *Viszolygás a városból*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2002. 82–108. itt: 82–86.

⁹ Jović, Dejan: *Jugoslavija. Država koja je odumrla*. Prometej: Zagreb, 2003. 390.

¹⁰ *Kosovo je Srbija*. <http://www.srbija.sr.gov.yu/kosovo-metohija/index.php?id=83395>

¹¹ Az 1980-as években a délszláv nemzetek között rendkívül komoly vita bontakozott ki arról, hogy kik a felelősek a Jugoszláviában kialakult súlyos gazdasági és társadalmi válságért, illetve arról, hogy milyen irányban kell keresni a kibontakozást. A rendkívül bonyolult kérdéskört kényyszerűen leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a szlovénok és a horvátok a piacgazdaságot, a társadalmi viszonyok liberalizálását, a többpárti demokráciát és Jugoszlávia konföderációjá történő átalakulását tűzték ki célul, a szerbek legnagyobb része pedig az úgynevezett modern föderációt, ami az adott körülmények között mindenekelőtt az 1974-es alkotmány centralizációs célú megváltoztatását, s a vezérelvű társadalmi modell elfogadását jelentette. A szlovénok különböző okokból a nagyobb jogokat követelő koszovói albánok mellé álltak, amit a szerb társadalom felháborodottan vett tudomásul.

¹² Juhász József–Magyar István–Tálas Péter–Valki László: *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Osiris: Budapest, 2000. 41.

köztársaságok mely feltételek teljesülése esetén válhatnak függetlenné,¹³ nem foglalkozott az albánokkal. Amikor a koszovói albánok 1991. december 23-án függetlenségük elismerését kérték az EK-tól, a szervezet jelezte, hogy Koszovó nem tárgya a jugoszláv állam felbomlása utáni rendezésnek (kiválási joguk csak a köztársaságoknak van, az autonóm tartományoknak nincsen).¹⁴ A belgrádi vezetés és a párhuzamos intézményi struktúrát kiépítő koszovói albánok között 1997-ig különböző okok miatt egyfajta patthelyzet alakult ki. Ennek mindenekelőtt az vetett véget, hogy a radikalizálódó albán fiatalok az éppen zavaros időket élő Albániából nagy mennyiségű fegyverhez jutottak. Az addigi szörványos összecsapásokat ezután erőteljes fegyveres küzdelem váltotta fel. Bár a nemzetközi közösség viszonylag gyorsan megpróbálta megfékezni a konfliktust, azt valójában már akkor sem lehetett megoldani. Az albánok mindent elkövettek, hogy megszűnjön a tartomány feletti szerb fennhatóság, a szerbek pedig úgy igyekeztek eleget tenni a nemzetközi követeléseknek, hogy közben ne veszítsék el a Koszovó feletti szuverenitásukat.

A szerbek helyzetét egyfelől a koszovói albánok törekvései és fegyveres akciói, másfelől az 1999 elején megtartott rambouillet-i konferencián a nagyhatalmak által előterjesztett követelések nehezítették. Ez utóbbiak nem csupán Koszovó számára kívántak rendkívül kiterjedt autonómiát biztosítani, de bizonyos részüket (amelyek lehetővé tették volna, hogy a NATO erői szabadon mozoghassanak Jugoszlávia egész területén, hogy bármilyen területet és létesítményt igénybe vehessenek stb.) egy független állam egyszerűen nem fogadhatta el, hiszen azzal lényegében az ország megszállását törvényesítette volna.¹⁵ Mivel a NATO világgossá tette, hogy a követelések nem teljesítése esetén erőszakot fog alkalmazni, a belgrádi vezetés csak két, egymásnak szögesen ellentmondó, mindenképpen végzetes következményekkel járó döntés között választhatott. Az egyik az lett volna, hogy a nemzetközi közösség által követelt intézkedéseket (vagy az azokhoz nagyon hasonló jogállami megoldásokat) ő maga, saját hatáskörében, akár a nemzetközi közösségre való

¹³ Ezek közé tartozott a jogállamiság, a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartása, az etnikai és nemzeti csoportok és kisebbségek jogainak garantálása, a határok megváltoztathatatlanságának, illetve csakis békés, közös megegyezéssel alapuló megváltoztatásának elve. Đuro Degan, Vladimir: *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*. Nakladni zavod Globus: Zagreb, 2002, 330–331.

¹⁴ B. L. Koszovó kronológiája 1988–2007. *História*, 2007. 2. 22.

¹⁵ Juhász et al.: i. m. 210–238.; *Interim Agreement for Peace and Self-Government In Kosovo*. Rambouillet, France – February 23, 1999. <http://jurist.law.pitt.edu/ramb.htm>.

hivatkozás nélkül, akár arra való hivatkozással, de gyorsan életbe lépteti. Ezzel kizárhatta volna ugyan a nemzetközi beavatkozást, de két szempont szinte lehetetlenné tette, hogy ezt az utat válassza. Egyrészt, a dolog belső logikájából következően, ez azt jelentette volna, hogy tudomásul veszi: a Koszovó fölötti tényleges hatalom az albánok kezébe kerül. Emiatt, valamint ennek szerbiai összefüggései miatt viszont a legteljesebb mértékben szembe kellett volna helyezkednie saját addigi politikájával. Ez lélektanilag nehezen lett volna feldolgozható, sok szempontból Milošević bukásához vezethetett volna, sőt destabilizálhatta volna Szerbiát. Belgrád a másik utat, a nemzetközi közösség követelésének elutasítását választotta, s minden jel szerint teljesen tisztában volt annak várható következményeivel. Talán éppen ezért, a második út szélsőségesen hazardírozó változatát valósította meg, annál is inkább, mert ez sokkal közelebb állt addig követett politikájához. Nem csupán a nemzetközi közösség követeléseit utasította el, de az addigiaknál is kíméletlenebbül lépett fel az albán lakossággal szemben, egyre nagyobb mértékben űzve el őket lakóhelyükről. A NATO ekkor a fegyveres beavatkozás mellett döntött, s 1999 júniusában megadásra kényszerítette Belgrádot. Szerbiának ki kellett vonnia fegyveres erejét Koszovó területéről és el kellett fogadni az ENSZ BT 1244-es határozatában foglaltakat.

1999 júniusától 2005 őszéig

Az 1244-es határozat¹⁶ új, ezúttal inkább az albánoknak kedvező patthelyzetet eredményezett, de nem volt teljesen elfogadhatatlan a szerbek számára sem. Igaz ugyan, hogy Koszovó területe nemzetközi protektorátussá vált, s az is igaz, hogy a dokumentum tartalmazta a Rambouillet-i követelések jelentős részét, de a vereséget elszenvedő szerbek számára több dolog mégis fontos eredmény volt. Egyfelől az, hogy a külföldi katonai erők tevékenysége ennek alapján Koszovó területére korlátozódott és – a Rambouillet-ban felvázolt elképzelésektől eltérően – nem érintette Szerbia egészét. Másfelől az, hogy a határozat több helyen is leszögezi, hogy Koszovó a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (a 2002. március 14-én kötött megállapodás, illetve az ennek alapján elfogadott

¹⁶ *RESOLUTION 1244* (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>. Magyar fordítását lásd kötetünkben.

alkotmány¹⁷ értelmében a jogutódnak minősülő Szerbia) része, amely lényegi autonómiát élvez. Harmadszor az, hogy előírta a koszovói albánok lefegyverzését. Koszovó nemzetközi felügyelet alá került: a katonai-biztonsági helyzetet a NATO felügyelte, a polgári közigazgatási funkciókat és számos ezzel összefüggő ügyet az ENSZ által létrehozott szervezet, az UNMIK intézte.¹⁸

Slobodan Milošević bukásakor, 2000 októberében Vojislav Koštunica, a korábbi ellenzék egyik legtekintélyesebb vezetője egy interjúban elismerte, hogy a jugoszláv hadsereg bűnököt követett el az albánok ellen Koszovóban, s kijelentette, vállalja a felelősséget azokért a háborús bűnökért, amelyeket elődje, Milošević elkövetett,¹⁹ de azt is elmondta, hogy a Hágával való együttműködés nem prioritás.²⁰ A Milošević bukásától 2006 őszéig terjedő időszakban (sőt nagyon sok szempontból mind a mai napig) sem ő, sem a többi szerbiai politikai erő nem törekedett arra, hogy javítson a szerbek és az albánok közötti viszonyon. Még az első pillantásra ilyennek tűnő törekvéseik is alapvetően csak a koszovói szerbek helyzetét szerették volna rendezni, és nem tették világossá milyen megoldást kínálnak föl az albánok számára. Pedig a szerb politikai vezetés 2001 eleje és 2007 ősze között Koszovó ügyében több fontos intézkedést hozott, és számos (nagy részt a nemzetközi közösséghez is eljuttatott) dokumentumban szögezte le a Koszovóval kapcsolatos álláspontját és követeléseit. Közülük a legfontosabbakat az alábbiakban ismertetem.

Az ellenzék hatalomra kerülésével csak lassan körvonalazódott a szerb álláspont. A szövetségi kormány 2001. március 2-án létrehozta a Koszovó és Metohia Bizottságot. Ennek vezetője a koszovói születésű Momčilo Trajković lett, aki egy ideig Milošević Szerbiájában is felelős volt a koszovói ügyekért. Trajković 1989 márciusában úgy vélte, hogy azok az albán gyerekek, „akik 1981-ben (amikor az albánok először követeltek maguknak tömegesen köztársasági státuszt Sz. I.) tíz évesek voltak ma a szeparatista szervezetekben és a börtönökben ülnek”, illetve, hogy az „albán szeparatizmus bűnösei éppen a mi politikai

¹⁷ *Tekst Ustavne povelje*. <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/vest.php?id=2158&q=ustav>

¹⁸ Ennek részleteit lásd: Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban. *Pro Minoritate*, 2005/Tavaszi, 3–34.

¹⁹ L. J.: Kostunica elismerte a jugoszláv hadsereg koszovói bűntetteit. *Népszabadság*, 2000. október 25.

²⁰ KOSTUNICA: SRBIJA I CRNA GORA SU DEO EVROPE . 14. oktobar 2000. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=10&dd=14&nav_category=1&nav_id=13897

rendszerünkben rejtőznek, épp az teszi lehetővé, hogy regenerálódjanak.”²¹ A Koszovó Köztársaság iránti igényt „háborús célnak” nevezte. Egyike volt azoknak, akik az 1980-as évek második felében azt hirdették, hogy (a szétesőben lévő) Jugoszláviát Koszovóban kell megvédeni, illetve, hogy Koszovó nem csupán Szerbia problémája (azaz, a többi köztársaság is aktívan vegyen részt annak megoldásában). (Ezért kifogásolta annak idején Milan Kučan, a szlovén kommunista vezetője, hogy amikor a szlovénok – bizonyos értelemben Trajković elvárásának megfelelően – ismertették, hogy szerintük hogyan kellene megoldani a problémát, akkor szerb részről éles elutasításban volt részük. Kučan szerint a problémát annak felismerésével kellene kezdeni, hogy Szerbiában az albánok számítanak kisebbségnek, akiknek kisebbségi jogait a szerbeknek tiszteletben kell tartani, míg Koszovóban az albánoknak kell tiszteletben tartaniuk a koszovói szerb kisebbség jogait.). Trajković 1992 tavaszán, a szerb parlament Koszovó és Metohia ügyében illetékes bizottságának elnökeként, megtárgyalta a koszovói problémát a szerb magatartást kritizáló a belgrádi német nagykövettel. Kifejtette, hogy elfogadhatatlan a (nagykövet által előterjesztett Kučan javaslatára utaló) „kisebbségi többség kritériuma”, illetve a Koszovó számára javasolt különleges státusz, amelynek értelmében az albánok törvényhozói hatalommal, rendőrséggel, adminisztrációval és bírói szervekkel rendelkeznének. Éppígy elfogadhatatlannak nevezte, hogy a koszovói és a horvátországi szerbek ügyét azonos megközelítésben tárgyalják, mondván, a szerbek nem fogadják el, hogy a saját országukban kisebbségi sorba kerüljenek.²²

Egy idő múlva több okból is szembekerült Milošević-tyel, akit a megoldatlan koszovói probléma fő felelősének tekintett. Szerinte a koszovói albánoknak helyet kellett volna biztosítani a szerb politikai életben, méghozzá úgy, hogy a kisebbségi problémát a kétkamarás parlament egyik házában oldották volna meg. Ez a ház nemzeti(ségi) szempontból paritásos alapon épült volna fel (nem világos, hogy ez az elv csak az albánokra vonatkozott volna-e, vagy a többi kisebbségre is), s a nemzeti(ségi) szempontból fontos ügyekben konszenzuálisan döntött volna. A NATO boszniai bombázása után a szerb állam gyengeségére figyelmeztetett, 1996 tavaszán pedig arra, hogy „mindaz, ami eddig Jugoszlávia, illetve

²¹ Banjac, Dragan: Portret: Momcilo Trajkovic, lider Srpskog pokreta otpora sa Kosova. Cuvor kosovske kolevke. http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Jul98/1207/1207_5.HTM

²² Banjac, Dragan: Portret: Momcilo Trajkovic... i. m.

Koszovó és Metohia területén történt, sohasem volt a mi belső ügyünk, hanem a nagyhatalmak, mindenekelőtt az USA és Oroszország globális érdekeinek kérdése. Korábban sem, most pedig különösen nem az a fontos, hogy mit mondanak a szerbek és az albánok. A szerbek számára az egyedi lehetőség az maradt, hogy az igazi partnert válasszák ki.”²³

Bár Branislav Krstić építész – aki évtizedek óta foglalkozott Jugoszlávia kulturális örökségének kérdésével, valamint a koszovói probléma megoldásának elméleti és gyakorlati lehetőségeivel – már 2001 tavaszán azt javasolta, hogy a Koszovóval kapcsolatos szerb követeléseket az 1244-es határozatban meglévő és szerb szempontból jól kihasználható lehetőségekre építsék, annak betartását követeljék meg a nemzetközi közösségtől, elképzelése (helyesebben szólva annak egy része) csak lassan vált a szerb politika részévé. Egyik legfontosabb javaslata szerint Szerbiának alá kellene írnia a Milošević által elutasított rambouilleti-i szerződést, akkor ugyanis az ország egy, a daytoni szerződéshez hasonló jelentőségű nemzetközi dokumentummal biztosíthatná alkotmányos jogait. Azt javasolta, hogy – a nemzetközi szerződésekre hivatkozva – követeljék a koszovói szerb kulturális örökség védelmét.²⁴

Az épített kulturális örökség területi elhelyezkedését vizsgálva Krstić úgy vélte, hogy közülük az igazán jelentősek olyan helyeken fekszenek, amelyeken nincs jelentős albán etnikum. Meggyőződése szerint a szerbek hivatkozása a történelmi jogra éppoly legitim, mint az, hogy az albánok arra hivatkoznak, hogy Koszovó területén ők vannak többségben. Szerinte ezen az alapon jogos lenne, hogy Koszovó területén két entitást hozzanak létre. A szerb entitásba azok a települések tartoznának, ahol a szerbek (és más szlávok) a magánkézben lévő földek 60 százalékát birtokolják, s a lakosság 57,1 százalékát teszik ki. Hangsúlyozta, hogy a két entitás létrehozása nem jelentheti Koszovó felosztását.²⁵

A szerb politikusok eléggé bizonytalanok, néha megosztottak voltak Koszovó kérdésében. Krstić partnerei és vitapartneri közé tartozott Nebojša Čović, a 2000 decemberében beiktatott új szerb kormány egyik

²³ Banjac, Dragan: *Portret: Momcilo Trajkovic...i. m.*

²⁴ Krstić, Branislav: *Pismo o elementima za izgradnju državne strategije*. <http://www.danas.co.yu/20070611/feljtton1.html>

²⁵ Ugyanő: *Strategija prema Kosovu u senci stranačkih sukoba*. <http://www.danas.co.yu/20070706/feljtton1.html>

alelnöke.²⁶ Čović támogatta ugyan Krstić elképzelését, de úgy vélte, hogy nem érdemes a boszniai példát követni, s az „entitások” megnevezés helyett talán jobb lenne közösségekről beszélni. Szerinte a cél „a szerbek integrációja az új koszovói társadalomba”. Krstić szerint viszont „Koszovó esetében a »társadalom« az állam szinonimája. Nem lehet reálsan elvárni azt, hogy a szerbek integrálódjanak a koszovói társadalomba, amikor az albánok nem integrálódtak a szerbbe.”²⁷ Čović 2001 nyarán Koszovó kantonizálása mellett állt ki.²⁸

2001. augusztus 2-án a szövetségi és a szerb kormány létrehozta a Koszovó-Metohiával foglalkozó Koordinációs Központot, amelynek Čović lett az elnöke, s amely elfogadta a koszovói probléma megoldásáról szóló programot. Bár a program szövege nem lelhető fel az interneten, az annak kidolgozásában fő szerepet játszó Čović nyilatkozatából az derül ki, hogy már ekkor megfogalmazódott néhány máig követett alapelv, s az is, hogy több kérdésben nagy volt a bizonytalanság. Szerbia állást foglalt az 1244-es BT határozat maximális tiszteletben tartása mellett, ideértve az ország területi épségének és szuverenitásának tiszteletben tartását. A programot ismertető Čović hangsúlyozta, hogy korai még a végső megoldás módjáról beszélni, s közölte, Szerbia egyik legfőbb törekvése, hogy megakadályozza annak a veszélyes folyamatnak a kibontakozását, amelynek végső célja az, hogy Koszovó, bizonyos nemzetközi körök támogatásával független legyen. A Koordinációs Központ munkájába bevonták a koszovói szerbek képviselőit is. Az albánokkal

²⁶ Čović a kilencvenes években a Milošević-féle szocialista párt egyik befolyásos tagja volt, de onnan eltávolították. Ezután a Milošević-ellenes ellenzéki tömörülés, a DOS egyik vezető politikusa lett. Jelentős szerepe volt abban, hogy a Koszovó határa mentén élő fegyveres délszerbiai albánoknak nem sikerült területüket Koszovóhoz csatolniuk. Komoly vitái voltak ugyan Koštunicával a koszovói helyzet megítéléséről, de 2004-ben ő is ellenezte, hogy az ottani szerbek részt vegyenek a tartományi parlamenti választásokon. „Ha a szerbek részt vennének a választásokon, akkor a nemzetközi közösség története az állítólagos multietnikus Koszovóról legitimitást nyerne, miközben ez a történet egyszerűen nem felel meg az igazságnak. Ezzel pedig a nemzetközi közösség és bizonyos körök a független Koszovóhoz vezető utat egyengetnék.” – mondta. („NEMA RAZLOGA DA SRBI IZAĐU NA IZBORE” 07. 08. 2004, <http://www.b92.net/news/indexs.php?order=priority>).

²⁷ Krstić, Branislav: Nerealno očekivanje da se Srbi integrišu u kosovsko društvo. <http://www.danas.co.yu/20070618/feljton1.html>

²⁸ Ugyanó: Čović nudi kantonizaciju umesto dva entiteta. <http://www.danas.co.yu/20070620/feljton1.html>

szembeni szerb érzelmeiről, fenntartásairól pedig Čović azon kijelentése tanúskodik, amely szerint valószínűleg lassan eljutnak oda is, hogy az albánokat is bevonják a Központ munkájába, de csak lassan.²⁹ Ugyanerre utal az a megjegyzése is, hogy a Központ alapvető célja a koszovói szerb és más nem albán közösségek helyzetének javítása, s ebben az összefüggésben meg sem említette az albánokat.³⁰ Kétségtelen tény, hogy a szerb vezetés fenntartásaihoz hozzájárult az a tény is, hogy 1999 nyarán a menekülésből visszatérő albánok gyakran álltak bosszút a szerb fegyveres erő védelme nélkül maradt koszovói szerb lakosságon, s ennek megakadályozásában a nemzetközi erők igen sokáig erőtlennek bizonyultak.³¹ Az ebben az időben elmenekült szerbek visszatérésének ügyét mind a mai napig nem sikerült rendezni.

2001 novemberében elfogadták „Az UNMIK és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság közös dokumentuma” címet viselő megállapodást.³² Bár a szerbek ebben megerősítettek néhány számukra fontos alapelvet, de sem akkor, sem később nem sikerült elérniük, hogy a szerb rendőri és katonai erők egy része (az 1244-es BT határozat 2. mellékletének 6. pontjának megfelelően, bizonyos feladatok ellátása érdekében) visszatérhessen Koszovóba.

Amikor 2003 elején Michael Steiner, az UNMIK akkori vezetője, azt javasolta, hogy kezdjék meg a Koszovó státuszáról szóló tárgyalásokat, amelyek kiindulópontja a ciprusi rendezés elve lett volna, Zoran Đinđić szerb miniszterelnök ugyancsak úgy vélte, elérkezett az idő a kérdés rendezésére, de kifogásolta, hogy a nemzetközi közösség Koszovóból független államot kíván létrehozni. Ezt bizonyította számára a Nemzetközi Válságcsoport (ICC) 2002 márciusában kidolgozott dokumentuma Koszovó feltételes függetlenségéről,³³ illetve az, hogy az amerikai kong-

²⁹ *USVOJEN COVICEV PLAN ZA KOSOVO*. 2. avgust 2001. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=08&dd=02&nav_category=1&nav_id=28575

³⁰ *KONSTITUISAN CENTAR ZA KIM*. 3. avgust 2001. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=08&dd=03&nav_category=1&nav_id=28604

³¹ Ian King–Whit Mason: *Peace at Any Price*. Cornell University Press: Ithaca New York, 2006. 49–73.

³² Zajednički dokument UNMIK-a i Savezne Republike Jugoslavije. <http://www.srbija.sr.gov.yu/kosovo-metohija/?id=19942>

³³ A Kosovo Roadmap (I): Addressing Final Status. *Europe Report* N° 124. 1 March 2002. <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1640&l=1>

resszus 2003. januári határozataiban támogatta Koszovó függetlenségét.³⁴ Miközben a szerb politika meghatározó erői abban az időszakban és azóta is mindent elkövettek, hogy megőrizték Koszovó feletti szuverenitásukat, voltak olyan erők, amelyek úgy vélték, szerb szempontból jobb lenne, ha lemondának Koszovóról, s az albánokkal együtt kidolgozott stratégia alapján gyorsan bejutnának a határok nélküli Európába.³⁵

2003 júliusában Čović, illetve V. Jovanović, aki Milošević alatt külügyminiszter volt, külön-külön dokumentumban fejtette ki, hogy milyen Koszovó-politikát kellene követni.³⁶ A két dokumentum egységes volt abban, hogy Szerbia nem mondhat le Koszovóról, hogy az egyetértése nélkül megvalósított lépések törvénytelenek, és zsarolást jelentenek. Mind a két dokumentum amellet teszi le a voksot, hogy Koszovónak a leghelyesebb autonómiát kell biztosítani³⁷, de nem rendelkezhet az államiság jegyeivel. Olyan entitás lenne, amelyen belül a szerbek kulturális és területi autonómiát élveznének, s Szerbiának a terület fölötti szuverenitása senki előtt sem lehetne kétséges.

2004. március 26-án Belgrádban parlamenti határozatot fogadtak el Koszovóról.³⁸ Az alkalmat a Koszovó területén márciusban kitört erőszak szolgáltatta. A határozat kiemelte, hogy „az albán lakosság azután is ellenségesen viselkedett a szerbekkel szemben, miután a polgári és katonai misszió 1999 júniusában megérkezett a tartományba. Erről tanúskodik a gyilkosságok és gyújtogatások hatalmas száma éppúgy, mint az állandó fenyegetések, amelyeknek a célja az volt, hogy erőszakosan kiűzzék a szerbeket a tartományból. Ezért bizonyos, hogy a március 17-e és 19-e közötti események nem jelenthetnek meglepetést, és ez csak növeli a nemzetközi béke- és biztonsági erők felelősségét.” Ezen kívül leszögezi: „ez a közvetlen következménye annak, hogy a nemzetközi adminisztráció illetékességeit a koszovói ideiglenes szervekre ruházták át”. A történeteket

³⁴ Julie Kim–Steven J. Woehrel: *Kosovo and U.S. Policy: Background and Current Issues*. 2007. <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL31053.pdf>

³⁵ *INICIJATIVE ZA KOSOVO I KRIZA NA JUGU CENTRALNE SRBIJE*. <http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/17-02-2003/Strane/spec.htm>

³⁶ Krstić, Branislav: *Državno veće najavljeno i – zaboravljeno*. <http://www.danas.co.yu/20070719/feljtton1.html>; Ugyanő: *Čović prepisuje stavove Miloševićevog ministra*. <http://www.danas.co.yu/20070720/feljtton1.html>

³⁷ Az idézett anyagból nem derül ki, hogy ők mit értettek ezen.

³⁸ *Rezolucija o Kosovu i Metohiji*. 26. marta 2004. <http://www.srbija.sr.gov.yu/kosovo-metohija/?id=19936>

etnikai tisztogatásnak tekintette, és hangoztatta, hogy a szerb állam vállalja a fentiekkel összefüggő feladatokat és kötelezettségeket.

A szerb kormány, majd 2004. április 29-én a szerb parlament elfogadott egy dokumentumot, amely „A Koszovó és Metohia területén jelenleg tapasztalható helyzet politikai megoldásának terve” címet viseli.³⁹ A dokumentum egyebek között azt követeli, hogy tegyék lehetővé a szerbek (és az ezt kívánó más etnikumok, a romák, a gorániak, a bosnyákok és muzulmánok stb.) számára a területi autonómia kialakítását (Krstić szerint autonómiát az autonómián belül), ami azonban nem jelentheti a tartomány felosztását. A létrehozandó autonómiák területét azok a községek és települések alkotnák, amelyekben a szerbek az 1999-es menekülésük előtt többségben voltak, s magukba foglalnák azokat a mezőgazdasági területeket is, amelyek az e területeken élő szerbek tulajdonát képezték. Mivel vannak olyan városok, amelyekbe az egykor ott lakó szerbek belátható időn belül nem térhetnek vissza, az ő számukra igazságos kártérítés járna. „Ez azt jelentené, hogy a szerbeknek joguk van azokra a területekre is, amelyek természetből adottan kötik össze azokat a szerb többségű településeket, amelyek korábban nem voltak többségben, de amelyekbe az etnikai tisztogatás után elmenekült lakosok visszatérnek. Ez az előfeltétele annak, hogy a területi autonómia jövőbeni területei a régió jellegével bírjanak.” Bár a dokumentum hivatkozik a lényegi autonómiára, valójában nem Koszovó státuszát kívánja rendezni, hanem csak az ott élő szerbekét. Három hónappal később a szerb kormány megállapította, hogy a nemzetközi közvélemény számos olyan javaslatot elfogadott, amelyeket a kormány a tervezet alapján terjesztett eléje.

2005 ősze után

2005. november 21-én, amikor világossá vált, hogy megkezdődnek a Koszovó végleges státuszáról szóló tárgyalások, a szerb parlament határozat fogadott el⁴⁰ arról, hogy milyen felhatalmazásokkal ruházza fel a státusz-tárgyalásokon részt vevő szerb tárgyalócsoportot. Ebben számos nemzetközi dokumentumra, illetve a fentiekben felsorolt szerbiai

³⁹ *Plan za političko rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji.* <http://www.srbija.sr.gov.yu/kosovo-metohija/index.php?id=19840>

⁴⁰ *REZOLUCIJA Narodne skupštine Republike Srbije o mandatu za političke razgovore o budućem statusu Kosova i Metohije.* 21.11.2005. http://www.parlament.sr.gov.yu/CONTENT/LAT/AKTA/AKTA_DETALJI.ASP?ID=305&T=Z#

álláspontokra hivatkozva megerősítik Szerbia Koszovó feletti szuverenitására vonatkozó igényét. A dokumentum szerint: „A Szerb Köztársaság nemzeti parlamentje egyöntetűen kifejezi azt a meggyőződését, hogy az egész nemzetközi közösséggel közös az az álláspontja, mely szerint elfogadhatatlan, hogy egy demokratikus ország nemzetközileg elismert határait annak akarata ellenére megváltoztassák. Minden arra irányuló kikényszerített megoldás, amely a Szerb Köztársaság felosztása tényleges legalizálásának formájában területe valamely részének egyoldalú elszakításával jár együtt, nem csupán egy demokratikus ország elleni erőszakot jelentene, de a nemzetközi jog elleni erőszakot is. Nincs kétségünk afelől, hogy ez nem pusztán egy mind a nemzetközi jogban, mind a világszervezet gyakorlatában hihetetlen eset lenne, de egyúttal beláthatatlan, hosszú távú következményekkel járna az egész világ nemzetközi rendjére is. (...) Tekintettel az idézett jogi érvekre, a Szerb Köztársaság nemzeti parlamentje Koszovó és Metohia jövőbeni státuszának bármiféle kikényszerített megoldását illegitimnek, jogellenesnek és érvénytelennek nyilvánítana.” A határozat ezért kompromisszumokon alapuló megegyezést szorgalmaz, és azt állítja, hogy megvan a politikai akarat arra, hogy Koszovó számára olyan stabil és állandó megoldást találjanak, „amelyben a tartományban élő albánok legitím érdekeit teljes mértékben tekintetbe kell venni”. A dokumentum olyan jövőbeni státuszt kíván kialakítani, amely Koszovó valamennyi lakosa számára biztosítja a benne hosszasan felsorolt emberi szabadságjogokat. Ennél többet azonban nem tudunk meg arról, hogy Szerbia milyen státuszt kínál föl a koszovói albánoknak.

Ennek ellenére a fenti dokumentum az első jele annak, hogy Szerbia túl kívánt lépni az addigi defenzív politikán. Egyrészt azzal, hogy a nemzetközi jog megsértésével vádolta meg a Koszovó függetlenségét előkészítő nemzetközi közösséget és a beláthatatlan következmények emlegetésével (a balkáni régióban és a példa nyomán másutt is bekövetkező instabilitás rémképével) igyekezett eltántorítani céljától. Ez a retorika azóta is a legfőbb eleme Szerbia diplomáciájának és érvelésrendszerének. Másrészt azzal lépett túl a korábbi politikán, hogy a fenti parlamenti határozat alapján kidolgozta a Koszovó státuszára vonatkozó javaslatát. 2006. január 5-én ugyanis a tárgyalócsoport rögzítette azokat a szempontokat, amelyeket a tárgyalásokon képviselni kívánt. Természetesen a nemzetközi jogból, valamint Szerbia szuverenitásának és területi integritásának tényéből indult ki. Nemzetközi jogi érvennyel bíró általános megállapodás elfogadását javasolta, amely egyebek között

olyan alkotmányos garanciákat írna elő, amelyek a decentralizáción és más intézményi és jogi garanciákon keresztül biztosítanák a szerb és más nem albán közösségek helyzetét. „Az általános megállapodást húsz évre kötnék meg, a megújítás lehetőségének fenntartásával. Valamennyi érdekelt fél egyetértése esetén az esetleges változásokról korábbi időpontban is tárgyalni lehetne.” Fölvázolta Koszovó jövőbeni státuszának alkotmányos megoldását is. Ez a megfogalmazás szerint lényegi autonómiát biztosítana a tartománynak. Ennek értelmében a tartomány bizonyos számú kivételtől eltekintve szinte mindent önállóan intézhetne. Szerbia (Szerbia-Montenegró) fennhatósága alatt maradna a külpolitika, a határőrizet, az emberi jogok védelme, a pénzügy, a szerb vallási és kulturális örökség védelme és vámügyek. Koszovó törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal rendelkezne, s olyan széleskörű pénzügyi autonómiát kapna, amely magába foglalná azt is, hogy a tartomány hiteleket vehetne föl a nemzetközi pénzintézetektől, és közvetlen befektetésekben részesülhetne. Az alkotmány rendezné el a Szerbia és Koszovó közötti viszonyokat is. Koszovó a nemzetközi szinten államokkal, régiókkal és nemzetközi intézményekkel is kapcsolatokat alakíthatna ki, de nem nemzetközi jogi szubjektivitásként. Ez a nemzetközi együttműködés nem veszélyeztetheti Szerbia, illetve Szerbia és Montenegro államérdekeit.⁴¹ A dokumentum lényege a (Koszovó legyen) „több mint autonómia, de kevesebb, mint köztársaság” formulával lett széleskörűen ismertté.

Amikor a szerb kormány 2006 folyamán szembesült azzal, hogy Ahtisaari nem az általuk felvázolt autonómia kialakítását, hanem Koszovó függetlenségét tekinti reális célnak, a szerb politika a korábbiaknál agresszívabbá, fenyegetővé vált, s ezzel bizonyos részsikereket is elért. Ilyen részsiker volt, amikor 2006-ban a radikálisok esetleges hatalomra jutásának rémképével arra készítette Ahtisaarit, hogy a végleges rendezésről szóló javaslatát 2006 novembere helyett csak 2007 februárjában, a szerbiai parlamenti választások után terjessze elő. Ezt a magatartást erősítette, hogy Szerbia az orosz politika irányítóiban fontos szövetségesre lelt. A szerb kormány attól kezdve arra törekedett, hogy a nemzetközi közösség Koszovóra vonatkozó döntéseit minél későbbre halasszák. Ez a politika azonban csak 2008 elejéig volt sikeres, hiszen 2008. feb-

⁴¹ *Platforma državnog pregovaračkog tima o budućem statusu Kosova i Metohije - sažeta verzija drugog i trećeg dela Platforme usvojene 5. januara 2006.* <http://www.srbija.sr.gov.yu/kosovo-metohija/index.php?id=51322>

ruár 17-én a koszovói parlament kikiáltotta a függetlenséget, s azt 2008. június elejéig 42 ország elismerte.

Szerbia azonban ezzel egyáltalán nem tekinti lezártnak Koszovó ügyét. Mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy nemigen várható a függetlenséget elismerő országok számának növekedése, ami viszont azt jelenti, hogy a Föld közel kétszáz országának jelentős többsége nem ismeri azt el. Annak is jelentőséget tulajdonítanak, hogy az el nem ismerők között van néhány igen jelentős ország: Oroszország, Kína és a muzulmán világban fontos szerepet betöltő Indonézia. Erőteljesen hangsúlyozzák, hogy még az EU tagállamai között is több olyan van, amely közölte, semmilyen körülmények között nem ismeri el Koszovó függetlenségét (Románia, Szlovákia), illetve amelyek még kívárnak (Spanyolország, valamint a nem EU-tag Montenegró). Az említett tények miatt Szerbia arra számít, hogy az ENSZ 2008 őszi közgyűlésén látványos többségben lesznek azok az államok, amelyek a szerbek igazát fogadják el. Ugyancsak a szerbek eltökéltségét erősíti, hogy a nemzetközi közösségben, és magában az ENSZ-ben tapasztalható nagyfokú bizonytalanság miatt az EU kénytelen volt későbbre halasztani az általa szervezett EULEX misszió működésének megkezdését.⁴² E törekvés megértéséhez érdemes még az alábbi két szempontot figyelembe venni.

A Koszovó-diskurzus 2000 után is erőteljesen jelen volt a szerb politikai életben, annál is inkább, mert belpolitikai okokból szinte az egész azóta eltelt időszakra a permanens választási láz nyomta rá a bélyegét. A legjellemzőbbnek azt tartom, hogy a Koszovó-diskurzus ugyan folyamatosan jelen volt valamennyi párt retorikájában, de igazából két párt volt, amely folyamatosan erre építette politikai stratégiáját és taktikáját. Ez a kettő a Vojislav Koštunica által vezetett Szerbia Demokratikus Pártja, illetve a Szerb Radikális Párt volt. Az, hogy a Koszovó-diskurzus, adott esetben az emberek beállítódásától függetlenül mennyire eluralta a politikusok gondolkodását, jól látható volt 2006-ban, az új szerb alkotmányról tartott népszavazás idején. A népszavazás célja az volt, hogy az alkotmány erejével erősítsék meg a szerb nép azon akaratát, mely szerint Koszovó és Metohia Szerbia szerves része. A népszerűségét veszni látó Koštunica így kívánta megerősíteni helyzetét a politikai színtéren. Kicsit elszámította magát, hiszen a lakosság meglehetősen érdektelennek

⁴² Fratini: EULEKS na jesen. 27. maj 2008. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=640&dd=27&mm=5&yyyy=2008

mutatkozott, s a részvételi arány csak azután haladta meg az érvényességhez szükséges 50 százalékot, amikor Koštunica és más politikusok a népszavazás napjának délutánján a tévén keresztül buzdították a polgárokat, hogy az új alkotmány érdekében menjenek el szavazni.⁴³

Koštunica a felemásra sikeredett népszavazás után is állandóan instrumentalizálta Koszovó problémáját, s ezzel arra kényszerítette a többi politikust, hogy ők is folyamatosan tartsák napirenden a kérdést. Még inkább felerősödött a Koszovó retorika 2008-ban a választások évében. A radikálisok, Koštunicáék és a szocialisták mereven ragaszkodtak Koszovó szent földjéhez és mindent ezen az optikán keresztül szemléltek. A többi párt pragmatikusan közelítette meg a témát, s bár Koszovóról ők sem akartak lemondani, az EU elvárásait is fontosnak tartották. Mindössze két kisebb párt mert szembeszegülni az általános közhangulattal. A liberális párt már 2007 elején kimondta, hogy Koszovó elveszett, s ezt a szerb társadalomnak tudomásul kell vennie,⁴⁴ s hasonlóképpen közelítette meg a kérdést a Nenad Čanak által vezetett Vajdasági Szociáldemokrata Liga.

Az általános közhangulatot viszont Boris Tadić köztársasági elnök öntötte szavakba akkor, amikor 2008. április 29-én aláírta az EU-val a Stabilitási és Társulási Szerződést, de még közvetlenül az említett szerződés aláírása előtt is úgy nyilatkozott, hogy „Szerbia továbbra sem mond le Koszovóról”.⁴⁵

Ezen a ponton vissza kell térni Trajković azon fent idézett gondolatára, miszerint a szerbek nem fogadják el, hogy a saját országukban kisebbségi sorba kerüljenek. Ez az állítása a szerbek számára annyira magától értetődő volt, hogy többnyire nem is argumentálták különösebben, s inkább csak a külföldiekkel folytatott megbeszéléseken tértek ki rá egy-egy mondat erejéig. Így tett például Oliver Ivanović, a koszovói szerbek egyik vezetője. Göncz Kingával folytatott pristinai tárgyalása alkalmával arra a kérdésre, hogy vajon a szerbek úgy érzik-e, hogy a kisebbségi jogok védik őket, ezt válaszolta: A koszovói szerbség nem kisebbség, hiszen Koszovó Szerbia része.⁴⁶

⁴³ Izlaznost na referendumu: Dizanje glasova VREME 826, 2. novembar 2006. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=470014>

⁴⁴ Jovanović: Stop kohabitaciji. 14. januar 2007. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=14&nav_category=418&nav_id=227607

⁴⁵ Szerbia az EU miatt sem mond le Koszovóról. 2008. 04. 29. <http://index.hu/politika/kulhirek/351105/>

⁴⁶ IVANOVIC: MADJARSKA JE ZA KOMPROMISNO RESENJE NA KOSOVU. http://www.mfa.gov.yu/Srpski/Bilteni/Srpski/b070806_s.html+%22Srbi+na+-Kosovu+nisu+manjina%22&hl=hu&ct=clnk&cd=2&gl=hu

A szerb nemzeti gondolat egyik harcos képviselője, Artemije, a Raška-prizreni egyházkerület püspöke a Gračanicában lévő püspöki palotában az UNMIK rendőrség, illetve a Koszovói rendőrség (KPS) két vezetője előtt kicsit részletesebben is kifejtette ezt a kérdéskört. Mivel a vendégek arról próbálták meggyőzni, hogy a szerbek helyzete javul, hogy a rendőrség a helyzet további normalizálásra törekszik, s a rendőrség albán vezetője Koszovó állampolgárait emlegette, Artemije így reagált. „Miféle koszovói állampolgárokról beszél? Vajon nem prejudikálja-e Ön ezen a módon Koszovó és Metohia státuszát, azt, amely még az eljövendő tárgyalások témája kell legyen? Mi a szerb államban élünk, Koszovó és Metohia területén is Szerbia állampolgárai élnek, éppúgy, mint ahogy Sumadiában és a Vajdaságban is Szerbia állampolgárai élnek. Koszovó és Metohia még mindig a szerb állam része és területének ezen a részén Szerbia állampolgárai élnek. A »Koszovó állampolgárai« fogalom nem létező fogalom, mert Ön is Szerbia állampolgára.” – mondta.

Külön kitért az UNMIK-rendőrség azon többször megismételt kijelentésére, hogy a szerbek kisebbséget képeznek. „A szerbek Koszovóban és Metohiában nem kisebbség és nem is lehetnek kisebbség. Nem lehetnek kisebbség a saját országukban. Koszovó és Metohia a szerb állam része, ezért megengedhetetlen arról beszélni, hogy a szerbek kisebbség Koszovóban és Metohiában. Arra kérem Önt, törölje ki a szótárából azt a fogalmat, hogy a szerbek kisebbség Koszovóban és Metohiában.”⁴⁷

Amint azt Tadić elnök fent idézett szavai mutatják, szerb szempontból a helyzet 2008. február 17-e, Koszovó függetlenségének kihirdetése után sem változott: a szerb politikusok nem fogadják el azt, hogy Koszovó független állam lett, és ez az ő számukra még hosszú ideig így is marad. Igazuk elismertetése érdekében még sokáig folytatják majd a külpolitikai csatározásokat, mégpedig a számunkra nagyon is jól ismert módon: „Nem, nem, soha.”

⁴⁷ Vladika Artemije razgovarao sa šefovima policije na Kosovu i Metohiji. <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2006/01/09/srpski/P06010802.shtml>

SZEMLÉR TAMÁS

Koszovó: független állam, életképes gazdaság?

Koszovó meglehetősen mozgalmas történelme 2008-ban új mérföldkőhöz érkezett: a függetlenség kikiáltása egyrészt a koszovói albánok álmának beteljesülését, másrészt viszont a régi és az új kihívásokkal való – immár önálló – szembenézés kényszerét jelenti. A Koszovó státuszának rendezéséről folytatott, és 2007-ben eredménytelenül véget ért tárgyalások során sok szó esett a politikai kihívásokról, ám igen kevés a gazdasági perspektívákról. Márpedig a koszovói függetlenség megvalósulása után – akkor is, ha a függetlenséget sokan vitatják, közöttük a terület korábbi „gazdája”, Szerbia is – e kérdések az államként való funkcionálás alapvető feltételeit érintik.

Jelen írás célja az, hogy képet adjon Koszovó gazdaságának állapotáról, illetve felvázolja a jövőbeli fejlődés lehetséges irányait. Miközben a második feladat a világ bármely országa esetében igen nehéz lehet, Koszovóban a helyzet bemutatása sem egyszerű. A statisztikák igen hiányosak, másrészt a meglévő adatokat, elemzéseket is érdemes óvatosan kezelni. A statisztikai számbavétel hiányosságai homályossá tehetik, az egyes elemzések mögött álló érdekek pedig könnyen eltorzíthatják a képet. Több forrás használata – ahogy az itt is történik – enyhíthet valamelyest a fenti problémán, de teljesen meg nem oldhatja azt. Ugyanakkor arra talán választ kaphat az Olvasó, milyen kiút lehetséges – és milyen vélt kiút nem – a jelenlegi helyzetből.

Gazdasági helyzetkép

A függetlenségét kikiáltott Koszovó a Balkán legszegényebb országa. A tartomány a volt Jugoszlávia, majd Szerbia-Montenegró legkevésbé fejlett területének számított, szegénysége azonban nem Jugoszlávia öröksége, hanem több évszázados hagyomány.¹ A létező elemzések többsége – a statisztikai adatok hiánya, illetve olykor jelentős eltérése ellenére – összecseng abban a tekintetben, hogy 2006–2007 folyamán több szempontból is biztató folyamatok indultak be (a legfontosabb – és rendelkezésre álló – makrogazdasági adatokat az 1. táblázat mutatja). Ugyanakkor látni kell azt, hogy az alap, amihez képest ezek a változások megindultak, igen alacsony, továbbá azt is, hogy több alapvető kihívás kezelésére még nem látszik a megoldás.

Az egy főre jutó GDP összege 1000 euró körül van Koszovóban,² ami ma a legalacsonyabb érték Európában. A GDP növekedése az utóbbi néhány évben felemás képet mutat, s az abszolút értékhez hasonlóan

¹ Önmagában is érdekes kérdés, miként hatottak Koszovó gazdasági helyzetére a Jugoszlávia részeként eltöltött évtizedek. Az elemzők többsége egyetért abban, hogy Koszovó kezelése – a gazdasági támogatások szempontjából is – igen hullámzó volt, s hogy Koszovónak nem sikerült kitörnie sok évszázados elmaradottságából. Ugyanakkor találunk olyan elemzést is, amely, arra helyezi a hangsúlyt, hogy ezzel együtt Koszovó *relatív*e a jugoszláv idők alatt mutatta a legnagyobb fejlődést. L. pl. Ljepojevic, Sinisa: *Kosovo and Metohija: Reality, economy and prejudices*. Public Company News Agency TANJUG, Belgrade, 2006.

² Pontosabb aktuális értéket a statisztikai bizonytalanságok, illetve hiányosságok miatt nem lehet megadni. Az Európai Bizottság 2007 novemberében kiadott jelentésében (Commission Staff Working Document: Kosovo under UNSCR 1244 2007 Progress Report, Brussels, 6.1..2007, SEC(2007) 1433) szereplő utolsó számszerű GDP/fő adat (940 euró) 2004-re vonatkozik, és ez az adat is a Nemzetközi Valutaalap (IMF) egy 2004. novemberi *előrejelzése*; az ugyanitt szereplő, 2003-ra vonatkozó adat 905 euró, szintén az IMF-től származik, és *előzetes* adatnak tekintendő. A CIA Factbook weboldalán (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>2008, letöltve: 2008. április 25.) olvasható becslés frissebb (2007-re vonatkozik), és magasabb (1800 USD), de még ez is csupán egyharmada a szomszédos Albánia adatának. A CIA Factbook adata még akkor is magasabb, mint az EU-é, ha tudjuk, hogy előbbi vásárlóerő-paritáson, míg utóbbi piaci árfolyamokon számított becslés; a különbség az össz-GDP-re vonatkozó becslésekben is megtalálható (EU Progress Report (2004-re): 1,895 milliárd euró, CIA Factbook (2007-re): 3,237 milliárd USD. Noha igen nehéz megbízhatóan összehasonlítani e becsléseket (az eltérő időpont, illetve az esetlegesen eltérő módszerek miatt), a 2004 óta eltelt évek becslött növekedési ütemei alapján az utóbbi adat mintegy 10%-kal haladja meg az előbbiből 2007-re számítható értéket.

a növekedési értékek is igencsak bizonytalanok.³ A legfrissebb elemzések óvatos optimizmust mutatnak, s a gazdasági növekedés ütemének stabilizálódását jósolják – az eddigiek alapján azonban nagy kérdés, hogy a folyamatok mennyire előrejelezhetőek. (1. táblázat)

A növekedés húzóereje alapvetően a belföldi fogyasztás és az import. A koszovói termelőszektor – amely több elemzés szerint az energiatermelést leszámítva gyakorlatilag nem létezik – továbbra sem képes megfelelő árualapot biztosítani a belföldi fogyasztás kielégítésére, illetve exportra. Mindez súlyos egyensúlytalanságokat okoz: a legfrissebb adatok szerint az áruexport/áruimport arány ugyan emelkedő trendet mutat, azonban a 2007 novemberére elért 8,9%-os rekordszint is igen alacsony: Koszovó áruimportjának kevesebb mint egytizedét képes ellentételezni.⁴ Ráadásul – mivel a javuló import/export arány gyorsan növekvő kereskedelmi szint mellett figyelhető meg – a kereskedelmi deficit abszolút nagysága folyamatosan növekszik; a 2007. január-novemberi időszakban a GDP 61%-át tette ki.⁵

A fejlődésre elvileg kínálkozik esély: a bruttó állótőke-beruházások 2006-ban becslések⁶ szerint a GDP 29%-át tették ki. Ez az arány magas, de nem szabad elfelejteni az alacsony GDP-szintet; jelentős elmozdulásra csak tartósan magas beruházási ráta mellett van esély. A beruházásokban növekvő a külföldi tőke szerepe: 2006 óta az éves külföldi tőkebefektetések nettó értéke meghaladja a becsült GDP 10%-át Koszovóban – ez az arány még akkor is magas, ha tudjuk, hogy alacsony GDP-értékek adják a viszonyítási alapot.

³ Ez azzal is jár, hogy az értékeket (amelyek gyakran csak becsült értékek) utólag akár jelentősen módosítják: a 2006-os évre eredetileg becsült 3,8 százalékos GDP-növekedés helyett mára 3,1% az elfogadott adat. (Candidate and Pre-Accession Countries' Economic Quarterly (CCEQ), European Commission, Directorate General Economic and Financial Affairs, 04/2207, 11 January 2008, http://ec.europa.eu/economy_finance/indicators/cceq/2007/cceq0407en.pdf, letöltve: 2008. április 4., 23:17, 35.); 2007-re vonatkozóan a CIA Factbook már idézett weboldalán (és az előbbi idézettel azonos időpontban) megtalálható 2007-re vonatkozó becsült növekedési ráta 2,6%; az éves költségvetési terv készítésekor az elemzők 1% körüli növekedéssel számoltak, míg 2007 végén helyi források, illetve az IMF is 3,5% körüli éves GDP növekedést becsült. Forrás: CCEQ, 35.

⁴ A 12 hónapos mozgó átlag 2007 novemberében regisztrált értéke szerint. Forrás: CCEQ, 33.

⁵ Forrás: CCEQ, 33.

⁶ Forrás: CIA Factbook.

1. táblázat. Koszovó – makrogazdasági adatok

	2003	2004	2005	2006	2007*
Éves GDP-változás (%)	-0,1	2,0	-0,1	3,1	3,5
Magánfogyasztás: éves változás (%)	1,9	3,6	5,8	4,4	5,2
Bruttó állótöke-beruházás: éves változás (%)	-7,4	12,3	-6,2	10,6	14,9
Munkanélküliségi ráta (%)	49,7	39,7	41,4	44,9	:
Foglalkoztatás: éves változás (%)	-24,8	4,7	-4,6	:	:
Bérek: éves változás (%)	2,0	9,3	8,5	:	:
Áruexport: éves változás (%)	29,1	58,8	-0,5	96,8	:
Áruimport: éves változás (%)	13,9	9,3	8,9	12,8	:
Kereskedelmi egyenleg (a GDP %-ában)	-41,0	-43,7	-48,8	-52,0	-56,8
Áru- és szolgáltatásexport (a GDP %-ában)	12,0	9,4	9,2	11,6	13,5
Áru- és szolgáltatásimport (a GDP %-ában)	56,1	53,1	58,0	63,7	70,3
A folyó fizetési mérleg egyenlege (a GDP%-ában)	N.A.	-13,8	-15,9	-17,1	-24,0
Külföldi tőkebefektetések (nettó, a GDP %-ában)	0,8	0,8	3,6	10,7	12,2
Éves fogyasztói árindex (%)	1,2	-1,1	-1,4	0,6	:
Éves GDP-deflátor (%)	1,2	-2,4	-1,8	-0,2	1,0
Kamatláb (3–12 hónap, %)	14,60	15,70	15,60	15,47	:
Tágan értelmezett pénz- mennyiség: éves változás (%)	20,7	43,6	21,0	5,5	:
Árfolyam (EUR/EUR)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Reál effektív árfolyam: éves változás (%)	-0,9	-3,0	-5,0	-2,8	:
Államháztartási egyenleg (a GDP %-ában)	2,5	-6,1	-3,2	3,6	6,5
Államadósság (a GDP %-ában)	N.A.	N.A.	N.A.	N.A.	N.A.

* A 2007-re vonatkozó adatok becslések.

Forrás: Candidate and Pre-Accession Countries' Economic Quarterly (CCEQ), European Commission, Directorate General Economic and Financial Affairs, 04/2207, 11 January 2008, http://ec.europa.eu/economy_finance/indicators/cceq/2007/cceq0407en.pdf (2008. április 4.)

A termelés alacsony színvonala láttán egyáltalán nem meglepő a munkanélküliség magas szintje. A különböző statisztikákban szereplő, részben becslült értékek eltérnek egymástól, de általában 40%-ot meghaladó munkanélküliségi rátát mutatnak.⁷ A statisztika természetesen torzíthat – kisebb-nagyobb (a Balkánon, különösen Koszovóban valószínűleg nagyobb) mértékben mindenhol gondot okoz a feketén foglalkoztatottak számának feltárása –, azonban kijelenthető, hogy a termelés alacsony szintje következtében tartósan igen magas munkanélküliség Koszovó egyik legnagyobb gazdasági problémája. A jövőt tekintve nem sok jóval kecsegtet a képzett munkaerő igen alacsony aránya, illetve a koszovói oktatási-képzési rendszer állapota sem.

Ebben a helyzetben Koszovó gazdaságának fenntartásához nélkülözhetetlen két nagy tétel: egyrészt a külföldön élő koszovóiak hazautalásai (amelyek becslések szerint a koszovói GDP akár 30%-át is kitehethetik, és alapvetően szükségesek a népesség egy jelentős részének a pusztta túléléséhez is), másrészt a nemzetközi közösség különböző szereplőinek segélyei, támogatásai.⁸ A helyzet fenntarthatósága szempontjából rossz

⁷ CCEQ: 44,9% (2006), CIA Factbook: 43% (2007).

⁸ 1999 és 2004 között több mint 2,2 milliárd eurónyi segély érkezett a különböző donoroktól (elsősorban az Európai Unió országaiból és az Egyesült Államokból, de kisebb részben egy sor további országból) Koszovóba. Az adott időszak átlagában az összeg évente a GDP kb. 25%-át tette ki. E támogatások mintegy egy-negeyedét a közszolgáltatásokra, körülbelül ugyanennyit technikai segítségnyújtásra, a helyi kapacitások kiépítésére és egyéb hasonló tevékenységekre költötték. A segélyek kb. egyhatodát fordították lakóépületek (újja)építésére, kb. egynolcadát pedig oktatásra és tudományos célokra. A kereskedelem és az ipar együttesen mintegy 8%-kal, az infrastruktúra mintegy 6%-kal, a mezőgazdaság kb. 4%-kal, a környezetvédelem pedig alig 0,3%-kal részesült. Az adatok forrása: Gligorov, Vladimir: Costs and Benefits of Kosovo's Future Status. *WIIW Research Report* No. 342, November 2007. 12. ill. Commission Staff Working Document: Kosovo under UNSCR 1244 2007 Progress Report, Brussels, 6.1. 2007, SEC (2007) 1433, 49. A 2008. július 11-én megtartott donorkonferencia (Kosovo Donors Conference) megnyitóján Olli Rehn, az EU bővítési biztosa az 1999 és 2007 közötti időszakra vonatkozóan több mint 3,5 milliárd eurónyi külső támogatásról beszélt, amelynek mintegy kétharmadát az EU és tagországi adták (Forrás: <http://www.seerecon.org/kdc/rehnspeech.pdf>, letöltve: 2008. augusztus 7., 6:57). A donorkonferencia során 1,2 milliárd eurónyi felajánlás gyűlt össze Koszovó számára a 2009–2011-es időszakra vonatkozóan, ebből az EU 508 millió euróval, az Egyesült Államok pedig 225 millió euróval részesedik. Az EU-tagországek külön felajánlásai további 285 millió eurót tesznek ki erre az időszakra vonatkoztatva. Ugyanakkor az EU és tagországek szerepvállalása összességében még nagyobb: az EU költségvetéséből 2010-ig további 457 millió eurót költenek az EULEX és

hír (de nem váratlan hír), hogy a nemzetközi szervezetek összességében csökkenteni tervezik jelenlétüket és anyagi elkötelezettségüket Koszovóban,⁹ illetve a segélyek helyét fokozatosan egyre inkább az EU komoly feltételekhez kötve lehívható támogatásai veszik át. Kérdéses, hogyan lehet fenntartani a továbbiakban (változó/csökkenő külföldi szerepvállalás és felügyelet mellett, egyúttal növekvő feladatokkal szembenézve) az államháztartás eddigi stabilitását.¹⁰

Koszovó pénzügyi stabilitása az 1999 óta tartó időszak egyik komoly eredménye. Ugyanakkor két dolgot fontos hangsúlyozni: egyrészt a külső támaszok (az euró használata, az UNMIK jelenléte) igen komoly szerepet játszottak e stabilitás elérésében, másrészt a 2007-es év bebonyította, hogy ez a pénzügyi stabilitás nem sérthetetlen. Az infláció 2007 második felében – alapvetően az élelmiszerárak világszerte tapasztalt meglódulása miatt – két alkalommal is alaposan megugrott;¹¹ éves értékét – az első félév stabilitása miatt – még így is viszonylag alacsonyra (4–5%-ra) becsülik.¹² Az élelmiszerárak tartós emelkedése azonban komoly sokkot jelenthet a jelentős élelmiszerimportra szoruló Koszovó számára (amelynek, tekintettel arra, hogy az eurót használja fizetőeszközként, nincs módja arra, hogy az árfolyam változtatásával e hatásokat csillapítsa); az esetleges sokk nem csupán az inflációt és a fogyasztást, de a külkereskedelmi egyenleget is komolyan érintheti.

A stabilitás törekeny voltát az is jelzi, hogy a korábbi igen alacsony (és a 2007-es megugrások után ismét viszonylag alacsonyabb) inflációs adatok ellenére a kamatszint tartósan magas volt; ez utóbbi tény elemzők a Koszovó státusza körüli bizonytalansággal hozzák összefüggésbe.

az ICO m ködtetésére. Forrás: <http://www.seecon.org/kdc/pressrelease.pdf>, le-töltve: 2008. augusztus 7., 7:11.

⁹ Ennek komoly hatása lehet a foglalkoztatásra is: az UNMIK léte saját számításai szerint közvetlenül vagy áttételesen több ezer munkahely fenntartását tette lehetővé Koszovóban.

¹⁰ Az pedig – amint az 1. táblázatból kitűnik – tovább nehezíti a kilátások megítélését, hogy az államadósság mértékére még becsült adatok sem állnak rendelkezésre.

¹¹ A két ugrás 2007 augusztusában és októberében történt; szeptemberben és novemberben a korábbi éveket jellemző szinteken alakult az infláció. 2007 novemberében az előző 12 hónapra számított infláció 10,5% volt. Az infláció megugrása szinte kizárólag az élelmiszerárak növekedésére vezethető vissza. Tekintettel Koszovó jelentős élelmiszerimportjára, valamint az élelmiszerek magas súlyára a népesség fogyasztásában, az áremelkedés hatásai igen súlyosan érintették a népesség túlnyomó részét. Forrás: CCEQ, 33–34.

¹² Forrás: CCEQ, 34.

A függetlenség kikiáltása ellenére ez a bizonytalansági tényező – s vele együtt a magas kamatszint – várhatóan még fennmarad egy ideig.

Az eddig elmondottakból leszűrhető, hogy az alapvető kérdés tehát nem egyszerűen Koszovó gazdaságának fenntarthatósága – azt az 1999 óta eltelt időszak Koszovó esetében is bizonyította, hogy valamilyen szinten, megfelelő külső beavatkozással bármilyen gazdaság fenntartható. A kérdés az, hogy Koszovó milyen önálló gazdasági fejlődésre lehet képes.

Az önállóság ára

Koszovó gazdasági jelenlegi gazdasági fejlettségi szintje tekinthető a történelem során kialakult helyzetnek, örökségnek. Ugyanakkor nem mindegy, hogy ezzel az örökséggel milyen körülmények között kell sáfárkodni. A feladatok és a terhek megoszlása egészen más akkor, ha egy nagyobb ország kevésbé fejlett részéről beszélünk, mint akkor, ha erről a részről mint önálló országról van szó. Ez utóbbi esetben sem mindegy, hogy lehetőség van-e a gazdasági kapcsolatok normális működésére, vagy pedig e kapcsolatok egy részének (még hozzá fontos részének) akadozására van kilátás.

Noha Koszovó a volt Jugoszlávia legszegényebb részének számított, relatív fejlődéséhez jelentős mértékben hozzájárultak azok a transzferek, amelyekhez a jugoszláv szövetségi költségvetésből kapott. Megjegyzendő, hogy ezek a transzferek Jugoszlávia széthullását követően, sőt 1999 után is jelentősek voltak. A függetlenség kikiáltása után – elvileg – e beáramló pénzről Koszovónak le kell mondania, egyúttal Szerbia támogatása nélkül¹³ kell kialakítania és hosszú távon is biztosítania államként való működésének alapvető feltételeit.

Érdeemes megvizsgálni, mekkora tételt is tesznek ki a Szerbia részéről Koszovóba juttatott pénzek. A 2. táblázat a 2007. évre számított összegeket tartalmazza; a különböző tételek összesen 130 millió euróra rúgnak, ami Koszovó GDP-jének (becsléstől függően) 5–6%-át tette ki. Ha ebből levonjuk a Koszovó és Metohijáért felelős minisztérium költségeit,¹⁴

¹³ Természetesen nagyon is elképzelhető, hogy Szerbiából továbbra is érkeznek támogatások a koszovói szerbek részére – azonban ezek a pénzek korántsem biztos, hogy a koszovói államiság megszilárdítását segítik.

¹⁴ A független Koszovóban ilyen minisztériumra nyilvánvalóan nincs szükség. Ugyanakkor a kormány normális (ténylegesen önálló) működésének kialakítása és folyamatos biztosítása e tételnél jóval többre is kerülhet.

illetve számításba vesszük, hogy a menekültekre fordított összegnél nem csak a Koszovóból érkezettek szerepelnek, akkor a GDP 3–4%-át tette ki a szerb költségvetés támogatása, ami még mindig komoly arány.¹⁵

2. táblázat. A Koszovóval kapcsolatos közvetlen költségek Szerbia költségvetésében, 2007

Tétel	Összeg (millió euró)
Menekültek (összesen, nemcsak Koszovóból)	12
A Koszovóért és Metohijáért felelős minisztérium	50
Helyi önkormányzatok támogatása	13
Külföldi adósságszolgálat	35
Nemzeti beruházási terv	20
ÖSSZESEN	130

Forrás: Gligorov, Vladimir: *Costs and Benefits of Kosovo's Future Status*, WIIW Research Report No. 342, November 2007. 15.

Gligorov 2007 novemberében publikált tanulmányában tárgyalja a koszovói státusz különböző, akkor még elvileg lehetséges rendezésmódjaival kapcsolatban várhatóan felmerülő költségeket és hasznokat,¹⁶ a végül megvalósult forgatókönyv (az ott szereplő megnevezése: felügyelt függetlenség) esetére e tanulmányban az alábbi – Koszovót és/vagy Szerbiát érintő – tételeket emeli ki:¹⁷

- A koszovói szerbeknek juttatott transferek valamelyes növekedése;
- Megnövekedett kockázat, magasabb biztonsági költségek;
- A GDP-növekedés valamelyes lassulása, a reformok lassulásának következményeként;
- A Koszovó és Szerbia közti kereskedelem visszaesése a megromlott kapcsolatok miatt;
- A beruházások visszaesése Szerbiában, a magasabb kockázat és bizonytalanság okán.

¹⁵ Az arány érzékeltetésére érdemes megjegyezni, hogy a 2007 és 2013 között Magyarországra érkező EU-s fejlesztési támogatások (amelyek nélkül ebben az időszakban jelentős fejlesztés várhatóan nem indul el) is hasonló mértékűek (az időszak átlagában a GDP kb. 3,5%-át teszik ki).

¹⁶ Részletesen l. Gligorov, Vladimir: *Costs and Benefits of Kosovo's Future Status*, WIIW Research Report No. 342, November 2007, 16–23.

¹⁷ Gligorov, i.m., 17.

Megjegyzendő, hogy a szerző a másik két, 2007 végén még elvben lehetséges megoldás összképét, költségeit sem látta kedvezőbbnek; az alapvető különbséget a költségek felmerülésének helye és formája jelentette. A Gligorov által favorizált – egy darabig még nyilván nem aktuális, de hosszabb távon talán nem elképzelhetetlen – megoldás egy intézményesített partnerség lenne Koszovó és Szerbia között. Ez szerinte az alábbi főbb gazdasági hatásokkal járna:¹⁸

- Közvetlen fiskális hatás nem jelentkezne, kivéve az alacsonyabb adósságszolgálati kiadásokat Szerbia számára;
- A biztonsági kockázatok és az azokból adódó költségek nagymértékű csökkenése mindkét országban és az egész régióban;
- A GDP-növekedés felgyorsulása;
- A Szerbia és Koszovó közti kereskedelem gyors bővülése, a piacokhoz való hozzáférés javulásából adódóan;
- A beruházások növekedése mindkét országban; kiemelten a Szerbiából Koszovóba irányuló beruházások bővülése.

Nyilvánvaló, hogy a két forgatókönyv között jelentős különbség van. Nem is annyira a mennyiségi – pénzben viszonylag pontosan kifejezhető – különbségről van szó (bár az is jelentős!), hanem a hosszú távú felemelkedés előfeltételeinek kialakításáról (vagy ezen előfeltételek további hiányáról). Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy politikai realitása egy ilyen partnerségnek minden bizonnyal csak hosszabb távon lehet (ha egyáltalán), így addig is érdekes kérdés, hogy kínálgozik-e más kiugrási lehetőség Koszovó számára.

Regionális energiahatalom – kiugrási lehetőség?

A kiugrási lehetőségek között szokás megemlíteni Koszovó természeti adottságait, ásványkincseit. Tény, hogy Koszovó területén lignitből jelentős készletek találhatók, valamint több színesfém is bányászható, s a kitermelés megindulása, ill. újraindítása esetén ezek exportja is jelentős lehet.¹⁹ A nagy kérdés – a bányászat környezetre gyakorolt hatásain

¹⁸ Gligorov, i.m., 17.

¹⁹ Ljepojevic (2006) ugyanakkor megjegyzi, hogy a fémek tekintetében a Koszovóban található lelőhelyek az előfordulási mennyiség miatt sok esetben inkább csak „mintának” tekinthetők. Ugyanő felveti az előregeedett berendezések cseréje,

túlmenően – az, hogy ez a potenciális export kinek hajthat majd igazán nagy hasznot. Amennyiben tőkeerős külföldi vállalkozások veszik kézbe ezt a szektort – és tőkeerős koszovói vállalkozások híján erre komoly esély van –, úgy a legfontosabb haszonélvezők is ők lesznek.

Természetesen a természeti adottságokból származó lehetőségek kihasználása fontos, s a meginduló kitermelés hasznot hozhat a koszovói gazdaság szempontjából is (munkahelyeket teremthet, növelheti a jövedelemszintet, ezáltal a vásárlóerőt, hozzájárulhat a gazdasági növekedéshez), de e szektor előtérbe helyezése a 21. században nem tekinthető jövőorientált fejlesztési irányynak – különösen akkor nem, ha a környezeti hatások szempontjából az elképzelések korántsem megnyugtatók.

Különösen fontos a környezeti kérdés a koszovói lignit kitermelésére és felhasználására vonatkozó tervek kapcsán. Egy 2007-ben Pristinában publikált tanulmány²⁰ figyelmeztet arra, hogy a tervezett új 2100 MW teljesítményű villamos erőmű megépítéséről a döntés úgy született meg, hogy az építkezés helyével kapcsolatos alapvető gazdasági, társadalmi és ökológiai vizsgálatok hiányoznak. Ennél fogva csak utólag derülhetnek ki a létesítménnyel kapcsolatos lényeges – gazdasági, társadalmi, környezeti, illetve az egészségre gyakorolt – hatások.

Alapos vizsgálatok helyett inkább propaganda jellegű információk állnak rendelkezésre a környezeti hatásokkal kapcsolatban. Ezek szerint az új erőmű megépítése javítana a környezet jelenlegi terhelésén. A valóság azonban az, hogy – bármilyen modern technológia alkalmazása esetén is – a jelenlegi tervek értelmében az épülő Kosovo C erőmű környezetterhelése hozzáadódna a már működő Kosovo A és B erőművek környezetet terhelő kibocsátásához.²¹ Koszovó kis területe és nagy

illetve a számos helyen rég leállt kitermelés magas tőkeigényét, amely véleménye szerint csak külső forrásból finanszírozható. Az export értékét illetően figyelemmel kell lenni arra, hogy jelenleg a feldolgozott termékek helyett a nyersanyagok, illetve a hulladékfém kivitele dominálja az e források egy részén alapuló exportot; a helyzet változása (akár csak a két évtizeddel ezelőtti állapot visszaállítása) komoly ráfordítást igényel (s akkor még nem szóltunk a környezetvédelmi szempontokról, amelyek önmagukban is a korábbiaknál jóval költségesebb megoldásokat tennének szükségessé). Forrás: Ljepojevic (2006), 70–76.

²⁰ Shllaku, Luan – Beqiri, Ekrem: A Modern Tale: Kosovo C 2100: lignite power in Kosovo: limits of sustainability, Forum 2015, Prishtina, 2007.

²¹ A jelenlegi helyzet érzékeltetésére érdemes itt megjegyezni, hogy a levegőbe juttatott porszennyezés tekintetében a Kosovo B erőmű kibocsátása 4-szerese, a Kosovo A erőmű kibocsátása pedig 40-szerese a jelenleg érvényes EU-határértéknek. Forrás: Shllaku–Beqiri, 26.

népsűrűsége miatt a szennyezés a terület és a népesség igen jelentős részét érinti már ma is, és az új erőmű megépítése – amennyiben a régiéket továbbra is működtetik²² – ezeket az arányokat is növelné.²³

A természeti erőforrások közül a víz és a földterület terheltsége különösen aggasztó már ma is, s az új erőmű megépítése ezt a helyzetet tovább súlyosbítaná. Már önmagában az építkezéshez szükséges földterület elkerítése is újabb mezőgazdasági területek kiesését jelentheti az amúgy sem elégséges termelésből. A földterület további jelentős részének erősödő szennyezése mellett különösen nagy problémát jelent a vízhiány: Koszovó legjelentősebb ipari létesítményei (Kosovo A, Kosovo B, Trepça, Ferronikel) már ma is a Sitnica folyó vizét használják. Az új beruházás veszélyeztetheti ezen létesítmények (és nem mellékesen a lakosság) vízhez való hozzáférését, valamint tovább terhelheti a már így is ipari szennyvízelvezetőként funkcionáló folyó vízminőségét.

Az új blokk megépítése esetén Koszovó jó eséllyel villamosenergia-exportórrá válhatna.²⁴ Kérdéses azonban, hogy a haszonból mennyit látna a koszovói állam. A Koszovói Gyűlés által korábban elfogadott stratégiával (amely egyébként egy kb. feleekkora teljesítményű erőmű építését irányozta elő) szemben a a Kosovo C erőműre vonatkozó aktuális tervek nem számolnak a koszovói tőke részvételével, a projekt megvalósítását kizárólag külföldi befektetők által képzelik el. Így az az „export”, amiből végeredményben valóban Koszovónak származik bevétele, a lignit eladását jelenti az erőművek számára. Természetesen ez is bevételt

²² A Kosovo A és Kosovo B erőművek – amelyek technikai okok, valamint a szakértett munkaerő hiánya miatt névleges kapacitásuknak jelenleg csak egy részét használják ki – leállítása a közeljövőben nem várható. A korábbi erőművek közül jelenleg a Kosovo B leállításának tervezett időpontja (2025) ismert. Forrás: Shllaku–Beqiri, 26.

²³ A Kosovo C esetében az érintett területen a népsűrűség 3–12-szerese a Németországban, illetve Görögországban található hasonló létesítmények által érintett területek népsűrűségének. Forrás: Shllaku–Beqiri, 29.

²⁴ 2006-ban Koszovó villamosenergia-termelése 3,996 milliárd kWh-t, míg villamosenergia-fogyasztása 4,281 milliárd kWh-t tett ki (Forrás: CIA Factbook). Koszovónak jelenleg is szüksége van villamosenergia-importra; amint az a KFOR CIMIC 2008. május 5-i jelentéséből kiderül, az import fő forrása Albánia. A jelentés azt is említi, hogy a villamosenergia-behozatal Albánia felől tovább emelkedhet, egyelőre pénzügyi ellentételezés nélkül; arról, hogy mikor és hogyan kell ezt a számlát rendezni, csak találgatások léteznek. Ugyanakkor a jelentés kiemeli, hogy Szerbiából érkező villamos energiával nem számolnak Koszovóban. Forrás: <http://www.nato.int/kfor/cimic/reports/2008/1261.pdf> (2008. május 17.)

jelent, de a nyersanyag eladásából származó bevétel nyilvánvalóan töredéke az elektromos áram értékesítéséért kapható összegnek.²⁵

Mindezek alapján a Kosovo C projekt összehatásával kapcsolatos hivataltos várakozások, remények korántsem meggyőzőek. Ráadásul még az esetben is, ha a remélt gazdasági hasznokat sikerülne realizálni, a környezeti és egészségi károk, kockázatok mértéke megkérdőjelezi a projekt – aktuális formában történő – kivitelezésének ésszerűségét. Amennyiben ezekre a problémákra is sikerülne megoldást találni, még mindig komoly akadályt jelenthet, ha Koszovónak nem sikerül beágyazódnia a szomszédaival (ideértve az elsők között Szerbiát) folytatott szoros és kiszámítható gazdasági együttműködésbe: normális kapcsolatok híján az olyan nyira vágyott regionális energiahatalmi szerep a gyakorlatban keveset ér.

Záró megjegyzések

A leírtakból látható, hogy Koszovó igen nehéz gazdasági helyzetben kezdte meg önálló létét. Az is kitűnik, hogy reális esély a gyors, egyben hosszú távon is fenntartható fejlődésre nem látszik. A természeti adottságokra lehet (és kell is) építeni, azonban erősen kérdéses, hogy ezek kiaknázása kinek hoz pénzügyi hasznot (amennyiben a helyi tőke nem képes részt venni ebben a folyamatban, úgy csak a tényleges haszon töredéke maradhat Koszovóban). Emellett égető – jelenleg megoldatlan – kérdés a környezeti hatások kezelése: ez egyrészt a lakosság egy jelentős része számára az egészséges(ebb) életfeltételek biztosítása miatt alapvető kérdés, másrészt, amennyiben Koszovónak és az EU-hoz való közeledése tényleges szándék (mind Koszovó, mind pedig az EU oldaláról), akkor a jelenlegi helyzet az európai normák miatt is fenntarthatatlan.

Tény az, hogy Koszovó gazdasága – a rendelkezésre álló számok tükrében – az alacsony fejlettségi szint mellett viszonylagos stabilitást mutat. Kérdéses azonban, hogy ezt a stabilitást meg lehet-e őrizni a külföldről érkező támogatások, illetve a nemzetközi intézmények szerepvállalásának (ide értve a foglalkoztatási hatásokat is) további csökkenése mellett. A fejlődéshez elengedhetetlen lenne a termelő szektor tevékenységének

²⁵ Az Energia- és Bányászati Minisztérium számításai szerint a lignitet 3 euró/tonna áron lehetne értékesíteni, ami évi 60 millió euró körüli plusz bevételt jelentene a költségvetés számára. Ugyanakkor az Ásványkincsek és Bányák Független Bizottsága 0,74 euró/tonnás árat javasolt, ami alapján a remélt plusz bevétel is negyedére zsugorodhat. Forrás: Shllaku–Beqiri, 46.

gyors bővülése: az export/import arány igen alacsony mutatója minden másnál élesebben világít rá a koszovói termelési potenciál fejletlenségére. Az is egyértelműnek tűnik, hogy egyetlen szektor – a villamosenergia-termelés – fejlesztése nem megoldás e problémákra, ráadásul a jelenlegi hivatalos elképzelések megvalósulása egy sor újabb – gazdasági, társadalmi, környezeti – problémát eredményezne.

Természetesen számos olyan kérdés van, amely egyrészt nem kizárólag (esetenként nem is elsősorban) gazdasági jellegű, ám a gazdaság fejlődését nagyban befolyásolja, másrészt nem, vagy igen megbízhatatlanul számszerűsíthető. Mindezen okoknál fogva e kérdések részletes elemzése nem lehetett ezen írás célja, de mindenképpen fontos megemlíteni őket. Ide tartozik a feketegazdaság kérdése, az állam és a hazai és nemzetközi maffiahálózatok sokak által emlegetett, ám tárgyyszerűen (érthető okokból) nyilvánosan nem bizonyított összefonódása. Koszovó területi szuverenitásának kérdése szintén érinti a gazdaságot: az, hogy az északi, szerbek lakta területek de facto Koszovó részei lesznek-e hosszú távon, egyrészt közvetlenül befolyásolja a koszovói gazdasági potenciált, másrészt pedig komoly kihatással van az új helyzetben Szerbiával kialakítandó gazdasági (benne kereskedelmi, befektetési, pénzügyi) kapcsolatrendszer minőségére, ezáltal Koszovónak a térség gazdaságába való integrálódására. Végül, de nem utolsósorban, a rendelkezésünkre álló adatok birtokában igen nehéz bármiféle következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy a gazdasági fejlődésből hogyan részesedhetnek a Koszovó területén élő különböző nemzetiségek. Tekintettel a terület hányatott múltjára és jelenére, ez a kérdés nem kerülhető meg; megnyugtató válasz ma nem adható rá, s valós pozitív perspektívát hosszú távon csak egy, a Balkánon kialakuló (s az európai integrációs folyamatba fokozatosan beágyazódó) szorosabb együttműködésbe, gazdasági integrációba teljes mértékben (Szerbiával fenntartott kapcsolatait is beleértve) beágyazódó Koszovó nyújthat.

JUHÁSZ ADRIENN LILLA

Versengő etnopolitikák és megosztás Koszovóban

A szerb-albán metanarratíva-konfliktus¹ háttérében az etnikai és a területi ellenőrzés mechanizmusai feszülnek egymásnak: a földterület piaci értékét megsokszorozta a végső tulajdonosi pozícióért folytatott versengés, szerb részről a megosztás, albán részről a területi integritás jegyében. A tanulmány azt vizsgálja, hogyan alakultak ki és milyen dinamikát képeznek az e versengés szolgálatába állított etnicizált gyakorlatok és politikák. Továbbá azt is vizsgálja, hogyan szegmentálják Koszovó társadalmi képét a többi kisközösség adaptív mikrostratégiái, amelyek célja a létező struktúrákba való beilleszkedés, vagy illeszkedő struktúrák létrehozása.

Az informális struktúrák és adaptív mechanizmusok kiépülése

A kommunista rezsim összeomlását követően, az 1980-as évek végétől, illetve az 1990-es évek elejétől a koszovói hatalmi struktúrák szerbesítése jegyében a mилошевиći bábfigurák nagy sebességgel számolták fel a helyi tulajdonosi rendszerek, és a társadalmi biztonság minden formáját. Az albánok számára bezárultak a közintézmények kapui, megszűntek a munkahelyek, az egészségügyi ellátás, megvonták a társadalombiztosítást. A termelő struktúrák, valamint a mezőgazdasági területek többnyire

¹ A Koszovóhoz kötődő, a szerb és albán politikai elitek által is követelt (egymást kizáró) történelmi-kulturális mítoszok, előjogok, folytonosságok narratív újratermelése és konfliktusa, illetve az ebbe a keretbe ágyazott etnicizált konfliktusnarratíva, mint a mindennapi társadalmi interakciók normatív kerete.

a szerb állam tulajdonába kerültek, és az albánokkal szembeni intézményes diszkriminációval jelentősen korlátozódtak mind a munkavállalási lehetőségek, mind a mozgásszabadság.² A válságot elkerülendő, ugyanazzal a sebességgel a vezető funkciókból kiszorított és illegalitásba kényszerült albán tisztségviselőkből és elitből informális kormányzat³ alakult. A Koszovói Kommunista Párt (KKP) számos kisebb pártra esett szét, amelyek közül a legbefolyásosabb szerveződésnek az 1989 decemberében, a főleg tudományos elitből alakult LDK (Koszovói Demokratikus Liga/*Lidhja Demokratike e Kosovës*) bizonyult, ez szívtá fel ugyanis a KKP tagságának java részét (köztük Ibrahim Rugovát is, aki LDK-alapító, majd pártvezető lett). Így a száműzetésben tevékenykedő kormány is az LDK vezetésével jött létre. Kiépültek a hivatalos belgrádi mellett párhuzamosan létező informális társadalmi struktúrák⁴ is, amelyek fenntartá-

² Marina Blagojević: The Migration of Serbs from Kosovo during the 1970s and 1980s – Trauma and/or Catharsis. In: Nebojša Popov (ed.): *The Road to War in Serbia*. Budapest, CEU Press, 2000.

³ Az 1991. szeptember 30-án kikiáltott Koszovói Köztársaság élére Ibrahim Rugovát választották. Az LDK új politikai struktúrákat és gyakorlatokat vezetett be a függetlenség fokozatos kivívásának céljával. Mivel a szerb haderőt a boszniai és horvátországi események kötötték le, ezért Koszovóban a katonai rendőrség csak akkor avatkozott be, amikor túl messzire ment a politikai szervezkedés (pl. az 1992-es parlamenti választásokat követően, a képviselők összeülését akadályozandó).

⁴ Lásd: Jasminka Udovički: Neither War Nor Peace. In: Jasminka Udovički & James Ridgeway (eds.): *Burn This House – The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Durham & London, Duke University Press, 2000. Alternatív finanszírozási források kiépítésére azért volt szükség, mert az árnyékstruktúrák folyamatos működésének fenntartásához, valamint az alapvető közszolgáltatások ellátásához egy idő után kevésnek bizonyult a diaszpórákban élő tehetősek mecénások támogatása (a „Haza hívószava” alapítványok). A párhuzamos intézmények között az oktatás emésztette fel a legtöbb erőforrást. A hivatalos szerb intézmények árnyékában Koszovó-szerte 418 albán nyelvű általános iskola, 65 középiskola tüzemelt kb. 20 ezer oktatóval. A teljes tananyagot meg kellett változtatni, ráadásul úgy, hogy hivatalosan nem működtek albán tudományos intézetek. Forrás: Udovički (2000) i. m. A saját oktatási és egészségügyi „intézmények” gyakran magánházaknál, vagy félreeső mezőgazdasági épületekben működtek; a tanárok 1991 márciusa után fizetést gyakorlatilag alig, vagy egyáltalán nem kaptak. Forrás: Tim Judah: *War and Revenge*. New Haven & London, Yale University Press, 2000. 61–69. Az esetlegesség azonban nyilvánvalóan a minőség rovására ment. Az íly módon szerzett végzettségeket és diplomákat szinte sehol nem ismerték el. A Koszovói Köztársaság bélyegzőjével kiadott könyvek, illetve az egész oktatási struktúra ugyanakkor a függetlenségi küzdelem jelképévé váltak.

sára árnyékgazdaság szerveződött.⁵ Saját kulturális központok, egészségügyi és oktatási intézmények jöttek létre, szegregált (de nem hermetikusan elzárt) működéssel, miközben a koszovói szerbek és montenegróiak továbbra is a hivatalos állami struktúrákat és intézményeket használták.⁶ A tulajdonviszonyok is teljes mértékben átrendeződtek, ugyanis a párhuzamos társadalmi és intézményi lét teremtette jogrendi vákuumban a magán- és az állami tulajdon kérdésében is a jogbizonytalanság, illetve a jogok érvényesíthetőségének hiánya (az etulajdonítás veszélye) vált jellemzővé. Mindez virágzó piacot teremtett az ingatlanmaffia és a biztonsági őrszolgálatok számára.⁷ Az 1990-es évek második felében a főleg bűnözőkből, dezertőr katonákból, rendőrökből alakult UÇK⁸ színre lépésével ezekbe a párhuzamos és informális struktúrákba épültek be (a porózus határokat kihasználva) az Albániából érkező fegyver-, drog-, emberkereskedelmet bonyolító, rendkívül kiterjedt csempészhalózatok.⁹

A koszovói árnyékgazdaság vertikumába funkcionálisan betagozódó szereplők Michael Pugh-féle tipológiája¹⁰ azt mutatja, hogy az informális hálózatok és csoportok a társadalom szövetébe mélyen beágyazódva léteztek és léteznek. Pugh ezen szereplők három, viszonylag jól elkülöníthető, de egymással szimbiózisban (vállalkozásban) tevékenykedő típusát különbözteti el: a gazdasági lehetőségeket (újra)elosztó szervezett bűnözői körök és maffiafőnökök; a korrupcióból és csalásból vagyonosodó gazdasági és közéleti figurák; valamint az ezen struktúráktól függő, adaptív

⁵ Ezt a folyamatot az albániai konfliktus 1997–98-ban tapasztalt erőszakosítása és a civil fegyverkezés is erősítette. A magánkézben lévő fegyverek jelentős része a csempésztúvonalakon keresztül Koszovóba került. Lásd: Stephanie Schwandner-Sievers: The enactment of 'tradition' – Albanian constructions of identity, violence and power in times of crisis. In: Bettina E. Schmidt & Ingo W. Schröder (eds.): *Anthropology of Violence and Conflict*. London & New York, Routledge, 2001.

⁶ A Pristinai Egyetem teljes mértékben szerb egyetemmé vált.

⁷ Tom Gallagher: *The Balkans in the New Millennium – In the shadow of war and peace*. London & New York, Routledge, 2005. 157. Nem volt ritka jelenség, hogy ugyanarra a földterületre vagy ingatlanra két, több „tulajdonos” is igényt tartott.

⁸ Koszovói Felszabandítási Hadsereg/*Ushtria Çlirimtare e Kosovës*. Az első nagyobb volumenű UÇK-akciók 1995–96-ban voltak. Az UÇK mellett, vele rivalizálva léteztek más fegyveres szervezetek is, közöttük a legjelentősebb az Ahmet Krasniqi-vezette Koszovói Fegyveres Erők (FARK/*Forcat e Armatosura të Republikës së Kosovës*).

⁹ A koszovói területvédelmi egységeket a szerb haderő 1989-ben felszámolta, ezért a harcosok felfegyverzését az egész Jugoszláviát sújtó embargó idején csempészet útján lehetett megoldani.

¹⁰ Idézi: Francesco Strazzari: L'Oeuvre au Noir: The Shadow Economy of Kosovo's Independence. *International Peacekeeping*, 15:2, 2008. 155–170.

megélhetési mikrostratégiákat folytató egyének, csoportok, családok.¹¹ Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a társadalom szinte valamennyi szegmense kriminalizált lenne, hanem csupán azt, hogy sok helyütt egész közösségek megélhetése és léte függött és függ még ma is az informális struktúráktól. Míg a fizikai biztonság letéteményesei a csempész- és feketekereskedelmi hálózatokat fenntartó elitek,¹² addig a társadalmi ellenőrzés mechanizmusai elsősorban a családi és klán-kötevényeken alapulnak. Vagyis hagyományosan a családi és nagycsaládi struktúrák gondoskodnak a fiatalok¹³ társadalmi integrációjáról, a közvetlen közösségben betöltött szerepük kijelöléséről. Presztízs nyilvánvalóan azokhoz a pozíciókhoz társul, amelyek a család helyben történő boldogulását anyagilag és társadalmilag is lehetővé teszik, ez pedig (a krónikus munkahelyhiányból eredően) vagy a tanult fiatalok nyugat-európai munkaerőpiacon való elhelyezkedését, vagy az informális hálózatokba, illetve a fegyveres magánhadseregekbe való beágyazódását jelenti.

A diszkrimináció ugyanakkor visszafelé is működött, aminek következtében a szerbek és montenegróiak váltak végül a koszovói szociális és gazdasági helyzet drasztikus romlásának legnagyobb vesztesévé.¹⁴ Az etnikai határvonalak megerősödésével nem volt lehetőségük ugyanis bekapcsolódni a nagycsaládi, családi együttműködéssel és a rendkívül hatékonyan szervezett önszegély-rendszerrel fenntartott helyi albán informális struktúrákba. A jelentősen megcsappant, de területileg jobban koncentráló szerb közösségek a helyzet normalizálódásával maguk is megkezdték informális társadalmi struktúráik és hálózataik kiépítését, amely főleg a szerbiai összeköttetéssel nem rendelkező településeken vált különösen jelentőssé.

¹¹ Lásd még: Schwandner-Sievers (2001) i. m.

¹² A hozzájuk kapcsolódó biztonsági szolgálatokon, paramilitáris, vagy egyéb fegyveres erőkn keresztül.

¹³ A Koszovói Statisztikai Hivatal adatai alapján rendkívül magas a fiatalok aránya az ösztársadalmon belül: 0–14 éves korig 33%, a 15 és 64 év közöttiek aránya 61%. Series 1: General Statistics – Kosovo in figures 2007. Enti i Statistikës të Kosovës <http://www.ks-gov.net/ESK/>

¹⁴ Robert Bideleux & Ian Jeffries: *The Balkans – A Post-communist History (Kosova: The Forging of a Nation and a State)*. London & New York, Routledge, 2006 és Judah (2000) i. m. 81–82. Az albán családok a kiterjedt diaszpóráknak köszönhetően könnyedén hozzájutottak az értékálló nyugat-európai valutákhoz, aminek köszönhetően nem érintette őket az 1990-es évek közepén elharapódzó szerbiai hiperinfláció.

1999-től, az 1998-as elsőpró szerb offenzívát, majd a NATO légitámadásokat és a szerb fegyveres erők koszovói kivonulását követően a politikai vákuumot az UÇK Hashim Thaçi-féle ága igyekezett kitölteni egy ideiglenes kormányzat felállításával. Ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt, ugyanis az UÇK-n belül nemigen létezett olyan hatalomközpontosítás,¹⁵ amely lehetővé tette volna az LDK-éhoz hasonló társadalmi legitimitációt. Sőt, 1999 második felében az UÇK helyi elitjeinek erősödésével, és kihasználva a Koszovó-szerbe uralkodó felfordulást,¹⁶ az anyagi forrásokat biztosító alvilági és csempészhálózatok annyira megerősödhettek, hogy sikeresen biztosították a fegyverutánpótlást a szerbiai Preševo-völgybeli UÇPMB¹⁷ felkelőinek.

Ebben a helyzetben az 1999-es főhatalomváltást követően az intézményépítés alapjait érintő egyik legfontosabb kérdés az volt, hogyan viszonyuljanak a jogállamiságot és jogrendet zászlajukra tűző nemzetközi protektor-intézmények a koszovói társadalmi valóságokhoz, valamint a fennálló elitstruktúrákhoz. A Koszovóba települő masszív nemzetközi civil jelenlét a helyi elitiek szelektív kooptációjának gyakorlatát folytatta, és akarva-akaratlanul tovább virágoztatta a fekete- és szürkegazdaságot.¹⁸ A nemzeti alapon szerveződő KFOR viszonyulásában szintén a szelektivitás érvényesült, amelyet részben a „*security first*”-doktrína,¹⁹ részben

¹⁵ Lásd: Gallagher (2005) i. m. 150. Thaçi népszerűségét és legitimitását jelentősen megtépták a különböző UÇK-frakciók és vezetők (törvényen kívüli vezetők – *kaçak*) által a helyi lakosság ellenében elkövetett atrocitások, kisajátítások, eltulajdonítások. Thaçi későbbi felemelkedését (és népszerűségét) mégis az tette lehetővé, hogy óriási szerepe volt a Drenica-völgy felszabadításában és UÇK-bázissá alakításában. Drenica teremtett összekötő folyosót az Albániából érkező csempészek, fegyverszállítványok, utánpótlás számára. Adem Jashari főhadiszállása szintén a Drenica-völgyi Prekazban volt, illetve Drenicát a kapcsolódó mítoszok és legendák a függetlenségért tett véraldozat jelképévé emelték.

¹⁶ Az elszaporodó erőszakcselekmények, bosszúhadjáratok, elsősorban a szerbeket, montenegróiakat, romákat és gorániakat célozták. A romák ismétlődő célponttá válását az albánok szemében elsősorban az motiválja, hogy a háború idején (az éppen aktuális főhatalom) szerb erőket támogatták. A roma vezetők interpretációjában mindez a szükség kényszereként jelenik meg, és nem etnikai motivációként.

¹⁷ Presevo, Medvedja és Bujanovac Felszabadítási Hadserege/*Ushtria Çlirimtare e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit*.

¹⁸ Bideleux & Jeffries (2006) i. m. 571.

¹⁹ A „*security first*”-doktrína értelmében a KFOR-kontingensek személyi állománya biztonságának a garantálása az elsődleges feladat egy bevetés során. Irene Bernaubéu: *Laying the Foundations of Democracy? Reconsidering Security*

a struktúrák érintetlenül hagyásának szándéka motivált.²⁰ Ennek hátterében az állt, hogy a szokásjogra, illetve a szokásjog politikai rendszertől független folytonosságára²¹ való hivatkozással az üzleti szférában is „legitimációt nyertek” a leszámolások, valamint a tradíciók adtak magyarázatot arra is, hogy miért lapul löfegyver a párnák alatt szinte minden háztartásban.²² Mindez az „érinthetetlenek”, és a rivális hatalmi koncentrációk és klánok számára még 1999-ben is elegendő mozgásteret nyújtott függőben lévő ügyleteik elrendezéséhez.²³ A szerbek, romák, montenegróiak, goránik elleni, illetve rivális albán csoportok közötti erőszakcselekmények és bosszúhadjáratok ennek eredményeképpen kezdetben megsokszorozódtak, majd fokozatosan visszaszorultak, részben áttevődtek a formális politika dimenziójába, annak eszköztárával.

Nyilvánvaló (mivel nem passzív befogadó közeggel találkoztak), hogy a lokális társadalmi valóságok visszahatottak a protektor-intézmények gyakorlataira, arculatára, adminisztratív mechanizmusaira, lehetőségeinek körére. Ez tükröződik többek között abban is, hogy a kormányzó testületek – igazodva a helyi hagyományokhoz – ritkán alkalmaznak nőket vezető funkciókban, illetve ez lehetséges fel a koszovói rendőrségi gyakorlatban is. A KPS (Koszovói Rendőri Szolgálat/*Shërbimi Policor i Kosovës*)²⁴ a közösségi rendfenntartás elvére épül, vagyis olyan problémamegoldó szolgáltatóként működik,²⁵ amely a helyi közösségekbe ágyazódva kezeli a legkülönbözőbb konfliktusokat. Mindez a gyakorlatban befelé megengedő és rugalmas rendfenntartói mechanizmusokat eredményez a már kialakult közösségi megélhetési stratégiákkal

Sector Reform Under UN Auspices in Kosovo. *Security Dialogue*, vol. 38., No. 1., March 2007.

²⁰ Gallagher (2005) i. m. 150.

²¹ A szokásjogi rendszer, a *kanun*, illetve a vérbosszú intézménye. Lásd bővebben: Dobos Edgár a lapszámban megjelenő tanulmányát.

²² Íratlan szabály ugyanis, hogy a család férfitagjainak fegyverrel kell rendelkeznie, ami krízishelyzetben vagy konfliktus esetén a párnák alól kikerülve a család legbecesebb érték tárgyává avanszál.

²³ Strazzari (2008) i. m. 1991-ben is történtek kísérletek a vérbosszú által megosztott különböző társadalmi szegmensek, klánok, családok megbékéltetésére, és a szerb elnyomással szembeni egység megteremtésére. Forrás: Udovički (2000) i. m.

²⁴ A koszovói EBESZ-misszió (OMIK) már 1999 szeptemberében elkezdte szervezni a KPS-t és a kiképzést. A KPS az UNMIK rendőrség monitoringja alatt áll, illetve a KFOR speciális multinacionális egységével is koordinál.

²⁵ Community Police / Kosovo Police Service. <http://www.kosovopolice.com/english/Comunity.html>

(ideértve a „puha” kriminalitást is) és kiépült elitstruktúrákkal szemben. A KFOR határszolgálata, valamint a KPS különböző egységei nem is elsősorban a legális termékek illegális kereskedelmére épülő hálózatok felszámolására, hanem az ember-, drog- és fegyvercsempészet elleni fellépésre összpontosítanak. Nehézséget jelent azonban, hogy ez utóbbiak gyakran a legális javak csempésztútvonalait veszik igénybe. Északon a fő útvonalak a Zubin Potok-Leposavić által határolt zöld zónában húzódnak,²⁶ míg délen Prizren térsége²⁷ szívja fel a hálózatok jelentős részét, és a csempészet a helyiek fő megélhetési forrását jelenti. A hálózatokat ellenőrzés alatt tartó vállalkozók a határmechanizmusokon keresztül gyakorolnak informális autoritást: jövedelem-újraelosztókká, áramszolgáltatókká, az egészségügyi ellátás szervezőivé²⁸ és közszolgáltatások fenntartóivá²⁹ válnak. A határok intézményesítése és lezárása Koszovó államiságának formalizálódásával ugyanakkor jelentősen megnövelte a csempészés kockázatait és költségeit.³⁰

Enklávésítés és a megosztás politikái

A főhatalomváltás nagy szerepet játszott a Koszovóban jelenleg hivatalosan használt etnonímiáknak³¹ az 1981-es népszámlálási kategóriákhoz³² képest tapasztalt módosulásában, sőt kicserélődésében is. Kialakultak azok a gyakorlatok, technikák, amelyekkel a szórványok, etnikai szigetek hosszabb ideig életben tarthatók. A nominálisan egy-két százalékot kitevő szórványetnikumok (askáli, egyiptomi, roma, illetve magjupi, gabeli, bosnyák, török) elitjei számára is politikailag kifizetődővé vált az

²⁶ Economic News. UNMIK Media Monitoring. Friday, 19 October, 2007. http://www.euinkosovo.org/upload_economic/Economic%20News%2019%20October.doc

²⁷ Vitina és Tansuševeci a fő elosztóközpontok.

²⁸ Strazzari (2008) i. m.

²⁹ Az oktatási és egészségügyi intézmények energiaellátásának folytonosságát csak csempésztett generátorokkal lehetett megoldani például.

³⁰ Strazzari (2008) i. m.

³¹ Albán, szerb, askáli, egyiptomi, török, bosnyák, goráni, valamint roma. A romák többsége szerbül, az askáli és egyiptomi népcsoportba tartozók albánul beszélnek. A gorániak által használt *nasinski* nyelvjárás a macedón, török, bosnyák és szerb nyelvek ötvözete.

³² Albán, szerb, montenegrói, muszlim, török, roma, egyéb. Forrás: Murati, Valon & Ahmeti, Blerim & Killokoqi, Selatin & Konjufca, Glauk: Actors and Processes of Ethno-National Mobilization in Kosovo. *EURAC Research*. September 2007.

etnikai különállás hangsúlyozása, valamint az érdekképviselő megszerzése.³³ A privatizációval, illetve a munkahelyek újratertésével a helyi közösségek sokkal inkább érdekelték lettek ugyanis a jogrend helyreállításában, ami reményeik szerint garanciát jelent tulajdonjogaik folytonosságára és a közszférába való beilleszkedésre.

Koszovón belül az etnikailag definiált társadalomrészek hagyományosan nem képeztek egységes tömböket vagy entitásokat, a regionális központként funkcionáló városok vegyes etnikumúak voltak. 1999 folyamán azonban a Koszovóban maradó szerb lakosság java része a harcok által leginkább érintett területekről a szerbeket nagy arányban koncentrálló, kevésbé pusztított keleti urbánus központokba, valamint ezek környékén elhelyezkedő több tucatnyi kisebb-nagyobb településre menekült.³⁴ Mások, kihasználva az albán elitek területfelvásárlási stratégiáit jó áron eladták ingatlanjaikat, földjeiket, és Szerbiába költöztek.³⁵ Prizren valamikor 10 ezres szerb lakossága 1991 és 2002 között szinte teljesen eltűnt.³⁶ Jelenleg a szerb többségű önkormányzatok, Zvečan, Leposavić, Zubin Potok, Novo Brdo és Štrpce mellett Gračanica és Észak-Mitrovica rendelkezik jelentős szerb lakossággal, illetve elsősorban Gjilan, Lipjan, Obilić, Kosovo Polje, Kamenica és Vitina önkormányzatok területén találhatók szerb falvak.³⁷ A kis falvak között számos mono-

³³ Az 1990-es évek elejétől 1997/98-ig formálódtak a volt Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területén a különböző etnikai alapon szerveződő érdekképviselői fórumok, amelyek ezt követően már a koszovói bizonytalan politikai helyzet, valamint a többségi albán társadalmi elitek részéről érkező nyomás hatására lappangó szerveződéssé alakultak át.

³⁴ Denisa Kostovicova: *European Zones of Human Security: A proposal for the European Union*. Centre for the Study of Global Governance. February 2007. <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityZonesPaper.pdf>

³⁵ A szerbek Koszovóból történő elvándorlása az 1990-es évek elejétől masszívvá váló jelenség lett, amelynek elsősorban strukturális okai voltak. Az elvándorlók többségben a középosztálybeli városlakók voltak, akiknek életét gyakran teljesen ellehetetlenítette egyik oldalról a szerb politikai elit hermetikus szegregációra irányuló politikája, másik oldalról az informálisan diszkriminatív párhuzamos albán struktúrák. Lásd még: Blagojević (2000) i. m. 234–235.

³⁶ Lásd: EBESZ önkormányzati profilok/Prizren. 2008. április. http://www.osce.org/documents/mik/2008/04/1200_en.pdf.

³⁷ *Local Government and Administration in Kosovo – Analysis*. Kosovar Institute for Policy Research and Development. *Policy Research Series*, Paper No 4. Prishtina, September 2004. http://www.kipred.net/site/documents/Local_Government_and_Administration_in_Kosovo.pdf

etnikus található,³⁸ elsősorban Gnjilan környékén, valamint Közép- és Délkelet-Koszovóban³⁹, illetve a szerbek mellett ezeket leggyakrabban roma közösségek tartkítják. A koszovói szerbek életkörülményei rendkívülinek és egyedinek mondhatók. A szórványtelepülések enklávéjelleget egyrészt az adja, hogy KFOR-védelem alatt állnak (amelynek spektruma a naponta egyszer kiszálló járőrtól a szögesdrótig terjed⁴⁰), másrészt pedig az, hogy nem a koszovói kormányzat és a nemzetközi civil jelenlét hatásainak autoritása érvényesül, hanem az ezekkel párhuzamos hatásköröket ellátó, a múltból átörökölt, illetve azóta kiépült és etnicizált, informális norma- és intézményrendszer. A központi albán intézményekről való leválást és a közszolgáltatások egyidejű fennmaradását elősegítendő, a belgrádi kormányzatok 1999-től az egészségügyi és oktatási privatizációját⁴¹ támogatják. A közösségi politikák pedig túlnyomórészt a lakossági létszám fennmaradására, illetve a családtervezésre irányulnak,⁴² ami az enklávék esetében az egészségügyi ellátáshoz és a megélhetést elősegítő információkhoz való hozzájutás akadályainak elhárítását jelenti elsősorban. A szerb többségű enklávékon belül a mobilitás hiányából eredően átlagban jóval nagyobb a munkanélküliség, mint az albán lakosok körében.⁴³ Vagyis a koszovói szerbek java része a szerb állam segélyeitől, nyugdíj-, és bérfolyósításaitól függ, valamint a koszovói szerb vállalatok által teremtett munkalehetőségektől (amiből azonban egyre kevesebb van).

A vegyes etnikumú településeken a kisebbségi helyzetű albán lakosság gyakran szintén védelem alatt álló, szegregált enklávékat alkot. Ennek legjellegzetesebb példái az észak-mitrovicai pár utcát és néhány albán családot tömörítő enklávé, az albán-bosnyák *mahala*,⁴⁴ illetve a roma menekülttáborok. Mitrovica egyébként az a város, ahol az összes létező

³⁸ Például Siga, Lapje Selo, Brestovik, Gobjulja Kosovska Mitrovica közelében stb.

³⁹ Ld. I. sz. melléklet: Koszovó topográfiai térképe.

⁴⁰ Ez a helyzet például Gobjulja és Miroca (Vučitrn közelében) falvakkal, ahol a faluból ki-és beáramló forgalmat görög KFOR egységek ellenőrzik.

⁴¹ Ez tette lehetővé a szerbiai tananyag és tankönyvek további használatát az átmeneti kormányzás időszaka alatt.

⁴² Az izoláltságból, enklávék közötti nagy távolságokból, az infrastruktúrák hiányából, a korlátozott mozgásszabadságból eredően több közösségen belül is problémát jelent a vérszerinti rokonok közötti házasodás, illetve nemi kapcsolat, valamint a fiúgyermek hiánya.

⁴³ Denisa Kostovicova: *European Zones ... i. m.*

⁴⁴ Ezek védelmét UČK veteránokból verbuválódott önkéntes egységek látják el, mivel a Koszovói Rendőri Szolgálat hatásköre erre a területre nem terjed ki.

és virtuális etnikum tagjai képviseltek magukat valamilyen arányban, és a gorániak kivételével valamennyien az Ibar-folyó mindkét oldalán.⁴⁵ Az enklávéban, vagyis gyakorlatilag biztonsági burookban létező mobil verzióját⁴⁶ ugyancsak a közszolgáltatások, intézmények szegregált mivolta tette szükségessé. Az egészségügy, oktatás, kultúra intézményei és a hatóságok szerveződése is az etnikai elvet követik. A párhuzamosított és szegregált egészségügyi ellátás Koszovó legnagyobb részén⁴⁷ jellemző, kisebb arányban fél-párhuzamosan,⁴⁸ ami azt jelenti, hogy egy intézményen, létesítményen belül egyszerre valósul meg a szerbiai fenntartó és a koszovói albán kormány finanszírozása, és csak Prizren térségében létezik olyan intézmény, amely egyáltalán nem szegregál az ellátásban.⁴⁹ Lipljanban a többségi helyzetű albánok használják a fő egészségügyi struktúrákat, a szerbek pedig magánintézményeket. Az intézményeken belül tapasztalható fél-szegregáltóság a betegek azon percepcióira és negatív várakozásaira vezethető vissza, hogy a „másik” nem fog megfelelő ellátást biztosítani, vagy nem olyan színvonalon teszi mindezt, amilyen színvonalat a saját etnikumából valóknak nyújtana, vagy a kezelés a bosszúállás, erőszak eszköze lesz.⁵⁰ Emiatt számukra még a prizreni sem feltétlenül jelent elérhető ellátást. A gjilani roma közösség tagjai is inkább az albán kórháznál jóval távolabb eső, szerbiai finanszírozású kórházakban kezeltetik magukat.⁵¹ A szegregáció azonban már az 1990-es években sem volt tökéletes. A párhuzamos albán struktúrák az alulfinanszírozottságból és *ad hoc*

⁴⁵ Mitrovicé/Mitrovica. April 2008. OSCE Mission in Kosovo Municipal Profiles. http://www.osce.org/documents/mik/2008/04/1191_en.pdf

⁴⁶ A KFOR a szerb képviselőket páncélozott járműveken szállítja a parlamenti ülésekre, a lakosságot a szerbek/albánok „számára fenntartott” egészségügyi intézményekbe egyik enklávéból a másikba, illetve az észak-mitrovicai albán enklávé esetében a gyerekek rendőri kísérettel mennek iskolába. Lásd: Bloom, J.D. & Hoxha, I. & Sambunjak, D. & Sondorp, E.: Ethnic segregation in Kosovo's post-war health care system. *The European Journal of Public Health*, 1–7. 9. Jan 2007. <http://eurpub.oxfordjournals.org>. Denisa Kostovicova: *European Zones ...* i. m.

⁴⁷ A Pristina régióban Gračanica, Lipljan, Rubovc, Obilić stb.; a Mitrovica régióban Zubin Potok, Zvečan, Leposavić, Gobjulja, Suvo Grlo stb.; illetve Vitina önkormányzat.

⁴⁸ Elsősorban Gjilan térségében: Budriga e Ultë, Pasjan, Koretishte stb.

⁴⁹ Bloom & Sambunjak & Sondorp (2007) i. m.

⁵⁰ Az 1990-es évek elejének talán legnagyobb port kavart eseményei közé tartozott az, amikor egy állami kórházban ellátott albán gyerekek tucatjait mérgezték meg. Lásd: Judah (2000) i. m.

⁵¹ Elsősorban Laplje Seloban és Észak-Mitrovicában. A 2003 és 2004-ben végzett felmérések alapján. Bloom & Sambunjak & Sondorp (2007) i. m.

körülményekből eredően kisebb-nagyobb rendszerhibákkal működtek. Ezért a legsúlyosabb egészségügyi problémákkal továbbra is a szerb egészségügyi intézményeket keresték fel⁵² a jól fizető betegek, ahol az értékes nyugati valutáért garantált volt a legmagasabb színvonalú ellátás.

Az etnicitás territorializálása, másképpen az enklávé-állapot intézményesítése Észak-Mitrovicában 2001-ben kezdődött a Čović-Haekkerup informális nyilatkozat alapján, és 2008. június 15-én, az észak-mitrovicai önkormányzatot létrehozó decentralizációs törvény⁵³ életbe lépésével nyert legitimációt, szabad utat engedve az effektív megosztás gyakorlásának. A disszociatív gyakorlatok és stratégiák fő letéteményese a Milan Ivanović-vezette észak-koszovói Szerb Nemzeti Tanács (*Srpsko Nacionalno Veće*), ami az egyetlen politikailag potens és kompetens szerveződés az északi részekben a szociális és biztonságpolitika terén, de a megosztás strukturái minden stratégiai és alapszektorban kiépültek: oktatás, rendfenntartás, nyugdíjellátás, igazságszolgáltatás, egészségügy, energiaellátás, kommunikáció stb. Hasonló megosztottság és intézményi párhuzamosság volt sokáig tapasztalható Štrpcében is. A párhuzamos intézményi rendszer ugyanakkor a helyi megélhetési mikrostratégiák egyik kedvenc célpontjává vált. A koszovói szerb hivatalnokok ugyanis párhuzamos fizetést kapnak, ráadásul a belgrádi fizetés „kötelezően” felül kell licitálja a koszovói hivatalos béreket. Összességében az etnikai (és nem alanyi) jogon járó juttatások nagysága (azzal együtt, hogy az észak-koszovói szerbek rezsiköltségeit is a szerb állam állja) aránytalanul diszkriminatív mindenki mással szemben, ide értve a déli és keleti enklávék szerbjeit is.

Észak-Mitrovica területén, illetve környékén, Zvečanban és Leposavićban 1999-ben jöttek létre menekülttáborok,⁵⁴ ahová az albán paramilitáris egységek által elpusztított, nagy múltú és egykor virágzó dél-mitrovicai Fabricka *mahalából*⁵⁵ telepítették át a roma (valamint askáli és egyiptomi) lakosságot. Számos roma menekülttábor még a szerb

⁵² Udovički (2000) i. m.

⁵³ A decentralizációra vonatkozó reformokat és elveket lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. III. sz. melléklet.

⁵⁴ Vojni Remont/Osterode, Cesmin Lug, Kablare, Žitkovac.

⁵⁵ A *mahala* szomszédságot, hagyományosan, régóta létező települést, közösséget jelent. A dél-mitrovicai Fabricka mahala újjáépítése 2006 áprilisában kezdődött el, 2007 szeptemberig kb. 380 fő települt be; romák, askáliak és egyiptomiak egyaránt, igaz, nagyrészt nem az 1999 előtti lakosok. Forrás: *Security review of the RAE Communities in the divided city of Mitrovica*. RADC – Roma and Ashkalia Documentation Center. September 2007. Pristine.

enklávénál is izoláltabb: az önkormányzati hatóságok és a rendőri egységek területi hatásköre gyakorlatilag ott végződik, ahol ezek a táborok elkezdődnek.⁵⁶ A roma szórványok főleg Prizren, Klina, Peć/Pejë, Obilić/Obiliq, Istog és Vučitrn/Vushtrn területén helyezkednek el, de kisebb települések Koszovó-szerte mindenhol találhatók. A Koszovó lakosságát legkisebb arányban kitevő askálik⁵⁷ és egyiptomiak,⁵⁸ valamint bosnyákok⁵⁹ apró, allochton szórványokban élnek, a gorániak és törökök (Prizren) ezzel szemben egyközpontúak.⁶⁰ Gorániak legnagyobb arányban a földrajzilag meglehetősen izolált, és legfejletlenebb régiók közé tartozó Dragaš adminisztratív körzetben,⁶¹ ezen belül is Gora régióban tömörülnek, kisebbségi helyzetben. A goráni közösségek tagjainak kötődései meglehetősen heterogén képet mutatnak: az albán Koszovói Demokratikus Pártnak⁶² a 2007-es önkormányzati választásokon voltak többek között goráni tagjai és goráni jelöltjei is, ugyanakkor például Dragaš város és Brezna/Bresana falu multietnikus iskoláinak goráni oktatói közül többen Belgrádból kapnak párhuzamos fizetést.⁶³ Az askáli, goráni, egyiptomi, török kisebbségek vezetői számára a legnagyobb kihívást az askáliság, gorániság, egyiptomiség, törökség fő identitáselemeinek a meghatározása jelenti és a többségi albán, valamint az askálik és egyiptomiak esetében a roma identitás-elemekről való leválasztása. Az egyiptomi ön-

⁵⁶ Az *Osterode* volt katonai bázison létrejött táborot szögesdrót veszi körbe, és fegyveresek őrzik. A táborok lakói a legalapvetőbb közszolgáltatásokhoz térítésmentesen hozzájutnak. Lásd: The Romani „mahalas” (neighborhoods) of Southeastern Europe: Politics, poverty and ethnic unrest. *P.E.R. Report (Project on Ethnic Relations)*, December 13–14. Skopje.

⁵⁷ Elsősorban Kelet- és Közép-Koszovó: Djakovica/Gjakovë, Kosovo Polje/Fushë Kosova, Obilić/Obiliq, Shtime, Vushtrri. Forrás: Local Government and Administration in Kosovo – Analysis. Kosovar Institute for Policy Research and Development. *Policy Research Series*, Paper No 4. Prishtina, September 2004. http://www.kipred.net/site/documents/Local_Government_and_Administration_in_Kosovo.pdf

⁵⁸ Elsősorban Djakovica/Gjakovë, Peć/Pejë és Decani/Deçan térségében.

⁵⁹ Peć/Pejë, Istog, Prizren.

⁶⁰ Local Government and Administration in Kosovo – Analysis. Kosovar Institute for Policy Research and Development. *Policy Research Series*, Paper No 4. Prishtina, September 2004. http://www.kipred.net/site/documents/Local_Government_and_Administration_in_Kosovo.pdf

⁶¹ 35 falu, Dragaš város, Gora és Opoja régiók.

⁶² PDK/ *Partia Demokratike e Kosovës*.

⁶³ Lásd: KFOR CIMIC Reports 2008. <http://www.nato.int/kfor/cimic/reports/2008.htm>.

meghatározási törekvések már a 20. század elején elkezdődtek, a romák többségi társalmaktól való elhatárolódási törekvéseivel⁶⁴ párhuzamosan, (bár az askálikhoz hasonlóan nem szerepeltek külön népesség-kategóriaként) és az 1974-es jugoszláv alkotmány nyilvánvalóan fel is erősítette ezt a folyamatot. Az askáli törekvések ehhez képest újkeletűek, ami azt eredményezi, hogy szinte mindegyik, saját etnikai csoportját autochtonnak tekintő kisebbségi elit saját szeparatista fragmentumának tartja őket. Az albánok albánnak, az egyiptomiak egyiptominak, a romák mind az askálikat, mind az egyiptomiakat 'elalbániasodott', szeparatista alcsoportoknak,⁶⁵ a nemzetközi szervezetek pedig vagy szintén roma alcsoportoknak (UNHCR jelentések), vagy pedig mesterséges, manipulatív kategóriáknak⁶⁶ a háborús időszak tapasztalataiból kiindulva. Az etnikai restrukturálódás sok zavart okoz tehát. A kategóriák közötti gyakorlati és funkcionális átjárhatóság különböző elemei arra vezethetők vissza, hogy az etnicitás nem válik a mindennapi interakciók és a kogníció normatív-strukturáló keretévé, hanem szituatív jelenség. Az etnikai identitás szelektív megválasztása (roma, askáli, egyiptomi közösségek esetében) az etnicitást a strukturális önpozicionálás (mimézisz, kliensség, kooptáció, függőség, stb.) mindenkori céljainak, funkciójának rendeli alá. Ami egyes esetekben kaméleon-identifikációt, illetve reaktív etnicitást jelent, más esetekben az etnicitás kognitív strukturáló szerepének teljes hiányát, illetve ezen opciók valamilyen kombinációját, ahogyan a szükségletek diktálják. Mitrovica albánok által lakott részein a romák többsége askálinak vallja magát, míg a szerblakta részeken inkább romának. Ebből a szempontból teljes mértékben irreleváns, hogy az etnopolitikai vállalkozók narratívái és diskurzusai melyik történeti iskola műltfelfogására és eredetmítoszaira hagyatkoznak, hiszen a narratívák szomszéd-ról-szomszédra más jelentőséget és interpretációs keretet kapnak. Az új főhatalmi struktúra által rendezetlen és ellenőrizetlen társadalompolitikai területeken autoritás-igénnyel fellépő „vállalkozók” (politikai pártok,

⁶⁴ Marushiakova, Elena & Popov, Vesselin: *New Ethnic Identities in the Balkans – The case of the Egyptians. Facta Universitatis/Philosophy and Sociology* Vol. 2, N° 8. 2001. 465–477.

⁶⁵ *Castes & Clans... Roma Classifications, Romano Them.* <http://kosovoroma.wordpress.com/from-the-note-to-the-teorie/about/>

⁶⁶ Marushiakova & Popov i. m. A háborút megelőző időszakról lásd: Dujzings, Gerr 1997. *The Making of Egyptians in Kosovo and Macedonia.* In: Govers, C. & Vermeulen, H. (eds.): *The Politics of Ethnic Consciousness.* London, Macmillan, 1997. 194–222.

érdekképviseleti szervezetek, médiumok, információs háttérintézmények stb.) kezéből ráadásul kicsúsznak a mindenkori szükség által életrehívott partikuláris (biztonsági és megélhetési) mikrostratégiák, további autoritás-fragmentumokkal kurtítva ezen vállalkozók mozgásterét. Mindez elvben el is vezethetne az etnikai konfliktust újratermelő aktorok és gyakorlatok kiiktatásához, ha a jelenlegi normatív intézményi keretek nem pont az etnikai tömbösödést, az etnicitás territorializálódását és intézményesülését erősítenék. Ezek a keretek az enklávékát tehát nem felszámolják, hanem restrukturálják. Márpedig az etnicitás territorializálása, a szegregáció, az enklávésítés, valamint az etnikai tömbösítés biztonságiasítónak szánt intézkedésekként teljes mértékben ellentmondanak a létrehozni/feléleszteni kívánt multietnikus társadalom elveinek.

A státusnélküliség és a szelektív „empowerment” politikája

A nemzetközi protektor-intézmények részéről a helyi politikai elitekkel szemben érvényesülő szelektív kooptáció az *empowerment* és képességépítési mechanizmusokban is visszatükröződik. A hagyományosan a Thaçi-klán riválisának tartott Ramush Haradinaj „visszaengedése” a politikai arénába,⁶⁷ valamint más prominens elitek (Bajram Rexhepi, Fatmir Seidu stb.) vezető pozíciókban tartása nagy valószínűséggel biztosítani fogja a belső egyensúlymechanizmusokat a koszovói belpolitikában, és tartósan egyik irányvonal sem erősödhet meg túlzottan.⁶⁸ Ami a kisebbségi társadalomrészeket illeti, sem az Ahtisaari-féle rendezési terv, sem az erre épülő, 2008. április 9-én elfogadott koszovói alkotmány nem irányoz elő semmilyen kollektív jogi státust számukra. Sőt, bár az Alkotmány hivatkozik az Európa Tanács kisebbségvédelmi dokumentumaira, mégis következetesen kerüli a koszovói nem-albán társadalomrészekre vonatkozóan a kisebbség szó használatát, helyette nem-többségi közösségekről beszélnek,⁶⁹ az ohridi megállapodás logikáját követve.⁷⁰ Az alkotmányos megoldás célja kétségkívül a kisebbségi státusból eredő jogi és politikai

⁶⁷ A háborús bűnökkel vádolt Haradinajt Hágában a legkiválóbb amerikai ügyvédek védték.

⁶⁸ A kormányalakítást követően szinte azonnal megkezdődött a belpolitikai küzdelem a kulcsmínisztériumokért.

⁶⁹ Lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. II. sz. melléklet. Az Ahtisaari-terv értelmében a Közösségek „a Koszovó területén hagyományosan jelen lévő azonos nemzetiségi vagy etnikai, nyelvi, vagy vallási csoporthoz tartozó lakosok”.

⁷⁰ Az etnikai kisebbségek itt szintén közösségek néven szerepelnek.

következmények elkerülése. Az említett dokumentumok a Koszovó területén hagyományosan jelenlévő nemzeti, etnikai, nyelvi, illetve vallási közösségek tagjai számára ugyanakkor különleges jogokat biztosítanak.⁷¹ A garantált képviseleti helyektől a párhuzamos kompetenciákig. A garantált képviseleti helyek mechanizmusa nem jelent viszont tényleges politikai befolyást, legalábbis addig, ameddig etnikai alapú választási rendszer van érvényben.⁷² A rendszer elsődlegesen strukturáló elve ugyanis a meg nem alkuvás és a kibékíthetlenség feltételezése, ami az abszolút, mindenre kiterjedő diszkriminációmentesség kínosan precíz megfogalmazásában tükröződik. Mindez azt eredményezi, hogy a kisebbségek számára fenntartott 10+10 képviselői helyből minden önmagát közösségként definiáló csoportnak (elitnek) részesülnie kell, ami önmagában is szegregálja és párhuzamosítja a kisebbségi csoportok érdekérvényesítését,⁷³ elenyésző százalékok mentén széttöredezi, gyengíti reprezentációs felületüket, és kizárja, hogy a kisebbségi képviselők kormánytényezők lehessenek. A képet tovább rontja a szerb képviselők bojkottja. Mindez végeredményben nominálisan olyan mértékben polarizálja a kisebbségi és többségi reprezentációt, hogy az albán pártok a legkevésbé sem motiváltak a kisebbségi formációk kooptálására.⁷⁴ A romák, askálik, egyiptomiak esetében a politikai formációk és elitek létrejöttében nem a delegáció, hanem a kvázi önjelölt megtestesítés, a megszemélyesített reprezentáció (*embodiment*) elve érvényesül. A helyhatósági szerveket, illetve helyi rendvédelmi, rendfenntartó szerveket illetően megint csak a RAE kategóriába soroltak tekinthetők a leghatározottabb helyzetűnek, elsősorban a garantált helyek feltöltésének előfeltételeként szabott iskolai végzettségek hiányából eredően. Ráadásul mivel a „Balkán-dizájn” szerint⁷⁵ minden szinten érvényesülnie kell az etnikai elvnek, ezért ezen szervek személyi feltöltöttsége rendkívül hiányos.

⁷¹ Lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. II. sz. melléklet, illetve Koszovó Alkotmánya 60., 61. és 62. cikk.

⁷² Simonsen, Sven Gunnar: Addressing Ethnic Divisions in Post-Conflict Intuition-Building – Lessons from recent cases. *Security Dialogue*, Vol. 36(3). 2005. 297–318.

⁷³ Zeqiri, Adrian: Equal Opportunities Provisions for Communities in the Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. *ECMI Papers*, 2007. http://www.ecmi.de/jemie/download/1-2007_Zeqiri.pdf

⁷⁴ Simonsen (2005) i. m.

⁷⁵ A balkáni nemzetközi protektorátusokban a hatalmi pozíciók elosztása etnikai elven történik, annyira, hogy az „etnikai” reprezentálása politikai kontextusban elvárt magatartás.

Mindezek eredményeképpen a koszovói kisebbségek aránya nem nominálisan mérendő, vagyis a kisebbségben létezés nem feltétlenül a számszerűségekre vezethető vissza, hanem a reprezentációs, érdekvényesítő képessége. A nominális jelenlét ugyanakkor politikai kategória (csakúgy, mint Boszniában), a számadatok ugyanis stratégiai jelentőséggel bírnak az államalkotás folyamatában. Az albánok növekvő arányainak számszerűsítése azt hivatott demonstrálni, hogy egyrészt etnikailag domináns pozícióban vannak, másrészt pedig politikailag, gazdaságilag és társadalmilag is kedvezőbb a helyzetük. A számszerű reprezentáció viszont már csak azért sem tükrözi a valós etnikai arányokat, mert eltérő statisztikák állnak rendelkezésre, és gyakori a „vándor-identifikáció” vagy a „kaméleon-identifikáció” jelensége. A pristinai Statisztikai Intézet legutóbbi, nem hivatalos népszámlálási adatai szerint⁷⁶ a magát albán etnikumúnak vallók aránya eléri a 92%-ot, a szerbek aránya 5,3%, az egyéb kisebbségeké pedig 2,7%. Ezek az adatok jelentős eltéréseket mutatnak a különböző nemzetközi intézmények, szervezetek (ENSZ Főtitkári jelentései, International Crisis Group, EBESZ, stb.) és a CIA World Factbook (2008. május 15-én frissített) adataihoz képest, amelyek szerint az albánok aránya 88%, a szerbeké 7%, a többi kisebbségé együttvéve pedig 5%. Amennyiben jóhiszeműen objektív becslésnek tekintjük a pristinai Statisztikai Intézet által közzétett adatokat, akkor vagy azt kell feltételeznünk, hogy a szerbek és egyéb kisebbségek száma rohamosan csökken, vagy azt, hogy Koszovó lakossága valamivel több, mint száz százalékot tesz ki, vagyis jelentős virtuális kisebbségekkel, illetve mozgással kell számolni a diaszpórák és Koszovó viszonylatában. Vagy pedig azt, hogy a kaméleon- vagy a vándoridentitások kisebbségi stratégiája egyre népszerűbb, és egyre többen vallják magukat albánoknak a kisebbségek közül. Ez utóbbi viszont csak akkor magyarázza a szerbek arányának csökkenését, ha a magukat szerbnek vallók között is voltak korábban kaméleonidentitás-stratégiát alkalmazó (és szerbül beszélő) romák. A statisztikai adatok közzétételének lehet olyan célzata is, hogy kompenzálja a szerb politikai elitek magukat többségként pozicionáló stratégiáit. Shkelzen Maliqi liberális albán filozófus szerint „a jelenlegi koszovói többség funkcionális kisebbségként észleli saját létét, míg

⁷⁶ Disa indikatorë kyç mbi popullsinë. Enti i Statistikës të Kosovës. <http://www.ks-gov.net/ESK/>. Lásd még: Kosovo: 92 odsto Albanaca. B92. 27. maj 2008. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=05&dd=27&nav_id=300717&nav_category=640

a tulajdonképpeni kisebbség funkcionális többségi szerepre tör”.⁷⁷ Ebbe a logikai keretbe illeszkednek azok a kisebbségi-többségi dinamikákra irányuló kutatások, amelyek azt mutatták ki, hogy a domináns kisebbségi stratégiák erőszakosabbak is, diszkriminatívabbak is,⁷⁸ és sokkal látványosabban lépnek fel a normativitás igényével (kisebbségi etnokráciák), mint a többségiek. Ez figyelhető meg a 2008. február 17-i függetlenségi nyilatkozatra adott válaszreakciókban, amelyek a tiltakozás szándékolt és etnicizált erőszakosításával, kifejezetten provokatív céllal szerveződtek. Mivel az erőszak etnikai keretbe helyezése⁷⁹ végigkísérte a múlt traumatikus konfliktusainak történetét, ezért a félelempolitikáik és erőszakcselekmények ritualizált megidézésével a határátkelők és követségek elleni atrocitások egyfajta jól koreografált *politique du pire*-ként⁸⁰ működtek. A Szerb Nemzeti Tanács által folytatott szegregáló-disszociatív, mindennapi valóságoktól elrugaszkodott megosztó gyakorlatok a szerb politikai elitiek megosztottságát is újratermelik, még hozzá a pragmatista (Oliver Ivanović-féle) és a már eleve belső szakadással terhelt konzervatív (Marko Jaksić, Milan Ivanović, illetve a radikális Rada Trajković) törésvonal mentén. A pragmatista politikusok elképzelése szerint a koszovói szerbek Koszovóban maradásának kulcsa az, ha megpróbálnak minél inkább beépülni az állami intézmények hatalmi struktúráiba.⁸¹ A konzervatív stratégia célja ezzel szemben az etnikai kontroll közvetett módon történő kiépítése, az effektív megosztás intézményi szinten, valamint a hermetikus szegregáció társadalmi szinten.

⁷⁷ Shkelzën Maliqi: Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize. In: *Kosovo-Srbija-Jugoslavija*. Ljubljana, KRT ZSMS, 1989. Maliqi a koszovói Helsinki Bizottságnak, illetve a Koszovói Civil Társadalmi Alapítványnak is tagja volt, az 1990-es években a Koszovói Szociáldemokrata Párt egyik alapítója.

⁷⁸ Lásd: Leonardelli, Geoffrey J. & Brewer, Marilynn B.: Minority and Majority Discrimination – When and Why. *Journal of Experimental Social Psychology* 37, 2001. 468–485.

⁷⁹ Itt elsősorban a *Cvijić tézis* (a Dínári-hegység lakói keményebbek és hajlamosabbak az erőszakra, mint a síkvidéki Šumadija és Vajdaság népei) politikai felhasználására gondolok, és főleg az 1914. június 28-as sarajevói merénylet egyik főszereplője, Vasa Čubrilović, a *Cvijić tézis* alapján megfogalmazott elméletére, miszerint a hegyvidéki montenegróiakat lehet felhasználni arra, hogy elűzzék az albánokat Koszovóból. Forrás: Carmichael, Cathie: *Ethnic cleansing in the Balkans – Nationalism and the destruction of tradition*. Routledge, London & N.Y., 2002.

⁸⁰ A radikális elitiek egyik túlélési stratégiája. A szándékos erőszakosítással a kiprovokált rend-nélküliség állapotaiban minden egyes etnikainak titulált atrocitás a radikális politikai erők táborát erősíti.

⁸¹ Human Rights – Hostage to the State’s Regression. Helsinki Committee for Human Rights in Serbia. *Annual Report: Serbia 2006*. Belgrade, 2007.

A területi-strukturális elkülönülésből adódó különbségek enklávé-specifikus érdek- és stratégiapreferenciákat teremtenek.⁸² Ennek talán legszembebb példája a Rada Trajković⁸³-féle enklávé-politika, amely az észak-koszovói „szerb kormányzat” kihívójaként, Belgrádtól elszakadva lép fel közösségépítőként és fenntartóként⁸⁴. Rada Trajković mellett, hogy a gračanicai Szerb Nemzeti Tanács vezetője, az Egészségügyi Központot is igazgatja, a közszolgáltatásokat szervezi, és ezáltal a térség szerb közösségei számára a fő munkáltató is. Mindez az észak-koszovóinál jóval kedvezőbb szociális helyzetet teremt Gračanicában. A szerbiai párt-alapú vállalatadó-mányozási gyakorlatból eredően⁸⁵ a politikai struktúrák prominens szereplői egyben az üzleti élet irányítói. Észak-Koszovóban azonban sem a politikai elitek vállalatai nem tudják felszívni a koszovói szakképzetlen munkaerőt, sem a fokozatosan kitelepülő állami közszolgáltatók. Ráadásul a Mitrovica-közei Trepca bányászati komplexum bezárása már önmagában jelentősen növelte a munkanélküliséget az észak-koszovói szerbek körében, akik most elsősorban abból élnek, hogy szerbek.

Etnicizált tömbösödés és aszimmetrikus decentralizáció

Koszovóban az 1990-es évek végén indult el az a népességmozgás, amelynek során a koszovói szerbek egyrészt egyre kiterjedtebb és összefüggőbb (progresszív) monoetnikus tömbökbe kezdtek rendeződni, másrészt viszont, lassuló ütemben Szerbia területére áttelepülni, felszámolva a nyugati és délnyugati regressziós szórványok és zárványok java részét. A homogenizációs célú területi átrendeződés Koszovó függetlenedését követően a 2004 márciusi erőszakcselekmények nyomán nagy lendületet vett decentralizációs folyamat keretében folytatódik. Az önkormányzati reform egyben a megmaradt szórvány-enklávék felszámolását, pontosabban a létező etnikai tömbökhöz való közigazgatási hozzárendelését,

⁸² Nenad Đurđević (szerk.): *Potrebe Srpske Zajednice – Istraživanje potreba srpske zajednice na Kosovu i Metohiji*. Centar za nenasilni otpor (Center for Non-violent Resistance) & The Balkan Trust for Democracy.

⁸³ Trajković politikája a mérsékelt Povratak pártkoalíciótól eltávolodva fokozatosan radikalizálódott.

⁸⁴ Kosovo's First Month. *Crisis Group Europe Briefing* N°47, 18 March 2008.

⁸⁵ Ld. részletesen Vesna Pešić: *State and Widespread Corruption in Serbia*. *CEPS Working Document*, No. 262/Marc. 2007.

illetve a szerb földtulajdon feletti effektív ellenőrzést is célozza.⁸⁶ Ebben a tekintetben a rendezetlen tulajdonjogi kérdések okozzák a legtöbb problémát. A háború elől Szerbiába menekülő koszovói szerbek nagy része eladta ingatlanját és földterületét, de előfordul, hogy azóta is tulajdonosként vannak regisztrálva. Vitatott továbbá a szerb állam, illetve egyház koszovói tulajdonainak pontos köre.⁸⁷

A konzervatív szerb politikai elit irányában tett legnagyobb engedménynek az albán kormány részéről kétségtávol a decentralizáció számít. A decentralizációs mechanizmusok kialakításának tétje óriási volt. Ez legitímálta ugyanis a végső tulajdonosi pozíciókért folytatott küzdelmeket és álláspontokat, valamint kijelölte az etnikai ellenőrzés, a kvázi szuverén politikai (kiskirály) elitek autoritásának térbeli dimenzióit.

A legkeményebb csatározások időszakában (2004–2005) a decentralizáció tétjeit a mitrovicai vezetés a biztonság kérdésével kapcsolta össze, illetve a biztonságpercepciók alakításának szándékával tematizálta. A mindebből kikristályosodó narratíva értelmében a decentralizációs folyamat az albán dominanciával dacoló szerbek túlélését jelenti, az erőszakcselekmények (vagyis a biztonság hiányának) oka pedig a folyamat holtpontra jutása.⁸⁸

Koszovó területén jelenleg hat nagyobb tömb (Zubin Potok, Zvečan, Leposavić, Štrpce, Novo Brdo és Mitrovica északi része) és több tucatnyi kisebb szerb szórvány-enklávé létezik. A 2008. február 17-i függetlenedést követő 120 napos átmeneti időszak prioritásaként kezelt decentralizációs törvény⁸⁹ hat új szerb többségű önkormányzatot hozott létre

⁸⁶ Branislav Krstić szerint a földvásárlás valódi tétje az, hogy ki válik a terület végső tulajdonosává. Branislav Krstić: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*. Beograd, Kuća Vid, 1994. Idézi: Blagojević (2000) i. m. 239. o.

⁸⁷ Predrag Bubalo, a volt Koštunica-kormány kereskedelmi és szolgáltatásokért felelős minisztere a koszovói szerb vagyont 400 milliárd amerikai dollárra becsüli, illetve az állami, az egyházi, és a magánföldtulajdonok arányát az összes földterület 58,79%-ára. Serbian Property in Kosovo Province Estimated at \$400 Billion. <http://www.srpskatelevizija.com/index.php?option=content&task=view&id=643&Itemid=>

⁸⁸ Lásd például: Kosovo Serbs: Blood flows, plans stall. KiM Info-service, http://www.kosovo.net/news/archive/2005/September_02/1.html, vagy: Pravoslavije.ru, <http://www.pravoslavie.ru/enarticles/050906111546>.

⁸⁹ Lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. III. sz. melléklet. Lásd ebben a lapszámban. Az Ahtisaari-terv az átmeneti időszak törvényhozásának 4 prioritás-területét jelölte meg: az általános és helyi választásokról szóló törvényt, a helyi önkormányzatokról szóló törvényt, az önkormányzati határokról szóló

Koszovó területén. Novo Brdo Artana néven újjáalakult (kibővült), létrejött Gračanica önkormányzat Priština önkormányzat déli részéből kiszakadva, Ranilug, Kamenica déli részéből kiszakadva, Parteš, Gjlani és Vitina önkormányzatokból kiszakadva, Klokot/Vrbovac, szintén Vitina önkormányzattól kiszakadva és Észak-Mitrovica, Mitrovica város kettészakadásával.⁹⁰ A közigazgatási átrendeződéssel a szerb többségű szórványok egy-egy jelentősebb központ köré csoportosultak, aminek eredményeképpen a 35 önkormányzattól 11 szerb többségűvé vált. A két koszovói kvázi szerb főváros (keleten Gračanica, északon pedig Észak-Mitrovica) párhuzamos létezése biztosítja a szerb közösségek keleti enklávéinak fennmaradását, azonban egyben el is lehetetleníti Koszovónak egy többségi albán és egy többségi szerb összefüggő (a boszniai Republika Srpskához hasonló) entitásra való tagolását. Ugyanakkor Ranilug és Artana által felölelt területen szinte folytonossá vált a szerb falvak láncolata, amelyet egyetlen albán többségű falu szakít meg: Busovata, illetve Dardana önkormányzat. A *Vetëvendosje!* elemzése szerint⁹¹ a Stubllinë és Hodanoc falvak által övezett zóna számít a leginkább érzékeny területnek, mivel ez jelenti az összekötő folyosót a kelet-koszovói szerb lakta részek, valamint Szerbia között. Az újonnan létrejött, szerb többségű Parteš önkormányzatba betagolt Cernicë pedig azt mutatja meg, hogyan változnak a biztonsági percepciók akkor, amikor lokálisan megfordul a kisebbségi-többségi reláció iránya.⁹² A település ugyanis mára feszültségekkel terhelt közösséggé vált. A biztonságpercepciók és számszerűség közvetlen összekapcsolását illusztrálja Slobodan Samardžićnak, a 2008 májusában megbukott Koštunica-kormány Koszovó és Metohijáért felelős miniszterének a decentralizációs csatározások ideje alatt tett nyilatkozata:⁹³ „A szerbek nem etnikailag tiszta önkormányzatokat követelnek, hanem olyan önkormányzatokat, amelyek tiszta szerb többséget tesznek lehetővé, ami 70–80%-nyi szerbet jelent, ugyanis csak ez az arány garantálja a biztonságot”. Az albán

törvényt, valamint a védett zónák létrehozásáról szóló törvényt. Lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. XII. sz. melléklet. Ebben a lapszámomban.

⁹⁰ Lásd a II. sz. mellékletet: Az önkormányzati reform

⁹¹ Serbia's Plan for Kosovo/Decentralization. October 2006. <http://www.vetevendosje.org/>

⁹² Cernicë település a példaértékűnek tartott (vélt vagy valós) etnikumközi együttéléséről volt a leginkább ismert.

⁹³ Lásd például: Kosovo Serbs: Blood flows, plans stall. KiM Info-service, http://www.kosovo.net/news/archive/2005/September_02/1.html, vagy: Pravoslavije.ru, <http://www.pravoslavije.ru/en/articles/050906111546>.

elitek területmegbontó ellenstratégiája leglátványosabban az úgynevezett „hétvégi zónák” (pl. Brezovica, Rudeš) létrehozásában nyilvánul meg. A háború idején lerombolt ingatlanok és földterületek tehetős üzletemberek által történő felvásárlása és nyaralóövezetekké alakítása stratégiai helyeken törik meg a formálódó szerb etnikai tömböket.⁹⁴ A dél-szerbiai Preševo-völgy felé ugyanakkor a szerb többségű falvak és önkormányzatok láncolata a hagyományosan Gjilan⁹⁵ és Preševo illetve Bujanovac között ingázó albánok mozgását korlátozza Pristina irányában. Gjilan esetében további nehézségeket okoz majd a korábbi önkormányzati terület felszabdalása, a maradvány területek a kiszakított települések és útvonalak nélkül nem lesznek életképesek.

Látható tehát, hogy az önkormányzatok átrendezésének alapelvei nem a közigazgatási hatékonyság, és nem is a szubszidiaritás, hanem etnikai, demográfiai és földrajzi tényezők voltak.⁹⁶ Vagyis a decentralizáció nem valódi hatalmi devolúciót testesít meg. Főleg a nemzetközi protektor-intézmények, valamint a leginkább robbanásveszélyes Mitrovica albán (Bajram Rexhepi) és szerb (gyakorlatilag a Szerb Nemzeti Tanács) vezetői által szorgalmazott decentralizáció deklarált célja a nem albán (elsősorban szerb) közösségek legitim autonómiaigényének részbeni kielégítése alkotmányosan garantált, megerősített hatáskörök létrehozásával.⁹⁷ A valódi motivációk között azonban inkább az önkormányzati vagyon feletti ellenőrzési mechanizmusok, illetve autoritások elválasztásának igénye, valamint mindkét részről az etnikai különállás hangsúlyozása áll. A decentralizáció aszimmetrikus jellegét fokozza, hogy Mitrovica és Gračanica önkormányzatok kvázi párhuzamos kormányzati

⁹⁴ Forum za Etničke Odnose (Forum for Ethnic Relations), Project: „Cooperation between the University of Florence and the University of Belgrade: Advanced Education and Applied Research on Conflict Resolution”, “Needs of the Serbian Community in Kosovo”(Report), Belgrade/ Florence, December 2005. Lásd még: N. Zejak: Serbs Have Sold 15,000 Homes. Blic, Belgrade, Serbia, Serbia-Montenegro, March 4, 2003. <http://www.ex-yupress.com/blic/blic36.html>

⁹⁵ Dél-Kelet Koszovó legnagyobb városa. Lutfi Haziri polgármesteri mandátuma idején (2002–2007) az önkormányzati politikák nagy része a különböző etnikumú közösségek integrációját célozta. Ennek eredményeképpen a szerb lakosság a munkalehetőségek ötödét tudhatta magáénak, illetve jelentős mozgásszabadsággal rendelkezett. Lásd: Gallagher (2005) i. m. 157.

⁹⁶ Ethnic Centralization and the Perils of Confusing Solutions. *KIPRED Discussion Paper*. January 2007. Pristina.

⁹⁷ Lásd: Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére. III. sz. melléklet, ebben a lapszámban.

hatásköröket kaptak, amit Rada Trajković egyértelmű sikerként könyvelhet el. Gračanica és Észak-Mitrovica is jogosult másodlagos egészségügyi ellátás saját hatáskörben történő nyújtására, amely az alaptörvények értelmében kormányzati, nem pedig önkormányzati jogosítvány⁹⁸ lenne. Ugyanez a helyzet áll fenn a mitrovicai szerb egyetem esetében, ráadásul nem világos, hogy a felsőfokú oktatás megszervezésének hatásköre csak Mitrovicát illeti meg, vagy más „szerb” önkormányzatokat is. Az autonóm (implicit) hatáskörök megléte nyilvánvalóan szimbolikus jelentőséggel is bír a koszovói szerb politikai elit számára, már csak azért is, mert az Ahtisaari-tervben megfogalmazott decentralizációs irányelvek lehetővé teszik a közvetlen és intézményesített belgrádi szerepvállalást, amellet, hogy továbbra is jogosultak a koszovói központi költségvetési támogatásra. Másrészt viszont az etnikai elvű decentralizáció homogenizáló hatásai, az etnikai tömbösödés a Koszovó egységéért, feltétlen függetlenségéért, és a nemzetközi protektorátus ellen leghangosabban küzdő albán erők (elsősorban a *Vetëvendosje!* nevű, politikai erőktől független aktivista szervezet⁹⁹) szempontjából egyet jelentenek a megosztással, ami a központi albán intézmények parálizálásával igyekszik megbuktatni a független Koszovót.¹⁰⁰ Az északi szerb közösségek számára a decentralizációs törvény valóban a *de facto* megosztottság előmozdításának eszköze, a déli és keleti enklávék viszont a fennmaradásukhoz szükséges autonóm jogok elérésének módjaként tekintenek rá: az egészségügy, oktatás, területfejlesztés, biztonságpolitika és igazságszolgáltatás terén. Az alkotmány és a törvényhozás alapjául szolgáló Ahtisaari-féle rendezési tervben előírányzott, *implicite* megelőző (preemptív) lépésnek szánt decentralizáció ezek alapján számos félreértés forrása lett. Ez a fajta preempció ugyanis nem a megosztó politikák, hanem éppen az albán-szerb konstruktív együttműködés ellenében hat, ami az etnokrata rezsimék és diszkriminációs gyakorlatok továbbélését eredményezi.

⁹⁸ *Ethnic Centralization...* i. m.

⁹⁹ A *vetëvendosje* jelentése önrendelkezés.

¹⁰⁰ *Ethnic Centralization...* i. m. Felmerült annak a veszélye, hogy az átcsatolásra került területek fölött kettős autoritás lesz érvényben (a korábbi és az újonnan létrehozott önkormányzat részéről), elsősorban a jelentős albán lakossággal rendelkező települések esetében.

Konklúzió

Koszovó formális szuverenitása a 2008. február 17-i függetlenedést követően 120 nappal, 2008. június 15-én vált teljessé.¹⁰¹ Ekkor lépett életbe a koszovói alkotmány, illetve formálisan ekkor vette át az albán kormányzat az UNMIK-tól az ellenőrzést. A *de facto* megosztottság következtében – egyelőre kizárva mindennemű asszimilációs és integrációs perspektívát – a kisebbségi-többségi viszony két forgatókönyve választható fel: 1. a teljes elkülönülés irányába ható etnikai átrendeződés, illetve a territorializált-intézményesített etnikai megosztottság párhuzamos, egymástól független struktúrákat, hermetikusan elzárt, de életképes (területileg nem feltétlenül összefüggő) entitásokat hoz létre; 2. olyan rendszer alakul ki, amelyben a decentralizációs mechanizmusok és keretek torz autonómiát teremtenek: a szegregált, párhuzamos szerb közösségek alapvető létfunkcióiban (kötségvetés, energia-ellátás stb.) és biztonságigényében ráutaltság, és a koszovói albán intézményektől-struktúráktól való függőség érvényesül, amely végeredményben ellehetetleníti Koszovóban maradásukat. Ez utóbbi a szerb állam aktív fenntartó szerepe ellenére is bekövetkezhet, ugyanis a jelenlegi üresjáraton történő, improduktív üzemeltetés hosszú távon nem fenntartható. Az újonnan létrehozott, enklávékat tömbösítő „szerb önkormányzatok” és kvázi autonóm hatáskörök, a belgrádi függőség intézményesítése Szerbia szuverenitás-szigeteit hozza létre Koszovó-szerte. Ami nem azt jelenti, hogy a fennmaradó enklávék és új etnikai tömbök lakossága ne lenne érdekelt a nagyobb mobilitásban és intenzív interakciókban kifelé, de a szegregálódás megerősítése az önkormányzatiság újonnan létrehozott formájában egyoldalúsítja a függőség viszonyrendszerét. Márpedig a belső integráció hiányában ezek a struktúrák már középtávon sem lesznek fenntarthatók. Az elitrepresentációk ugyanakkor nagyrészt elfedik ezeket a valóságokat. Az elit- és mikrostratégiai elválása azt eredményezi, hogy az elitek pozícióiban bekövetkező strukturális változás nem a közösségek tagjai strukturális helyzetének változásait tükrözik, hanem az etnikai ellenőrzés erőviszonyainak

¹⁰¹ A szerb ortodox egyház által is használt julián-naptár szerint a szerbek egyik legjelentősebb ünnepe, a Vidovdan által megemlékezett első rigómezei csata 1389. június 15-én volt, míg a Gergely-naptár szerint június 28-án. Az eredeti időpont június 28-a lett volna, Vidovdan napja, de a dátum szimbolikus jellege az előrehozatallal sem csorbul.

pillanatnyi helyzetét. Észlelt helyzetük azonban annál inkább változik. Mindennek eredményeképpen lokális szinteken folyamatosan új elképzelt kisebbségek és új elképzelt többségek jelennek meg.

I. sz. melléklet

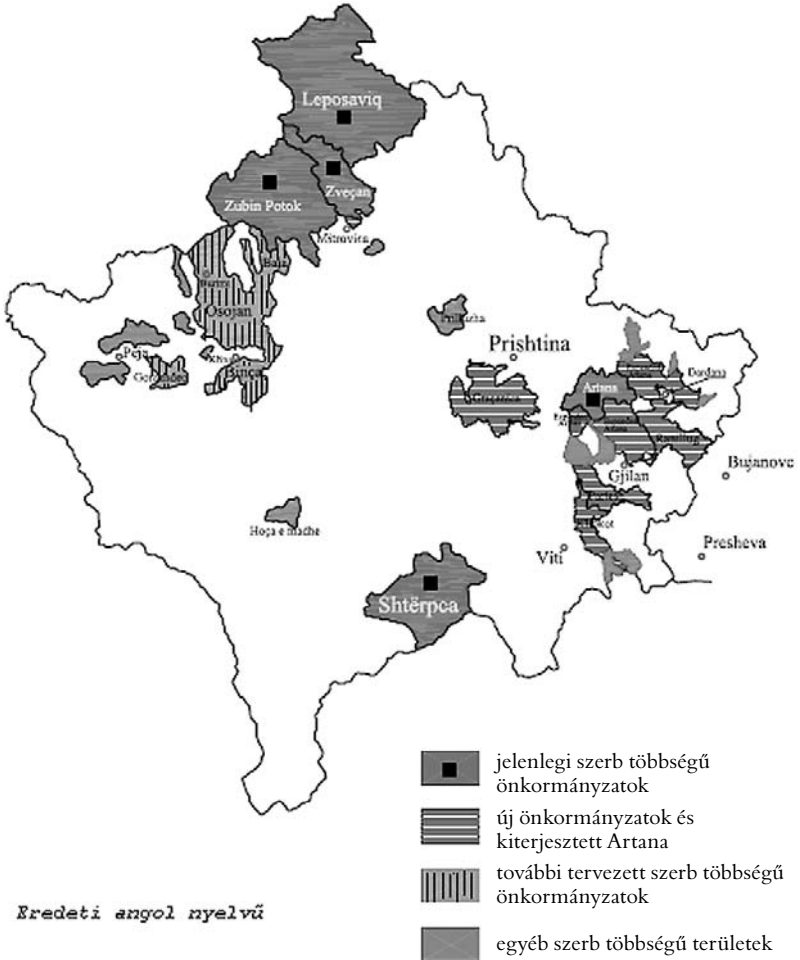
Koszovó topográfiai térképe

Forrás: Világbank, IBRD 30432R

II. sz. melléklet

Szerb önkormányzatok és a szerbek lakta területek Koszovóban

Eredeti angol nyelvű

Forrás: Vetëvendosje!

DOBOS EDGÁR

Etnicizált kategóriák és helyi valóságok: a közösségi határvonalak újrarajzolása Koszovóban

A koszovói konfliktus etnicizált keretben

Ezerkilencszáznolcvankilenc június 28-án Szent Vitus napján¹ Slobodan Milošević helikopterrel alászállt az égből Gazimes-tanban és a Lázár fejedelem sírjánál összegyűlt milliós tömeg előtt kijelentette: „ismét ütközetet vívunk [...] nem fegyveres ütközetet, de azt sem zárhatjuk ki.” A rigómezei csata 600. évfordulóján rendezett megemlékezési ünnep záróaktusa volt annak a politikai rituálénak, amelynek keretében a Lázár fejedelem csontjait tartalmazó koporsó hónapokon át tartó „turnéra indult” a szerbek által lakott „szent és örökkévaló” területeken, végül a koszovói gračanikai kolostorban helyezték nyugalomra.²

¹ Szent Vitus napja vagy *Vidovdan* (június 28.) amellet, hogy a szerb ortodox egyház kitüntetett ünnepnapja, fontos szerepet tölt be a szerb kollektív emlékezetben. Az 1389-es rigómezei csata feltételezett időpontja mellett e napon követte el merényletét Gavriilo Principe Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen 1914-ben, illetve e napon fogadták el a szerbek által dominált Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányát 1921-ben. Slobodan Miloševićet is e napon citálták a hágai Nemzetközi Bíróság elé.

² A Koszovó-mítosz szerint 1389-ben Lázár fejedelem a rigómezei csata előtt választás elé került: győzedelmeskedik a csatában vagy elveszíti az ütközetet, ám ez esetben elnyeri a „mennyei királyságot”. Lázár a mítosz szerint ez utóbbit választotta, meghatározva ezzel az áldozatiságra és nem valamiféle aranykorra épülő szerb

A gazimestani beszédet követően folytatódtak a szerbek egységes csoportba kovácsolását célzó tömeges felvonulások. Ezek a felszabadítóként és Lázár fejedelem utódjaként megjelenő „Slobo” a Koszovó-mítoszból merített politikai üzenetekkel, a szerbeket ért múltbéli sérelmek megbosszulására felszólítással hergelte a kisebb települések lakóit, akik úgy érezhették, hogy részt vesznek az események fő sodrában.³ A korábban többnyire csak a focipályák lelátóin harsogott jelszavak teret kaptak az alaposan megtervezett médiaesemények során, a „testvériség és egység” (*bratstvo i jedinstvo*) hivatalos narratíváját felváltotta a szerb történelmet a szerbeket ért népiirtások sorozataként bemutató etnicizált értelmezési keret.⁴ A törökök idején elszenvedett rabigát (*ropstvo pod Turcima*),

-
- politikai mitológiát. A történet kedvelt témája a 19. században Vuk Karadžić által összegyűjtött szerb epikus énekeknek és politikai hasznosítására már 1889-ben sor került, a rigómezei csata 500. évfordulójáról megemlékező hivatalos ünnepségeken. Čedomir Mijatović, az újonnan elismert szerb állam külügyminisztere a Szerb Királyi Akadémia előtt elmondott beszédében a következőket mondta: „Rigómező a nemzeti büszkeség kiapadhatatlan forrása. Fontosabb a nyelvnél és erősebb az egyháznál [...] egyetlen nemzetben egyesíti az összes szerbet. [...] Nem volt egyetlen szabadságért folytatott háború sem – és mikor nem volt háború? – amelyben ne lett volna jelen a rigómezei hősök szelleme. [...] Áldjuk Rigómezőt, amiért megerősített, bátorított, tanított és kalauzolt bennünket a rigómezei hősök emlékezeté.” Tim Judah: *Kosovo. War and Revenge*. Yale University Press, New Haven – London, 2000. 16. Lásd még: Florian Bieber: *Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering. The Kosovo myth from 600th anniversary to the present. Rethinking History*, 2002, 6:1, 95–110; Lene Kühle – Carsten Bagge Laustsen: *The Kosovo Myth. Nationalism and Revenge*. In: Tony Brems Knudsen and Carsten Bagge Laustsen (eds.): *Kosovo between War and Peace. Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship*. Routledge, London – New York, 2006. 19–36;
- 3 Milan Milošević: *The Media Wars 1987–1997*. In: Jasminka Udovički – James Ridgeway (eds.): *Burn This House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Duke University Press, Durham, NC – London 1997. 108–129.
- 4 1986 januárjában mintegy kétszáz, a Szerbiai Tudományos és Művészeti Akadémiához (SANU) kötődő értelmiségi, illetve politikus, vallási és katonai vezető írta alá a szerbeket ért valódi és képzelt múlt- és jelenbeli sérelmek felsorakoztató ún. *Memorandumot*. A közös állásfoglalás megemlíti, hogy a koszovói albánok szerb nőket erőszakolnak meg, szerb gyerekeket bántalmaznak, megszentelénítik az ortodox szakrális helyeket és erőszakkal földtulajdonuk eladására kényszerítik a koszovói szerbeket. A szerbek által lakott területek egyesítésének vízióját megjelenítő Nagy-Szerbia elképzelések – például Ilija Garašanin 1844-es *Načertanije* c. műve vagy Stevan Moljević 1941-es *Homogena Srbija* c. munkája – sorába illeszkedő *Memorandum* szerint a koszovói szerbek népiirtás áldozatai, az albánok ugyanis demográfiai módszerekkel (értsd: magasabb születési arányuknál fogva) és nemi erőszak alkalmazásával radikálisan megváltoztatták a koszovói szerbek és albánok arányát. Az albánellenes propaganda fő hivatkozási alapja egy

a II. világháborús usztasa haláltáborokat és a koszovói albánok által elkövetett „demográfiai genocídiumot” középpontba helyező emlékezet-kultúra fogalomhasználatát meghatározza a bosnyákok és az albánok törökként és muszlimként való azonosítása.⁵ Az etnicizált csoportképzést és mozgósítást konkrét politikai lépések követték, többek között megszüntették Koszovó 1974-es alkotmányos autonómiáját.

Tíz évvel később, 1999 tavaszán szerb katonák Prizrenben felrobantották és a földdel tették egyenlővé a muszlim és katolikus albánok 1878-as tanácskozásainak helyet adó, az albán nemzeti mozgalmat szimbolizáló épületet, helyére fákat ültettek. A NATO-csapatok beavatkozását követően albán katonák ledöntötték és elpusztították a középkori szerb királyokat ábrázoló szobrokat. Koszovóban, Tim Judah találó szavaival, „a történelem a háború folytatása, más eszközökkel” és a múlt értelmezésén keresztül a jövő meghatározásáért folyik a küzdelem.⁶ 1998

56 éves szerb parasztember, Đorđe Martinović esete volt, akit saját állítása szerint albán férfiak meggyaláztak egy sörösüveggel. Noha Martinović vallomásának a valóságértéke erősen vitatható, a belgrádi sajtó a koszovói szerbeket ért sérelmek értelmezési keretébe helyezték a történetet, aminek háttérében a koszovói szerbek kiűzését és az oszmán birodalom helyreállítását célzó „török” konspiráció állt volna. A *Politika* c. napilap tudni vélte, hogy albán férfiak próbálták megvenni Martinović földjét, aki elutasította a vételi ajánlatot és ezért érte a megszégyenítő büntetés, a *Memorandum* szerint pedig a törökök kegyetlen karóba húzási gyakorlatának sötét napjait idézi a Martinović-eset. Az etnicizált demográfiai diskurzusnak ellentmondó eredményre jutottak belgrádi társadalomkutatók, akik az 1980-as évek második felében megállapították, hogy a koszovói szerbeket – elsősorban nőket – ért nemi erőszak elkövetői szinte kizárólag koszovói szerb férfiak voltak. Kühle – Laustsen (2006) i. m. 25–27.

5 Interjú Dubravka Stojanović történésszel, Belgrád, 2007. október 17. Stojanović szerint a fenti narratíva domináns az iskolai oktatásban jelenleg is használatos történelem tankönyvekben. Az emlékezet etnicizált kereteinek a kialakítását morbid „számháború” és a „halottak mozgósítása” kísérte: feltárták a krajina-i és hercegovina-i II. világháborús szerb tömegsírokat és megszámlálták a koponyákat és csontokat annak igazolására, hogy a kommunista időszak hivatalos történetírása alábecsülte vagy eltitkolta a horvát usztasák által meggyilkolt szerb áldozatok valódi számát. A Belgrád TV közvetítésével zajló bizarr folyamat az áldozatok maradványainak újraégetésével és a sírok újrafedezésével nyert hivatalos, szertartásszerű jelleget. Robert M. Hayden: *Recounting the Dead. The Rediscovery and Redefinition of Wartime Massacres in Late- and Post-Communist Yugoslavia*. In: Rubie S. Watson (ed.): *Memory, History, and Opposition*. Santa Fe, NM, School of American Research Press, 1994. 167–168; Katherine Verdery: *The Political Lives of Dead Bodies. Burial and Postsocialist Change*. Columbia Univ. Press, New York, 1999.

6 Judah (2000) i. m. 1–2. Az emlékezet elpusztítására irányuló gyakorlatokra már az ókori Rómából is ismerünk példákat, ahol a *damnatio memoriae* jegyében egyes

és 1999 során 225 mecset, 1999 és 2004 között pedig 140 ortodox templom esett áldozatul a közvetlen katonai célokat nem, viszont a szerbek és albánok csoporthatárainak kijelölését szolgáló szimbolikus erőszaknak.⁷ Anthony D. Smith az „etnocídium”, az Európa Tanács kulturális örökség elpusztításáról szóló dokumentumai pedig a „kulturális genocídium” fogalmával írják le azt a cselekvést, amely egy hovatartozás alapján kijelölt közösség szakrális helyeinek, kulturális ikonjainak a megsemmisítésére irányul.⁸ A „saját” etnikai csoport nevében elkövetett performatív erőszak a területért folytatott küzdelem fontos része, melynek célja a „másiknak” tulajdonított identitásjelzők eltávolítása és a vitatott területnek való új kulturális jelentésadás, az etnikai táj átalakítása, „kulturális megtisztítása” a „másik” kulturális örökségének megsemmisítésén keresztül. A szimbolikus erőszakot azon kívül, hogy a társadalmi határvonalakat kijelölő, rögzítő kommunikációs formaként értelmezhető, az etnikai kategóriák meghatározására irányuló politika részének tekinthetjük. A kategorizálási politika korántsem ártatlan: az adottságnak vett, esszencializált etnikai csoportokban való gondolkodás által életre keltett és mozgósított csoportok között feszülő primordiális gyűlöletre hivatkozó etnicizált erőszaknak emberek tízezrei estek áldozatul szerb és albán részről egyaránt.

A tanulmány célja, hogy Koszovó példáján keresztül rávilágítson a csoporthatárok problematikus mivoltjára, arra, hogy milyen súrlódási pontok vannak a modernizáló, homogenizáló, kategorizáló, nemzetiesítő és etnicizáló államhatalom által elképzelt valóság és a helyi társadalmi valóságok között. Koszovó határvidékként alkalmas arra, hogy dekonstruálni tudjuk az etnicizált kategóriák használatán keresztül legitimált kulturális törésvonalak megosztó erejének tulajdonított erőszakos

császárok elpusztították az elődjükről készített szobrokat vagy eltávolítva a császárszobrok fejét, saját képmásukat illesztették a helyükre.

⁷ Andrew Herscher: Counter-Heritage and Violence. *Future Anterior*, 2006, 3:2, 24–33; Andrew Herscher – Andras Riedlmayer: The Destruction of Cultural Heritage in Kosovo, 1998–1999. A Post-War Survey. Kosovo Cultural Heritage Survey, Cambridge, 2001. András J. Riedlmayer dokumentálta a templomok, mecsetek és könyvtárak lerombolását a boszniai háborúban. http://hague.bard.edu/icty_info.html

⁸ Az etnocídium vagy kulturális genocídium híres példája az észak-indiai ayodhya-i mecset vagy az afganisztáni Buddha-szobrok megsemmisítése. Anthony D. Smith: *National Identity*. Reno: University of Nevada Press; Council of Europe: *Information Report on the Destruction by War of the Cultural Heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina*. 2 February 1993, Doc. 6756.

konfliktust. Az etnopolitikai vállalkozók (*ethnopolitical entrepreneurs*) retorikája mellett számos „nyugati” politikus, újságíró, tévériporter, sőt társadalomkutató tette magáévá azt a leegyszerűsítő reprezentációt, amely az ortodox szerbek és a muszlim albánok ősi, kibékíthetetlen ellentétével magyarázza az irracionálisként, premodernként, régi európai vallásháborúkhöz hasonlatosként lefestett koszovói háborút.⁹ Dolgozatomban rámutatok arra, hogy ez az ábrázolási mód nem igazolható, sőt történeti tényekbe és kényelmetlen helyi társadalmi realitásokba ütközik.¹⁰ Koszovó népességének a kormányzás társadalmi ellenőrzés eszközeként történő – adóztatást, katonai toborzást, területi határok kijelölését vagy egyéb hatalmi érdekeket szolgáló – társadalmi kategóriákba sorolása ritkán találkozott az emberek önmeghatározásával. A legújabb kori identitáspolitikáig a társadalmi határvonalak is képlékenyebbek voltak, ami az áttérések és a vallási szempontból vegyes házasságok dinamikáján keresztül is nyomon követhető, sőt egészen az 1990-es évek elejéig jellemző volt egymás szakrális helyeinek és szentjeinek a kölcsönös tisztel-

⁹ Amint Tone Bringa megállapítja, a volt Jugoszlávia területén állomásozó katonák, külföldi segélyezési szakértők, ENSZ-alkalmazottak, amerikai és európai diplomataik és újságírók jelentős része Robert D. Kaplan *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (Vintage, New York, 1993) c. műve alapján próbálta megérteni a térségben lejátszódó eseményeket. Kaplan leegyszerűsítő és esszencializáló módon az évszázadokra visszanyúló etnikai gyűlölködés keretébe helyezte a „Balkán” történelmét, ami egybecsengett a miloševići és a tudjmani retorikával, sőt Samuel P. Huntington elképzelésével, aki *The Clash of Civilizations?* (Foreign Affairs, 1993:2, 22–49) c. cikkében civilizációközi háborúként értelmezte posztjugoszláv konfliktusokat. Kaplan Bill Clinton és George W. Bush elnökök tanácsadójaként lényeges módon befolyásolta az USA külpolitikai döntéshozóinak a látásmódját, akik elkerülhetetlennek tartották a tömeges méretekben elkövetett gyilkosságokat. Egy diplomata elmondása szerint a könyv hatással volt például Clinton azon döntésére, hogy az USA tartózkodjon a fegyveres beavatkozástól a boszniai háború kapcsán. Tone Bringa: Haunted by the Imagination of the Past. Robert Kaplan’s ‘Balkan Ghosts’. In: Catherine Besteman – Hugh Gusterson (eds.): *Why America’s Top Pundits are Wrong. Anthropologists Talk Back*. University of California Press, Berkeley – London, 2005. 60–64; David Campbell: Contra Weight. The Errors of Premature Writing. *Review of International Studies*, 1999, 25:2, 321; Nyíri Pál et al. (eds.): *‘Because It’s Their Culture!’ The Opportunities and Dangers of a World that Sees Culture Everywhere*. University of Washington Press, Seattle, 2008 (megjelenés alatt).

¹⁰ Természetesen a koszovói társadalmi viszonyok elemzése nem szűkíthető le albánok és szerbek bináris oppozíciójának a vizsgálatára, a koszovói cigányok, törökök, bosnyákok, gorániak, egyiptomiak és vlachok helyzetének az elemzése azonban szétfeszítené e tanulmány kereteit.

lete és a közös zarándoklatok.¹¹ Az albánok vallási tagoltsága miatt hamis képet sugall az etnikai határvonalak vallási kategóriák mentén történő kijelölése, az albán nacionalizmus – Naim Frashëri 19. századi kísérletétől eltekintve – nem vallási logika mentén szerveződött. A közös nyelv és a közös eredetmítosz az alapja az évszázadokon át szokásjogot követő, törzsek és klánok sokaságából „elképzelt” albán nemzeti közösségnek. A muszlim fundamentalistaként való megbélyegzés elkerülése és az eltérő – szunnita és bektási muszlim, illetve katolikus és ortodox keresztény – vallási hovatartozású albánok lojalitás-maximalizálása érdekében nacionalizmusuk szekuláris jellegét domborítják ki az albán etnopolitikai vállalkozók. Végezetül bemutatom, hogyan alakítják ki a szokásjog és a „hagyomány” vagy egy UÇK-parancsnok emlékezetének instrumentálizálásán keresztül az albánok a saját etnicizált politikai-társadalmi kereteket, melyek nem felelnek meg a nyugati sztereotípiáknak, viszont épp-úgy konstruáltak és alkalmasak az erőszakos mobilizációra.

Az etnicitás konceptualizálása

Az etnicitás politikájának az elemzése előtt érdemes meghatározni az etnicitás mibenlétét. Az antropológiai megközelítés képes megragadni az etnicizált politika, illetve az etnikai, vallási, nyelvi, kulturális, regionális alapú és társadalmi nemem vagy osztályon alapuló identitáspolitika dinamikáját, ezért a következő definíciós kísérlet elsősorban az antropológiai kutatások eredményeiből merít.¹²

¹¹ Ger Duijzings: *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. Hurst, London, 2000.

¹² Az etnicitás értelmezése kapcsán kialakult viták gyakran dichotóm fogalmi keretbe ágyazódnak, így beszélhetünk primordiális és instrumentalista (kollektív tapasztalatokban gyökerező, születésen keresztül öröklődő adottság versus politikai stratégiát és a csoport nevében cselekvő etnopolitikai vállalkozók érdekeit szolgáló eszköz az etnikai identitás), esszencialista és szituacionalista (többé-kevésbé szervesen kifejlődött, kontextustól függetlenül stabil etnikai csoportok versus a különböző etnikai kategóriákkal egy adott helyzet függvényében azonosuló egyének), illetve modernista és perennalista (az etnicitás a modern nemzetállamok megjelenésével tett szert jelentőségre versus az etnicitás az emberi történelem egyik legősibb társadalomszervező elve) megközelítésű ellentétpárokról. Természetesen a helyzet ennél összetettebb, léteznek más irányzatok is, melyek kívül állnak a fenti bináris ellentéteken, illetve ötvözni igyekeznek az eltérő felfogásokat. Anthony D. Smith, az etnoszimbolizmus képviselője például elismeri az etnicitás és a nemzeti mivolt konstruált természetét, ugyanakkor úgy véli, hogy az etnikai identitás és az etnikai magból (*ethnic core, ethníc*) eredeztethető nemzeti iden-

Etnicitásról akkor beszélhetünk, amikor a magukat különbözőnek vélő csoportok közötti szubjektív módon észlelt kulturális különbségek relevánssá válnak a társadalmi interakció során. Az etnicitás és a kultúra nem egybevágó fogalmak, a kulturális különbségek gyakran átszelik az etnikai határvonalakat, az etnikai identitás tehát nem valódi kulturális különbségeken, hanem a résztvevők által észlelt kulturális különbségek társadalmilag megerősített értelmezésén és tartós, rendszeres kommunikálásán alapul. Az etnicitás nem természettől fogva való, a társadalmi közegtől függően dinamikusan változó, a társadalmi érintkezés etnikai karaktere az adott szituációtól függ. Az etnicitás nem képezi egy csoport tulajdonát, nem létezik önmagában egy csoporton belül, hanem kettő vagy több csoport viszonyát jellemzi és csak csoportok között létezik. Az észlelt etnikai különbségek és az etnikai csoportok határkijelölés és határfenntartás társadalmi folyamatának az eredményei, függetlenül a külső megfigyelők által észlelt kulturális különbségektől vagy a határon átáramló kulturális hatásoktól és társadalmi kapcsolatoktól. Az etnikai csoportok közötti határt megvonó identitásjelzők alapján megkülönböztethetünk etnonyelvi, etnovallási, etnoregionális, etnokulturális vagy éppen etnonemzeti kategóriákat.¹³

titás is a modernitást megelőző korban gyökerezik. Az etnoszimbolista nézőpont a társadalmi kohézió premodern és modern formái közötti folytonosságra helyezi a hangsúlyt, miközben nem hagyja figyelmen kívül a modernitás okozta társadalmi változásokat sem. Smith az etnikai csoportképződés szempontjából különleges jelentőséget tulajdonít az etnikai leszármazásról és a saját kiválasztottságról szóló eredetmítoszoknak. Daniele Conversi: Mapping the Field. Theories of Nationalism and the Ethnosymbolic Approach. In: Athena S. Leoussi – Steven Grosby (eds.): *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nation-State*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006. 15–30; Smith (2003) i. m.; Andreas Wimmer: The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries. *American Journal of Sociology*, 2008, 113:4, 970–1022.

¹³ Fredrik Barth: Introduction. In: Uó (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. Universitetsforlaget, Oslo, 1969. 9–38; Uó: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996, 7:1, 3–25 [Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity. In: Hans Vermeulen – Cora Govers (eds.): *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*. Het Spinhuis, Amsterdam, 1994. 11–32]; Thomas Hylland Eriksen: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. Pluto, London, 2002 [1993]; Uó: Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict. The Significance of Personal Experiences. In: Richard D. Ashmore et al. (eds.): *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. Oxford University Press, Oxford, 2001. 42–70; Michael Moerman: Ethnic Identification in a Complex Civilization. Who Are the Lue? *American Anthropologist*, 1965, 67:5, 1215–1230.

Az etnikaiként ábrázolt konfliktusok esetében megtévesztő az „etnikai” jelző használata, a valóságot hívebben festi le az etnicizált politika vagy etnikai alapú identitáspolitikai fogalma. Az etnopolitikai vállalkozók egyrészt a közös eredet mítoszában, a rokonsági-vérségi kötelék fikciójában és a szelektív módon elbeszélte történelmi narratívákon, másrészt a rájuk való hivatkozáson, a képviselőikön és a nevükben történő cselekvésen keresztül igyekeznek természetesnek láttatni, mozgósítani és politikai erőforrásként hasznosítani az etnikai csoportokat.¹⁴

Az etnicitás Janus-arcú abban az értelemben, hogy egyszerre működik az önmeghatározás kategóriájaként és a mások által történő kategorizálásként – a kettő számos esetben korántsem fedti le egymást. Az etnikai kategóriák vitatottak, a meghatározásukat övező küzdelem a társadalmi világ legitim módon történő felosztásának eltérő víziói közötti politikai és szimbolikus konfliktus része. Ebben az értelemben az etnicitás klasszifikációs gyakorlatok eredménye, ezek tétje annak meghatározása, hogy ki kategorizálhat, mely kategóriákat használjuk és milyen jelentéseket tulajdonítsunk az egyes kategóriáknak.¹⁵

Az etnicizált kategóriák és a csoportathatók intézményesítése

A népszámlálás, a múzeum és a térkép hatalmi intézményeknek tekinthetők, amelyek meghatározzák azt, ahogyan egy gyarmatosító vagy nemzetiesítő államhatalom elképzeleli az általa kormányzott emberek természetét, örökségét és országuk földrajzát.¹⁶ A gyarmatokon az összeírások, népszámlálások mellett a nyelveket, szokásokat és kulturális

¹⁴ Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. 112–123. [Ethnicity without groups. *Archives Européennes de Sociologie*, 2002, 43:2, 163–189.]; David Turton: War and ethnicity. Global connections and local violence in North East Africa and former Yugoslavia. *Oxford Development Studies*, 1997, 25:1, 77–94.

¹⁵ Benedict Anderson: *Elképzelelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006 [Imagined Communities. *Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso, London, 1991]; Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2004; Uó et al.: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton – Oxford, 2006; Richard Jenkins: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage, London, 1997; Uó: *Social Identity*. Routledge, London – New York, 2004.

¹⁶ Anderson (2006) i. m. 138.

sajátosságokat feltérképező antropológusok, nyelvészek és misszionáriusok is hozzájárultak a csoportok közötti határok megrajzolásához. E gyakorlatok nem csupán az adó beszédésének, a fegyverforgató népesség és munkaerő toborzásának, a hatékony adminisztrációnak voltak az eszközei, hanem a modernizáló állam önmagáról alkotott képének is szerves részét képezték.¹⁷ A lakosság nyilvántartása nyelvi, vallási vagy politikai kategóriákba sorolás alapján történik, a kognitív identitáskategóriák meghatározása a társadalmi ellenőrzés és a politikai mobilizáció fontos alapját képezik.¹⁸ Kérdéses, hogy a felülről kijelölt kategóriákba soroltak milyen mértékben ismernek magukra a megnevezések alapján – e tekintetben az állam gyakran kényelmetlen helyi társadalmi realitásokba ütközik. Benedict Anderson szerint „a népszámlálás mögött az a fikció húzódik meg, hogy az mindenkire kiterjed és mindenkinek van benne egy [...] tökéletesen egyértelmű helye”, ami a többes elmosódott vagy módosuló önazonosulások leegyszerűsítésére és az átfedések kiküszöbölésére ösztönzi a kormányzatot.¹⁹ A társadalmi klasszifikáció korántsem tekinthető ártatlan gyakorlatnak, hiszen befolyásolja a közbeszéd értelmezési kereteit, határokat jelöl ki és új lojalitásstruktúrák kialakításán, gazdasági, politikai és kulturális mederbe terelésén keresztül elősegíti a korábban képlékeny és viszonylagos identitáskategóriák rögzülését.²⁰ Az állam az elképzelt kategóriák és térképek alapján szervezi meg az oktatást, az igazságszolgáltatást, a közegészségügyet, a közbiztonságot és a bevándorlásügyi hivatalt, vagyis olyan intézményi környezetet hoz létre, amely közvetíti és mederbe tereli a társadalmi választásokat.²¹

A kategóriák intézményesítésének nem csupán kényszerítő, hanem konstitutív szerepe is van. Az indiai népszámlálási gyakorlat 1870 és 1931 között egy olyan „identitásrácsot” (*identity grid*) húzott rá a rendkívül összetett, heterogén társadalmi mintázatra, melynek kategóriái a poli-

¹⁷ Peter Pels – Oscar Salemink: Introduction. Locating the Colonial Subjects of Anthropology. In: Uők (eds.) *Colonial Subjects. Essays on the Practical History of Anthropology*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000. 1–52.

¹⁸ Maria Todorova: Introduction. Learning Memory, Remembering Identity. In: Uő (ed.): *Balkan Identities. Nation and Memory*. Hurst, London, 2004. 1–24, 10.

¹⁹ Anderson (2006) i. m. 140.

²⁰ Katherine Verdery: Ethnicity, Nationalism, and State-Making. In: Hans Vermeulen – Cora Govers (eds.): *The Anthropology of Ethnicity* i. m.

²¹ Anderson (2006) i. m. 140–142; Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier, 2006. 32–33. [*Nationalism Reframed. Nationhood and the Nationalist Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.]

tika központi elvévé varázsolták a csoportkülönbségeket. Ez a gyakorlat, amint arra Arjun Appadurai rámutatott, instrumentálisnak bizonyult az etnikai alapú politika életre keltésében. Egyrészt elvezetett a kormányzati munka kapcsán alkalmazott arányos képviselő elvéhez, másrészt az elkülönülő hindu és muszlim választókerületek létrehozásához, amelyekben az egyes vallási csoportok tagjai kizárólag saját csoportjuk jelöltjeire szavazhattak.²² Az antikolonialista küzdelmek során a képzett „bennszülött” elit gyakran felvette és használni kezdte a gyarmatosítók által használt címkéket és a médián, illetve a politikai szervezeteken keresztül sikeresen szólította meg mindazokat, akik e címkék által megjelölt csoportok tagjaiként váltak láthatóvá.²³ Ruanda példája mutatja, hogy milyen súlyos következményekkel járhat az etnicitás intézményesítése. A belga gyarmatosítók 1931-ben vezették be a hutu, tuszi vagy twa azonosságot nyilvántartó személyi igazolványokat. A függetlenséget követően is továbbélt az etnikai azonosító kártya használata, ami az 1994-es népirtás idején gyakorlati jelentőségre tett szert. A ruandai társadalom férfiági leszármazási logikáját követve az apa azonosító kártyája határozta meg a vegyes házasságból született gyerekek hovatartozását és lehetséges célponttá válását. A vidéken élők többsége tudta szomszédairól, hogy ki hová tartozik, a városokban vagy az országhatáron viszont csak az igazolványból derült ki a motozásnak alávetett, egyaránt kinyarwanda nyelvet beszélő, keresztény vallást gyakorló, azonos hagyományokkal és ünnepekkel rendelkező ruandaiak etnicizált identitása.²⁴

²² Arjun Appadurai: *Modernity at Large*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 1996. 127–131.

²³ Szingapúrban például valamennyi állampolgár a kínai, indiai, maláj és egyéb kategória valamelyikébe tartozik, ami meghatározza például azt, hogy milyen nyelven tanulnak az iskolában. A gyarmati klasszifikáció azokon a helyeken is tovább él, ahol a dekolonizációs folyamat megfordította a korábbi hierarchiát, például Srí Lankán, ahol a szingalézok kerültek domináns helyzetbe a britek által kedvezményezett tamilokkal szemben. Anderson a dél-kelet ázsiai brit gyarmatok kapcsán jelenti ki: „az alávetett népesség a megkülönböztetésen alapuló iskolák, bíróságok, klinikák, rendőrségek és a bevándorlási hivatalok rácsán úgy áramlott át, hogy mindeközben olyan ‘közlekedési szabályok’ alakultak ki, amelyek idővel való társadalmi tartalommal töltötték meg az állam korábbi fantáziáit.” Anderson (2006) i. m. 142; Nyíri et al. (2008) i. m.

²⁴ Paul J. Magnarella: Recent Developments in the International Law of Genocide. An Anthropological Perspective on the International Criminal Tribunal for Rwanda. In: Alexander Laban Hinton (ed.): *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. University of California Press, Berkeley, 2002. 310–322.

Az Oszmán Birodalom és a millet-rendszer

Az Oszmán Birodalomban a *millet*-rendszer vallási hovatartozás alapján sorolta be a népességet az egyházi vezetők alá tartozó adminisztratív egységekbe. A privilegizált helyzetet élvező muszlimok közvetlenül a szultáni bürokrácia irányítása alatt voltak, az adófizetésre kötelezett nem-muszlim alattvalók az ortodox keresztény, az örmény (monofizita), a zsidó és a katolikus keresztény *millet* valamelyikéhez tartoztak.²⁵ A Porta elsősorban az adó beszedésében és a katonák toborzásában volt érdekelt és toleranciát tanúsított a viszonylagos autonómiával rendelkező vallási közösségek iránt. A *millet*-rendszer homogén vallási kategorizálása természetesen nem tükrözte a helyi társadalmi dinamikákat, az áttérések gyakoriságára – a hiedelmek politikai és katonai érdekekhez való igazítása – utaló források azonban jól mutatják a vallási határvonalak átjárhatóságát, képlékenységet.²⁶ A misszionáriusi jelentések arról számolnak be, hogy esetenként egész katolikus közösségek férfitagjai tértek át a muszlim hitre, feleségnek azonban ez esetben is gyakran választottak maguknak keresztény nőt. A katolikus hívek megfogyatkozásának okaira is kitérő leírások azt az elképzelést támasztják alá, hogy az adó elkerülése és a társadalmi mobilitási lehetőségek kihasználása állt a 17. századdal kezdődően tömeges méreteket öltő vallási áttérések háttérében. A balkáni népcsoportok közül a legnagyobb arányban az albánok tértek át a muszlim hitre, aminek a háttérében az önkéntesség és a kényszer elemei keveredtek. A gazdasági ösztönzők, a földtulajdon és az alacsonyabb adó reménye, a hétköznapi interakciók és az igazságszolgáltatási eljárás során a nem-muszlimokat érő hátrányos megkülönböztetés, illetve a népi vallások összehangolására képes bektasi rend népszerűsége egyaránt szerepet játszott az áttérésekben.²⁷ Az oszmán hatóságok megtévesztésére az albán férfiak jelentős része „kriptokeresztény” volt, a 17–18. században, akik áttérésének őszinteségéről az adószedők sem voltak mindig

²⁵ Duijzings (2000) i. m. 27–28; H. T. Norris: *Islam in the Balkans. Religion and Society between Europe and the Arab World*. London, Hurst & Company, 1994. Hugh Poulton: The Muslim experience in the Balkan states, 1919–1991. *Nationalities Papers*, 2000, 28:1, 45–66.

²⁶ Ralph Grillo: *Pluralism and the Politics of Difference. State, Culture, and Ethnicity in Comparative Perspective*. Oxford University Press, Oxford, 1998.

²⁷ Bieber (2000) i. m. 21–23.

meggyőződve, csak felületesen iszlamizálódott.²⁸ Amennyiben a feleség kereszténynek vallotta magát, otthonában a pap lelki gyakorlatot folytathatott, amelyen titokban a család férfitagjai is részt vehettek. Albert Doja szerint a vegyes vallási hovatartozású felek házassága esetén párhuzamos leszámazási elv volt érvényben, vagyis a fiúgyermeket muszlimként, a lánygyermeket keresztényként nevelték fel. A feleség keresztény kötődése és a családon belüli nemek alapján történő vallási különbségtételnek fontos szerepe volt kriptokereszténység fenntartásában.²⁹

A nemzetiesítő államok megjelenése előtt Koszovó térségében a vallási kötődés nem szilárd, koherens hiedelemrendszeren vagy erős vallási meggyőződésen alapult, hanem elsősorban a helyi közösséghez, társadalmi hálózathoz való tartozáson, és az áttérési dinamikák is ehhez igazodtak. A vallás tehát a helyi közösségen keresztül közvetítendő konformitás, Dino Abazović kifejezésével *belonging without believing* (hit nélküli hovatartozás), muszlimnak vagy kereszténynek lenni az adott családi, rokonsági vagy területi közösséghez való tartozáson alapult.³⁰ A római vagy isztabuli egyházi vezetők által megkövetelt dogmatikus vallási hiedelmek és sziklaszilárd ideológiai kötődés helyett inkább a népi vallásosság volt jellemző. Az ugyanazon szentek tiszteletében és szentélyek látogatásában is testet öltő szinkretizmus elfogadhatóvá tette a különböző értékrendszerek összeegyeztetését és azt, hogy egyének vagy családok más vallásra térjenek át vagy akár két valláshoz is tartozzanak egyidejűleg – az egyikhez nyilvánosan, a másikhoz titokban. A dogmatikus vallási hiedelmek és a sziklaszilárd ideológiai kötődés helyett inkább a népi vallásosság volt a jellemző, valamint a nagymértékű szinkretizmus, amely nem csupán egyazon szentek tiszteletében és szentélyek látogatásában nyilvánult meg. Elfogadhatóvá tette a különböző értékrendszerek összeegyeztetését és azt, hogy egyének vagy családok más vallásra térjenek át vagy akár két valláshoz is

²⁸ A koszovói szerbek egy része pedig – szintén a hatóságok félrevezetése miatt – jellegzetes albán fejfedőt, *plis*t viselt. Csaplár–Degovics Krisztián: Szerb–albán konfliktus a mai Koszovó területén (i. u. 7. sz. – 1914). Hozzászólás a *Függetlenség és autonómia* között. Koszovó: európai és magyar perspektívák c. konferencián. MTA Nemzeti Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága – Európa Intézet, Budapest, 2007. április 13. www.balancer.hu

²⁹ Albert Doja: Instrumental Borders of Gender and Religious Conversion in the Balkans. *Religion, State & Society*, 2008, 36:1, 55–63, 60.

³⁰ Doja (2008) i. m. 55–56; Conference ‘Inter-religious understanding’, Forum of Tuzla Citizens, Trebinje, December 6–9, 2006. www.forumtz.com

tartozzanak egyidejűleg – az egyikhez nyilvánosan, a másikkal titokban.³¹ Mindez ellentmond annak az esszencializáló megközelítésnek, amely a középkorra vetíti vissza a vallások közötti határvonal szigorú rögzítettségét, illetve keresztények és muszlimok évszázadok óta tartó konfliktusának a keretébe helyezi a koszovói háborút. Ez utóbbit cáfolja az a tény is, hogy a 19. század végi szerb tisztogatások célpontjai katolikus albánok voltak.³² Természetesen kényszerű áttérésre is volt példa. A Porta ellen fellázadt ortodox albánok az 1877–78-as orosz-török háborút követően, a szintén fellázadt katolikus albánok pedig még a 17. század végén vívott osztrák-török háború után választhattak az iszlám hitre térés vagy a kivégzés között, miután a Porta helyreállította a rendet.³³

Az albán nemzetiesítés és határkijelölés dilemmái

A 19. századi közép- és kelet-európai nemzeti mozgalmak új koncepció alapján igyekeztek meghatározni a nemzeti közösség kereteit, a nyelvet téve a legfontosabb határjelzővé és a más közösségektől való elkülönülés kritériumává.³⁴ A görög, a szerb és a bolgár nemzetépítési folyamatban a vallás továbbra is fontos identitásjelző maradt, az oszmán *millet*-k váltak az új nemzeti közösségek magjaivá és az ortodox egyház tevékenyen részt vett a nemzetiesítő diskurzusban.³⁵ A vallási szempontból szunnita és bektasi muszlimokra, katolikus és ortodox keresztényekre tagolódó albánok esetében is történt kísérlet a nemzet szakralizálására, azonban végső soron a nyelv tett szert különös jelentőségre.³⁶ A nemzeti egység

³¹ Bieber (2000) i. m. 23. Milenko Filipović: Folk Religion among the Orthodox Population in Eastern Yugoslavia. *Harvard Slavic Studies*, 1954, 2, 359–374; Klaus Roth: Toward 'Politics of Interethnic Coexistence'. Can Europe Learn from the Multiethnic Empires? *Ethnologia Europaea*, 1999, 29:2, 37–52, 41.

³² Judah (2000) i. m.

³³ Doja (2008) i. m. 62.

³⁴ Schöpflin György: Nyelv és etnikum Közép- és Kelet-Európában. In: Uő: *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2003. 106–119.

³⁵ Duijzings (2000) i. m. 28–32.

³⁶ Naim Frashëri a bektasi közös nemzeti egyházzá tételével kívánta egységbe kövacsolni az albánokat. A 19. század második felében alkotó költő szerint a bektasi rend megszűntethette volna a vallási torzsalkodásokat és áthidalhatta volna az iszlám és a kereszténység közötti különbségeket. 1898-ban megjelent *Qerbelaja* című epikus műve, melyben mozgósítani igyekezett az oszmán uralommal szembeni érzéseket, párhuzamos vonásokat mutat a szerb Koszovó-mítosszal. A történet szerint az 680-as kerbelai csatában elesett Husszein, Mohamed unokája halála

megteremtése előtt komoly akadályt jelentett az albánok vallási megosztottsága. A Prizreni Liga idején (1878–81) az albánok által lakott négy *vilajet* egyesítését, önkormányzati jogokkal ellátását és itt hivatalos nyelvként az albán bevezetését célul kitűző mozgalomban együtt dolgoztak katolikus és muszlim albánok, a vallási alapú konfliktusok azonban lassan oldódtak fel. Aleksandër Stavre Drenova (írói nevén Asdreni) felhívása a vallási viták lezárására a megmaradt területek megmentése érdekében Koszovó 1912-es szerb annektálását követően jól mutatja az albán nemzeti egység létrehozásának az akadályait.³⁷ Az 1878-as berlini kongresszus résztvevői tagadták az albán nemzeti mivolt létjogosultságát, véleményük szerint az albánok csupán egy földrajzi régió lakói, akiket nem illet meg az önrendelkezés joga, tekintettel törzsi és vallási különbségeikre.³⁸

A Valonában (olasz; albán: Vlorë) gyűlésező albánok 1912. november 28-án kinyilvánították Albánia függetlenségét, mivel a balkáni háborúk végén küszöbön álló török vereség miatt nem látták biztosítva jogaik, szokásaik és érdekeik védelmét. A Balkán Liga ezzel szemben igyekezett megakadályozni az albán állam létrejöttét.³⁹ A munkáját az év végén megkezdő londoni külügyminiszteri konferencián gyors megegyezés született Albánia függetlenségéről, határainak kijelölését (lásd I. melléklet) azonban nyelvi, etnográfiai és geostratégiai érvek heves összecsapásai nehezítették meg. A döntések következtében Albánia viszonylag homogén állam lett,⁴⁰ ugyanakkor jelentős számú albán maradt Albánia határain kívül Koszovóban, Macedóniában, Szerbiában, Montenegróban és Görögországban. Koszovó hovatartozása viszonylag gyorsan

előtti látomásszerű álmában választhat: szövetkeznek Yazid kalifával, ami egyenlő az árulással, vagy továbbra is ellenszegül, ami a halálát jelenti. Amint Lázár fejedelem is a menyeyi királyságot választja Rigómezón (*Kosovo Polje*) az evilági helyett, úgy Husszein is mártírhálalt szenved, csatamezón elszenvedett vereségén túl azonban erkölcsi győzelmet arat és közösségéért hozott áldozata bosszúállásra kell sarkallja a híveket. Ger Duijzings: Religion and the 'Politics' of Albanianism. Naim Frashëri's Bektashi Writings. In: Stephanie Schwandner-Sievers – Bernd J. Fischer (eds.): *Albanian Identities. Myth and History*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 2002. 63–69; Kühle – Laustsen (2006) i. m. 30–31.

³⁷ Duijzings (2002) i. m. 62.

³⁸ Henry Noel Brailsford: *Macedonia, its Races and their Future*. Methuen, London, 1906. 229.

³⁹ Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest, 1998. 142–148.

⁴⁰ Körülbelül 70 000 ember élt kisebbségben Albánia határain belül: montenegróiak, görögök, szerbek, macedóniaiak, vlachok és romák.

eldőlt: Szerbia nem juthatott ki a tengerpartig, viszont egyik nagyhatalom sem kívánta megfosztani a legendás 1389-es rigómezei csata helyszínétől vagy háborút kockáztatni Koszovó miatt. A helyi realitásokat kevésbé figyelembe vevő határkijelölés gyakorlati problémákat okozott a határvidéken élő nomád és vándorló albán törzseknek, ugyanis szezonális legelőhelyeik kettő vagy több különböző államba kerültek és az új határok korlátozták mozgásukat és hagyományos piacakra való eljutásukat. Koszovó egyik legfontosabb piaci központjában, a Szerbiához került Dibra (albán; macedón: Debar) városában élő szerbek megakadályozták a városba való szabad bejutást, ami komoly gazdasági nehézséget okozott a környező albániai területen élő parasztnak.⁴¹

Szkutari (török; albán: Shkodra, görög: Skodra) kérdésében az osztrák álláspont az volt, hogy Albániához kell csatolni, mivel Szkutari az észak-albániai parasztnak áruinak fontos felvevőpiaca, ráadásul a katolikus vallás és az albán nyelv dominál a városban. Az orosz érv szerint Szkutari a montenegrói királyság központja volt a 14–15. század során, ezért Montenegróhoz kell csatolni. A kompromisszumos osztrák ajánlat Rigómező, a dečani ortodox kolostor, illetve Ipek (török; albán: Pejë, szerb: Peć) és Dibra városa mellett Prizrent is felkínálta Szerbiának Szkutariért, noha az az albán nacionalizmus fontos szimbóluma. Gjakovë (albán; szerb: Đakovica) kapcsán a szerbek azt hangoztatták, hogy Gjakovë és a környéke nem „albán”, az itt élő albánok ugyanis valójában szerb eredetűek, akik az oszmán uralomért cserében áttértek a muszlim hitre, majd később felvették az albán nyelvet. Ez az érv az ún. *Arnautsá*-elméletre épül, amelyet a 19. század végén fejlesztettek ki szerb történészek, geográfusok és etnográfusok, akik az erőszakkal iszlamizált majd albanizált szerb, vagyis az *arnautsá* kategóriáját a népszámlálási statisztikákban is felhasználták egy-egy területi egység szerb többségének alátámasztására.⁴² A priština (szerb; albán: priština) szerb konzulátus

⁴¹ Nicola C. Guy: Fixing the Frontiers? Ethnography, Power Politics and the Delimitation of Albania, 1912 to 1914. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 2005, 5:1, 27–49, 32, 41–44. Az egyes települések elhelyezkedéséhez ld. I–II. mellékletet, valamint ezen lapszámban Juhász Adrienn Lilla tanulmányát.

⁴² Az *Arnautsá*-elmélet fő képviselője, Jovan Tomić szerint a koszovói szerbek 1690-es „nagy kivándorlása” nem öltött olyan tömeges méreteket, mint azt korábban tudni vélték, ehelyett a szerb egyházi struktúra 18. század második felében bekövetkezett összeomlásának hatására kezdetét vette a szerbek iszlamizálódása és albanizálódása. Ezt az értelmezési keretet a koszovói albánok etnikai identifikációjának aláásásában, az albánok szláv nyelven beszélő muszlimokká „varázsolásában”

által a priština-i szandzsákról készített 1905-ös összeírás tanúsága szerint az itt élők több mint felét, 200 000 főt az „albanizált muszlim szerbek” (*arnautasi*) teszik ki.⁴³ Végül az osztrákok német támogatással albán és katolikus jellege ellenére felajánlották Szkutariért Gjakovét, holott az albán nacionalizmus éppen itt volt a legerősebb.⁴⁴

A továbbiakban határkijelölő bizottságokat hoztak létre az Albánia északi és déli határai kapcsán felmerült vitás kérdések eldöntésére. A bizottság tagjai felhatalmazást kaptak arra, hogy döntéseiket etnográfiai alapon, a nyelvi szempontok figyelembe vételével, a vitatott falvak lakóival készített interjúk alapján hozzák meg. A bizottsági tagok valójában elsősorban nagyköveteik álláspontját tükrözték, etnográfiai „leleteiket”, miként Nicola C. Guy megállapítja, felülírták a geopolitikai célok.⁴⁵ A „terepen” hamar kiderültek az etnicitás manipulálására irányuló kísérletek. Az egyik látogatás alkalmával például görögül beszélő, görög zászlókat lobogtató gyerekek fogadták a bizottság tagjait, ám amikor az egyik osztrák küldött elhajít egy maréknyi pénzt, albánul kezdtek el civakodni.⁴⁶ A bizottság belátta, hogy hiba egyedül a nyelvet tekinteni mérvadó kritériumnak a határok megállapításakor és bizottság vezetője táviratban kérte, hogy a nyelvi mellett vegyék figyelembe a nemzetiségi, a földrajzi tényezőket, a gazdasági és a stratégiai szempontokat is. Az etnográfiai határok kijelölése problematikusnak bizonyult, egyrészt a hatalmi politika befolyása, másrészt a szakértelem, a megbízható források és térképek, illetve a helyi társadalmi viszonyok ismeretének a hiánya miatt.⁴⁷

reménykedő politikusok hasznosították a 19–20. század fordulója óta. Az I. világháborút követően ebből a tézisből kiindulva tették lehetővé az albánok szerb nyelvű oktatását, muszlim tanárok alkalmazásával. A szélsőséges nacionalista retorika a szlávból törökké váló átalakulásként, a keresztény „vér” és „tej” elárulásaként értelmezte a szláv eredetű emberek iszlám hitre áttérést, kizárta az „emberek” sorából a muszlim szlávokat és vallási kötelességnek, szent és megtisztító cselekedetnek tekintette az ellenük való fellépést. Doja (2008) i. m. 56–57; Duijzings (2000) i. m. 16–17.

⁴³ Csaplár-Degovics (2007) i. m. 13–14.

⁴⁴ Guy (2005) i. m. 33.

⁴⁵ Uo. 35.

⁴⁶ Uo. 39.

⁴⁷ A határvidékeken sokan kétnyelvűek voltak, otthon albánul beszéltek, nyilvános tereken görögül. Ennek oka az, hogy nem létezett külön albán egyház és írott nyelv sem egészen 1908-ig, az albán ábécé kodifikálását és a latin írásmód alkalmazását megelőzően. Az iskolai oktatásban még újnak számított az albán nyelv tanulása. Guy (2005) i. m. 39–42.

Jugoszláviai népszámlálások, koszovói valóságok

Ha összevetjük a jugoszláv idők népszámlálási kategóriáit a koszovói társadalmi realitásokkal, hamar kiderül, hogy a társadalmi, kulturális és politikai határok egyértelműségét és egybevágóságát ideálisnak tekintő nemzetiesítő vagy etnicizáló elképzeléseket nagyon nehéz megvalósítani.⁴⁸ Koszovó esetében az egyébként is komoly definiálási problémát okozó „kisebbség”, „etnikai csoport”, „nemzet” vagy „nemzetiség” fogalmak nehezen értelmezhetők. A koszovói népszámlálási adatokat tartalmazó táblázatból kiderül, hogy hosszú időtartamra vonatkoztatva a koszovói albánok népességén belüli aránya nő, míg a szerbeké jelentősen lecsökkent (lásd II. melléklet). Amíg 1953-ban a szerbek alkották Koszovó népességének a 27,9%-át, 1987-re 10%-ra zsugorodott az arányuk.⁴⁹ Az albánokat 1918 és 1941 között nem ismerték el kisebbségként, csak 1945 után nyerték el a kisebbségi státust.⁵⁰ A Balkánon élő albánság csaknem felét kitevő, koszovói számszerű többségük ellenére is kisebbségnek minősülő albánok nem törődtek bele abba, hogy kisebbségként kezeljék őket. A „nemzeti” (szerb: *narod*; albán: *komet*) státus elérésére törekedtek, a Jugoszlávián belüli legnagyobb nem-szláv kisebbségként joggal hivatkoztak arra, hogy arányukat tekintve többen vannak, mint a „nemzetnek” minősülő macedónok és montenegróiak, sőt megközelítik a szlovénok és a boszniai muszlimok lélekszámát.⁵¹ Az albánok számszerű többségük alapján nem tekintették magukat kisebbségnek Koszovóban. A szerbek, habár arányukat tekintve kisebbségben voltak Koszovóban, nem fogadták el ezt az értelmezést, abból kiindulva, hogy Koszovó jogi-

⁴⁸ Eriksen (1993) i. m. 114.

⁴⁹ Valon Murati et al.: *Actors and Processes of Ethno-National Mobilization in Kosovo*. European Academy, Bolzano, 2007. 32–33; Sabrina P. Ramet: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 1992.

⁵⁰ Az albán ellenállás formái: húszas években a *kaçak*-mozgalom; II. világháborúban *Skanderbeg* SS-egység. Ugyanekkor Koszovó, Nyugat-Macedónia és az Albán királyság olasz felügyelet alatti egyesítésekor 170 albán elemi iskola létesült. Aydin Babuna: *The Albanians of Kosovo and Macedonia*. *Nationalities Papers*, 2000, 28:1, 67–92.

⁵¹ Az 1981-es népszámlálás eredményeit lásd a következő oldalon található táblázatban. Az albánok bojkottálták az 1991-es népszámlálást, becslések szerint azonban ekkorra lélekszámuk elérte a boszniai muszlimokét és meghaladta szlovénokét. Murati et al. (2007) i. m. 38, 43–44.

lag a Szerb Szocialista Köztársaság része, amelyen belül a szerbek többséget alkotnak és így Koszovón belül is e többség részét képezik.⁵²

Népszámlálási adatok Koszovóban 1948 és 1981 között

Népszámlálás	Összesen	albán	szerb	montenegrói	muszlim	török	roma	egyéb
1948	733 820	498 242 (68,5%)	171 914 (23,6%)	28 050 (3,9%)	6 679 (1,3%)	1 315 (0,2%)	11 230 (1,5%)	7 746 (1%)
1953	808 141	524 529 (64,9%)	189 869 (23,5%)	31 343 (3,9%)	6 241 (0,8%)	34 583 (4,3%)	11 904 (1,5%)	8 845 (1%)
1961	963 988	646 605 (67,2%)	227 016 (23,6%)	37 588 (3,9%)	8 026 (0,8%)	25 764 (2,7%)	3 202 (0,3%)	15 761 (1%)
1971	1 243 988	916 167 (73,7%)	228 261 (18,4%)	31 555 (2,5%)	26 351 (2,1%)	12 244 (1%)	14 593 (1,2%)	14 516 (1,1%)
1981	1 584 440	1 226 736 (77,4%)	209 497 (13,2%)	27 028 (1,7%)	58 562 (3,6%)	12 513 (0,7%)	34 126 (2,1%)	15 978 (1%)

Forrás: Murati et al. (2007) i. m. 38.

Az 1974-es alkotmány bevezette a „nemzetiségi” státust (szerb: *narodnosti*; albán: *kombësi*), amelyet el is nyertek az albánok. E nemzeti kisebbség és nemzet közé eső kategóriát részint azzal a céllal hozták létre szerb nyomásra, hogy megelőzzék az albánok „nemzeti” státust célzó törekvéseit, ami lehetővé tette volna a saját köztársaság megalapítását. A számbeli arányokat mellőző politikai döntés értelmében Koszovó – a Vajdasághoz hasonlóan – továbbra is a Szerb Szocialista Köztársaság belüli autonóm tartománynak minősült, melyet nem illetett meg az önrendelkezés joga.⁵³ A jugoszláv társadalmi kategóriák hierarchiájának élén álló nemzetnek azok a csoportok minősültek, akik többséget képeztek a köztársaságukon belül, amely anyaországuk is volt egyben. A szerbek, a horvátok, a szlovénok, a macedónok és a montenegróiak mellett 1971-től a boszniai muszlimok is megkapták a nemzeti

⁵² Murati et al. (2007) i. m. 41.

⁵³ Howard Clark: *Civil Resistance in Kosovo*. Pluto Press, London, 2000. 41.

Népszámlálási adatok Jugoszláviában 1961 és 1991 között
(%-ban, a teljes népesség kivételével)

	1961	1971	1981	1991
szerb	42	39,7	36,3	36,2
horvát	23,1	22,1	19,8	19,7
muszlim	5,2	8,4	8,9	10
albán	5	6,4	7,7	9,3
szlovén	8,5	8,2	7,8	7,5
macedón	5,6	5,8	6	5,8
montenegrói	2,8	2,5	2,6	2,3
jugoszláv	1,7	1,3	5,4	3
egyéb	6,1	5,6	5,5	6,2
teljes népesség	18 549 291	20 522 972	22 427 585	23 528 230

Forrás: Susan Woodward: *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War*. Brookings Institution Press, Washington, DC, 1995. 32.

státust.⁵⁴ A nemzetiségi kategóriába esők anyaországukon kívül éltek és nem rendelkeztek a szecesszió jogával. Az 1971-ben Jugoszlávia népességének 10,8%-át kitevő nemzetiségek közé tartoztak a koszovói albánok, a vajdasági magyarok, a törökök, a szlovákok, a bolgárok, a románok, a rutének, a csehek és az olaszok.⁵⁵ A romák ki voltak zárva e kategóriák közül, a föderális egységek nem biztosítottak kollektív jogokat a romák-

⁵⁴ A „muszlim” (*Muslimani*, nagy M-mel) kategória ez esetben nem vallási identitásjelző, hanem a nemzeti státust kifejező kategória. 1968-ban Adil Zulfikarpašić javasolta a „bosnyák” megnevezés használatát és így a vallási és nemzeti kategóriák különválasztását, a kommunista vezetést azonban ezt nem hagyta jóvá. Véleményük szerint a „bosnyák” kategória használata azt sugallta volna, hogy Bosznia-Hercegovina a bosnyákok nemzeti otthona, ami sértette volna a boszniai szerbek és horvátok érdekeit. A Bosnyák Tanács (*Bošnjački sabor*) 1993 szeptemberében bevezette a „bosnyák” (*Bošnjak*) kategória hivatalos használatát ez az etnonímia 1995-ben az új boszniai alkotmányba is bekerült. Mindazonáltal a „muszlim” megnevezés továbbra is gyakran előfordul a mindennapi beszélgetésekben. A „bosnyák” (*Bošnjak*) fogalom eltér a „boszniai” (*Bosanac*) kifejezéstől, amely magában foglalja Bosznia-Hercegovina valamennyi lakóját. Xavier Bougarel, Elissa Helms and Ger Duijzing: Introduction. In: Xavier Bougarel et al. (eds.): *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*. Ashgate, Aldershot, 2006. 1–35; Tone Brंगा: *Being Muslim the Bosnian Way. Identity and Community in a Central-Bosnian Village*. Princeton University Press, Princeton, 2002. 27; Michael A. Sells: *The Bridge Betrayed. Religion and Genocide in Bosnia*. University of California Press, Berkeley, 1996.

⁵⁵ Judah (2000) i. m. 37.

nak, egyedül Macedónia alkotmánya nyújtott nekik a többi nemzetiségével megegyező státust.⁵⁶

A koszovói és a macedóniai albánok eltörökösítésének a kísérlete illusztrálja a kategóriák jelentésének az ellenőrzéséért folytatott küzdelmet, a manipulálás lehetőségét és a demográfia etnopolitikai térbe helyezését. A népszámlálási adatokból úgy tűnhet, mintha 1948 és 1953 között megsokszorozódott volna a törökök száma Koszovóban (1 315 vs. 34 583).⁵⁷ A valóságban az 1950-es években albánok ezrei nyilvánították magukat töröknek azért, hogy Törökországba emigrálhassanak. A Tito és Sztálin közötti kenyértörés 1948-ban amellet, hogy megterhelte Jugoszlávia és Albánia viszonyát, a jugoszláviai albánok helyzetében is negatív változásokat idézett elő. Ez a politikai és a gazdasági diszkrimináció mellett albán nyelv iskolák bezárásában, albán értelmiségiek, történelem- és nyelvtanárok elleni intézkedésekben, albán ünnepi megemlékezések és szimbólumok használatának a tiltásában nyilvánult meg. 1950 után szerb kampány kezdődött az albánok eltörökösítéséért azzal a céllal, hogy megváltozzon Koszovó szerbek szempontjából „kedvezőtlen” etnikai összetétele és felgyorsuljon az albánok törökországi kivándorlása. Tito és Mehmet Fuat Köprülü török külügyminiszter által 1953-ban újraélesztett 1938-as jugoszláv-török egyezmény rögzítette a jugoszláviai albánok Törökországba való kivándorlási feltételeit és lehetővé tette tömeges migrációjukat.⁵⁸ 1953 és 1957 között csaknem 195 000 albán kényszerült elhagyni otthonát és kivándorolni Törökországba, a migrációs hullám az 1960-as évek közepén hagyott alább.⁵⁹ A törökök talán a leginkább privilegizált kisebbségnek számítottak Koszovóban, 1974-ben a szerb és az albán mellett a török is Koszovó hivatalos nyelve lett és sor került új török nyelvű iskolák létesítésére is. Ez összefügghet a belgrádi hatóságok azon törekvésével, hogy a török identifikációt támogassák a koszovói és macedóniai albánok albániai albánoktól való megkülönböztetésére és politikai befolyásuk növekedésének ellensúlyozására.⁶⁰ A törökök helyzetétől jelentősen eltért a romák helyzete, akiket a megélhetési problémák mellett

⁵⁶ Murati et al. (2007) i. m. 42.

⁵⁷ Ezzel egyidejűleg Macedóniában is látványosan megnőtt a magukat törökként definiálók száma (1948: 95 940 vs. 1953: 203 000).

⁵⁸ Babuna (2000) i. m. 6970. Židas Daskalovski: Claims to Kosovo. Nationalism and Self-Determination. In: Florian Bieber – Židas Daskalovski (eds.): *Understanding the War in Kosovo*. Frank Cass, London, 2003. 13–30.

⁵⁹ Duijzings (2000) i. m. 26; Murati et al. (2007) i. m. 33–37.

⁶⁰ Duijzings (2000) i. m. 18; Murati (2007) i. m. 48.

erőszakos atrocitásoknak is ki voltak téve az albánok részéről. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy többségük szerb nyelven beszél, másrészt szerb etnopolitikai vállalkozók többször is politikai célok érdekében mozgósították őket az albánokkal szemben. 1989-ben például egy belgrádi demonstráción részt vevő koszovói romákról közvetített a média, akik az albánokba is bevesződő képek tanúsága szerint Koszovó autonómiájának eltörlése mellett tüntetve kiáltották: „Mögötted állunk, Slobo!”⁶¹

Végül érdemes megemlíteni néhány közösséget, amelyekre a homogenizálásra törekvő etnicizáló vagy nemzetiesítő logika anomáliaként tekint, illetve amelyek jól illusztrálják a társadalmi változások által alakított identitásdinamikákat. A Prizren közelében fekvő hegyvidéken élő, muszlim vallású gorániai szláv eredetűnek tartják magukat, akiket a jugoszláv hatóságok 1939-ben még a „nem-szláv” kategóriába soroltak be, feltehetően vallási hovatartozásuk miatt. Gora lakói tehát „muszlim szlávok”, akik muszlim családnevüket szláv formájúra változtatták (például Sherifi helyett Šerifović). Habár 1945 után „albanizálták” őket, az 1971-es és 1981-es népszámláláson pedig muszlimként határozták meg önmagukat, a helyi *Goranci* megnevezést tartják a legpontosabb öndefiníciónak. 1999 előtt még közel 18 000-re volt tehető a számuk.⁶² Az Orahovac környékén élő, muszlim vallású albán családok többsége szlavofón, nem beszél albánul, hanem egy szláv nyelvjárást használ. 1921-es népszámlálás során az I. világháborút és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását követő politikai közegben az orahovaci muszlim albánok többsége „szerbnek” vagy „horvátnak” nyilvánította magát.⁶³

Kanun és vérbosszú: a helyi szokásjog és a „hagyomány” instrumentálizálása

A koszovói albánok etnikai csoportképződését vallási alapon elképzelő, esszencializáló megközelítések figyelmen kívül hagyják a klántársadalom helyi szerveződési formáját, azt a tényt, hogy a klánkötelékek gyakran átszelik a vallási megosztottság vonalait – sőt akár az etnikai és nemzeti kategóriákat is – és a rokonsági szolidaritás megelőzi a lojalitás más formáit. A *kanun*, az albán szokásjog, amely az Oszmán Birodalom év-

⁶¹ Claude Cahn – Tatjana Perić: *Roma in the Kosovo Conflict*. European Roma Rights Center, Budapest, 1999. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=798> (2008. június 15.)

⁶² Duijzings (2000) i. m. 27; Murati et al. (2007) i. m. 48.

⁶³ Duijzings (2000) i. m. 73.

századaiban zavartalanul szabályozta a közösséget érintő helyi kérdéseket, a jugoszláv időszakban sem tűnt el teljesen. Tito halálát követően például, amikor a koszovói területekre fokozatosan kiterjedt a szerbek által meghirdetett szükségállapot, az öregek tanácsa azonnal kihirdette a vérbosszúszünetet. Aki ezt megszegte, azt a falu köteles volt elpusztítani és a házát lerombolni. Az albán szokásjog az emberi élet valamennyi területét szabályozza a bölcsőtől a koporsóig,⁶⁴ elsőbbséget élvez az iszlám és a kereszténység tanításai előtt⁶⁵ és a falusi közösségekben a mai napig alakítja a társadalmi viszonyokat.⁶⁶ A Lekë Dukagjin a legismertebb és legnagyobb területen érvényes szokásjogi törvénykönyv, amelyet Shtjefan Gjeçovi jezsuita pap állított össze 1933-ban. Hatvan évvel később ferences szerzetesek nyomtatták ki ismét, az amerikai albán diaszpóra tagjai pedig angol nyelvre is lefordították.⁶⁷ A bonyolult társadalmi szerveződésként hízott háztartás vagy nagycsalád és törzs közötti egysége a *fis*, amit klánnak vagy nemzetségnek lehetne lefordítani, ez a *kanun* szabályai szerint

⁶⁴ Ismail Kadare albán író szavaival: „A *Kanún* erősebb, mint amilyennek látszik. A hatalma mindenhová elér, átkel a földeken és a mező határain; utat vág magának a házak alapjaiba, a sírokba, a templomokba, az ösvényekre, a piacokra, az esküvőkre, felkúszik a hegyi legelőkre és még magasabbra, egészen az égig, ahonnan eső formájában visszaereszkedik, és megtölti a vízmosásokat, amelyek a gyilkosságok bő harmadáért felelősek.” Ismail Kadare: *Kettőtört április*. Ulpius-ház, Budapest, 2000 [1982]. 22–23.

⁶⁵ Az albán szokásjog egyes kérdésekben felülírta az iszlám jogot. Amíg például a Korán engedélyezi a házasságot az apa testvérének a lányával, a *kanun* szabályai szerint ez vérfertőzésnek számít és erkölcstelen.

⁶⁶ Az albánok körében éveken át terepmunkát folytatott Berit Backer a helyieket az általa megfigyelt társadalmi jelenségek okairól faggató kérdéseire mindig a következő választ kapta: *ashtu kemi ligji*, vagyis „ezek a szokásaink”. Berit Backer: *Behind stone walls. Changing household organization among the Albanians of Kosova*. Dukagjini Balkan Books, Pejë, 2003 [1979]; Edith Durham: *High Albania*. Edward Arnold, London, 1909; Janet Susan Reineck: *The past as refuge. Gender, migration, and ideology among the Kosova Albanians*. University of California, Berkeley, 1991; Stephanie Schwander-Sievers: The enactment of ‘tradition’. Albanian constructions of identity, violence and power in times of crisis. In: Bettina Schmidt & Ingo Schroeder (eds.): *Anthropology of Violence and Conflict*. London, Routledge, 2001. 97–120.

⁶⁷ Az albánok által lakott területek északi részén használatos gheg nyelvjárásban írt szokásjogi gyűjtemény tizenkét fejezetre bontva, ezek 1263 paragrafusba szedve taglalja az egyház, a család, a házasság, a tulajdon, a munka, az örökösödés, az adott szó, a becsület, a támadás, a bűncselekmények, az Öregek Tanácsa és a kivételes esetek kérdéskörét.

mindig kívülről bővül és a klánon belüli férfi ágat (vérvonal) és női ágat (tejvonal) különböző jogok és előnyök illetik meg.⁶⁸

A több háztartás egyesüléséből létrejött klán számos tevékenység, így a hadviselés, a vérbosszú vagy a belső viták rendezésének az alap-egysége. Amennyiben a több klánból álló törzs kudarcot vall a politikai ügyekben való döntéshozatal és konszenzuskeresés során, a klán az a legnagyobb társadalmi szegmens, amely kiválasztja a tagjaira érvényes cselekvési módot. A klánon belül exogámia működik, a nők számára általában a férj klánjában való tagság válik meghatározóvá. A klánsszolidaritást meghatározza a közös – bizonyos esetekben, például menekültek befogadását követően fiktiivvé váló – vérségi kötelék, a szomszédsági és a gazdasági együttműködés, a közös vallásgyakorlás, az ünnepeken, szertartásokon és rítusokon való közös részvétel, a vérbosszúban és a háborúban részt vevő férfiak tettei által meghatározott közös társadalmi presztízs és a közös politikai sors.⁶⁹ A vérségi köteléken alapuló klánrendszer mellett jelen van egy területi hovatartozáson alapuló rendszer is. Pal Doçi történész szerint a *kanun* adminisztratív irányítása alatt álló alapegység nem a klán, hanem egy-egy elkülönülő területi egység – *mal* „hegy” (albán) vagy *bajrak* „zászló” (török) – a lakosaival együtt. Előfordulhat, hogy névleg ugyanazon klánhoz tartozók külön falvakban és külön „zászlóközségekben” laknak, sőt más *kanun*-hagyománynak vannak alárendelve. Az északi nyelvjárást beszélő albánok által lakott térség egyes részein a helyi lakosok elsősorban a területből eredeztetik az identitásukat és a folyamatos migráció következtében gyenge a klánidentitás.⁷⁰ Számos példa létezik a gyakran a klán nevével azonos, a letelepedés helyét jelző

⁶⁸ A háztartás, klán, törzs és nemzet fogalmak viszonyáról remek áttekintést nyújt: Christopher Boehm: *Montenegrin Social Organization and Values. Political Ethnography of a Refugee Area Tribal Adaptation*. AMS Press, New York, 1982. 32–64. Schütz István: Maffiaállam a Balkánon? *Magyar Szó*, 2008. május 10.

⁶⁹ A háztartás, klán, törzs és nemzet fogalmak közötti viszonyról áttekintést nyújt Christopher Boehm: *Montenegrin Social Organization and Values. Political Ethnography of a Refugee Area Tribal Adaptation*. AMS Press, New York, 1983. 32–64. A háztartás, a klán és a törzs mérete történeti és helyi kontextustól függően változó. Amíg például montenegrói és koszovói viszonylatban a 20. század második felében 8–40 főre tehető a háztartások mérete, az oszmán időkben akár a 60–90 főt is elérhette, ami nagyobb biztonságot jelentett az egy háztartásban élők számára.

⁷⁰ Besnik Pula: Is it true that Kosova is a clannish society still regulated by the *Kanun*, or the customary law, and does not belong to the West? In: Anna di Lellion (ed.): *The Case for Kosova*. London – New York: Anthem Press. 179–183; Reineck (1991) i. m.

vagy egy dicső ősré utaló albán családnevek megváltoztatására. A két világháború közötti időszakban számos albán család szlávósította a nevét úgy, hogy az apai nagypapa nevéhez illesztette a szerb-horvát *-ović* végződést. Az 1947-ben lehetővé tett szabad névválasztás eredményeként többen elhagyták a szláv hangzású végződést a családnévről, többen eredeti lakóhelyük nevét vették fel.⁷¹

Az 1974-ben intézményesített koszovói autonómia 1989. március 23-i megszüntetése után az társadalmi és politikai kirekesztés, a polgárjogok sorozatos megsértése és az erőszakos cselekmények élesztően hatottak az albánok retradicionális folyamatára.⁷² A központi államhatalom meggyengülésével a posztszocialista átmenet az albánokat megosztó, erőszakos következményekkel járó törésvonalakat hozott a felszínre az 1990-es évek elején. Számos albán család került konfliktusba egymással a privatizáció és a korábban kollektivizált földtulajdonok újraelosztása kapcsán. Az egyenlőségi elven alapuló földosztási reform azoknak kedvezett, akik a kommunista rezsim idején jutottak földhöz, illetve együttműködtek a helyi párt hivatalnokokkal. Az együttműködésre nem hajlandó, az 1944-es partizánakciókkal kezdődően vagyonelekbözással sújtott és erőszakos atrocitásoknak kitett egykori helyi elit leszármazottai viszont a tulajdonjogukra igen megbecsült helyet biztosító *kanunra* hivatkozva remélték korábbi földtulajdonuk visszaszerzését és politikai pozícióik legitimálását.⁷³ A nehezen megközelíthető hegyvidéken élő falusi közösségek hiába vártak a hivatalos közvetítőkre a vitás kérdések megoldásában – a központi állami ellenőrzés hiányában számos helyen életbe lépett a *kanun*, megjelentek az öregek tanácsai és átvették az ügyek irányítását.⁷⁴ A földtulajdonlás körüli viták és a helyi hatalmi viszonyok meghatározásáért

⁷¹ Ibid.

⁷² Janet Reineck: Seizing the Past, Forging the Present: Changing Visions of Self and Nation among the Kosova Albanians. *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 11, Nos. 1–2 Autumn, 1993.

⁷³ 1944-től kezdve évtizedeken át folyt a központi hatalom hadjárata a helyi szokásjog, történelem, hagyomány, önkormányzati és vallásyakorlási formák közvetítésére alkalmas helyi elit ellen. Stephanie Schwander-Sievers: Times Past. References for the Construction of Local Order in Present-day Albania. In: Maria Todrova (ed.): *Balkan Identities. Nation and Memory*. Hurst, London, 2004. 103–128.

⁷⁴ Az Öregek Tanácsának a hatásköre csak a falu határáig terjed, onnan a másik falu öregjeinek a szava érvényesül.

folytatott küzdelem a vérbosszú tömeges méretű újraéledéséhez és a szokásjogi „hagyomány” instrumentalizálásához vezetett.⁷⁵

Az albán szokásjog szigorúan megkülönbözteti a vérbosszút és a gyilkosságot és megszabja, hogy melyek azok a konkrét esetek, amelyekben az elkövetett bűn vagy sértés vért kíván.⁷⁶ A vérbosszú a társadalmi ellenőrzés és a konfliktuskezelés egy formája a központi politikai hatalom nélküli társadalmi viszonyok között. Az emberi viselkedést formáló erőteljes társadalmi szankcióként működik egy olyan közegben, ahol nincsenek képzett rendőrök vagy bírók, sem börtönök.⁷⁷ Alapja az „arc megőrzése”, a személyes becsület és a klán hírnevének a fenntartása: a vérbosszú nem csupán elfogadható és legitim, hanem morális kötelesség a kedvező társadalmi megítélés és morális státus fenntartása érdekében. A klánok tagjai közösségi tulajdonként örködték a klán reputációja fölött és igyekeztek megrendszabályozni a klán azon tagját, aki viselkedésével csorbította a klán hírnevét.⁷⁸ A vérbosszú azzal kezdődött, amikor egy férfit megölt egy másik családhoz tartozó férfit – az elveszített vért meg kellett bosszulni, függetlenül az ölés indítékától és elkövetési módjától, kivéve a szokásjog által meghatározott sajátos eseteket.⁷⁹ A vérbosszú lebonyolításához tartozott, hogy huszonnégy órán

⁷⁵ Schwander-Sievers (2004) i. m. Vö. Edith Durham: *High Albania*. Edward Arnold, London, 1909.

⁷⁶ Vérbosszút vont maga után például a birtokhatárt jelző határkő vagy az ősök sírkövének az elmozdítása, a lányrablás vagy a menyecskerablás. Schütz (2008) i. m.

⁷⁷ Christopher Boehm a vérbosszú mellett felhívja a figyelmet a pletyka szerepére a társadalmi ellenőrzés fontos mechanizmusaként. A rendszeres, mindennapi információgyűjtés és feldolgozás rendszereként a pletyka olyan tudást raktároz el a közösséghez tartozók emlékezetében és olyan információáramlást tesz lehetővé az informális társadalmi hálózatokon keresztül, amely segíti annak eldöntését, hogy mi az, ami morálisan elfogadható és elfogadhatatlan a közösség megítélése szerint. Egyes ügyeket a hatóságok sosem képesek kideríteni, de „a falu tud róluk”. Christopher Boehm: *Blood Revenge. The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*. University Press of Kansas, 1986. 81–85.

⁷⁸ A lehetséges társadalmi szankciók közé tartozott például, ha nem beszéltek valakizhez, térd alatt nyújtották át neki a poharat, kizárták a klánból, tudatták vele hogy megölése esetén nem állnak érte bosszút, nyíltan kritizálták, elűzték ideiglenesen vagy véglegesen, kivégezték vagy bírósági eljárás során gazdasági szankcióval sújtották és pénzzel, jószággal vagy fegyverrel fizettették meg vele az okozott kárt.

⁷⁹ Klánon belül elképzelhetetlen volt a vérbosszú, mivel egy klán nem gyűjthetett vért önmagától, egyazon törzshöz tartozó két klán között azonban előfordulhatott. Ez esetben a törzs más klánjai igyekeztek kibékíteni a vért és nyomás alá helyezték a két klánt a megbékélés érdekében. Különböző törzshöz tartozó felek között generációkon át elhúzódhatott a vérbosszú. Boehm (1983) i. m. 65.

belül hírnököt küldtek a sértő félhez, hogy az adott naptól kezdve vérrel tartozik a sértett családjának.⁸⁰ A felek ki is egyezhettek, mindenkinek megvolt a pontos az ára és értéke, a vér megbékítése azonban lassú folyamat volt. Mielőtt a „jó emberekből” álló öregek tanácsa elé került volna az ügy, a vérbosszúban álló feleknek meg kell egyeznie arról, hogy hajlandóak kibékülni. Három egymást követő fegyverszünet után már valószínű volt, hogy eredményes lesz a megbékélés. A magas morális státusnak örvendő és pártatlan hírben álló bírák a nyilvános meghallgatásokat és a tanúvallomásokat követően hozták meg ítéletüket.⁸¹

1990 és 1997 között koszovói albán értelmiségiek és társadalmi aktivisták nemzetközi NGO-k támogatásával tömeges méretű megbékélési rítusokat szerveztek a vérbosszúban álló családok között. Mivel a megbékélési mechanizmus olyan eleme a *kanunnak*, amely összeegyeztethető az állampolgárral és az NGO-k szempontjaival, e békéltető missziókat nemzetközi támogatás övezte.⁸² Anton Çetta etnográfus kezdeményezésére kezdte el a „vért kibékítő” tevékenységét a legjelentősebb koszovói mozgalom. A többszáz vérbosszúban álló család között néhány év leforgása alatt 1200 vérbosszút sikerült lezárni.⁸³ A vérbosszú egyes esetekben „emlék nélkül” (*pa kujtim*), tulajdonvitából eredő új konfliktusok nyomán bontakozott ki, más esetekben több generáció elteltével „emlékkel” (*më kujtim*) éledtek újra a régi sérelmek.⁸⁴ A koszovói háború közegében megbékéltek egymással a vérbosszúban álló albán családok, hogy

⁸⁰ Ide kapcsolódik a *besa* fogalma, amit adott szónak fordíthatnánk. Ha valaki megszegte a *besát*, vérrel tartozott. A *kanun* azt is szabályozta, hogy hol lehet várni a kiszemelt és a lövések előtt figyelmeztetett áldozatot. Általános *besa* védte „az összes malmot negyven lépés sugarú körön belül, valamint a vízeséseket minden irányban négyszáz lépésnyire, mivel a malmok vagy az alázúduló víz zajától a kiszemelt áldozat nem hallaná meg a bosszúálló figyelmeztető kiáltását – a *Kanún*nak valóban mindenre gondja volt.” Kadare (2000) i. m. 143.

⁸¹ Boehm (1986) i. m.

⁸² Albániában a shkodrai Pjeter Ndreki által vezetett, nemzetközi médiafigyelmet keltett „nemzeti megbékélési misszió” vérbosszúk százait zárta le. A misszió működését nemzetközi adományozók irodával, számítógéppel és terepjáróval támogatták.

⁸³ Tanya Mangalakova: *The kanun in present-day Albania, Kosovo, and Montenegro*. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofia, 2004. 10; Antonia Young: *Forgiving the Blood. Towards Cross-border Reconciliation and Environmental Co-operation in the Balkans*. Colgate University, New York, 2006. 7.

⁸⁴ Arra is van példa, hogy két család között 80 éve tart a vérbosszú láncolata, ennek során 32 gyilkosság elkövetésére került sor. Mangalakova (2004) i. m. 11; Schwandner-Sievers (2004) i. m.

közösen harcoljanak a szerbek ellen.⁸⁵ 1999-ben az UÇK-ba (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës* = Koszovói Felszabadítási Hadsereg) való besorozás feltétele volt a *besa* odaadása, vagyis a vérbosszú lezárása.⁸⁶ A NATO beavatkozását, a visszatelepülést és bosszúállást követően azonban ismét előtört a vérbosszú gyakorlata. A koszovói háború vége és 2003 között 40 vérbosszúhoz köthető gyilkosságról számolt be az Emberi Jogok és Szabadságok Védelméért Tanács.⁸⁷ Egy prishtinēi parlamenti képviselő így fogalmazott: „a koszovói albán társadalom a Lekë Dukagjin és a jogrenden alapuló állam között áll. Soha nem volt saját államunk. Koszovónak volt autonómiája és saját igazságszolgáltatási rendszere, de ezt az albánok sosem tekintették a sajátjuknak, követték tehát a saját törvényeiket.”⁸⁸

A koszovói albánság mellett a diaszpórában – elsősorban Angliában, Németországban, Svájcban és Kanadában – élő, Koszovóból származó albánok körében is hivatkozási alap volt a *kanun* egy-egy gyilkosság elkövetésekor vagy a vérbosszútól való félelem említése a menedékhelyért folyamodás indokaként. A hegyvidéken vagy modern városi közegben élő albán családok mellett a diaszpórában élők életét is a vérségi kötelek és a közösségi szolidaritás, kizárólagos rokonsági és klán-lojalitások határozzák meg oly módon, ami premodernnek tűnik számos nyugati megfigyelő szemében. A külföldön élő és az otthon maradó albánok között állandó interakció zajlik, elsősorban az interneten keresztül.⁸⁹ A Németországban élő Gani Geci esete illusztrálja, hogy a nemzetközi szereplők és a média közvetítő szerepet játszhatnak a konfliktusban álló családok megbékéltetésében a bosszúállást és a „vér kielégítését” egyaránt szabályozó szokásjogi mechanizmus felhasználásával. Az egykor az UÇK kötelékében harcolt, Rugova-párti Geci azt követően kereste

⁸⁵ Afrikai terepen kutató antropológusok világítottak rá a szegmentáris társadalom szerveződési formára, beszámolóikból kiderül, hogyan egyesül ideiglenesen kettő vagy több, egymással időnként bosszúban álló helyi csoport, amikor külső ellen-séggel szembeesik. A szegmentáris logikát jól érzékelteti a szomáliai polgárháborúra utaló szólás: „Én a fivérem ellen vagyok, a fivérem és én az unokatestvéreink ellen vagyunk, és az unokatestvéreink, a fivérem és én mindenki más ellen vagyunk.” Idézi: Eriksen (2001) i. m. 64.

⁸⁶ Judah (2000) i. m. 99.

⁸⁷ Fatos Bytyci: *Blood Feuds Revive in Unstable Kosovo*. Balkan Crisis Report, No. 481, 19 February 2004.

⁸⁸ Mangalakova (2004) i. m. 11.

⁸⁹ Anna di Lellio: *Empire lite as a swamp. Transitions*, 2005. 1. 63–80. <http://www.ulb.ac.be/is/045-6/DiLellio.pdf> (2008. július 13.); Schwandner-Sievers (2004) i. m.

fel 2002-ben Anna di Lellio ideiglenes médiabiztost,⁹⁰ hogy a Koszovói Közszolgálati Televízió előző éjjel bemutatott egy UÇK-s harcostársáról, az 1998-ban lelőtt Abedin Rexháról („Sandokan parancsnok”) megemlékező dokumentumfilmet. A filmben megszólaltatott, sokak által háborús hősöknek tekintett volt UÇK-tagok „a szerb elnyomók ellen harc közben elkövetett orvtámadás” áldozataként emlékeztek Rexhára. Habár köztudott volt, hogy Rexha nem orvtámadásban, hanem lövöldözésben halt meg, és Gecit soha nem érte a gyilkosság vádja, mégis három ízben kíséreltek meg ellene orvtámadást 1998 óta Rexha feltételezett bosszúálló. Fivére, Halil Geci elmondása szerint az egész családot megfenyegették, félelemben éltek, ő például évek óta nem engedte meg a gyerekeinek, hogy a házon kívül játszanak, testvérei – orvtámadástól tartva – soha nem utaztak sötétedés után. Mivel köztudott volt, hogy Gani Geci részt vett a lövöldözésben és meg is sebesült, az igazság filmbeli változata egyenértékűnek tűnt a bosszúra való felbujtással. Az ideiglenes médiabiztos közvetítésével az a megoldás született, hogy a tévéállomás igazgatója a fő adásidőben sugárzott hírműsor végén bocsánatot kért, ha bárkit is megsértett a Rexha halálához vezető események téves bemutatásával. Halil Geci javaslatot tett egy Rexha meggyilkolását más szemszögből bemutató tévéfilm elkészítésére, amiből kiderül, hogy egy cívódást követően először Rexha lőtt váratlanul Gani Gecire. Azt is indítványozta, hogy a filmben felajánlja személyes segítségét az elhunyt családjának és hozzájárul Rexha gyerekeinek az iskoláztatási költségeihez.⁹¹

A *kanunra* való hivatkozás „újratermeli a jelentésrendszert, amelyben a presztizs és a társadalmi státus helyi politikái, a gazdasági erőforrások ellenőrzése és az erőszak alkalmazása, illetve az attól való félelem összekapcsolódik”.⁹² A *kanun* meghatározza a helyi társadalmi rendet és hierarchiát, amelyben például a földhöz, tekintélyhez, társadalmi kapcsolatokhoz és házassági lehetőségekhez való hozzáférést az egyén és családja „értéke” határozza meg. A gyilkosság és a megbékélés rituáléjának, a társadalmi státust meghatározó helyi gyakorlatoknak egyaránt a *kanun*

⁹⁰ Anna di Lellio töltötte be 2001 és 2003 között az UNMIK és az EBESZ által létrehozott ideiglenes médiabiztosi hivatalt (*Temporary Media Commissioner*), melynek feladatai közé tartozott a független és demokratikus média létrehozása Koszovóban, illetve annak megakadályozása, hogy a média részt vegyen a koszovói szerbek kiűzésére felszólító kampányban.

⁹¹ Anna di Lellio (2005) i. m. 73–74.

⁹² Schwandner-Sievers (2004) i. m.

a hivatkozási alapja. Amíg az idősek, papok, helyi önkormányzati képviselők a megbékélési eljárásokkal a kollektív morális tekintélyt és békét igyekeztek biztosítani a közösségen belül, addig a fiatalok körében sokan az új típusú, csempészettel és egyéb bűncselekményekkel összefüggő konfliktusokban alkalmazott erőszak igazolására hivatkoznak a *kanunra*.⁹³ Bizonyos érdekcsoportok a *kanunra* vagy a kommunista időszakot megelőző társadalmi rend emlékezetére való hivatkozással terjesztették ki ellenőrzésüket a helyi társadalmi rend fölé.⁹⁴ A koszovói albán értelmiség hangsúlyozza, hogy a *kanun* nem kínál egyértelmű, egyenlőségben alapuló és kiszámítható helyi alternatívát az állami jogrenddel szemben. A fiatalok, akiket a tévéadások és a külföldi csapatok jelenléte révén új globális hatások érnek, egyre inkább idegennek érzik a helyi szokásjogot és amint az alábbi példa mutatja, csekély az esélye a múlt önszabályozó fogalmain alapuló helyi társadalmi rend fenntartására. A vérboszszúban álló családok közül az, amelyik „vérrel tartozik”, kénytelen elmenekülni, elbújdosni vagy a házában maradni, ami súlyos hatással jár a család keresőképességére nézve.⁹⁵ Az oktatás jelentősége fontos lehet a vérboszszú gyakorlatának a megszüntetésében.

1999 tavaszán-nyarán, a koszovói menekültkrízis idején Albánia és Koszovó hegyvidéki határszakaszainál számos helyi támadásra és erőszakos cselekményre került sor az Albániába menekült koszovói albánok és a monitoring-feladatot ellátó nemzetközi egységek ellen. Az atrocitások elkövetői a *kanun* logikáját követték, amikor legitimnek vélt módon rablás céljából megtámadták a nem a közösséghez tartozó „idegeneket”. Tekintettel azonban a vendégszeretetre az albán média által is közvetített nemzeti hagyományára, valamint arra, hogy az albániai városokban élő albánok többsége támogatta a menekülteket, a határközeli helyi deviancia az albániai kormányzatot erőszakmonopóliuma helyi kiterjesztésére, speciálisan kiképzett rendőri erők térségbe küldésére ösztönözte 1999 nyarán.⁹⁶

⁹³ Egyes elképzelések szerint a *kanunra* hivatkozás leple alatt került sor politikai leszámolásokra Rugova és Haradinaj hívei között, illetve a *Der Spiegel* egyik szerzője koszovói *cosa nostrá*ról írt cikket. Koszovói értelmiségiek és Schütz István azonban cáfolják ezeket a felvetéseket és amellet érvelnek, hogy a szokásjogot betartó közösségekhez nem köthető a kábítószer-csempészs és a leánykereskedelem elterjedése. Mangalakova (2004) i. m. 13; Schütz (2008) i. m.

⁹⁴ Schwandner-Sievers (2001) i. m.

⁹⁵ Young (2006) i. m. 8.

⁹⁶ Schwandner-Sievers (2001) 101.

A „Legendás Parancsnok” és az albán emlékezetpolitika

Prekazban az 1990-es évek elején Shaban Jashari, „Anton Çetta jobbkeze” vezetésével a vérbosszúban álló helyi családokat megbékéltető rituálékra került sor. A Jashari család birtoka azonban másról vált nevezetessé: 1998. március 5–7. között nehéztüzérséggel felfegyverkezett különleges szerb rendőri alakulatok itt gyilkolták meg otthonában Adem Jasharit, az UÇK egyik alapítóját, vezetőjét és családjának mintegy ötven tagját. Az Ibrahim Rugova elnök civil ellenállásától eltérően erőszakot alkalmazó, ekkor még kis létszámú és marginális helyzetű UÇK ezt követően koszovói és diaszpórában élő albánok ezreit toborozta gerillaakciói számára. A „Legendás Parancsnok” (*komandant legjendar*) félig lerombolt *kullája*⁹⁷ szinte azonnal kultikus helyé, nemzeti zarándoklatok célpontjává és az idegen elnyomókkal szembeni ellenállás szimbólumaként az albán nemzeti identitás szakrális forrásává vált.⁹⁸ Az egyetlen túlélő, Adem Jashari tizenegy éves, Besarta nevű unokahúga elbeszéléséből a túlerőben lévő ellenséggel szembeni hősiesség koherens története állt össze hamarosan a helyi tanárok és újságírók közreműködésével. A méiszárlásról szóló korai híradások is egy új korszak eljöveteléről szóltak, egy olyan fordulópontonról, ami az elnyomás felől a szabadság felé mozdítja el a történelem kerekét.⁹⁹ Abban az évben több mint háromszázan estek áldozatul szerb támadásoknak, a Jasharik példája azonban kivételes: visszalöttek. Az addig döntően a ellenállás civil formáját választók közül rengetegen csatlakoztak önként a fegyveres ellenállókhöz.

Az ellenállás során elesettek társadalmi besorolásuk szerint „a nemzet mártírjai” (*dëshmorët e kombit*) és nem muszlim hitükért meghalt mártírok (*shahid*), noha a Jasharik például a koszovói albánok többségéhez hasonlóan muszlimok voltak.¹⁰⁰ Eltérő a helyzet Boszniában, ahol a bosnyákok körében az áldozatok kategorizálására használt fogalmak egyfajta hierarchikus rendet fejeznek ki, melynek élén a legnagyobb tiszteletnek örvendő *shidek* állnak, őket követik a nem-muszlim katonai áldozatok,

⁹⁷ A *kulla* torony alakú, erődszerű kőház, apró lőrésre emlékeztető ablakkal.

⁹⁸ Anthony D. Smith: *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identities*. Oxford University Press, Oxford, 2003.

⁹⁹ Anna di Lellio – Stephanie Schwandner-Sievers: The Legendary Commander. The Construction of an Albanian master-narrative in post-war Kosovo. *Nations and Nationalism*, 2006, 12:3, 513–529, 516.

¹⁰⁰ Lellio – Schwandner-Sievers (2006) i. m. 518.

végül a civil áldozatok. Érdeemes hangsúlyozni ezt a különbséget, ugyanis jelzi, hogy a koszovói albánok politikai vezetői különös figyelmet fordítottak arra, nehogy intézményes formában bármelyik vallással azonosuljon a koszovói albán közösség.¹⁰¹ A bosnyákok körében a reislamizációs vagy deszekularizációs folyamat során az iszlám vette át a „testvériség és egység” ideológiai funkcióját, a muszlim hovatartozás a politikai és katonai elitképzés feltételévé vált.¹⁰² A bosnyákok elleni etnicizált erőszak, a „muszlimként”, „törökként” való külső megbélyegzés, illetve a „nyugat” kezdeti közömbössége kedvező terepet kínáltak a vallás politikai instrumentalizálásának. A szerbek, horvátok és bosnyákok közötti csekély kulturális különbségek is elősegítették a vallási és az etnikai kategória megfeleltetését, azt, hogy a vallási hovatartozás váljon a saját csoport megkülönböztetésének leginkább mobilizálható keretévé.¹⁰³ A koszovói albán etnopolitikai vállalkozók ezzel szemben igyekeztek elkerülni az iszlámra való hivatkozást, amely alááshatta volna a vallásilag tagolt albánság egységét és a nem-muszlim vagy ateista albánok támogatását.¹⁰⁴ A vallási alapú identifikáció ezen kívül támadási felületet adott volna az albánokat muszlimként észlelő vagy láttatni kívánó szomszédos államok

¹⁰¹ Ivan Iveković: Nationalism and the Political Use and Abuse of Religion. The Politicization of Orthodoxy, Catholicism and Islam in Yugoslav Successor States. *Social Compass*, 2002, 49:4, 523–536, 532.

¹⁰² Xavier Bougarel: Death and the Nationalist. Martyrdom, War Memory and Veteran Identity among Bosnian Muslims. In: Xavier Bougarel et al. (eds.): *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*. Ashgate, Aldershot, 2007. 167–191.

¹⁰³ Ennek sikerét jelzi a *šehid*-kultusz elterjedése, külön muszlim katonai brigádok létrejötte és az a fajta retorika, amely a muszlim vallási hagyományok és az iszlám örökség elpusztításában láttatta a bosnyákokat ért népirtás célját (*samo zato što smo muslimani* – „csak azért, mert muszlimok vagyunk”). Lásd például Alija Izetbegović 1994 októberi beszédét a zenicai 7. Muszlim Brigád előtt.

¹⁰⁴ Az UÇK által alapított Kosovapress hírügynökség 1999. december 29-én kritikusan foglalt állást az iszlám fundamentalizmust képviselő szervezetek koszovói tevékenysége kapcsán. A nyilatkozat megállapítja, hogy a köziskolákban a gyerekek tanulmányait kiegészítő hittanórák anyagát segítségnyújtási programok mögé bújtt külföldi iszlám szervezetek állítják össze. „Itt az ideje, hogy az albán mecsetek elszakadjanak az arab kapcsolataiktól és annak, hogy az albán kultúrán és szokásokon alapuló iszlámot alakítsunk ki.” International Crisis Group: *Religion in Kosovo*. ICG Balkan Report, no. 105. Prishtina – Brussels, 31 January 2001, 6. www.crisisgroup.org/library/documents/report_archive/A400226_31012001.pdf (2008. június 15.)

politikusainak.¹⁰⁵ Szerb ortodox egyházi vezetők eleve vallási konfliktus keretébe helyezték a koszovói konfliktust, a vélt „iszlám veszéllyel” való összehangolt riogatás jelentős mértékben csökkenthette volna a függetlenedési mozgalom nemzetközi támogatásának az esélyeit.¹⁰⁶ Végül az oszmán birodalommal szembeni ellenállás és a köztiszteletnek örvendő, egy pristinai körútnak is nevet adó Teréz anya emlékezete is szűkíti a vallási mobilizációs lehetőségeket.¹⁰⁷

A Jashari család túlélő tagjai, rokonai, barátai és egykori UÇK-tagok, veterán szervezetek, politikusok, helyi tanítók, újságírók mint „emlékezetvállalkozók” a washingtoni Vietnami Veteránok emlékhely mintájára felépítették az Adem Jashari emlékezet-komplexumot.¹⁰⁸ A kommemoratív táj egyik leglényegesebb eleme az UÇK embleájával keretezett monumentális szoborkompozíció, amely fegyverével és töltényövel a vállán ábrázolja Adem Jasharit, mellette látható bátyja, Hamzë és apja, Shaban Jashari, valamint két UÇK-katona harci pózban. Az Adem Jasharit ábrázoló óriásposzteren felirat hirdeti, hogy „[[Jashari] él!” (*Ai është I gjallë!*). Az emlékezet helyét albán nemzeti zászlók tarkítják és sírkövek, melyek a generációs és nemi szempontok alapján meghatározott hagyományos albán társadalmi hierarchiát tükrözik. Az ajándékboltban kapható ajándéktárgyak híven érzékeltetik a büszke, erős harcosként megjelenített Szkander bég és Adem Jashari közé vont párhuzamot, csak amíg a középkori hőst lóháton, az UÇK parancsnokát motorbiciklijén

¹⁰⁵ Draper, Stark: The Conceptualization of an Albanian Nation. *Ethnic and Racial Studies*, 1997, 20:1, 123–144.

¹⁰⁶ Hasonló okokból a macedóniai albánok vezetői sem hasznosították a vallási hovatartozást a politikai mozgósítás eszközeként. Ezzel szemben Sali Berisha elnök törekvéseinek köszönhetően Albánia 1993-ban az Iszlám Konferencia tagja lett.

¹⁰⁷ Robert J. Donia: *Nationalism and Religious Extremism in Bosnia-Herzegovina and Kosovo since 1990*. International Institute for the Middle East and Balkan Studies, Ljubljana, 2007; International Crisis Group (2001) i. m. 7; Kühle – Laustsen (2006) i. m.; Murati et al. (2007) i. m. 63.

¹⁰⁸ A prekazi Adem Jashari emlékezet-komplexumra vonatkozó törvény megállapítja, hogy különleges nemzeti érdek fűződik a Koszovó és a tág értelemben vett albán nemzet számára „ontológiai, antropológiai, történelmi, kulturális és közpolgári jelentőségű” emlékezeti hely fenntartásához és védelméhez. A finanszírozásra vonatkozó rendelkezések mellett megtiltja a helyszínen a politikai pártrendezvények és tüntetések szervezését. Law on the announcement of the memorial complex with a special national interest ‘Adem Jashari’ in Prekaz. UNMIK/REG/2007/14, 01.03.2007. *Official Gazette of the Republic of Kosovo*, 1 April 2008, Pristina, 1. http://www.ks-gov.net/GazetaZyrtare/document/english/english_23.pdf (2008. június 15.)

láthatjuk, aminek félig elégett, rozsdás váza szintén megtekinthető.¹⁰⁹ A Jashari köré épülő kultikus tisztelet a nemzeti keretekben való gondolkodást hétköznapi gyakorlatokon és rutinokon keresztül újratermelő „banális nacionalizmusban” és az albán nemzeti mivolt mindennapi „fogyasztásában” is testet ölt. Koszovó-szerzte iskolákat, laktanyákat, tereket és utcákat, sőt díjakat, társadalmi mozgalmakat és sporteseményeket neveztek el róla, Jasharit népszerűsítő slágerek születnek, illetve tányérok, órák, képeslapok, naptárak, poszterek és kitűzők tömegei kerültek piacra Jashari képmásával.¹¹⁰

Jashari alakjának mitizálását elősegítette az a széles körben elterjedt vélekedés, miszerint a háborús hős november 28-án született, születésnapja tehát egybeesik az albán nemzeti ünneppel, amiben sokan a kiválasztottság jelét látták. Az UÇK 1999. november 28-án lépett először a nyilvánosság elé és kihasználva a szerb ellenőrzés végét, a nemzeti megemlékezés keretében a vörös-fekete, kétféjű sasos zászlót lengetve vont párhuzamot hőse, Adem Jashari szerbek elleni és Szkander bég (Kasztrióta György) oszmán megszállókkal szembeni fegyveres ellenállása között. Az UÇK az erőszakos ellenállást legitimáló emlékezet politikai hasznosításán keresztül ellennarratívát fogalmazott meg Rugova békés függetlenségi harcával szemben, a nemzet folytonosságának képzetét keltve a 15. századi és a jelenkori függetlenségi harc összekapcsolásával.¹¹¹ A „Legendás Parancsnok” kultuszára építő, két egykori UÇK-vezető, Hasim Thaçi (Koszovói Demokrata Párt) és Ramush Haradinaj (Szövetség Koszovó Jövőjéért) által is propagált emlékezetpolitika ceremóniákon, adománygyűjtésen, könyvkiadáson, kötelező jellegű iskolai kirándulások szervezésén és a média különféle csatornáin keresztül nyilvánul meg. Az UÇK kezdeményezésére a Miniszterelnöki Hivatal támogatásával megrendezett három napos, katonai parádéval és hagyományos zenével, táncsal tarkított ünnepség is részévé vált a pán-albán nemzeti identitás homogenizálását célzó törekvéseknek.

¹⁰⁹ Anna di Lellio – Stephanie Schwandner-Sievers: Sacred Journey to a Nation. The Construction of a Shrine in Postwar Kosovo. *Journeys*, 2006, 7:1, 27–49.

¹¹⁰ Michael Billig: *Banal Nationalism*. Sage, London, 1995; Jon E. Fox: *Everyday nationhood. Tradíciók a nacionalizmus kutatásában és az 'everyday' fordulat*. Előadás „Az etnicitás empirikus kutatásának dilemmái” című konferencián. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. június 11.

¹¹¹ Valur Ingimundarson: The Politics of Memory and the Reconstruction of Albanian National Identity in Postwar Kosovo. *History & Memory*, 2006, 19:1, 95–123, 112–113.

Az emlékezet instrumentalizálását és politikai versengési térbe helyezését jelzi, hogy Rugova pártja (Koszovói Demokratikus Liga) és követői nem vesznek részt az UÇK hőseit ünneplő megemlékezéseken, hanem saját megemlékezési formák létrehozásával Koszovó függetlenségének 1990-es kinyilvánítását, illetve a szerbek által meggyilkolt Rugova-párti értelmiségieket ünneplik.¹¹² Rugova kapott is bírálatot a parlamentben, amiért nem volt hajlandó tiszteletét tenni Adem Jasharik prekazi sírjánál az EU és Szerbia képviselőivel folytatott bécsi tárgyalásai előtt. Haradinaj viszont 2004-es miniszterelnökké történt kinevezése után rögvest meglátogatta a Jasharik *kulláját*, ahol hangsúlyozta, hogy a kormány soha nem felejt el mindazok múltját, akik az életüket áldozták a szabadságért.¹¹³ A politikai közeledés jeleként, illetve a fegyveres ellenállás szerepének elismeréseként is értelmezhető Fatmir Sejdiu gesztusa, aki Rugova 2006 januári halálát követően a pártelnök utódként a prekazi emlékhelyre látogatott. Az emlékezetpolitikai konfliktus hátterében részben az a kérdés állhatott, hogy ki rendelkezik kellő morális tekintéllyel Koszovó függetlenségének a kivívásához és Koszovó euroatlanti struktúrákba integrálásához. Ha látszólag a fegyveres ellenállásra épülő értelmezési keret válik is uralkodóvá, kritikai vélemények, alternatív narratívák is megfogalmazódnak vele szemben. Ezek szerint a domináns értelmezés, miközben kiemeli a harcoló férfiak szerepét, marginalizálja a civil ellenállásban aktívan részt vett és nemi erőszak áldozataivá vált nők szerepét a nemzetről folytatott diskurzusban. Etnocentrikus szemléletéből adódóan úgy szelektál a múltra vonatkozó elemek közül, hogy felejtésre ítéli, „kiradírozza” a koszovói albánok körében az 1970-es években rövid időre kialakult, az autonómiával járó politikai befolyásolás és társadalmi mobilitás lehetőségeiből eredő pozitív Jugoszlávia-kép emlékezetét.¹¹⁴

A „nemzetközi közösség” számára problematikus a Jasharik meggyilkolására építő emlékezetpolitika, mivel alkalmas egy egységes – albániai, koszovói, macedóniai, szerbiai és montenegrói – pán-albán identifikációs keret létrehozására és fenntartására,¹¹⁵ a függetlenedési

¹¹² Uo. 116–117.

¹¹³ *Haradinaj visits Jashari family in Prekaz*, UNMIK Social Media Monitoring Report, 21 January 2005. www.unmikonline.org

¹¹⁴ Ingimundarson (2006) i. m. 117.

¹¹⁵ A prekazi emlékezetkomplexumot látogató észak-albániai, macedóniai és diaszpórában élő albánok tömeges „zarándoklatai” alátámasztják ezeket az aggodalmakat.

harc katonai aspektusát domborítja ki, ráadásul kizáró jellege miatt nem alkalmas a kisebbségben élő szerbek, askáliak, egyiptomiak, romák, gorániak, törökök és bosnyákok inklúziójára. A multikulturális Koszovó vízióját propagáló USA képviselője kérést intézett a november 28-i ünnepnap jelentésének a megváltoztatására, ami lehetővé tenné, hogy az albán egység napja egyben a befogadás és a tolerancia ünnepe legyen.¹¹⁶ Az UNMIK várakozásaival szemben a szerb fenyegetés és kormányzati ellenőrzés enyhülése nem demobilizálta az etnocentrista, nemzetiesítő koszovói albán diskurzust és megkockáztatható, hogy a számos állam által elismert Koszovóban a közeljövőben sem várható az emlékezet denacionalizálódása. Amint arra Zygmunt Bauman felhívta a figyelmet, régen a a stabil identitások felépítése, most pedig az identitások rögzítettségének az elkerülése jelenti a problémát.¹¹⁷ Az emlékezetet territorializáló, etnikai-nemzeti közösséget szakralizáló, azonosság és különbözőség képeit felvillantó mítoszok – akár a rigómezei csatához kötődnek, akár a „Legendás Parancsnokhoz” – külső megfigyelő szemében irracionálisnak tűnhetnek, ám ez nem csökkenti azok képességét és hatóerejét a társadalmi valóság keretbe foglalására és az emberi gondolkodás és cselekvés befolyásolására.¹¹⁸ Az erőszakos konfliktus közegében erőteljesebb a szilárd, rögzített társadalmi határok és a „gyökerek” felé fordulás iránti igény – kérdéses, hogyan lehet konfliktusban álló közösségek esetében tágabb keretek között megalapozni az összetartozástudatot.¹¹⁹ Artemije püspök aggodalmai szerint „világos a Koszovó spirituális identitásának megváltoztatására és a szerb jelenlét valamennyi nyomának eltörlésére irányuló tendencia”, ami többek közt abban ölt testet, hogy a koszovói intézmények bizánci, koszovói, illír vagy ortodox jelzővel címkézik a szerb örökség részét képező műemlékeket és templomokat.¹²⁰

¹¹⁶ Ingimundarson (2006) i. m. 112–113.

¹¹⁷ Zygmunt Bauman: From pilgrim to tourist; or a short history of identity. In: Stuart Hall – Paul du Gay (eds.): *Questions of cultural identity*. Sage, London, 1996. 18–36, 18.

¹¹⁸ Anthony Cohen: *The Symbolic Construction of Community*. Tavistock, London, 1985. 99; Joanna Overing: The Role of Myth. An Anthropological Perspective. In: Geoffrey Hosking – George Schöpflin (eds.): *Myths and Nationhood*. Hurst, London, 1997. 1–18; Smith (2003) i. m. 134–137.

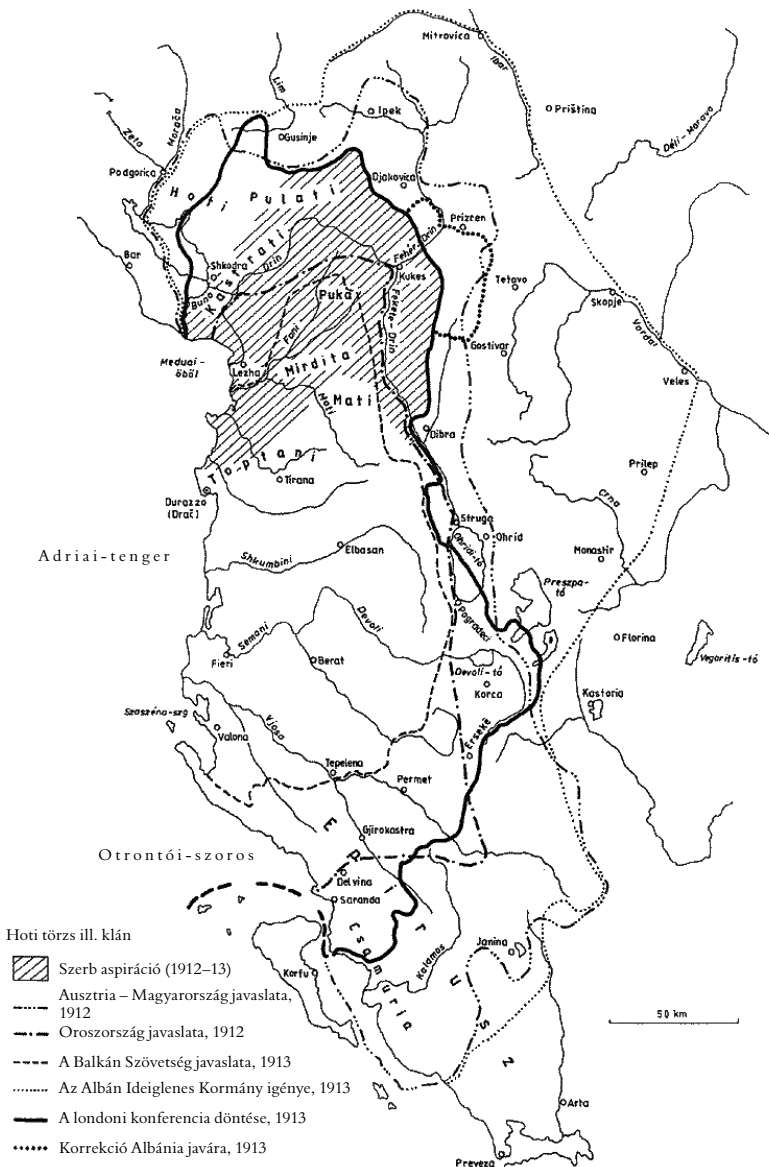
¹¹⁹ Ernesto Laclau: Universalism, particularism and the question of identity. In: J. Ratchmann (ed.): *The identity in question*. Routledge, London, 1995. 105.

¹²⁰ Serb churches will not be restored, *B92*, 15 February 2008. http://www.b92.net/eng/news/society-article.php?yyyy=2008&mm=02&dd=15&nav_id=47733 (2008. február 15.)

Habár 2008. június 11-én olyan himnuszt fogadtak el Koszovóban, aminek csak dallama van, szövege nincs, és így a szándékok szerint lehetővé tenné a koszovói szerbek azonosulását az új himnusszal, a multikulturális Koszovó képe illúziónak tűnik.¹²¹

¹²¹ Az Ahtisari-terv szerint „minden szimbólumnak tükröznie kell Koszovó multietnikus jellegét”. Kosovo will hum national anthem, *Financial Times*, 12 June 2008. http://www.ft.com/cms/s/0/ccc535f8-37d8-11dd-aabb-0000779fd2ac.html?nclick_check=1 (2008. június 15.)

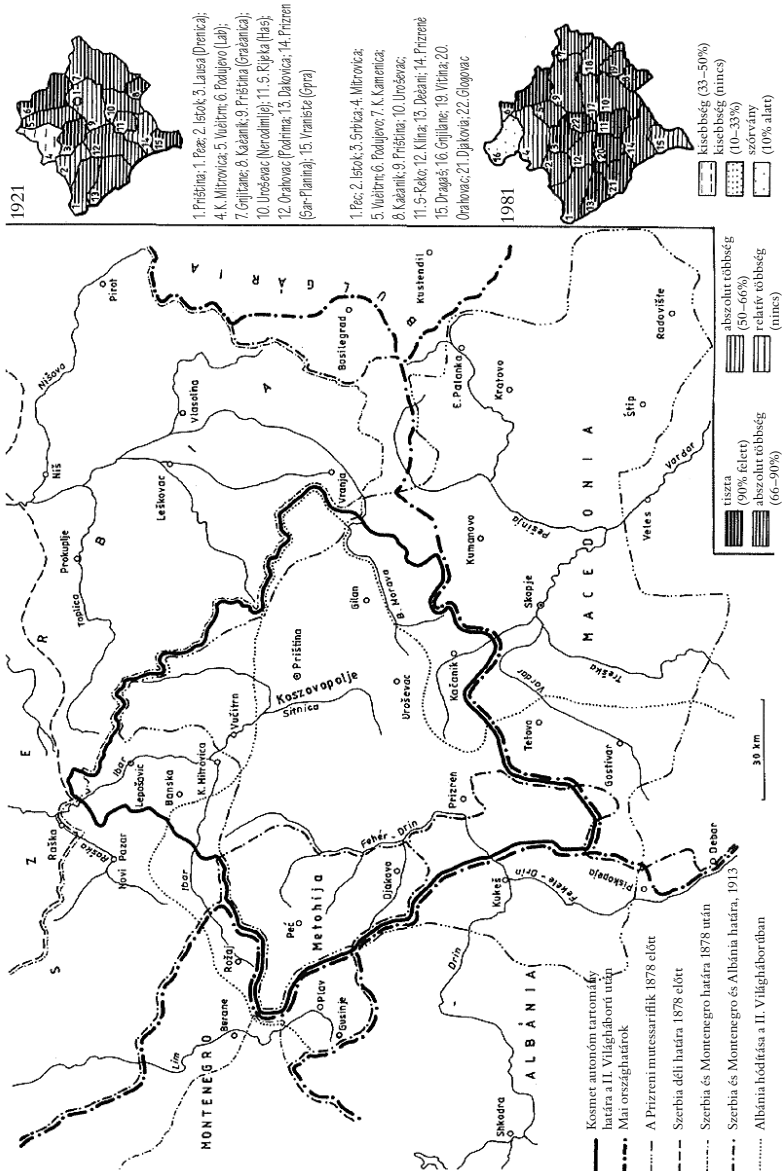
I. sz. melléklet: Albánia határainak a kijelölése

Forrás: Pándi Lajos: *Köztes-Európa 1763–1993.*

Térképgyűjtemény. <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/legbelso.php3?nev=98> (2008. július 11.)

II. sz. melléklet: Albánok Koszovóban 1921 és 1981 között

Forrás: Pándi Lajos (2008) i. m. <http://terkepok.adatbank.transindex.ro/legeliso.php?nev=257> (2008. július 11.).

SULYOK GÁBOR

Koszovó jogi státusa

Bevezetés a dokumentumokhoz

Egy válság számtalan nézőpontból vizsgálható. Elemzés alá lehet vonni többek között az előzményül szolgáló történelmi események láncolatát, a háttérben meghúzódó politikai, gazdasági és társadalmi folyamatokat, az esetleges nemzeti, etnikai, vallási és kulturális okokat, a releváns belső és nemzetközi jogi előírások rendszerét, a morális megfontolásokat, a nemzetközi közösség tagjainak magatartását és a válságkezelés érdekében tett erőfeszítéseit, továbbá – ha fegyveres erő alkalmazására is sor kerül – a katonai szempontokat. Jóllehet ezek a kutatási irányok némiképp eltérő képet festenek a történetekről, mindegyik a valóság egy fontos szeletét hordozza, és ekként elengedhetetlenek az igazság feltárásához, a vizsgálat középpontjában álló válság részleteinek pontos megismeréséhez, valamint a jövőben előforduló hasonló események gyors és hatékony kezelésére szolgáló módszerek kidolgozásához és továbbfejlesztéséhez.

Mindez természetesen a köztudatba „koszovói válságként” bevonult hosszú folyamatról is elmondható. Túlzás nélkül állítható, hogy az események óta eltelt rövid idő ellenére mind hazánkban, mind külföldön könyvtárnyi irodalma gyűlt össze a koszovói témával foglalkozó különféle írásoknak, mégis nagy számban maradtak feldolgozatlan területek és alkalmazásra váró kutatási módszerek. A *Regio* aktuális száma éppen egy ilyen jellegű hiány kitöltésére vállalkozik azáltal, hogy a hazai szakirodalomban első alkalommal, magyar fordításban közli a *Koszovó státusának rendezéséről szóló* – jobbára *Ahtisaari-tervként* ismert – *átfogó javaslat*,

a függetlenségi nyilatkozat, valamint a koszovói alkotmány szövegét, illetve új fordításban az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének légitámadásait és az etnikai tisztogatás leállítását követően elfogadott, 1244 (1999) számú biztonsági tanácsi határozatot.

A fordítások közzététele két okból is hasznos: egyfelől széles körben ismertté teszi a koszovói függetlenség kikiáltásához vezető eseménysorozat egyes állomásaiként megfogalmazást nyert legfontosabb dokumentumokat, másfelől megfelelő alapot teremt egy régóta esedékes összehasonlító elemzés elvégzéséhez. Ez utóbbi feladat fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Elegendő egy pillantást vetni az itt közölt dokumentumokra, hogy nyilvánvalóvá váljon, milyen hosszú út vezetett – időben és politikai téren egyaránt – a Biztonsági Tanács határozatától az önálló koszovói állam kikiáltásáig. Az 1244 (1999) számú határozat még mindössze a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területi épségének tiszteletben tartása mellett kialakítandó érdemi autonómiáról és demokratikus önkormányzásról beszélt. A dokumentum elsősorban az ideiglenes nemzetközi igazgatás és az etnikai tisztogatás nyomán felmerült humanitárius és biztonsági problémák megoldására helyezte a hangsúlyt, a függetlenség lehetőségét még közvetett módon is nehéz lenne levezetni belőle. Jóllehet a Biztonsági Tanács a tartomány jövőbeni státusának rendezését a légitámadásokat megelőzően kudarcba fulladt Rambouillet-i megállapodás, valamint a határozat mellékletét képező két dokumentumban rögzített elvek alapján képzelte el, ezek egyikében sem szerepelt az önálló koszovói állam létrehozásának ígérete. Ezt jelzi például az a rendelkezés is, amely a jugoszláv és a szerb rendőri, katonai és félkatonai erők kivonását követően lehetővé tette azok meghatározott létszámban történő visszatérését.

A közeli jövőben elnyerhető függetlenség alternatívája csak azt követően került előtérbe, hogy az Összekötő Csoport leszögezte: „Koszovóban nem állíthatók vissza az 1999 előtti állapotok, Koszovó nem osztható fel, és Koszovó nem csatlakozhat egy másik országhoz vagy annak bármely részéhez”. Ezzel egyidejűleg figyelemre méltó változás tapasztalható a nemzetközi közösség által kidolgozott dokumentumokban. Az ideiglenes nemzetközi igazgatási misszió élén álló különmegbízott által kibocsátott alkotmányos keretdokumentum Koszovót még „ideiglenes nemzetközi igazgatás alatt álló entitásként” definiálta, de feltűnően tartózkodott annak a szerb területként történő megjelölésétől, bár az jogilag változatlanul annak minősült. A hat esztendővel később született Ahtisaari-terv azonban már egyértelműen a nemzetközi ellenőrzés

mellett megvalósítandó függetlenség felé mutatott, bár ezt viszonylag óvatos és burkolt formában tette.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének különleges megbízottja által összeállított átfogó javaslat több szempontból is kiemelkedik a tárgyalt dokumentumok sorából. Noha nem rendelkezik normatív jelleggel, jelentőségét nehéz lenne alábecsülni, hiszen mind a függetlenségi nyilatkozat, mind az alkotmány nagymértékben támaszkodik rá, és szemlátomást jogi értelemben vett kötelezettségeket vezet le belőle. Tartalmát tekintve szintén érdekes a terv, minthogy a korábbi próbálkozásokon túlmutató kísérletet tesz a demokratikus elvárások és a rendkívül összetett helyi viszonyok és sajátosságok összeegyeztetésére. Kizárólag a gyakorlatban derül majd ki, hogy a benne foglalt haladó elképzelések – elsősorban az alkotmány közvetítésén keresztül – mennyire állják ki a mindennapi élet próbáját.

Tanulságos olvasmányul szolgál a koszovói függetlenségi nyilatkozat is. Az egyoldalú elszakadás folyamatának kiteljesedéseként elfogadott, ünnepélyes megfogalmazású okmány ugyanis nem egy függetlenségében korlátozott, a nemzetközi közösség felügyelete alá helyezett ország nyilatkozata. Koszovó finoman bár, de egyértelműen tudatja benne a világgal, hogy szuverén, önálló és teljes jogú tagja kíván lenni a nemzetközi közösségnek és az euro-atlanti integráció szervezeteinek. Ennek megfelelően a nemzetközi polgári és katonai jelenlétet, és az európai unió *rule of law* missziót – saját jól felfogott érdekében, a kezdeti nehézségek leküzdéséig – kifejezetten meghívja, és nem pusztán megtűri a területén. Politikailag, jogilag és lélektanilag egyaránt óriási különbség van a nemzetközi szereplők meghívása és tevékenységük kényszerű tudomásul vétele között. Ez a benyomás annak ellenére is megalapozottnak tűnik, hogy az alkotmány – az átmeneti intézkedések között – kifejezetten szentesíti a nemzetközi ellenőrzést.

Itt említendő meg, hogy a korlátozott vagy ellenőrzött függetlenség a nemzetközi jogban nehezen értelmezhető kategória. Bár az államok döntési szabadságát a gyakorlatban számos tényező korlátozza, a függetlenség – a szuverenitás külső oldalaként – az állami lét egyik alapvető fontosságú kritériuma. Következésképp, tisztán jogi értelemben véve egy állam vagy független, vagy nem minősül államnak. (Politikai, gazdasági és egyéb területeken természetesen más a helyzet: a jogi függetlenségtől eltérően, a tényleges függetlenség már bizonyos korlátok között érvényesül.) Mindezek ismeretében érdemes lehet megvizsgálni, hogy a nemzetközi közösség számára az alkotmányban ideiglenesen biztosított

hatáskörök milyen mértékben érintik a koszovói állam jogi értelemben vett függetlenségét.

A függetlenségi nyilatkozatban és az alkotmányban számos egyéb érdekesség is fellelhető. Mindenekelőtt az, hogy Koszovó a nyilatkozatban egykori államalkotó tényezőnek tekinti magát, noha ezzel a minőséggel sem a hajdani jugoszláv alkotmányok, sem az elszakadás időpontjában hatályos szerb alaptörvény nem ruházták fel. Továbbgondolást igénylő jogi kérdést képez még az elszakadás precedens jellegének kifejezett elutasítása, vagy az ideiglenes nemzetközi igazgatás által vállalt nemzetközi kötelezettségekben bekövetkező „utódlás” is. (Zárójelben jegyzendő meg, hogy a precedens statuálásának kizárása már csak azért is feltűnő, mert szemlátomást ellentétben áll azzal, amit Koszovó egykori államalkotó tényezőként való minősítése sugall. Ha az egykori tartomány valóban államalkotó tényező – tagköztársaság – lett volna a hajdani Jugoszláviában, akkor az 1974. évi alkotmánynak megfelelően rendelkezett volna az önrendelkezés jogával, vagyis az elszakadás és a függetlenség kikiáltása nem képezne olyan rendhagyó esetet, amelynek máshol történő megismétlődését ki lehet és kell zárni.) Végül, de nem utolsó sorban megfigyelhető, hogy az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmét az alkotmány – a Bosznia és Hercegovinában alkalmazott megoldás analógiájára – egyes univerzális és regionális nemzetközi okmányok beemelése, elsőbbségének kimondása, valamint közvetlenül alkalmazhatóvá tétele révén valósítja meg.

Hosszasan lehetne még sorolni a részletesebb feldolgozásra váró érdekes kérdéseket, de ez messze meghaladná a jelen bevezetés terjedelmi korlátait. Ez a néhány kiragadott példa is elegendő azonban annak illusztrálásához, hogy az itt közölt fordítások értékes és hasznos adalékkal szolgálnak a koszovói függetlenségről szóló tudományos diskurzushoz, és jelentős mértékben megkönnyítik a témával foglalkozó hazai szakirodalom gyarapítását.

ENSZ 1244 (1999) számú határozat

*Elfogadva a Biztonsági Tanács 4011. ülésén,
1999. június 10-én**

A Biztonsági Tanács,

tekintettel az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljaira és elveire, és a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartása terén viselt elsődleges felelősségére

felidézve az 1998. március 31-án kelt, 1160 (1998), az 1998. szeptember 23-án kelt, 1199 (1998), az 1998. október 24-én kelt, 1203 (1998) és az 1999 május 14-én kelt, 1239 (1999) számú határozatait

sajnálataát fejezve ki amiatt, hogy a fenti határozatokban foglalt kívánalmak nem kerültek teljes mértékben végrehajtásra

azzal az eltökélt szándékkal, hogy kezelje a Koszovóban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban tapasztalható súlyos humanitárius válságot, valamint, hogy biztosítsa a biztonságos és szabad hazatérést valamennyi menekült és otthonát elhagyó személy számára

* UN. RESOLUTION 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. <http://www.unmikonline.org/press/reports/N9917289.pdf>

elítélve a koszovói lakosság ellen irányuló minden erőszakos cselekményt, valamint a felek bármelyike által elkövetett minden terrorcselekményt

felidézve a Főtitkár 1999. április 9-án kelt nyilatkozatát, melyben aggodalmát fejezte ki a Koszovóban tapasztalható humanitárius tragédiával kapcsolatban

újból megerősítve valamennyi menekült és otthonát elhagyó személy jogát arra, hogy biztonságban visszatérjenek otthonaikba;

felidézve a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnök kivizsgálásával foglalkozó Nemzetközi Törvényszék joghatóságát és mandátumát;

üdvözölve az 1999. május 6-án elfogadott, a koszovói válság politikai rendezésére vonatkozó általános elveket (S/1999/516, a jelen határozat 1. melléklete), és a Belgrádban, 1999. június 2-án előterjesztett dokumentum 1–9. pontjában foglalt alapelvek Jugoszláv Szövetségi Köztársaság általi elfogadását (S/1999/649, a jelen határozat 2. melléklete), továbbá a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság részéről az említett dokumentum elfogadását;

újból megerősítve minden tagállamnak a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, valamint a térség más államai szuverenitása és területi épsége iránti elkötelezettségét, a Helsinki Záróokmányban és a 2. mellékletben foglaltaknak megfelelően;

újból megerősítve a korábbi határozatokban foglalt felhívást a Koszovó számára adandó érdemi autonómiára és valódi önrendelkezésre vonatkozóan,;

megállapítva, hogy a térségben uralkodó helyzet továbbra is veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot;

eltökélve a nemzetközi személyzet biztonságának és védelmének, valamint a jelen határozatból eredő kötelezettségek valamennyi érintett általi

végrehajtásának biztosítására, és ebből a célból az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján eljárva

- 1.) úgy dönt, hogy a koszovói válság politikai rendezésének az 1. mellékletben foglalt általános elveken, valamint a 2. mellékletben bővebben kifejtett elveken és más kívánalmakon kell alapulnia;
- 2.) üdvözli a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság részéről az 1. bekezdésben hivatkozott elvek és más kívánalmak elfogadását, és ezek mihamarabbi végrehajtását illetően felszólítja a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot a teljes körű együttműködésre;
- 3.) nyomatékosan felszólítja a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot a koszovói erőszak és elnyomás haladéktalan és ellenőrizhető beállítására, valamint arra, hogy kezdje meg és ellenőrizhető módon teljesítse valamennyi katonai, rendőri és félkatonai erő Koszovóból történő fokozatos, gyors menetrend szerinti kivonását, amellyel összhangban valósul meg a koszovói nemzetközi biztonsági jelenlét telepítése is;
- 4.) megerősíti, hogy a kivonást követően a jugoszláv és a szerb katonai és rendőri erők megegyezés szerinti része visszatérhet Koszovóba a 2. mellékletben foglalt feladatok ellátása céljából;
- 5.) úgy dönt, hogy az Egyesült Nemzetek égisze alatt egy nemzetközi polgári és biztonsági jelenléte telepít Koszovóba, a szükségleteknek megfelelő felszereléssel és személyzettel, és üdvözli a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság ezekhez a jelenlétekhez való hozzájárulását;
- 6.) felkéri a Főtitkárt, hogy a Biztonsági Tanáccsal folytatott egyeztetést követően jelöljön ki egy Különleges Képviselőt a nemzetközi polgári jelenlét megvalósításának irányítására, továbbá felkéri a Főtitkárt, hogy utasítsa a Különleges Képviselőjét a nemzetközi biztonsági jelenléttel való szoros együttműködésre azért, hogy mindkét jelenlét ugyanazon célok elérése érdekében, egymást kölcsönösen támogatva működjön;
- 7.) felhatalmazza a tagállamokat és az érintett nemzetközi szervezeteiket a 2. melléklet 4. pontja szerinti koszovói nemzetközi biztonsági jelenlét feltételeinek megteremtésére, a 9. bekezdésben foglalt feladatok ellátásához szükséges valamennyi eszközzel;
- 8.) megerősíti a hatékony polgári és biztonsági jelenlétek gyors és mielőbbi koszovói telepítésének szükségességét, és követeli, hogy a felek teljes mértékben működjenek együtt a telepítés során;

- 9.) úgy dönt, hogy a Koszovóba telepítendő és az ott működő nemzetközi biztonsági jelenlét felelősségei a következőkre terjednek ki:
- a. az ellenségeskedések kiújulásától való elrettentés, a tűzszünet fenntartása és szükség szerinti kikényszerítése, valamint a szövetségi és a köztársasági katonai, rendőri és félkatonai erők Koszovóból történő kivonásának biztosítása és visszatérésük megakadályozása, a 2. melléklet 6. pontjában foglaltak kivételével;
 - b. a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (KFH) és az egyéb koszovói albán fegyveres csoportok lefegyverzése a jelen határozat 15. bekezdésében foglalt előírásoknak megfelelően;
 - c. olyan biztonságos környezet kialakítása, amelyben a menekültek és az otthonukat elhagyó személyek biztonságban hazatérhetnek, a nemzetközi polgári jelenlét működni képes, az ideiglenes igazgatás kiépíthető és a humanitárius segélyek célba juttathatók;
 - d. A közbiztonság és a közrend biztosítása mindaddig, amíg a nemzetközi polgári jelenlét át nem veszi az e feladat ellátásáért viselt felelősséget;
 - e. az aknamentesítés felügyelete mindaddig, amíg a nemzetközi polgári jelenlét, amikor ez alkalmas, át nem veszi az e feladat ellátásáért viselt felelősséget;
 - f. a nemzetközi polgári jelenlét működésének megfelelő mértékben történő támogatása és az azzal folytatott szoros együttműködés;
 - g. szükség esetén határellenőrzési feladatok ellátása;
 - h. a saját, a nemzetközi polgári jelenlét, valamint a más nemzetközi szervezetek védelme és mozgásszabadságuk biztosítása.
- 10.) felhatalmazza a Főtitkárt, hogy az érintett nemzetközi szervezetek segítségével hozza létre a nemzetközi polgári jelenlétet Koszovóban egy olyan koszovói ideiglenes igazgatás megteremtése céljából, amely igazgatás lehetővé teszi, hogy Koszovó lakossága érdemi autonómiát élvezzen a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságon belül, és amely átmeneti igazgatást nyújt, miközben létrehozza az ideiglenes demokratikus önkormányzat intézményeit, és feltügyleli azok fejlődését, a békés és normális élethez szükséges körülmények valamennyi koszovói lakos számára történő biztosítása céljából;
- 11.) úgy dönt, hogy a nemzetközi polgári jelenlét fő felelősségei az alábbiakra terjednek ki:

- a. az érdemi autonómia és önkormányzás megteremtésének elősegítése Koszovóban a végső rendezésig, a 2. melléklet és a Rambouillet-i egyezmény (S/1999/648) maradéktalan figyelembe vételével;
 - b. alapvető polgári közigazgatási feladatok ellátása, ahol és ameddig ez szükséges;
 - c. a demokratikus és autonóm önkormányzás átmeneti intézményeinek megszervezése és fejlődésük felügyelete, ideértve a választások megszervezését is a politikai rendezésig;
 - d. eme intézmények létrejöttével, az igazgatási felelőségek átadása, továbbá a koszovói helyi átmeneti intézmények és az egyéb békeépítő tevékenységek megszilárdulásának felügyelete és támogatása;
 - e. a Koszovó jövőbeni státusát meghatározó politikai folyamatok megkönnyítése, a Rambouillet-i egyezmény (S/1999/648) figyelembe vételével;
 - f. a folyamat végső szakaszában, a hatáskörök koszovói átmeneti intézmények által a politikai rendezés nyomán kiépülő intézmények részére történő átadásának felügyelete;
 - g. a kulcsfontosságú infrastruktúra újjáépítése és az egyéb gazdasági újjáépítés támogatása;
 - h. a humanitárius és a katasztrófák következményeit enyhítő segítségnyújtás támogatása, a nemzetközi humanitárius szervezetekkel együttműködésben;
 - i. a polgári törvényes rend és a közrend fenntartása a nemzetközi rendőri személyzet Koszovóba történő telepítése révén, amely egyúttal magában foglalja a helyi rendőri erők létrehozását is;
 - j. az emberi jogok védelme és előmozdítása;
 - k. valamennyi menekült és otthonát elhagyó személy koszovói otthonaikba történő biztonságos és akadálytalan visszatérésének biztosítása.
- 12.) hangsúlyozza, hogy a nemzetközi segélyek gyors és hatékony célba juttatásának biztosítása érdekében szükség van összehangolt humanitárius segélyezési műveletekre, illetve arra, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság engedélyezze a humanitárius segélyszervezetek Koszovóba történő akadálytalan eljutását és működjön együtt ezekkel a szervezetekkel;
- 13.) arra biztat minden tagállamot és nemzetközi szervezetet, hogy járuljon hozzá a gazdasági és társadalmi újjáépítéshez, valamint a mene-

kültek és az otthonukat elhagyó személyek biztonságos visszatéréséhez, továbbá ezzel összefüggésben hangsúlyozza egy nemzetközi donorkonferencia lehető legkorábbi időpontban történő összehívásának fontosságát, különösen a 11. bekezdés g. pontjában foglaltak céljából;

- 14.) teljes együttműködést követel minden érintett részéről a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnök kivizsgálásával foglalkozó Nemzetközi Törvényszékkel, ideértve a nemzetközi biztonsági jelenléteket is;
- 15.) követeli, hogy a KFH és az egyéb koszovói albán fegyveres csoportok haladéktalanul szüntessenek be minden támadó cselekményt, és teljesítsék a Főtitkár Különleges Képviselőjével folytatott egyeztetés alapján a nemzetközi biztonsági jelenlét vezetője által meghatározott leszerelési feltételeket;
- 16.) úgy dönt, hogy az 1160. (1998) számú határozat 8. bekezdésében foglalt tilalmak nem vonatkoznak a nemzetközi polgári és biztonsági jelenlétek használatában lévő fegyverekre és a kapcsolódó eszközökre;
- 17.) üdvözlí az Európai Uniónak és az egyéb nemzetközi szervezeteknek a koszovói válság által érintett térség gazdasági fejlődésével és stabilizációjával kapcsolatos átfogó megközelítés kialakítására irányuló munkáját, ideértve a Délkelet-európai Stabilitási Paktum széleskörű nemzetközi részvétellel történő végrehajtását a demokrácia, a gazdasági jólét, a stabilitás és a regionális együttműködés előmozdítása céljából;
- 18.) követeli, hogy a térség valamennyi állama teljes mértékben működjön együtt a jelen határozat minden elemének végrehajtásában;
- 19.) úgy dönt, hogy a nemzetközi polgári és biztonsági jelenléteket kezdetben 12 hónapos időszakra hozza létre, amely a Biztonsági Tanács ellentétes döntésének hiányában tovább folytatódik;
- 20.) felkéri a Főtitkárt, hogy rendszeres időközönként tegyen jelentést a Tanácsnak a jelen határozat végrehajtásáról, ideértve a nemzetközi polgári és biztonsági jelenlétek vezetésének jelentéseit is; az első jelentéseket a jelen határozat elfogadásától számított 30 napon belül kell előterjeszteni;
- 21.) úgy dönt, hogy a továbbiakban is aktívan foglalkozni fog az üggyel.

I. sz. melléklet

A Petersbergi Központban, 1999. május 6-án megtartott G-8 külügyminiszteri ülés elnökének nyilatkozata a találkozó eredményeiről

A G-8 külügyminiszterei az alábbi általános elveket fogadták el a koszovói válság politikai rendezésével kapcsolatban:

- a koszovói erőszak és elnyomás haladéktalan és ellenőrizhető befejezését;
- a katonai, rendőri és félkatonai erők visszavonását Koszovóból;
- olyan hatékony nemzetközi polgári és biztonsági jelenlétek Koszovóba telepítését az Egyesült Nemzetek támogatásával és beleegyezésével, amelyek képesek a közös célkitűzések elérésének biztosítására;
- az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának döntésével ideiglenes igazgatás létrehozását Koszovóban, amely biztosítja a békés és normális élethez szükséges körülményeket valamennyi koszovói lakos számára;
- minden menekült és otthonát elhagyó személy biztonságos és szabad visszatérését, valamint a humanitárius segítségnyújtó szervezetek akadálytalan eljuttatását Koszovóba;
- a koszovói érdemi önkormányzatról szóló ideiglenes politikai keretmegállapodás kidolgozásához vezető politikai folyamatot, maradéktalanul figyelembe véve a Rambouillet-i egyezményt, valamint a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, és a térség más országai szuverenitásának és területi épségének elveit, illetve a KFH lefegyverzésének követelményét;
- a válság sújtotta térség gazdasági fejlődésének és stabilizációjának átfogó megközelítését.

II. sz. melléklet

A koszovói válság rendezése érdekében az alábbi elvekben szükséges a megegyezés:

1. A koszovói erőszak és elnyomás haladéktalan és ellenőrizhető befejezése.
2. Valamennyi katonai, rendőri és félkatonai erő gyors menetrend szerinti, ellenőrizhető kivonása Koszovóból.
3. Olyan hatékony nemzetközi polgári és biztonsági jelenlétek telepítése Koszovóba az ENSZ égisze alatt, akár az Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva, amelyek képesek a közös célkitűzések elérésének biztosítására.
4. A nemzetközi biztonsági jelenléteket az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének jelentős részvételével felálló egységes parancsnokság és irányítás alatt kell telepíteni, és fel kell hatalmazni arra, hogy biztonságos környezetet teremtsen minden koszovói személy számára, és elősegítse valamennyi menekült és otthonát elhagyó személy biztonságos hazatérését.
5. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának döntése alapján, a nemzetközi polgári jelenlét részeként ideiglenes igazgatás létrehozása Koszovó számára, amely igazgatás lehetővé teszi Koszovó lakossága számára, hogy érdemi autonómiát élvezzen a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságon belül. Az ideiglenes igazgatásnak el kell látnia az átmeneti kormányzás feladatát, miközben létrehozza az ideiglenes demokratikus önkormányzat intézményeit, és felügyeli azok fejlődését, a békés és normális élethez szükséges körülmények valamennyi koszovói lakos számára történő biztosítása céljából.
6. A kivonulást követően, jugoszláv és szerb egységek megegyezés szerinti része engedélyt kap a visszatérésre az alábbi feladatokat ellátása céljából:
 - összeköttetés biztosítása a nemzetközi polgári misszió és a nemzetközi biztonsági jelenlét között;
 - az aknamezők megjelölése és mentesítése;
 - jelenlét fenntartása a szerb kulturális örökségek területén;
 - jelenlét fenntartása a kulcsfontosságú határátkelőhelyeken.
7. Minden menekült és otthonát elhagyó személy biztonságos és szabad visszatérése az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának felügye-

lete alatt, valamint a humanitárius segélyszervezetek akadálytalan eljutása Koszovóba.

8. A koszovói érdemi önkormányzatról szóló ideiglenes politikai keret-megállapodás kidolgozásához vezető politikai folyamat, a Rambouillet-i egyezmény, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság és a térség más országai szuverenitása és területi épsége elveinek, valamint a KFH lefegyverzésének maradéktalan figyelembe vételével. A felek közötti rendezésről folytatott tárgyalások nem késleltethetők, vagy szakíthatják meg a demokratikus önkormányzás intézményeinek felállítását.
9. A válság sújtotta térség gazdasági fejlődésének és stabilizációjának átfogó megközelítése. Ez magában foglalja a Délkelet-európai Stabilitási Paktum széleskörű nemzetközi részvétellel történő végrehajtását a demokrácia, a gazdasági jólét, a stabilitás és a regionális együttműködés további előmozdítása érdekében.
10. A katonai műveletek felfüggesztése feltételezi a fenti elvek, valamint korábban megnevezett és az alábbi lábjegyzetben felsorolt egyéb elemek elfogadását.¹ Ezt követően gyorsan elfogadásra kerül egy katonai-technikai egyezmény, amely többek között meghatározza a további eljárásokat, ideértve a koszovói jugoszláv/szerb egységek szerepét és feladatait is:

A kivonulás:

- a kivonulás eljárása, ideértve a szakaszokra bontott, részletes menetrendet, valamint annak az ütközőzónának a kijelölését Szerbián belül, amely mögé az erők visszavonulnak.

¹ Egyéb megkívánt elemek:

- A kivonulás gyors és pontos menetrendje, melynek értelmében például hét nap áll rendelkezésre a kivonulás befejezésére, és 48 óra a légvédelmi fegyvereknek a 25 km-es közös biztonsági zónából történő kivonására;
- A fent megállapított négy feladatkör ellátására visszatérő egységek a nemzetközi biztonsági jelenlét felügyelete alatt állnak majd, és megegyezés szerinti kis létszámra korlátozódnak (százak, nem ezrek);
- A katonai műveletek felfüggesztésére az ellenőrizhető visszavonulás megkezdése után kerül sor;
- A katonai-technikai egyezmény kidolgozása és megvalósítása nem hosszabbíthatja meg a kivonulás befejezésére korábban meghatározott időtartamot.

Visszatérő egységek:

- a visszatérő egységek felszerelése;
- feladat-meghatározás a funkcionális felelősségi körökre vonatkozóan;
- a visszatérés menetrendje;
- működésük földrajzi területeinek kijelölése;
- a nemzetközi biztonsági jelenléttel és a nemzetközi polgári misszióval való kapcsolattartásra vonatkozó előírások.

Fordította: *Juhász Adrienn Lilla*
Nyelvileg lektorálta: *Szilágyi Imre*
Szakmai lektor: *Sulyok Gábor*

Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére*

(Részletek)

1. cikk – Általános elvek

- 1.1. Koszovó többnemzetiségű társadalom, amely demokratikusan és a jog uralmának maradéktalan tiszteletben tartásával igazgatja magát törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási intézményein keresztül.

* Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. 26 March 2007. http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf.

Az *Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezésére* című dokumentum, amely az Ahtisaari-terv részeként került benyújtásra az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2007. március 26-án, lefekteti a Koszovó státusának rendezésére vonatkozó általános elveket, és 12 mellékletben foglalja össze a konkrét javaslatokat. Ezek: I. Alkotmányos rendelkezések; II. A közösségek és tagjaik jogai; III. Decentralizáció; IV. Igazságtügyi rendszer; V. Vallási és kulturális örökség; VI. Külföldi adósság; VII: Tulajdonjog és levéltár; VIII. Koszovói biztonsági szektor; IX. Nemzetközi civil közigazgatás; X. Európai biztonsági és védelmi misszió; XI. Nemzetközi katonai jelenlét; XII. Jogalkotási terv. A koszovói törvényhozó testületek a függetlenségi nyilatkozatban vállalták az Ahtisaari-terv maradéktalan végrehajtását. Az Alkotmány egyes részeket egyáltalán nem, vagy átalakítva emelt csak be. A nem alkotmányos érvényű javaslatok közül a legfontosabbakat a június 28-án lezárult átmeneti időszak folyamán öntötték törvényi formába. A Regioban szereplő dokumentumrészletek az Ahtisaari-tervből, valamint az Alkotmányból ezeket a különbségeket hivatottak tükrözni.

- 1.2. Koszovóban a közhatalom gyakorlása valamennyi állampolgár egyenlőségén és a nemzetközileg elismert emberi jogok és alapvető szabadságok legmagasabb szintű tiszteletben tartásán, valamint valamennyi Közössége és azok tagjai jogainak és hozzájárulásának védelmén és előmozdításán alapul.
- 1.3. Koszovó alkotmányt fogad el. Koszovó alkotmánya előírja és védi azokat a jogi és intézményi mechanizmusokat, amelyek biztosítják azt, hogy Koszovót a legmagasabb demokratikus elvárásoknak megfelelően kormányozzák, és elősegítik valamennyi lakosának békés és gyümölcsöző együttélését. Az alkotmány tartalmazni fogja, de nem korlátozódik a jelen Rendezési Terv I. sz. mellékletében megfogalmazott elvekre és rendelkezésekre.
- 1.4. Koszovónak a szabad versenyen nyugvó, nyitott piacgazdasága van.
- 1.5. Koszovónak joga van nemzetközi megállapodások kidolgozására és megkötésére, valamint arra, hogy tagságért folyamodjon a nemzetközi szervezetekben.
- 1.6. Koszovó hivatalos nyelve az albán és a szerb. A török, a bosnyák és a roma nyelv önkormányzati szinten hivatalos nyelvi státusszal rendelkezik, vagy hivatalos alkalmazásban lesz a törvénynek megfelelően.
- 1.7. Koszovó saját, önálló és többnemzetiségű jellegét tükröző nemzeti jelképekkel rendelkezik, ideértve a zászlót, a pecsétet és a himnusz is.
- 1.8. Koszovónak nincsenek területi követelései, és nem egyesül más államokkal vagy államrészekkel.
- 1.9. Koszovó teljes mértékben együttműködik a jelen Rendezési Terv megvalósításában résztvevő minden entitással, és kötelezettséget vállal az abból fakadó valamennyi kötelezettség végrehajtására. Koszovó és a Szerb Köztársaság jóhiszemű együttműködésre törekszik a jelen Rendezési Terv feltételeinek végrehajtásával és megvalósításával kapcsolatos kérdésekben.
- 1.10. Koszovó és a Szerb Köztársaság egy közös bizottság létrehozására törekszik az együttműködés elősegítése, valamint a jószomszédi viszonyok ápolása és fejlesztése érdekében.
- 1.11. A nemzetközi közösség felügyeli, figyelemmel kíséri és minden szükséges hatáskör birtokában biztosítja a jelen Rendezési Terv eredményes és hatékony végrehajtását a IX, X. és XI. sz. mellékletben foglaltaknak megfelelően. Koszovó továbbá felkérést intéz a nemzetközi közösséghez, hogy nyújtson segítséget Koszovónak a kötelezettségek sikeres teljesítéséhez.

[...]

4. cikk – A menekültek és a belső menekültek jogai

- 4.1. Minden koszovói menekültnek és belső menekültnek joga van a visszatéréshez, valamint tulajdonának és személyes ingóságainak visszaszerzéséhez a belső és a nemzetközi joggal összhangban. Minden egyénnek joga van ahhoz, hogy szabad és megfelelő információkon alapuló döntést hozzon visszatérésének helye tárgyában.
- 4.2. Koszovó minden szükséges intézkedést megtesz annak érdekében, hogy segítséget és kedvező körülményeket biztosítson a menekültek és a belső menekültek szabad és megfelelő információkon alapuló, biztonságos és méltóságteljes visszatéréséhez, ideértve a mozgásszabadság, valamint a félelemmentesség előmozdítása és védelme terén tett erőfeszítéseket is.
- 4.3. Koszovó teljes mértékben együttműködik az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosával, aki segítséget nyújt az illetékes hatóságoknak a visszatérők védelmének és támogatásának kiterjesztésében, és aki, többek között, időszakos értékeléseket készít és nyilvános jelentéseket bocsát ki a visszatérés feltételeiről és a koszovói belső menekültek helyzetéről, továbbá kiterjeszti az együttműködést a visszatérési folyamatban résztvevő más szervezetekre is.

[...]

7. cikk – Vallási és kulturális örökség

- 7.1. Koszovó saját területén autonómiát és védelmet biztosít belül minden vallási felekezet és azok kegyhelyei számára.
- 7.2. A jelen Rendezési Terv V. sz. melléklete alapján, a koszovói Szerb Ortodox Egyház, ideértve annak egyházi személyzetét, tagjait, tevékenységét, valamint tulajdonát is, kiemelt biztonságban és egyéb védelemben részesül jogainak, kiváltságainak és mentességeinek teljes körű gyakorlása érdekében.
- 7.3. A jelen Rendezési Terv V. sz. melléklete alapján, a Koszovóban lévő vagyona feletti tulajdonjog kizárólagos gyakorlója a Szerb Ortodox Egyház, ideértve a vagyon kezelése terén élvezett teljes döntési szabadságot és a helyiségekhez való hozzáférést is.
- 7.4. A Nemzetközi Polgári Képviselő Végrehajtási és Ellenőrző Tanácsot hoz létre, amelynek feladata, hogy a Rendezési Terv V. sz. melléklete

alapján kísérelje figyelemmel és könnyítse meg a Szerb Ortodox Egyház, valamint a szerb vallási és kulturális létesítmények érdekében elfogadott különleges megállapodások és védelmi intézkedések maradéktalan végrehajtását.

[...]

II. sz. melléklet

A Közösségek és tagjaik jogai

1. cikk – Alapvető rendelkezések

- 1.1. A Koszovó területén hagyományosan jelen lévő azonos nemzetiségi vagy etnikai, nyelvi, vagy vallási csoporthoz tartozó lakosok (Közösségek) a jelen melléklet értelmében különleges jogokkal rendelkeznek, a jelen Rendezési Terv I. sz. mellékletének 2. cikkében biztosított emberi jogokon és alapvető szabadságokon túl.
- 1.2. Egy Közösség valamennyi tagja szabadon megválaszthatja, hogy az adott közösség tagjának tekintsék-e vagy sem, amely választás vagy a választáshoz kapcsolódó jogok gyakorlása semmilyen hátrányos megkülönböztetést nem eredményezhet.
- 1.3. A Közösség tagjainak jogában áll szabadon kinyilvánítani, kialakítani és fejleszteni saját identitásukat és közösségi jellemzőiket.
- 1.4. E jogok gyakorlása maga után vonja a koszovói törvényekkel összhangban való cselekvés kötelezettségét és felelősségét, továbbá nem sértheti mások jogait.

2. cikk – Koszovó kötelezettségei

- 2.1. Koszovó megfelelő körülményeket teremtsen ahhoz, hogy a Közösségek és tagjaik megőrizzék, védjék és fejlesszék identitásukat. A Kormány különösen a Közösségek és tagjaik által megfogalmazott kulturális kezdeményezéseket támogatja, ideértve a pénzügyi támogatás nyújtását is.

- 2.2. Koszovó előmozdítja a Közösségek közötti tolerancia és párbeszéd légkörének kialakulását, támogatja a Közösségek megbékélését, továbbá tiszteletben tartja az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményét és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját.
- 2.3. Koszovó minden szükséges intézkedést megtesz azon személyek védelmében, akiket nemzeti, etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási identitásuk folytán fenyegetés vagy hátrányos megkülönböztetés, valamint ellenséges bánásmód vagy erőszak ér.
- 2.4. Koszovó szükség esetén minden megfelelő intézkedést megtesz a gazdasági, a társadalmi, a politikai és a kulturális élet valamennyi területén, amely előmozdítja a Közösségek tagjai közötti teljes és tényleges egyenlőséget. Ezek az intézkedések nem tekinthetők megkülönböztetésnek.
- 2.5. Koszovó előmozdítja valamennyi Közösség kulturális és vallási örökségének megőrzését, amelyek Koszovó örökségének integráns részét képezik. Koszovót különleges kötelezettség terheli az egyes Közösségek számára kulturális és vallási szempontból jelentős helyszínek és emlékművek hatékony védelmének biztosítására.
- 2.6. Koszovó hatékony intézkedést fogantat mindazon személyekkel szemben, akik aláássák a Közösségek tagjait megillető jogok gyakorlását. Koszovó tartózkodik az olyan politikától vagy gyakorlattól, amely a Közösségekhez tartozó személyek, akaratuk ellenére történő asszimilálására irányul, továbbá védelmet nyújt ezeknek a személyeknek bármely ilyen irányú asszimilációs törekvéssel szemben.
- 2.7. Koszovó megkülönböztetés nélkül biztosítja, hogy a Közösségek és tagjaik gyakorolhassák az alábbiakban meghatározott jogukat.

3. cikk – A Közösségek és tagjaik jogai

- 3.1. A Közösség tagjainak egyénileg vagy Közösségként joguk van ahhoz, hogy:
 - a. kifejezzék, fenntartsák és fejlesszék kultúrájukat, valamint megőrizték identitásuk lényegi elemeit, nevezetesen a vallást, a nyelvet, a hagyományokat és a kultúrát;
 - b. közoktatásban részesüljenek Koszovó valamelyik, választásuk szerinti hivatalos nyelvén minden szinten;

- c. a törvényben meghatározott mértékben, a saját nyelvükön előkészítő, alap- és középfokú közoktatásban részesüljenek, s e célból az ilyen osztályok vagy iskolák létrehozásával szembeni minimális elvárások alacsonyabbak az oktatási intézményekre általában vonatkozó előírásoknál;
- d. önálló oktatási és képzési magánintézményeket létesítsenek és tartsanak fenn, amihez a törvényeknek és a nemzetközi előírásoknak megfelelően költségvetési támogatás nyújtható;
- e. szabadon használják nyelvüket és írásmódjukat a magánéletben és nyilvánosan egyaránt;
- f. azon területen, ahol megfelelő arányban képviseltetik magukat a lakosságon belül, a törvénnyel összhangban használják nyelvüket és írásmódjukat az önkormányzati hatóságokkal vagy a központi hatóságok helyi kirendeltségeivel való kapcsolattartás során. A fordító vagy a tolmács alkalmazása nyomán felmerülő költségeket az illetékes hatóságoknak kell állniuk;
- g. a törvényeknek és a nemzetközi előírásoknak megfelelően használják és megjelenítsék közösségi jelképeiket;
- h. személyneveiket eredeti formájukban és a nyelvük szerinti írásmóddal vegyék nyilvántartásba, továbbá, hogy visszatérjenek az erőszakkal megváltoztatott eredeti neveikhez;
- i. olyan helységneveik, utcaneveik és más földrajzi jelzéseik legyenek, amelyek tükrözik és tekintettel vannak az érintett terület többetnikumú és többnyelvű jellegére;
- j. a törvénnyel és a nemzetközi előírásokkal összhangban legyen garantált hozzáférésük és különleges képviseletük a közszolgálati médiában, valamint legyenek saját nyelvű programjaik;
- k. a törvénnyel és a nemzetközi előírásokkal összhangban, saját médiumokat hozzanak létre és használjanak, ideértve a saját nyelvű, többek között napilapokon és hírügynökségeken keresztül történő információ-szolgáltatást, valamint, hogy az elektronikus média céljaira meghatározott mennyiségű fenntartott frekvenciát használjanak. Koszovó minden szükségű intézkedést megtesz egy nemzetközi frekvencia-gazdálkodási terv kidolgozására, amely lehetővé teszi a Koszovói Szerb Közösség számára a hozzáférést egy független, Koszovó egészén fogható, szerb nyelvű televíziós csatornához;

- l. a törvényekkel és nemzetközi normákkal összhangban, egymás között zavartalan kapcsolatot tartsanak fenn Koszovón belül, továbbá szabad és békés kapcsolatokat alakítsanak ki bármely más államban élő személyekkel, különös tekintettel azokra, akikkel közös az etnikai, a kulturális, a nyelvi vagy a vallási identitásuk, vagy közös a kulturális örökségük;
- m. zavartalan kapcsolatokat tartsanak fenn a helyi, a regionális és a nemzetközi nem kormányzati szervezetekkel, és megkülönböztetés nélkül részt vegyenek azok tevékenységében;
- n. kulturális, művészeti, tudományos és oktatási, továbbá más tudományos és egyéb egyesületeket hozzanak létre identitásuk kifejezése, kialakítása és fejlesztése céljából.

4. cikk – A Közösségek és tagjaik részvétele a közéletben és a döntéshozatalban

- 4.1. A Közösségek és tagjaik képvisellel rendelkeznek a Közgyűlésben. A közvetlen alkotmányos felhatalmazáson nyugvó jogszabályok nem fogadhatók el vagy módosíthatók az I. sz. melléklet 3.7. cikke alapján a Közösségek számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló közgyűlési képviselők többségének egyetértése nélkül.
- 4.2. A Kormány összeállítása, valamint a bírók és az ügyészek kijelölése olyan különleges eljárás útján történik, amely biztosítja a Közösség és tagjaik képviseletét, az I. és a IV. melléklet alapján.
- 4.3. Koszovó elnökének vezetésével létrejön egy Közösségi Konzultatív Tanács, amelyben minden Közösség képviselteti magát. A Közösségi Konzultatív Tanács többek között a Közösségek által létrehozott egyesületek képviselőiből áll. A Közösségi Konzultatív Tanács mandátuma a következőket tartalmazza:
 - 4.3.1. a Közösségek és a koszovói kormány közötti rendszeres párbeszéd mechanizmusának kidolgozása;
 - 4.3.2. annak lehetővé tétele, hogy a Közösségek már a korai szakaszban véleményezhessék a kormány által készített jogalkotási vagy politikai kezdeményezéseket, ilyen kezdeményezéseket javasoljanak, továbbá nézeteiket belefoglalják az érintett projektekbe és programokba;

4.3.3. minden más felelősség és feladatkör, amelyet a jelen Rendezési Terv előírányoz, vagy a törvény előír.

4.4. A Községek és tagjaik, a közigazgatás kompetenciáját és integritását szabályozó normák tiszteletben tartásával, méltányos arányban jogosultak munkavállalásra a köztisztviselők és a köztulajdonban lévő vállalatok minden szintjén, ideértve különösen az érintett Község által lakott területen lévő rendőrállomásokat.

Azon önkormányzatokban, ahol a lakosság legalább tíz százaléka (10%) az önkormányzat nem-többségi Községeihez tartozik, a Községek Helyi Gyűlésének egy alelnöki posztját e Községek képviselője számára kell fenntartani. Az alelnöki posztot az a nem-többségi jelölt fogja betölteni, aki a Helyi Gyűlés megválasztásakor a legtöbb szavazatot kapja a jelöltek nyílt listáján. A községi alelnök előmozdítja a Községek közötti párbeszédet, valamint a Gyűlés ülésein és munkájában hivatalosan is megjeleníti a nem-többségi Községek igényeit és érdekeit. Az alelnök továbbá köteles megvizsgálni a Községek vagy tagjaik által a Helyi Gyűlés alkotmányban biztosított jogait sértő aktaival vagy döntéseivel szemben előterjesztett panaszokat. Az alelnök az ilyen ügyeket a Helyi Gyűlés elé terjeszti az aktus vagy a döntés újbóli megfontolása végett. Ha a képviselőtestület úgy dönt, hogy nem fontolja meg újra szóban forgó aktust vagy döntést, vagy az alelnök úgy véli, hogy az újbóli megfontolás eredménye még mindig sérti az alkotmányban biztosított jogokat, az alelnök közvetlenül az Alkotmánybírósághoz fordulhat, amely dönt arról, hogy felülvizsgálatra bocsátja-e az ügyet, vagy sem.

III. sz. melléklet

Decentralizáció

A koszovói szerbek és más nem-többségi Közösségek legitim igényeinek kezeléséhez, a közéletben való aktív részvételük bátorításához és biztosításához, a jó kormányzás és a közszolgáltatások eredményességének és hatékonyságának erősítéséhez Koszovó egészében, a helyi önkormányzatok olyan megerősített és fenntartható rendszerét kell kiépíteni, amely összhangban áll a következő elvekkel és rendelkezésekkel:

1. cikk – Alapvető rendelkezések

- 1.1. Koszovóban a helyi önkormányzatiság a Helyi Önkormányzatok Európai Kartájának elvein, különösen a szubszidiaritás elvén alapul.
- 1.2. Koszovóban a helyi önkormányzat védi és támogatja a nemzetközileg elismert emberi jogi normákat, különös tekintettel a koszovói nem-többségi Közösségek és tagjaik igényeire.
- 1.3. A decentralizáció fő elveit alkotmányba kell foglalni, a jelen Rendezési Terv I. sz. mellékletének 8. cikkében foglaltak alapján.

2. cikk – Koszovói törvényhozás a helyi önkormányzatokról

- 2.1. Koszovó a jelen Rendezési Terv hatályba lépésétől számított 120 napon belül új törvényt fogad el a helyi önkormányzatokról, amely megerősíti az önkormányzatok hatásköreit és szervezetét, a jelen melléklet alapján, valamint a XII. sz. melléklettel összhangban.
- 2.2. Koszovó a jelen Rendezési Terv hatályba lépésétől számított 120 napon belül új törvényt fogad el az önkormányzati határokról, amely a jelen melléklet alapján, valamint a XII. sz. melléklettel összhangban, az új önkormányzatok határait is megállapítja.
- 2.3. Koszovó alapvető jogszabályt alkot a jelen mellékletben foglalt elvekkel összhangban, hogy a saját felelősségi körbe tartozó közigyekek szabályozásában és irányításában minden önkormányzat számára méltányos elbánást és minimális kívánalmakat biztosítson, különös tekintettel a szubszidiaritás elvére, és megfelelő figyelmet fordítva az önkormányzatok és a központi kormányzat pénzügyi stabilitásának fenntarthatóságára.

3. cikk – Önkormányzati hatáskörök

3.1. Koszovó önkormányzatai az alábbi, helyi érdekeket érintő kérdésekben teljes és kizárólagos hatáskörökkel rendelkeznek (a továbbiakban saját hatáskörök), tiszteletben tartva a vonatkozó jogszabályok által rögzített előírásokat:

- a. helyi gazdaságfejlesztés;
- b. város- és vidéktervezés;
- c. földhasználat és -fejlesztés;
- d. építési szabályozás és épületellenőrzési előírások;
- e. helyi környezetvédelem;
- f. közszolgáltatások és közművek kiépítése és üzemeltetése, ideértve a vízhálózatot, a szennyvízcsatorna- és csőhálózatokat, a szennyvíztisztítást, a hulladékgazdálkodást, közúthálózatot, a helyi közlekedést, valamint a helyi fűtési rendszereket;
- g. katasztrófa elhárítás helyi szinten;
- h. az óvodai, az általános és a középiskolai oktatás megszervezése, ideértve az oktatási intézmények nyilvántartásba vételét és az engedélyezését, valamint az oktatók és az adminisztrátorok alkalmazását, bérezését és képzését;
- i. az alapfokú egészségügyi ellátás megszervezése;
- j. az olyan családi és egyéb szociális jóléti szolgáltatások megszervezése, mint például a rászorulókat, árvákat, kiskorúakat és időseket gondozása, ideértve a szociális gondviselő intézmények nyilvántartásba vételét és az engedélyezését, valamint a szociális gondozók alkalmazását, bérezését és képzését;
- k. az állami lakásépítés szervezése;
- l. a közegészségügy szervezése;
- m. a helyi szolgáltatások és létesítmények engedélyezése, ideértve a szórakoztató, a kulturális és a szabadidős tevékenységeket, a vendéglátó ipari egységeket, a bérleményeket, a piacokat, a utcái árusokat, a helyi tömegközlekedést és a taxi-szolgáltatást;
- n. az utak, az utcák és más közterületek elnevezése;
- o. a közparkok és a közterületek üzemeltetése és fenntartása;
- p. a turizmus;
- q. a kulturális és a szabadidős tevékenységek;

- r. minden más tevékenység, amelyet nem vontak ki fejezetten a hatásköreikből, vagy ruháztak valamely más hatóságra.

4. cikk – Kiterjesztett önkormányzati hatáskörök

- 4.1. Egyes koszovói önkormányzatok saját kiterjesztett hatáskörökkel rendelkeznek az alábbiak szerint:
 - 4.1.1. Észak-Mitrovicë/Mitrovica önkormányzata hatáskörrel rendelkezik a felsőoktatás terén, ideértve az oktatási intézmények nyilvántartásba vételét és engedélyezését, valamint az oktatók és az adminisztrátorok alkalmazását, bérezését és képzését;
 - 4.1.2. Észak-Mitrovicë/Mitrovica, Graçanicë/Gracanica, Shtërpçë/Štrpce önkormányzatai hatáskörrel rendelkeznek a kiegészítő egészségügyi ellátás terén, ideértve az egészségügyi intézmények nyilvántartásába vételét és engedélyezését, valamint egészségügyi alkalmazottak és az adminisztrátorok alkalmazását, bérezését és képzését;
 - 4.1.3. Minden önkormányzatnak, ahol a Koszovói Szerb Közösség többséget alkot, rendelkeznie kell:
 - a. a kulturális ügyekért való felelősség viseléséhez szükséges hatáskörökkel, ideértve az önkormányzat területén található szerb és más vallási és kulturális örökség védelmét és megőrzését, valamint a helyi vallási közösségek támogatását, a jelen Rendezési Terv V. mellékletének rendelkezéseivel összhangban.
 - b. megnövelt részvételi joggal a rendőrkapitánysági parancsnokok kijelölésében, a jelen Rendezési Terv VIII. sz. mellékletének 2.6. cikke alapján.
- 4.2. Ezekre a kiterjesztett hatáskörökre tekintettel, Koszovó kerettörvényt fogad el a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés; a minőségi és a mennyiségi elvárások közszolgáltatások ellátásában való teljesülése; az alkalmazottakkal és a képzési létesítményekkel szembeni minimális elvárások; az engedélyezés és a közszolgáltatók akkreditációjának általános elvei rögzítésének céljából.
- 4.3. A kiterjesztett önkormányzati hatáskörökkel rendelkező önkormányzatoknak lehetőségük van az együttműködésre bármely más önkormányzattal a fenti szolgáltatások nyújtásában.

5. cikk – Átruházott önkormányzati hatáskörök

- 5.1. A koszovói központi hatóságok, a törvénnyel összhangban, felelősséget ruházhatnak át az önkormányzatokra az alábbi hatáskörök gyakorlásában:
- a. kataszteri jegyzékek;
 - b. állampolgári nyilvántartások;
 - c. választói nyilvántartás;
 - d. üzleti nyilvántartás és engedélyezés;
 - e. szociális támogatások elosztása (nyugdíjak kivételével); és
 - f. erdővédelem;
- 5.2. A központi hatóságok megfelelő esetben, a törvényekkel összhangban, további hatásköröket ruházhatnak át az önkormányzatokra.

6. cikk – Az önkormányzati tevékenységek közigazgatási felülvizsgálata

- 6.1. Az önkormányzati tevékenységek központi hatóságok általi közigazgatási felülvizsgálata a saját hatáskörök területén az alkotmányosság és alkalmazandó törvényeknek való megfelelés vizsgálatára korlátozódik.
- 6.1.1. A felülvizsgálatot végző közigazgatási szerv kérheti, hogy az önkormányzat felülvizsgáljon egy olyan határozatot vagy egyéb aktust, amelyet az Alkotmánnyal vagy a jelen Rendezési Terv alapján elfogadott törvényekkel összeegyeztethetetlennek tekint. A felülvizsgálati kérelemnek meg kell jelölnie az Alkotmány vagy a törvény feltételezett megsértését. A kérelem nem eredményezi az érintett önkormányzati döntés vagy az egyéb aktus végrehajtásának felfüggesztését.
- 6.1.2. Ha a jelen melléklet 6.1.1. cikke szerinti kérelmet az önkormányzat elfogadja, dönthet a döntés vagy az egyéb aktus végrehajtásának felfüggesztéséről mindaddig, amíg az önkormányzati hatóságok részéről a felülvizsgálat tart.
- 6.1.3. Ha az önkormányzat visszautasítja a kérelmet, vagy fenntartja a felülvizsgálat tárgyát képező döntést vagy egyéb aktust, a felülvizsgálatot végző közigazgatási szerv az önkormányzat területe szerint illetékes kerületi bíróság előtt megtámadhatja a döntést vagy egyéb aktust. A kerületi bíróság, ideiglenes

intézkedésként, elrendelheti a vitatott döntés vagy egyéb aktus végrehajtásának felfüggesztését.

6.2. Az átruházott önkormányzati hatásköröket illetően a központi hatóságok, a koszovói Alkotmány és a jelen Rendezési Terv alapján elfogadott törvényeknek való megfelelés vizsgálatán túl, egy adott önkormányzati döntés vagy egyéb aktus célszerűségét is felülvizsgálhatják, és ezt követően megfelelően felfüggeszthetik, módosíthatják, vagy megfelelő esetben helyettesíthetik az önkormányzati döntés vagy egyéb aktus végrehajtását.

7. cikk – Oktatás

- 7.1. A koszovói iskolákban szerb nyelven oktatott tanterveket illetően:
- 7.1.1. Azok az iskolák, amelyekben szerb nyelven folyik az oktatás, a Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztériuma által kiadott tantervet és tankönyveket a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztériumának tájékoztatásával használhatják.
 - 7.1.2. Ha a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztérium kifogást emel egy bizonyos tanterv vagy tankönyv alkalmazása ellen, az ügyet felülvizsgálat céljából egy független bizottság elé kell utalni a szóban forgó tanterv vagy tankönyv koszovói Alkotmánnyal és a jelen Rendezési Terv alapján elfogadott törvényekkel való összhangjának biztosítása végett.
 - 7.1.3. A független bizottság a Koszovói Gyűlésnek a Koszovói Szerb Közösség részére fenntartott vagy biztosított helyét elfoglaló tagjai által választott három (3) képviselőből, a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztérium által kijelölt három (3) képviselőből, és a Nemzetközi Polgári Képviselő által kijelölt, és öt képviselő egy (1) nemzetközi tagból áll.
 - 7.1.4. A bizottság minden döntést többségi szavazattal hoz meg, az elnöki poszt évente rotál a Koszovói Gyűlésnek a Koszovói Szerb Közösség részére fenntartott vagy biztosított helyét elfoglaló tagjai által választott egyik képviselő és a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztérium által kijelölt egyik képviselő között.
- 7.2. A szerb nyelvű egyetemi oktatást illetően:

- 7.2.1. Az Észak-Mitrovicë/Mitrovicai Egyetem autonóm felsőoktatási intézményként működik. Az Egyetemnek szabályzatot kell elfogadnia, amelyben meghatározza belső felépítését és igazgatását, az eljárásokat, valamint a közhatalmi szervekhez való viszonyát a központi keretjogszabályokkal összhangban, melyet egy a jelen melléklet 7.2.2. cikke szerinti független bizottság vizsgál meg.
- 7.2.2. A szabályzatnak a központi keretjogszabályoknak, az európai szabványoknak és a legjobb gyakorlatnak való megfeleléséről, valamint az egyetemnek a koszovói egyetemi rendszeren belül történő akkreditációjához kapcsolódó ügyekről szóló döntéseket egy olyan független bizottság hozza meg, amelynek három (3) tagját az egyetem választja, három (3) tagját a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztérium választja, egy (1) nemzetközi tagot pedig a Nemzetközi Polgári Képviselő jelöl ki, aki őt képviseli. A bizottság minden döntést többségi szavazattal hoz meg, az elnöki poszt évente rotál az egyetem által választott egyik tag, valamint a Koszovói Oktatási, Tudományos és Technológiai Minisztérium által választott egyik tag között.
- 7.2.3. Észak-Mitrovicë/Mitrovica önkormányzata, a jelen melléklet 4.1.1. cikkével összhangban, olyan hatáskörökkel rendelkezik, melyek alapján felelősséget visel a szóban forgó szerb nyelvű egyetemért. Az Egyetem kilenc (9) tagú igazgatótanácsot állít fel, amelyek közül kettőt (2) az önkormányzat jelöl, ötöt (5) az egyetemi karról és/vagy a diákszervezetből választanak meg. A fennmaradó két (2) tagot az Egyetem szabályzata által meghatározott módon kell kijelölni. Az önkormányzatnak gondoskodnia kell arról is, hogy az egyetem számára működéséhez megfelelő ingatlan és anyagi források álljanak rendelkezésre.
- 7.2.4. Észak-Mitrovicë/Mitrovica önkormányzat bármely más önkormányzattal együttműködhet az egyetem működtetésében.

8. cikk – Helyi pénzügyek

- 8.1. Az önkormányzatoknak joguk van meghatározni annak a költségvetésnek a szerkezetét és méretét, amely fedezi a hatásköreikből eredő feladatok ellátását. A központi törvényhozás határozza meg az alapvető

pénzügyi igazgatás és az elszámolás minden önkormányzatban alkalmazandó követelményeit, a nemzetközi előírásokkal összhangban.

- 8.2. Az önkormányzatok jogosultak saját pénzügyi források megteremtéséhez, amely magában foglalja helyi adók, terhek és díjak kiszabását és begyűjtését. Az önkormányzatok nem szabnak ki vagy gyűjtenek be vámot, jövedelemadót természetes vagy jogi személyektől, ÁFÁ-t és fogyasztási adót, valamint a tőkére kiszabott adót, az önkormányzat területén található ingatlanokra kivetett adó kivételével, vagy bármely más terhet, melynek hatása megegyezik ezekkel a kötelezettségekkel és adókkal.
- 8.3. Az elsődlegesen előírányzott központi támogatások fennálló rendszerét felül kell vizsgálni úgy, hogy magában foglaljon egy kedvező és átlátható átalánykiutalási rendszert, amely nagyobb önkormányzati autonómiát biztosít a központi alapok elosztásában és kiutalásában.
 - 8.3.1. Az átalánykiutalásokra vonatkozó elosztási módszer ésszerű stabilitást ad az önkormányzati bevételekben, megfelelő egyensúlyt teremt az eltérő adóforrásokkal rendelkező önkormányzatok között, továbbá megfelelő forráselosztást biztosít az érintett önkormányzatok nem-többségi közösségei számára.
 - 8.3.2. Az átalánykiutalásokra vonatkozó elosztási módszernek figyelembe kell vennie többek között az önkormányzat tényleges méretét, a lakosok számát, ideértve a nem-többségi Közösség tagjainak számát is, valamint az önkormányzat lakosainak a közszolgáltatásokhoz való relatív hozzáférését.
 - 8.3.3. A kormány teljes költségvetésének százalékában meghatározott átalánykiutalás-alapot, valamint az elosztás módját, a nemzetközi előírásoknak megfelelően, törvényben kell rögzíteni.
- 8.4. A jelen melléklet 8.3. cikkének rendelkezéseitől függetlenül, és a keretjogszabályokkal összhangban, a jelen melléklet 4. cikke szerint megnövelt hatáskörökkel bíró önkormányzatok kiegészítő központi támogatásokra jogosultak, amelynek korlátait az ilyen felelőségek viselésével összefüggő közszolgáltatások ellátásának minimális minőségi és mennyiségi normái határozzák meg.
- 8.5. Az önkormányzatok évente legalább egyszer független és tárgyilagos belső számvizsgálatot folytatnak, továbbá egy autonóm hatóság általi előre be nem jelentett, független, eredményét tekintve nyilvános külső számvizsgálatnak is alávetik magukat a közforrások hatékony kezelésének biztosítása érdekében.

9. cikk – Önkormányzatok közötti együttműködés

9.1. A Helyi Önkormányzatok Európai Kartájának elvei alapján, az önkormányzatok jogosultak Koszovó más önkormányzataival való együttműködésre és a velük való partneri kapcsolatok kiépítésére a közös érdekekből fakadó feladatok ellátása céljából, a törvénnyel összhangban.

9.1.1. Az önkormányzatok, az olyan alapvető önkormányzati hatáskörök kivételével, mint az önkormányzati szervek megválasztása, a tisztviselők kijelölése, az önkormányzati költségvetés meghatározása és az állampolgárokon általánosságban kikényszeríthető szabályozó rendelkezések meghozatala, a saját és a megnövelt hatáskörök terén önkormányzati társulásokon keresztül is elláthatják kötelezettségeiket.

9.1.2. Az önkormányzati társulások minden szükséges intézkedést megtehetnek a funkcionális együttműködés végrehajtása és gyakorolása érdekében, ideértve például a résztvevő önkormányzatok gyűlései által jelölt képviselőkből álló döntéshozatali testület létrehozását, az adminisztrációs és tanácsadó személyzet alkalmazását és elbocsátását, valamint a társulás finanszírozásáról és egyéb működési szükségleteiről való döntéseket.

9.1.3. A jelen melléklet 6.1. cikke alapján, a társulási döntésekről és tevékenységekről jelentést kell tenni az illetékes központi hatóságnak, és azokat a törvényeknek való megfelelés vizsgálata céljából közigazgatási felülvizsgálat alá kell vetni.

9.2. A Helyi Önkormányzatok Európai Kartájának elvei alapján, az önkormányzatok, a törvénnyel összhangban, létrehozhatnak egy koszovói önkormányzati társulást, és részt vehetnek abban, közös érdekeik védelme és előmozdítása céljából.

9.2.1. Az ilyen társulások tagsága a koszovói önkormányzatokra korlátozódik. Az ilyen társulások együttműködhetnek más hasonló külföldi társulásokkal.

9.2.2. Az ilyen társulások többféle szolgáltatást nyújthatnak tagjaiknak, ideértve a képzést, a kapacitásépítést, a technikai segítségnyújtást, az önkormányzati hatáskörökkel kapcsolatos kutatásokat, valamint a politikai tanácsadást.

9.3. A jelen melléklet 9.1. és 9.2. cikkének rendelkezései alapján, a partnerségi vagy társulási viszonyt létesítő önkormányzatok, a törvény-nyel összhangban, nyilvánosságra hoznak minden a partnerség/társulás tevékenységeit és költségvetését érintő információt.

10. cikk – Együttműködés a Szerb Köztársaság intézményeivel

10.1. Az önkormányzatok jogosultak arra, hogy saját hatásköreiken belül együttműködjenek a Szerb Köztársaság önkormányzataival és intézményeivel, ideértve a kormányzati szerveket is. Ezek az együttműködések olyan formát is ölthetnek, amelyben megjelennek az önkormányzati hatáskörök végrehajtását célzó szerb pénzügyi és technikai segítségnyújtás intézményei, ideértve a szakértői személyzetet és felszerelést is.

10.2. Az ilyen együttműködés létesítését megelőzően, az önkormányzatoknak értesíteniük kell a koszovói Helyi Önkormányzati Igazgatás Minisztériumát. Az értesítéshez mellékelni kell az önkormányzat és a szerb partnerintézmény által kidolgozott megállapodás tervezetét.

10.3. A együttműködési megállapodás tervezete határozza meg a tervezett együttműködés területeit, a szakértői személyzet és a felszerelés rendelkezésre bocsátásának feltételeit, a finanszírozás szintjét és eljárási mechanizmusait, valamint az egyéb vonatkozó eljárási megállapodásokat, a valamennyi önkormányzatra vonatkozó közpénzügyi igazgatási követelményekre tekintettel.

10.4. Az ilyen társulási szándék, valamint a kísérő megállapodás-tervezet központi keretjogszabályoknak való megfelelését a koszovói Helyi Önkormányzati Igazgatás Minisztériuma vizsgálja meg. A jelen melléklet 6.1. cikkének rendelkezéseitől függetlenül, a Minisztérium a felülvizsgálati eljárást követően módosításokat fűzhet a megállapodás-tervezethez, vagy másként nem orvosolható súlyos törvénysértés esetén, a Minisztérium felfüggesztheti a tervezett együttműködést. Az önkormányzat az önkormányzat területén illetékes kerületi bíróságon megtámadhatja az ilyen jellegű minisztériumi döntést.

10.5. A koszovói önkormányzatok közötti partneri együttműködés csak a partnerségből eredő gyakorlati tevékenységek végrehajtásához szükséges mértékben vonhat maga után közvetlen kapcsolatokat a Szerb Köztársaság intézményeivel.

10.6. Fel kell állítani egy Közös Szerb Köztársaság/Koszovó bizottságot a Szerb Köztársaság intézményeivel való együttműködés elősegítésére, valamint az ilyen együttműködés kapcsán a Pristina és Belgrád közötti kapcsolatokban felmerülő különösen érzékeny kérdések kezelésére.

11. cikk – Önkormányzati tevékenységek Szerb Köztársaság általi finanszírozása

11.1. Az önkormányzatok az alábbi feltételeknek megfelelően jogosultak arra, hogy a Szerb Köztársaságtól pénzügyi támogatást kapjanak:

11.1.1. A Szerb Köztársaság részéről koszovói önkormányzatoknak nyújtott bármilyen pénzügyi támogatás a saját hatáskörök terén fennálló önkormányzati feladatok ellátásának elősegítésére korlátozódik, továbbá átlátható és nyilvános.

11.1.2. Az önkormányzatok kereskedelmi bankokon keresztül kaphatnak pénzügyi segítséget a Szerb Köztársaságtól, melyeket a Koszovói Központi Bankhatóság igazol. Minden bevételről értesíteni kell a Központi Kincstárat.

11.1.3. Azok az önkormányzatok, amelyek pénzügyi támogatást kapnak a Szerb Köztársaságtól, az önkormányzati költségvetésben kötelesek feltüntetni ezt a támogatást, a kiadási oldallal együtt.

11.1.4. A Szerb Köztársaság által a koszovói önkormányzatoknak nyújtott pénzügyi támogatás nem helyettesíti a jelen melléklet 8.3. és 8.4. cikkének értelmében az önkormányzatok számára folyósítandó támogatásokat és egyéb forrásokat, és egyetlen központi hatóság sem vehet ki rá adót, díjat vagy bármilyen terhet.

11.2. A koszovói polgárok számára történő egyéni kifizetések, ideértve a nyugdíjakat is, folyósíthatók a Szerb Köztársaságtól kapott támogatások felhasználásával.

12. cikk – Új önkormányzatok létesítése

12.1. A jelen melléklet függelékében körülhatárolt új önkormányzatokat létre kell hozni, és azokat rögzíteni kell az önkormányzati határokról szóló új törvényben.

12.2. Az önkormányzati határokról szóló törvény hatálybalépéséig, a koszovói hatóságoknak és a Nemzetközi Polgári Képviselőnek minden szükséges előkészületet meg kell tenni annak biztosítására, hogy a helyhatósági választások idejére az új önkormányzatok felállításához és működéséhez szükséges minden forrást, tulajdont és adminisztratív struktúrát elosztottak és létrehoztak. Ezek az előkészületek többek között a következőket tartalmazzák:

12.2.1. A Nemzetközi Polgári Képviselő, az új önkormányzatok területén, valamint Novo Brdo esetében az új kataszteri zóna területén élő nem-többségi Közösségek képviselőivel, valamint a Helyi Önkormányzati Igazgatás Minisztériumával folytatott egyeztetés alapján, Önkormányzati Előkészítő Csoportokat jelöl ki az illetékességi körükbe tartozó új önkormányzat felállításának előkészítésére, valamint a Nemzetközi Polgári Képviselő által előírt kapcsolódó feladatok ellátásához.

12.2.2. Az előkészületek alatt az új önkormányzatokkal kapcsolatos végrehajtási feladatokat, és a közszolgáltatások ellátását a korábbi önkormányzatok végzik el, az Önkormányzati Előkészítő Csoporttal folytatott egyeztetés alapján.

12.2.3. Mitrovicë/Mitrovica jelenlegi önkormányzatát illetően, Észak-Mitrovicë/Mitrovica új önkormányzatának létrehozását a jelen melléklet 13. cikkében foglaltaknak megfelelően kell elvégezni.

12.2.4. Ezeket, valamint a korábbi és az új önkormányzatok közötti egyéb átmeneti megállapodásokat az önkormányzati határokról szóló törvény rögzíti.

12.3. Az önkormányzati választások lezárását követően haladéktalanul át kell ruházni a korábbi önkormányzatok minden végrehajtási feladatát és hatáskörét az új önkormányzati hatóságok újonnan megválasztott vezetésére, a jelen Rendezési Tervvel összhangban. A koszovói központi hatóságok biztosítják, hogy az új önkormányzatok számára minden forrást elkülönítenek és rendelkezésre bocsátanak, továbbá minden szükséges intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy az új önkormányzatok a helyi önkormányzás hatékony területi egységeiként kezdhessék meg a működést.

12.4. A jelen melléklet 12.1. cikkének rendelkezéseitől függetlenül, Koszovó egyeztetést kezdeményezhet további új önkormányzatok

létrehozásáról az olyan nem-többségi Közösséggel, amely Közösség egy összefüggő, minimum 5000 lakosú település összlakosságának legalább 75 százalékát teszi ki.

13. cikk – Mitrovicë/Mitrovica

- 13.1. Mitrovicë/Mitrovica jelenlegi önkormányzatának területén két új önkormányzat létesül, Észak-Mitrovicë/Mitrovica és Dél-Mitrovicë/Mitrovica, melyek önkormányzati határait a jelen melléklet függeléke állapítja meg.
- 13.2. Létrejön egy Észak-Mitrovicë/Mitrovica és Dél-Mitrovicë/Mitrovica Közös Önkormányzati Tanács, hogy az önkormányzatok megállapodásának megfelelően, a saját önkormányzati hatásköreik terén funkcionális együttműködést valósítsanak meg.
- 13.3. A Közös Önkormányzati Tanács tizenegy (11) tagból áll, melyek közé mindkét önkormányzat öt (5) képviselőt küld, további egy (1) nemzetközi tagot pedig a Nemzetközi Polgári Képviselő jelöl ki. A Közös Tanács elnöki posztját a nemzetközi tag tölti be.
- 13.4. A Nemzetközi Polgári Képviselő területi irodát hoz létre Mitrovicëben/Mitrovicában, amely a jelen Rendezési Terv IX. mellékletének megfelelően, elsősorban a biztonság/joguralom, a mozgásszabadság/visszatérés, a tulajdonjog/lakhatás, valamint a gazdasági fejlődés területeire koncentrálna.
- 13.5. A 120 napos átmeneti időszak alatt a Különleges Megbízott, a Nemzetközi Polgári Képviselővel együttműködésben, Észak-Mitrovicë/Mitrovica új önkormányzata számára ideiglenes önkormányzati struktúrákat hoz létre, a jelen melléklet függelékében megállapított önkormányzati határokon belül. Az átmeneti időszak végét követően ezek az átmeneti önkormányzati struktúrák a Nemzetközi Polgári Képviselő hatásköre alá tartoznak, egészen az érintett önkormányzatban megrendezett első helyhatósági választásokig.

14. cikk – Népszámlálás és a decentralizációs rendelkezések felülvizsgálata

- 14.1. A jelen Rendezési Terv hatálybalépését követő egy évvel Koszovónak, a Nemzetközi Polgári Képviselővel folytatott egyeztetés alapján, és a nemzetközi előírásoknak megfelelően, népszámlálást kell

tartania nemzetközi megfigyelés mellett. Ezzel összefüggésben, a Szerb Köztársaságnak és minden más környező országnak engedélyeznie kell a Koszovóba visszatérni kívánó menekültek és belső menekültek (IDP) nemzetközi ügynökség általi nyilvántartásba vételét.

- 14.2. A koszovói népszámlálás végső eredményének közzétételét követő hat hónapon belül a Nemzetközi Polgári Képviselő, Koszovó kormányával és a Közösségi Konzultációs Tanáccsal szoros együttműködésben, felülvizsgálhatja és szükség esetén módosíthatja a jelen melléklet új önkormányzatok létrehozására vonatkozó rendelkezéseit, ideértve a határokat is. A felülvizsgálatnak figyelembe kell vennie a demográfiai trendeket, különös tekintettel az önkormányzatokba visszatérő menekültekre és belső menekültekre, csakúgy, mint az önkormányzati hatóságok és tevékenységeik működőképességét és fenntarthatóságát.

15. cikk – Átmeneti intézkedések és záró rendelkezések

- 15.1. A jelen Rendezési Terv hatálybalépését 120 napos átmeneti időszak követi:
- Az átmeneti időszak alatt az UNMIK, a Nemzetközi Civil Képviselővel folytatott egyeztetés alapján, továbbra is ellátja feladatait az ENSZ Biztonsági Tanácsának (ENSZ BT) vonatkozó határozataival összhangban. Az átmeneti időszak alatt a KFOR, továbbra is ellátja feladatait az ENSZ BT vonatkozó határozataival összhangban. Az átmeneti időszak alatt az Nemzetközi Civil Képviselő hatáskörébe tartozik a Rendezési Terv megvalósításának felügyelete, valamint az, hogy ajánlásokat tegyen az UNMIK számára a Rendezési Terv betartását biztosító lépések megtételére.
 - Az átmeneti önkormányzatról szóló alkotmányos keretdokumentum és a többi alkalmazandó jogszabály az átmeneti időszak végéig hatályban marad, amennyiben azok nem ellentétesek a jelen Rendezési Tervvel.
 - A Koszovói Gyűlés az átmeneti időszak vége előtt hivatalosan is elfogad egy új alkotmányt, a jelen Rendezési Tervben foglaltaknak megfelelően.
 - Ha az átmeneti időszak végéig az új alkotmány hivatalosan nem kerül elfogadásra, az UNMIK a jelen Rendezési Tervben fog-

laltaknak megfelelően, módosítja az átmeneti önkormányzásról szóló alkotmányos keretdokumentumot. Az átmeneti önkormányzásról szóló módosított alkotmányos keretdokumentum mindaddig hatályban marad, ameddig a Gyűlés az új alkotmányt el nem fogadja.

- e. Az átmeneti időszak alatt a Koszovói Gyűlés, az Nemzetközi Civil Képviselővel folytatott egyeztetés alapján, hivatalosan is elfogadja a szükséges törvényeket, különös tekintettel a jelen Rendezési Terv XII. sz. mellékletében foglaltakra, a Rendezési Terv maradóképpen végrehajtása céljából. Az ilyen törvényeket, melyekhez már nem szükséges az UNMIK általi külön jóváhagyás vagy kihirdetés, az átmeneti időszak végén a Koszovói Gyűlés által hivatalosan elfogadottnak és azonnal hatályosnak kell tekinteni, amennyiben összhangban vannak a jelen Rendezési Tervvel, az új alkotmánnyal, vagy az UNMIK által módosított átmeneti önkormányzásról szóló alkotmányos keretdokumentummal. Az ilyen törvények hatálybalépéséig az illetékes koszovói hatóságok minden szükséges intézkedést megtesznek annak biztosítására, hogy ne kerüljön sor a jelen Rendezési Terv rendelkezéseibe ütköző cselekményekre.
 - f. Az átmeneti időszak alatt az UNMIK és a Nemzetközi Civil Képviselő, vagy annak képviselője, közösen vezeti a hatáskörök átruházásának részleteit és módozatait, Koszovóval együtt kidolgozó munkacsoportokat.
 - g. Az átmeneti időszak végén az UNMIK mandátuma lejár, és az UNMIK-ra ruházott valamennyi jogalkotási és végrehajtó hatalom teljes egészében Koszovó kormányzati hatóságaira száll át, ha a jelen Rendezési Terv másként nem rendelkezik. Ekkor a Nemzetközi Civil Képviselő és a nemzetközi katonai jelenlét, a jelen Rendezési Tervben foglaltaknak megfelelően, teljes felelősséget vállalnak saját feladataik ellátásáért.
 - h. Az ENSZ (UNMIK) és Koszovó közös megállapodással, a Nemzetközi Civil Képviselővel folytatott egyeztetés alapján, az átmeneti időszak alatt kialakítja az UNMIK fennmaradó felelősségi köreit szabályozó jogi rezsimet.
- 15.2.A Nemzetközi Civil Képviselővel szoros együttműködésben, az UNMIK biztosítja a jelenleg hatályos jogi keretek és a jelen Rendezési Terv által létesített jogi keretek közötti megfelelő átmenetet.

- 15.2.1. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244. számú határozatának megfelelően, az SRSG által kihirdetett UNMIK-rendelkezők, ideértve az SRSG által kibocsátott adminisztratív irányelveket és a végrehajtási döntéseket is, valamint a Koszovói Gyűlés által elfogadott, kihirdetett törvények, ha a jelen Rendezési Terv másként nem rendelkezik, továbbra is alkalmazandók maradnak addig, amíg érvényességük lejárt, vagy amíg az azonos tárgyat szabályozó másik törvény azokat hatályon kívül nem helyezi vagy fel nem váltja, a jelen Rendezési Tervben foglaltaknak megfelelően.
- 15.2.2. Koszovót továbbra is kötelezik, ahol ez lehetséges a viszonyosság alapján, az UNMIK által Koszovó számára és nevében kötött mindazon nemzetközi egyezmények és a nemzetközi együttműködés terén létrejött egyéb megállapodások, amelyek a jelen Rendezési Terv hatálybalépésének időpontjában hatályban vannak. Az ezekben az egyezményekben vagy megállapodásokban az UNMIK által Koszovó számára és nevében vállalt pénzügyi kötelezettségeket Koszovó köteles tiszteletben tartani.

[...]

XII. sz. melléklet

Jogalkotási terv

1. cikk – Az átmeneti időszak alatt hivatalos elfogadásra kerülő jogszabályok

A Koszovói Gyűlés a 120 napos átmeneti időszak alatt elfogadja a jelen Rendezési Tervben foglaltak végrehajtásához szükséges jogszabályokat, melyek az átmeneti időszakot közvetlenül követő első napon válnak a Gyűlés által elfogadottá és hatályossá. Ez a jogalkotás a következő törvényeket vagy módosításait tartalmazza, de nem korlátozódik azokra:

1. 1. Az általános és a helyhatósági választásokról szóló törvények;
- 1.2. A helyi önkormányzatokról szóló törvény;
- 1.3. Az önkormányzati határokról szóló törvény;
- 2.4. A védett zónák létrehozásáról szóló törvény;
- 2.5. Eljárási szabályzatok, vagy azok módosításai, amelyek a jelen Rendezési Tervben foglaltak átmeneti időszak végét követő, azonnali végrehajtásához szükségesek, ideértve különösen a Közösségek és tagjaik jogainak védelmével és előmozdításával kapcsolatos eljárási szabályokat.

2. cikk – Az átmeneti időszak alatt, vagy az azt követően hivatalosan elfogadott jogszabályok

Koszovói Gyűlés az átmeneti időszak alatt a jelen Rendezési Tervben foglaltak végrehajtásához szükséges más jogszabályokat is elfogadhat, amelyek elfogadás esetén az átmeneti időszakot közvetlenül követő első napon válnak a Gyűlés által elfogadottá és hatályossá. Egyéb esetben az ilyen jogszabályokat az átmeneti időszak végét követően sürgősen el kell elfogadni. Ezek a következő törvényeket vagy módosításait tartalmazzák, de nem korlátozódnak azokra:

- 2.1. A Közösségek és tagjaik jogaival kapcsolatos törvények;
- 2.2. A Koszovói Biztonsági Tanács létrehozásáról szóló törvény;
- 2.3. A Polgári Repülési Hatóság létrehozásáról szóló törvény;
- 2.4. A Gyűlés Eljárási Szabályzatának módosítása a Gyűlés Biztonsági Felügyelő Bizottságának létrehozása tárgyában;

- 2.5. A helyi pénzügyeket szabályozó törvény;
- 2.6. A hatáskörök elosztását és más kérdéseket érintő törvények az alábbi területeken:
 - 2.6.1. Oktatásügy;
 - 2.6.2. Egészségügy;
- 2.7. A Koszovói Biztonsági Erőkről szóló törvény;
- 2.8. A Koszovói Biztonsági Erőknél végzett szolgálatról szóló törvény;
- 2.9. A Koszovói Rendőrségnél végzett szolgálatról szóló törvény;
- 2.10. Belföldi Koszovói Hírszerző Ügynökség létrehozásáról szóló törvény;
- 2.11. A koszovói állampolgárságról szóló törvény;
- 2.12. A nemzeti szimbólumokról és állami ünnepekről szóló törvény;
- 2.13. A kárpótlásról szóló törvény.

Fordította: *Korsós Orsolya és Juhász Adrienn Lilla*

Nyelvi lektor: *Szilágyi Imre*

Szakmai lektor: *Sulyok Gábor*

Koszovói Függetlenségi Nyilatkozat*

Koszovó Parlamentje,

Amely 2008. február 17-én rendkívüli ülésre gyűlt össze, Pristinában, Koszovó fővárosában,

Válaszolva a nép azon igényére, hogy olyan társadalmat hozzon létre, amely tiszteli az emberi méltóságot és erősíti polgárai büszkeségét és céljait,

Eltökélve arra, hogy a megbékélés és megbocsátás szellemében nézzünk szembe a közelmúlt fájdalmas örökségével,

Elkötelezve népünk sokszínűségének védelme, előmozdítása és megbecsülése iránt,

Megerősítve az euroatlanti demokráciák családjába történő teljes beilleszkedés iránti óhajunkat,

Megállapítva, hogy Koszovó Jugoszlávia nem megegyezően alapuló felbomlásának különleges esete és nem képez precedenst semmilyen más helyzetre vonatkozóan,

Felidézve a viszály és az erőszak éveit Koszovóban, melyek megrázták valamennyi civilizált ember lelkiismeretét,

Hálával a világ 1999-es beavatkozásáért, amely megszüntette Belgrád Koszovó feletti kormányzását, és Koszovót az Egyesült Nemzetek ideiglenes igazgatása alá helyezte,

* Kosovo Declaration of Independence. Pristina, 17 February 2008. <http://www.assembly-kosova.org/?krye=news&newsid=1635&lang=en>

Büszkén arra, hogy Koszovó azóta a demokrácia működő, multietnikus intézményeit hozta létre, amelyek szabadon kifejezésre juttatják polgáraink akaratát,

Felidézve a jövőbeni politikai státus kérdéséről nemzetközi támogatással folytatott tárgyalások éveit Belgrád és Pristina között,

Sajnálátát fejezve ki amiatt, hogy vezetőink jószándékú elkötelezettsége ellenére, nem nyílt lehetőség kölcsönösen elfogadható státus kidolgozására, Megerősítve, hogy az ENSZ különleges megbízottja, Martti Ahtisaari ajánlásai Koszovó számára a jövőbeni fejlődést elősegítő átfogó keretet adnak, és összhangban vannak az emberi jogokra és a jó kormányzásra vonatkozó legmagasabb európai elvárásokkal,

Eltökélve arra, hogy státusunkat rendezzük annak érdekében, hogy népünk számára világos jövőképet nyújthassunk, a múlt konfliktusait magunk mögött hagyhassuk, és megvalósíthassuk a társadalmunkban rejlő teljes demokratikus potenciált,

Tisztelettel adózva minden olyan férfinak és nőnek, akik nagy áldozatot hoztak azért, hogy Koszovó számára egy szebb jövőt építsenek,

elfogadja

Koszovó Függetlenségi Nyilatkozatát

1. Mi, népünk demokratikusan megválasztott vezetői, Koszovót ezenel független és szuverén államnak nyilvánítjuk. Ez a nyilatkozat népünk akaratát tükrözi, és teljes mértékben összhangban van az ENSZ különleges megbízottja, Martti Ahtisaari ajánlásaival, valamint a koszovói státus rendezéséről szóló átfogó javaslatával.
2. Koszovót demokratikus, világi és többetnikumú köztársaságnak nyilvánítjuk, melyet a diszkrimináció tilalmának és a jog által biztosított egyenlő védelemnek az elve vezérel. Védelmezzük és előmozdítjuk Koszovó valamennyi közösségének jogait, és megteremtjük a politikai és a döntéshozatali folyamatokban való hatékony részvételükhöz szükséges feltételeket.
3. Teljes mértékben elfogadjuk az Ahtisaari-tervben foglalt kötelezettségeket Koszovóra nézve, és üdvözljük a Koszovót az elkövetkezendő években vezérlő keretekről szóló javaslatot. Teljes mértékben végrehajtjuk ezeket a kötelezettségeket, ideértve a XII. sz. mellékletben

- foglalt törvények elsőbbségi elfogadását is, különös tekintettel a közösségek és azok tagjainak jogait védő és előmozdító törvényekre.
4. A lehető legkorábban alkotmányt fogadunk el, amely tükrözi a valamennyi polgárunkat megillető emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartása iránti elkötelezettségünket, különös tekintettel azokra, amelyeket az Emberi Jogok Európai Egyezménye szabályoz. Az alkotmány az Ahtisaari-terv minden ide vonatkozó elvét magában foglalja, és azt egy demokratikus és átgondolt folyamat keretében kell elfogadni.
 5. Üdvözöljük azt, hogy a nemzetközi közösség, az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244 (1999) számú határozata alapján Koszovóban létesített nemzetközi jelenlétek útján folyamatosan támogatja demokratikus fejlődésünket. Kérjük és üdvözöljük, hogy az Ahtisaari-terv általunk történő végrehajtását nemzetközi polgári jelenlét felügyelje, éppígy kérjük és üdvözöljük az Európai Unió által vezetett jogállamisággal foglalkozó missziót. Üdvözöljük és felkérjük továbbá az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét a koszovói nemzetközi katonai jelenlétben betöltött vezető szerepének fenntartására, és az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244 (1999) számú határozatában, valamint az Ahtisaari-tervben számára meghatározott felelősségek végrehajtására mindaddig, amíg a koszovói intézmények képessé nem válnak e felelősségek átvételére. Koszovó jövőbeni békéjének, jólétének és stabilitásának biztosítására teljes mértékben együttműködünk ezekkel a jelenlétekkel.
 6. Kulturális, földrajzi és történelmi okokból, hisszük, hogy jövőnk az európai családban van. Ezért kinyilvánítjuk, hogy minden szükséges lépést megteszünk annak érdekében, hogy előmozdítsuk a teljes jogú európai uniós tagság lehető legkorábbi megszerzését, továbbá végrehajtjuk az európai és euro-atlanti integrációhoz szükséges reformokat.
 7. Kifejezzük mély hálánkat az Egyesült Nemzeteknek azért a munkáért, amit a háború utáni kilábalás és az újjáépítés, valamint a demokrácia intézményeinek kiépítése érdekében végzett. Elkötelezzük magunkat arra, hogy konstruktív módon együtt dolgozunk az Egyesült Nemzetekkel, mialatt az tovább végzi feladatait az elkövetkező időszakban.
 8. A függetlenség együtt jár a nemzetközi közösségben való felelősségteljes részvétellel kötelezettségével. Teljes mértékben elfogadjuk ezt a kötelezettséget, és tartjuk magunkat az Egyesült Nemzetek Alkotmánya és a Helsinkai Záróokmány elveihez, az Európai Biztonsági

és Együttműködési Szervezet egyéb okmányaihoz, a nemzetközi jogi kötelezettségekhez, valamint a nemzetközi udvariasság államközi kapcsolatokat rendező elveihez. Koszovó az Ahtisaari-terv VIII. sz. melléklete alapján saját nemzetközi határokkal rendelkezik, és teljes mértékben tiszteletben tartja valamennyi szomszédos állam szuverenitását és területi egységét. Koszovó továbbá tartózkodik az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától.

9. Ezennel vállaljuk Koszovó nemzetközi kötelezettségeit, ideértve azokat is, amelyeket az Egyesült Nemzetek Ideiglenes Koszovói Igazgatási Missziója (UNMIK) vállalt a nevünkben, valamint a korábbi Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szerződéses és más kötelezettségvállalásait, amelyek minket mint korábbi államalkotó részeket köteleznek, ideértve a diplomáciai és a konzuli kapcsolatokról szóló bécsi egyezményeket is. Teljes mértékben együttműködünk a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnök kivizsgálásával foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszékkel. Törekszünk a nemzetközi szervezetekben való tagság elnyerésére, amelyekben Koszovó hozzá kíván járulni a nemzetközi béke és stabilitás előmozdításához.
10. Koszovó kinyilvánítja a béke és a stabilitás iránti elkötelezettségét délkelet-európai térségünkben. Függetlenségünk jelenti Jugoszlávia véres felbomlási folyamatának végét. Noha ez a folyamat fájdalmas volt, fáradhatatlanul azon fogunk dolgozni, hogy hozzájáruljunk a megbékéléshez, amely lehetővé teszi Délkelet-Európa számára a múltunk konfliktusainak való túllépést, és a regionális együttműködés új kapcsolatainak kialakítását. Ennek következtében együttműködünk szomszédainkkal annak érdekében, hogy előmozdítsuk a közös európai jövőt.
11. Különösképpen kifejezzük azon óhajunkat, hogy valamennyi szomszédunkkal jó kapcsolatokat építsünk ki, ideértve a Szerb Köztársaságot is, amellyel erős történelmi, kereskedelmi és társadalmi kötelékek fűznek össze, amelyeket a közeli jövőben tovább kívánunk fejleszteni. Folytatni fogjuk erőfeszítéseinket, hogy hozzájáruljunk a Szerb Köztársasággal fenntartott baráti kapcsolatokhoz és együttműködéshez, és mindeközben előmozdítsuk a népeink közötti megbékélést.
12. Ezennel egyértelműen, kifejezetten és visszavonhatatlanul meg erősítjük, hogy Koszovó számára a jelen nyilatkozatban foglalt rendelkezések betartása jogi kötelezettség, ideértve különösen az

Ahtisaari-terv szerinti kötelezettségeket is. Mindezen ügyekben a nemzetközi jog elveivel, valamint az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa határozataival, köztük az 1244 (1999) számú határozattal összhangban kell cselekednünk. A nyilvánosság előtt kijelentjük, hogy a jelen nyilatkozatban foglaltakra valamennyi állam támaszkodhat, és kérjük az irányunkban tanúsított támogatásukat és barátságukat.

Pristina, 2008. február 17.

A Koszovói Parlament elnöke
Jakup Krasniqi

Fordította: *Juhász Adrienn Lilla*
Nyelvi lektor: *Szilágyi Imre*
Szakmai lektor: *Sulyok Gábor*

A Koszovói Köztársaság Alkotmánya*

(Részletek)

Mi, Koszovó népe,

Eltökélve arra, hogy Koszovót a jövőben egy demokratikus és békeszerető ország képére formáljuk, mely hazája valamennyi állampolgárának;

Elkötelezve a szabad állampolgárok államának megeremtetése iránt, mely biztosítja valamennyi állampolgár jogait, polgári szabadságait és valamennyi állampolgár törvény előtti egyenlőségét;

Elkötelezve az iránt, hogy a koszovói államban gazdasági jólétet és társadalmi bőséget teremtsünk;

Meggyőződve arról, hogy a koszovói állam hozzájárul a térség és egész Európa stabilitásához, azáltal, hogy jószomszédi kapcsolatokat alakít ki és együttműködést folytat a környező országokkal;

Meggyőződve arról, hogy a koszovói állam méltó tagja lesz a világban a békeszerető államok családjának;

Azzal a szándékkal, hogy biztosítsuk a koszovói állam teljeskörű részvételét az euroatlanti integráció folyamatában;

Ünnepélyesen jóváhagyjuk a Koszovói Köztársaság Alkotmányát.

* Constitution of the Republic of Kosovo. 9 April 2008 for entry into force 15 June 2008. <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>. Koszovó alkotmánya a preambulumból és 14 fejezetből áll: I. Alapvető rendelkezések; II. Alapvető jogok és szabadságok; III. A Közösségek és tagjaik jogai; IV. A Koszovói Köztársaság Gyűlése; V. Koszovó Köztársaság elnöke; VI. A Koszovói Köztársaság kormánya; VII. Az igazságszolgáltatási és az ügyészségi rendszer; VIII. Alkotmánybíróság; IX. Gazdasági kapcsolatok; X. Helyi önkormányzatok és területi szerveződés; XI. Biztonsági szektor; XII. Független intézmények; XIII. Záró rendelkezések; XIV. Átmeneti rendelkezések. A koszovói törvényhozó testületek a függetlenségi nyilatkozatban vállalták az Ahtisaari-terv maradéktalan végrehajtását. Az Alkotmány egyes részeket egyáltalán nem, vagy átalakítva emelt csak be. A nem alkotmányos érvényű javaslatok közül a legfontosabbakat a június 28-án lezárult átmeneti időszak folyamán öntötték törvényi formába. A Regioban szereplő dokumentumrészletek az Ahtisaari-tervből, valamint az Alkotmányból ezeket a különbségeket hivatottak tükrözni.

I. fejezet – Alapvető rendelkezések

1. cikk [Az állam meghatározása]

1. A Koszovói Köztársaság független, szuverén, demokratikus, egységes és oszthatatlan állam.

2. A Koszovói Köztársaság az állampolgárainak állama. A Koszovói Köztársaság hatalmát az állampolgárait és a területén tartózkodó valamennyi egyént megillető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartásával gyakorolja.

3. A Koszovói Köztársaságnak nincsenek területi követelései bármely másik állammal vagy egy másik állam valamely részével kapcsolatban, és nem keresi az egyesülés lehetőségét bármely másik állammal vagy egy másik állam valamely részével.

2. cikk [Szuverenitás]

1. A Koszovói Köztársaság szuverenitása a néptől ered, a népet illeti meg, és azt az Alkotmánynak megfelelően, választott képviselők és népszavazás útján, valamint a jelen Alkotmány rendelkezéseivel összhangban álló más módokon gyakorolja.

2. A Koszovói Köztársaság szuverenitása és területi épsége sérthetetlen, elidegeníthetetlen, oszthatatlan, és a jelen Alkotmányban, valamint a törvényekben előírt valamennyi eszközzel védelmezendő.

3. A béke fenntartása és a nemzeti érdekek védelme érdekében a Koszovói Köztársaság egy nemzetközi biztonsági rendszer résztvevője lehet.

[...]

II. fejezet – Alapvető jogok és szabadságok

21. cikk [Az emberi jogok és az alapvető szabadságok elvei]

1. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok oszthatatlanok, elidegeníthetetlenek és sérthetetlenek, továbbá a Koszovói Köztársaság jogrendjének alapját képezik.

2. A Koszovói Köztársaság a jelen Alkotmány rendelkezéseivel összhangban védi és biztosítja az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat.

3. Mindenkinek tiszteletben kell tartania mások emberi jogait és alapvető szabadságait.

4. A jelen Alkotmányban rögzített alapvető jogok és szabadságok, amilyen mértékben ez lehetséges, a jogi személyeket is megilletik.

22. cikk [A nemzetközi megállapodások és okmányok közvetlen alkalmazhatósága]

A jelen Alkotmány védi az alábbi nemzetközi megállapodások és okmányok által biztosított emberi jogokat, azok közvetlenül alkalmazhatók a Koszovói Köztársaság területén, és ütközés esetén elsőbbséget élveznek a törvényi előírásokkal, valamint a közintézmények egyéb aktsaival szemben:

- (1) Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata;
- (2) Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény;
- (3) A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és annak kiegészítő jegyzőkönyvei;
- (4) A Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezménye;
- (5) A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény;
- (6) A nőekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény;
- (7) A gyermek jogairól szóló egyezmény;
- (8) A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény.

[...]

III. fejezet – A Közösségek és tagjaik jogai

[...]

60. cikk [A Közösségek Egyeztető Tanácsa]

1. A Közösségek Egyeztető Tanácsa a Koszovói Köztársaság elnökének védnöksége alatt működik, és abban minden Közösség képviselteti magát.

2. A Közösségek Egyeztető Tanácsa, egyebek mellett, a Közösségek szervezeteinek képviselőiből áll.

3. A Közösségek Egyeztető Tanácsa feladata, hogy:

(1) fórumot biztosítson a rendszeres információcserére a Közösségek és Koszovó kormánya között.

(2) lehetőseget biztosítson a Közösségek számára a kormány által elkészített törvényhozási és politikai kezdeményezések korai fázisban történő véleményezésére, ilyen kezdeményezések indítványozására, valamint arra, hogy a vonatkozó tervezetekben és programokban nézeteik tükröződhessenek.

(3) ellássa a törvénnyel összhangban megállapított minden egyéb felelősséget és feladatot.

61. cikk [Képviselet a közintézmények alkalmazásában álló személyek körében]

A Közösségek és tagjaik, a közigazgatás kompetenciáját és integritását szabályozó normák tiszteletben tartásával, minden szinten méltányos képviseletre jogosultak minden közintézmény és köztulajdonban lévő vállalat személyi állományában, ideértve különösen az adott Közösség által lakott területeken működő rendőrséget.

62. cikk [Képviselet a helyi önkormányzat intézményeiben]

1. Azon önkormányzatokban, ahol a lakosok legalább tíz százaléka (10%) olyan Közösséghez tartozik, amelyik nincs többségben az adott önkormányzatban, a Közösségek Önkormányzati Gyűlésének alelnöki tisztségét az érintett Közösség képviselője számára kell fenntartani.

2. Az alelnöki tisztséget az a nem-többségi jelölt tölti be, aki az Önkormányzati Gyűlés megválasztása során a jelöltek nyilvános listáján a legtöbb szavazatot szerezte meg.

3. A Közösségek alelnöke előmozdítja a Közösségek közötti párbeszédet, és a Gyűlés ülésein és munkájában hivatalos formában megjeleníti a nem-többségi Közösségek aggályait és érdekeit. Az alelnök köteles továbbá kivizsgálni a Közösségek vagy azok tagjai által emelt panaszokat az Önkormányzati Gyűlés a Közösségek vagy azok tagjai alkotmányban biztosított jogait sértő aktsaival vagy döntéseivel szemben. Az alelnök ezeket az ügyeket, az aktus vagy a döntés újbóli megfontolása végett, az Önkormányzati Gyűlés elé terjeszti.

4. Ha az Önkormányzati Gyűlés az aktus vagy a döntés újbóli megfontolásának mellőzése mellett határoz, vagy az alelnök megítélése szerint az újbóli megfontolás eredménye még mindig egy alkotmányban biztosított jogot sért, az alelnök a kérdést közvetlenül az Alkotmánybíróság elé utalhatja, amely határoz az ügy felülvizsgálatának elfogadhatósága tárgyában.

5. Ezekben az önkormányzatokban biztosított a Koszovói Köztársaság nem-többségi Közösségeinek képviselője a helyi végrehajtó testületben.

IV. fejezet – A Koszovói Köztársaság Gyűlése

[...]

81. cikk [Létfontosságú érdekeket érintő törvényhozás]

1. Az alábbi törvények elfogadása, módosítása vagy hatályon kívül helyezése a Gyűlés jelenlévő és szavazó tagjainak többségét, valamint a Gyűlés nem-többségi Közösségek képviselőinek fenntartott vagy biztosított helyeit elfoglaló, jelenlévő és szavazó tagjainak többségét igényli:

(1) Az önkormányzati határokat módosító, az önkormányzatokat létesítő vagy megszüntető, az önkormányzatok hatásköreit, valamint azoknak az önkormányzatok közötti és a határokon átnyúló kapcsolatokban való részvételét meghatározó törvények;

(2) A Közösségek és tagjaik olyan jogainak gyakorlásáról szóló törvények, amelyeket nem az Alkotmány rögzít;

(3) A nyelvhasználatra vonatkozó törvények;

(4) A helyi választásokról szóló törvények;

(5) A kulturális örökség védelméről szóló törvények;

(6) A vallásszabadságról vagy vallási közösségekkel kötött megállapodásokról szóló törvények;

(7) Az oktatásról szóló törvények;

(8) A jelképek, köztük a közösségi jelképek használatáról és a hivatalos ünnepekről szóló törvények.

2. A létfontosságú érdekeket érintő törvények egyikét sem lehet népszavazásra bocsátani.

[...]

VI. fejezet – A Koszovói Köztársaság kormánya

(...)

96. cikk [A minisztériumok és a kisebbségek képviselote]

1. A minisztériumok és más végrehajtó testületek a kormány hatáskörébe tartozó feladatok ellátása érdekében, szükség szerint jönnek létre.

2. A kormány tagjainak számáról a kormány belső aktusa rendelkezik.

3. Legalább egy (1) Miniszter a Koszovói Szerb Közösség tagjai közül és egy (1) Miniszter valamely más nem-többségi koszovói Közösség tagjai közül kerül ki. Több mint tizenkét (12) Miniszter esetén, a kormányban egy harmadik, valamely nem-többségi koszovói Közösséget képviselő Miniszter is helyet kap.

4. Legalább két (2) Miniszterhelyettes a Koszovói Szerb Közösség tagjai közül és két (2) Helyettes Miniszter valamely más nem-többségi koszovói Közösség tagjai közül kerül ki. Több mint tizenkét (12) Miniszter esetén a kormányban egy harmadik, a Koszovói Szerb Közösséget képviselő Miniszterhelyettes, és egy harmadik, valamely más nem-többségi koszovói Közösséget képviselő Miniszterhelyettes is helyet kap.

5. Ezeket a Minisztereket és Miniszterhelyetteseket a nem-többségi koszovói Közösségeket képviselő pártokkal, koalíciókkal és csoportokkal folytatott egyeztetést követően kell kijelölni. A Koszovói Gyűlés tagságán kívül eső Miniszterek és Miniszterhelyettesek kinevezéséhez a Gyűlésben a magukat az érintett Közösség képviselőjének nyilvánító pártok, koalíciók, polgári kezdeményezések és független jelöltek többségének formális megerősítése szükséges.

6. A miniszterelnök, a miniszterelnök-helyettes(ek) és a kormány miniszterei a Koszovói Gyűlés tagjai, vagy olyan megfelelően kvalifikált személyek közül választhatók meg, akik nem tagjai a Gyűlésnek.

7. A miniszterelnök, a miniszterelnök-helyettes(ek) és a miniszterek nem tölthetnek be más hivatalos tisztséget, és nem vállalhatnak semmilyen teljes vagy részmunkaidejű állást.

[...]

VII. fejezet – Az igazságszolgáltatási és az ügyészségi rendszer

[...]

104. cikk [A bíróságok joghatósága]

1. A Legfelsőbb Bíróságot és más bíróságokat, valamint azok joghatóságát törvény határozza meg.

2. A Koszovói Legfelsőbb Bíróság a legmagasabb szintű bírói fórum.

3. A Legfelsőbb Bíróság bíróinak legalább tizenöt százaléka (15%-a), de nem kevesebb mint három (3) bíró a nem-többségi koszovói Közösségek a tagjai közül kerül ki.

4. A Koszovói Legfelsőbb Bíróság elnökét, a Legfelsőbb Bíróság bírái közül, hétéves (7) nem megújítható időszakra, a Koszovói Köztársaság elnöke nevezi ki, és menti fel. A Legfelsőbb Bíróság elnökének kinevezésére és felmentésére a Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács tesz javaslatot.

5. Minden más bíróság elnökét a törvényi előírásoknak megfelelően kell kinevezni.

6. Minden más, fellebbviteli joghatósággal felruházott bíróság bíróinak legalább tizenöt százaléka (15%), de nem kevesebb mint két (2) bíró a nem-többségi koszovói Közösségek tagjai közül kerül ki.

7. Különbíróóságokat szükség esetén, törvényben lehet létesíteni, ám rendkívüli bíróságok soha nem létesíthetők.

105. cikk [A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács]

1. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács biztosítja az igazságszolgáltatási rendszer függetlenségét és pártatlanságát.

2. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács teljes mértékben független intézményként látja el feladatait. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács biztosítja a koszovói bíróságok függetlenségét, szakmai színvonalát és pártatlanságát, és azt, hogy azok tükrözzék Koszovó többetnikumú jellegét és szem előtt tartásuk a nemek közötti egyenlőség elvét. A bírók kinevezése

során a Tanács előnyben részesíti az igazságszolgáltatáson belül alulrepresentált Közösségek tagjait, a törvényi rendelkezéseknek megfelelően.

3. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács felelős az igazságszolgáltatási tisztség betöltésére kinevezni vagy újból kinevezni jelölt személyek kiválasztásáért és előterjesztéséért.

4. A bírók kinevezésére vonatkozó előterjesztéseknek, az egyes jelöltek érdemeit szem előtt tartva, nyilvános kinevezési eljárás keretében kell megtörténnie, és az előterjesztéseknek tükröznie kell a nemek közötti egyenlőség elvét és az adott bíróság területi joghatóságába tartozó terület etnikai összetételét. Minden jelöltnek meg kell felelnie a törvény által előírt kiválasztási feltételeknek.

5. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács felelősségi körébe tartozik az igazságszolgáltatási vizsgálatok lefolytatása, az igazságszolgáltatás igazgatása, az igazságszolgáltatási képzések lebonyolítása, a bíróságok működési szabályzatainak törvényekkel összhangban történő kialakítása, a bírósági adminisztrációs személyzet felvétele és felügyelete, az igazságszolgáltatás költségvetésének kialakítása és felügyelete, a bírók számának meghatározása minden bírósági kerületben és az új bíróságok létesítésének kezdeményezése. Új bíróságok a törvényekkel összhangban létesíthetők.

6. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács tizenhárom (13) tagból áll, akik mindegyike birtokában van a megfelelő szakmai képzettségnek és szakértelemnek. A tagokat öt (5) éves időszakra választják, a következő módon:

(1) Öt (5) tagnak a bírói kar által megválasztott bírónak kell lennie. Mindaddig, amíg a Koszovói Ügyészségi Tanács nem jön létre, a bírói kar által megválasztott öt (5) tag közül kettőnek (2) az Államügyészség tagjai által megválasztott ügyésznek kell lennie.

(2) Négy (4) tagot a Gyűlésnek a helyek általános elosztása során helyet szerzett tagjai választanak meg; a négyből (4-ből) legalább kettő (2) bíró, egy (1) pedig a Koszovói Ügyvédi Kamara tagja kell, hogy legyen;

(3) Két (2) tagot a Gyűlésben a Koszovói Szerb Közösség számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló tagjai választanak meg, és a kettő közül legalább az egyik bíró kell, hogy legyen;

(4) Két (2) tagot a Gyűlésben más Közösségek számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló tagjai választanak meg, és a kettő közül legalább az egyik bíró kell, hogy legyen.

7. A Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács a tagjai közül egy elnököt és egy alelnököt választ, mindkettő megbízatása három (3) évre szól.

8. A koszovói nem-többségi Közösségek számára fenntartott igazságszolgáltatási helyekre jelöltek kinevezésével kapcsolatban ajánlás csak a Tanács azon tagjainak többségével tehető, akiket a Gyűlésnek a nem-többségi Közösségek számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló tagjai választottak meg. Ha a Tanács tagjainak ez a csoportja a Tanács két egymást követő ülésén nem állít jelöltet, a Tanács bármely tagja jelöltet állíthat a tisztség betöltésére.

9. Az egy vagy több, kizárólag a szerb Közösséghez tartozó többségű önkormányzatot magába foglaló bírósági kerületben működő elsőfokú bíróságokon betöltendő igazságszolgáltatási tisztségek betöltésére csak a Tanács azon két tagja állíthat jelöltet, közösen és egyetértésben, akiket a Gyűlésnek a Koszovói Szerb Közösség számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló tagjai választottak meg. Ha a Tanácsnak ez a két tagja a Tanács két egymást követő ülésén nem állít jelöltet, a Tanács bármely tagja jelöltet állíthat a tisztség betöltésére.

106. cikk [Megbízatus és újbóli kinevezés]

1. A bírók első megbízatása három évre szól. Az újbóli kinevezést követő megbízatus állandó a törvényben megállapított nyugdíjkorhatár eléréséig vagy a törvénnyel összhangban történő felmentésig.

2. A bírók újbóli kinevezésének feltételeit és eljárását a Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács határozza meg, melyek mértéke eltérhet a bírók felmentése során alkalmazott feltételekétől.

107. cikk [A bírók kinevezése és elbocsátása]

1. A bírókat, a Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács javaslatára, a Koszovói Köztársaság elnöke nevezi ki, nevezi ki újra és menti fel.

2. A bírói kar összetételének tükröznie kell Koszovó etnikai sokféleségét, és a nemek közötti egyenlőség nemzetközileg elismert elveit.

3. A bíróságok személyi összetételének tükröznie kell az adott bíróság területi joghatóságába tartozó terület etnikai összetételét. A kinevezésre vagy újbóli kinevezésre vonatkozó javaslat megtétele előtt a Koszovói Igazságszolgáltatási Tanács egyeztet az adott bírósággal.

4. A súlyos bűntény elkövetéséért jogerősen elítélt, vagy a kötelességeik teljesítését súlyos mértékben elmulasztó bírók tisztségükből felmenthetők.

5. Bármely felmentés vagy fegyelmi eljárás esetén, a bírónak joga van a felmentésről szóló döntést közvetlenül a Koszovói Legfelsőbb Bíróság előtt megfellebbezni.

6. A bírók akaratak ellenére nem helyezhetők át, kivéve ha erre az igazságszolgáltatás hatékony működése érdekében vagy fegyelmi intézkedésként a törvény lehetőséget biztosít.

[...]

X. fejezet – Helyi önkormányzás és területi szerveződé

123. cikk [Általános elvek]

1. A helyi önkormányzáshoz való jogot a törvény biztosítja és szabályozza.

2. A helyi önkormányzás gyakorlása általános, egyenlő, szabad, közvetlen és titkos választások útján megválasztott képviselőtestületek révén történik.

3. A helyi önkormányzati testületek tevékenysége a jelen Alkotmányon és a Koszovói Köztársaság törvényein alapul, továbbá tiszteletben tartja a Helyi Önkormányzatok Európai Chartáját, és különösen a szubsidiaritás elvét.

4. A helyi önkormányzat a jó kormányzás, az átláthatóság, a hatékonyság és az eredményesség elvei alapján, a nem-többségi Közösségek és tagjaik sajátos szükségleteinek és érdekeinek megfelelő figyelembe vételével nyújt közszolgáltatásokat.

124. cikk [Helyi önkormányzati szerveződés és működés]

1. A Koszovói Köztársaság alapvető helyi kormányzati egysége az önkormányzat. Az önkormányzatokat széles körben megilleti a helyi önkormányzás joga, valamint bátorítják és biztosítják az állampolgárok részvételét az önkormányzati testületek döntéshozatali eljárásában.

2. Az önkormányzatok létesítését, az önkormányzati határokat, hatásköröket, valamint a szerveződés és a működés módját a törvény szabályozza.

3. Az önkormányzatok a törvénynek megfelelően saját, kiterjesztett és delegált hatáskörökkel bírnak. A delegált hatáskörök gyakorlása során felmerülő költségeket a hatásköröket delegáló állami hatóság fedezi.

4. Az önkormányzatoknak, a törvénnyel összhangban, joga van önkormányzatok közötti és határokon átnyúló együttműködések folytatni.

5. Az önkormányzatoknak, a törvénnyel összhangban, joga van az önkormányzat bevételeiről határozni, azokat behajtani és elkölteni, valamint a központi kormányzattól megfelelő anyagi támogatásban részesülni.

6. Az önkormányzatok kötelesek tiszteletben tartani az Alkotmányt és a törvényeket, és kötelesek végrehajtani a bíróságok döntéseit.

7. A központi hatóságoknak az önkormányzatok aktusai felett gyakorolt igazgatási felügyelete azok saját hatásköreinek területén a Koszovói Köztársaság Alkotmányával és a törvényekkel való összhang biztosítására korlátozódik.

XI. fejezet – Biztonsági szektor

125. cikk [Általános elvek]

1. A Koszovói Köztársaság saját területén fennhatóságot gyakorol a rendészet, a biztonság, az igazságszolgáltatás, a közbiztonság, a hírszerzés, a katasztrófavédelem és a határőrizet felett.

2. A Koszovói Köztársaság biztonsági intézményei védik a közbiztonságot és minden ember jogait a Koszovói Köztársaságban. Az intézmények a teljes átláthatóság jegyében, a nemzetközileg elismert demokratikus elvárásoknak és az emberi jogoknak megfelelően működnek. A biztonsági intézmények tükrözik a Koszovói Köztársaság lakosságának etnikai sokféleségét.

3. A Koszovói Köztársaság teljes mértékben tiszteletben tart minden alkalmazható nemzetközi megállapodást és releváns nemzetközi jogot, és együttműködik a nemzetközi biztonsági intézményekkel és regionális partnereivel.

4. A biztonsági intézmények feletti polgári és demokratikus ellenőrzés soha nem korlátozható.

5. A Koszovói Köztársaság Gyűlése, a törvényi előírásoknak megfelelően, felügyeli a biztonsági intézmények költségvetését és tevékenységét.

126. cikk [A Koszovói Biztonsági Erő]

1. A Koszovói Biztonsági Erő a Koszovói Köztársaság nemzeti biztonsági erejeként, a nemzetközi felelősségeivel teljes összhangban működik.

2. A Koszovói Biztonsági Erő védi a Koszovó népét és Közösségeit azáltal, hogy válságkezelési, a visszamaradt robbanóeszközökkel kapcsolatos mentesítési és polgári védelmi feladatokat lát el. A Koszovói Biztonsági Erő képes és kész olyan biztonsági feladatok ellátására is, melyek ellátására a rendőrség vagy más rendészeti szervek nem alkalmasak.

3. A Koszovói Biztonsági Erő főparancsnoka a Koszovói Köztársaság elnöke, és a demokratikusan megválasztott polgári hatóságok mindenkori ellenőrzése alatt áll.

4. A Koszovói Biztonsági Erő hivatásos állományú, Koszovó népének etnikai sokféleségét tükröző, és a Koszovói Köztársaság társadalmának egészéből toborzott erő.

5. A Koszovói Biztonsági Erő parancsnokát, a kormány javaslatára a Koszovói Köztársaság elnöke nevezi ki. A Koszovói Biztonsági Erő belső szervezetét törvény szabályozza.

127. cikk [A Koszovói Biztonsági Tanács]

1. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsa a Koszovói Köztársaság elnökével és a kormánnyal egyeztetve kidolgozza a Koszovói Köztársaság biztonsági stratégiáját. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsa tanácsadó szereppel bír a Koszovói Köztársaság biztonságát érintő valamennyi kérdésben.

2. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsában, a kormány támogatásával, a miniszterelnök elnököl, a jelen Alkotmány által szabályozott szükségállapot esetét kivéve.

3. A Koszovói Köztársaság elnöke kezdeményezheti a Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsának összehívását, és a Tanács köteles munkáját szorosan összehangolni az elnökkel. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsa szorosan együttműködik a nemzetközi hatóságokkal.

4. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsának tagjait a törvény által meghatározott módon kell kinevezni és felmenteni.

128. cikk [A Koszovói Rendőrség]

1. A Koszovói Köztársaság Rendőrségének felelőssége a közrend és a közbiztonság megőrzése a Koszovói Köztársaság egész területén.

2. A Rendőrség hivatásos állományú, és tükrözi Koszovó lakosságának etnikai sokféleségét.

3. A Koszovói Köztársaság rendőrfőnökét, a kormány javaslatára, a miniszterelnök nevezi ki a törvénnyel összhangban. A Koszovói Rendőrség belső szervezetét törvény szabályozza.

4. A Koszovói Köztársaság Rendőrségének a Koszovói Köztársaság területének egészén egységes parancsnoki struktúrája van, melyben a rendőrkapitányságok körzeteinek határa egybeesik az önkormányzatok határaival. A Koszovói Rendőrség a Helyi Tanácsok létrehozása révén, a törvénnyel összhangban, előmozdítja az önkormányzati hatóságok és a közösségi vezetők közötti együttműködést. A rendőrség etnikai összetétele egy önkormányzaton belül a lehető legnagyobb mértékben tükrözi az adott önkormányzat területén élő lakosság etnikai összetételét.

5. A Koszovói Köztársaság Rendőrsége, a nemzetközi hatóságokkal közvetlen együttműködésben, felelős a határőrizeti hatóság feladatainak ellátásáért.

129. cikk [A Koszovói Hírszerző Ügynökség]

1. A Koszovói Hírszerző Ügynökség figyelemmel kíséri a Koszovói Köztársaság biztonságát fenyegető veszélyeket.

2. A Koszovói Hírszerző Ügynökség hivatásos állományú, nem-politikai, többetnikumú szerv, amely és a Gyűlés felügyelete alatt áll a törvényi előírásokkal összhangban.

3. A Koszovói Köztársaság elnöke és a miniszterelnök, a Kormányval folytatott egyeztetést követően, közösen nevezi ki a Koszovói Hírszerző Ügynökség igazgatóját, igazgatóhelyettesét és főfelügyelőjét. A ki nevezéshez szükséges képzettséget, és a megbízatás időtartamát törvény határozza meg.

4. A Koszovói Köztársaság elnöke és a miniszterelnök ugyanazon hírszerzési információkat kapja meg.

130. cikk [Polgári Légügyi Hatóság]

1. A Koszovói Köztársaság Polgári Légügyi Hatósága, a törvényi előírásokkal összhangban, szabályozza a Koszovói Köztársaságban a polgári repülési tevékenységet, és légi irányítási szolgáltatást nyújt.

2. A Polgári Légügyi Hatóság, a törvényi előírásokkal összhangban, teljes mértékben együttműködik az érintett nemzetközi és helyi hatóságokkal.

131. cikk [Szükségállapot]

1. A Koszovói Köztársaság elnöke szükségállapotot rendelhet el, ha:

- (1) sürgős védelmi intézkedésekre van szükség;
- (2) az alkotmányos rendet vagy a közbiztonságot belső fenyegetés veszélyezteti; vagy
- (3) a Koszovói Köztársaság területének egészét vagy egy részét érintő természeti katasztrófa történik.

2. A szükségállapot ideje alatt a Koszovói Köztársaság Alkotmányát nem lehet felfüggeszteni. Az Alkotmány által garantált jogokat és szabadságokat kizárólag a szükséges mértékig, a lehető legrövidebb ideig, és az Alkotmánnyal teljes mértékben összeegyeztethető módon lehet korlátozni. A szükségállapot idején a Gyűlés vagy az önkormányzatok választásáról szóló törvényt megváltoztatni nem lehet. A közintézmények szükségállapot idején történő eljárásával kapcsolatos elveket törvény határozza meg, de ezek nem állhatnak ellentétben a jelen cikkkel.

3. Ha sürgős védelmi intézkedésekre van szükség, a Koszovói Köztársaság elnöke, a Kormánnyal folytatott egyeztetést követően, elrendeli a szükségállapotot. A szükségállapot elrendelésekor a Koszovói Köztársaság elnöke haladéktalanul rendeletet bocsát ki, melyben közli a fenyegetés jellegét, valamint a jogok és szabadságok bármilyen korlátozását. Negyvennyolc (48) órán belül a Gyűlés a jelenlévő és szavazó tagok kétharmados (2/3) többségével egyetértését fejezheti ki. Ha az egyetértés kifejezésére nem kerül sor, az elnök rendelete érvénytelennek és hatálytalannak minősül.

4. Ha az alkotmányos rendet vagy a közbiztonságot fenyegető veszély, vagy a Koszovói Köztársaság területének egészét vagy egy részét érintő természeti katasztrófa jelentkezik, a Koszovói Köztársaság elnöke, a Kormánnyal folytatott egyeztetést követően, szükségállapotot rendelhet el.

A szükségállapot kinyilvánításakor a Koszovói Köztársaság elnöke rendeletet bocsát ki, melyben közli a veszély jellegét, valamint a jogok és szabadságok bármilyen korlátozását. Negyvennyolc (48) órán belül a Gyűlés a jelenlévő és szavazó tagok többségével egyetértését fejezheti ki. Ha az egyetértés kifejezésére nem kerül sor, az elnök rendelete érvénytelennek és hatálytalannak minősül.

5. A szükségállapot csak a veszély fennforgásának idejéig, de nem több mint hatvan (60) napig tarthat. Szükség esetén a Gyűlés jelenlévő és szavazó tagjai többségének egyetértésével a szükségállapot egymást követő további harminc (30) napos időszakokkal, de legfeljebb összesen további kilencven (90) nappal meghosszabbítható.

6. A Gyűlés olyan korlátozásokat vezethet be a szükségállapot időtartamára és terjedelmére vonatkozóan, amelyeneket szükségesnek tart. Ha az elnök úgy ítéli meg, hogy a Koszovói Köztársaságot érő fenyegetés rendkívüli természetű, a Gyűlés engedélyezheti a szükségállapot meghosszabbítását a lehetséges összesen százötven (150) napon túl is, feltéve, hogy ezt a Gyűlés összes tagjának kétharmada (2/3) támogatja.

7. A Koszovói Köztársaság elnöke, a Kormánnyal és a Gyűléssel folytatott egyeztetést követően, elrendelheti a Koszovói Biztonsági Erő mozgósítását a szükségállapot kezelésében való közreműködés céljából.

8. A Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsa, kizárólag szükségállapot idején, végrehajtó feladatokat is ellát, amely kifejezetten a szükségállapothoz kapcsolódó feladatokra korlátozódik. Szükségállapot idején a Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsában, a törvényi előírásokkal összhangban, a Koszovói Köztársaság elnöke tölti be az elnöki pozíciót. Szükségállapot idején a Koszovói Köztársaság Biztonsági Tanácsa szorosan együttműködik a Kormánnyal, a Gyűléssel és a nemzetközi hatóságokkal.

9. A szükségállapot idején bevezetett korlátozásokból adódó bármilyen veszteségért járó jóvátétel elveit, területeit és módját törvény állapítja meg.

XII. fejezet – Független intézmények

132. cikk [Az ombudsman szerepe és hatáskörei]

1. Az ombudsman figyelemmel kíséri, védi és oltalmazza az egyének jogait és szabadságait a nem-igazságszolgáltatási közhatalmi szervek jogszértlő vagy helytelen aktsaival vagy mulasztásaival szemben.

2. Az ombudsman független módon látja el kötelességét, és nem fogad el semmilyen utasítást vagy beavatkozást a Koszovói Köztársaságban közhatalmat gyakorló szervektől, intézményektől vagy más hatóságoktól.

3. Minden szerv, intézmény vagy más hatóság, amely a Koszovói Köztársaságban legitim hatalmat gyakorol, köteles választ adni az ombudsman megkereséseire, és a rendelkezésére bocsátani minden, az ombudsman által kért dokumentációt és információt.

133. cikk [Az Ombudsman Hivatala]

1. Az Ombudsman Hivatala független hivatal, amely költségvetését maga terjeszti elő és kezeli a törvény által meghatározott módon.

2. Az ombudsmannak egy (1) vagy több helyettese van. Számukat, kiválasztásuk módját és megbízatásukat az ombudsmanról szóló törvény határozza meg. Legalább egy (1) helyettes ombudsman a nem-többségi Községek tagjai közül kerül ki.

134. cikk [Az ombudsmannal kapcsolatos kívánalmak, megválasztás és felmentés]

1. Az ombudsmant a Koszovói Gyűlés választja meg összes tagjának kétharmados (2/3) többségével egy nem megújítható, hétéves (7 éves) időszakra.

2. A Koszovói Köztársaság bármely egyetemi végzettséggel, nagy erkölcsi tekintéllyel és őszinte jellemmel, az emberi jogok és szabadságok terén kiemelkedő szakmai tapasztalattal és tudással bíró állampolgára ombudsmanná választható.

3. Az ombudsman és a helyettes ombudsmanok nem lehetnek tagjai semmilyen politikai pártnak, nem folytathatnak semmilyen politikai, állami vagy hivatásszerű magánjellegű tevékenységet, és nem vehetnek részt polgári, gazdasági vagy szakmai szervezetek vezető testületeiben.

4. Az ombudsman felelősségi körébe tartozó aktusok és döntések kapcsán az ombudsman nem vonható büntető vagy polgári peres eljárás alá, és nem bocsátható el.

5. Az ombudsman felmentése kizárólag a Gyűlés összes tagja legalább egyharmadának (1/3) kérésére, és az összes tag kétharmados (2/3) többségi szavazata nyomán lehetséges.

135. cikk [Az ombudsman jelentése]

1. Az ombudsman évente jelentést tesz a Koszovói Köztársaság Gyűlésének.

2. A Gyűlés kérésére az ombudsman köteles időközi vagy egyéb jelentéseket tenni a Gyűlésnek. Az ombudsman kérésére a Gyűlés engedélyezi az ombudsman meghallgatását.

3. Az ombudsman ajánlásokat tehet és eljárást javasolhat, ha az emberi jogokat és szabadságokat a közigazgatás vagy más állami hatóságok részéről érő sérelmet tapasztal.

4. Az ombudsman, a jelen Alkotmány rendelkezéseivel összhangban, egyes ügyeket az Alkotmánybíróság elé utalhat.

[...]

XIII. fejezet – Záró rendelkezések

143. cikk [Értelmezés]

1. A Koszovói Köztársaság Alkotmányát a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslatral összhangban kell értelmezni. Ha a jelen Alkotmány rendelkezései és a státus rendezéséről szóló javaslat rendelkezései között bármilyen ellentmondás merül fel, az utóbbi érvényesül.

2. A Koszovói Köztársaság vállalja a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslatban foglalt valamennyi köteleességet, és minden szükséges intézkedést megtesz azok teljesítése érdekében.

144. cikk [Módosítások]

1. A kormány, az elnök vagy a Koszovói Gyűlés tagjainak egy-negyede (1/4), a Gyűlés Eljárási Szabályaival összhangban, javaslatot tehet az Alkotmány megváltoztatására és módosítására.

2. Bármely módosítás elfogadásához a Gyűlés összes tagja kétharmadának (2/3-ának) egyetértésére van szükség, ideértve a Koszovói Köztársaság nem-többségi Közösségeinek képviselői számára fenntartott vagy biztosított helyeket elfoglaló összes tag kétharmadának (2/3) a támogatását is.

3. A jelen Alkotmány módosításait a Gyűlés csak az után fogadhatja el, miután a Koszovói Gyűlés elnöke a javasolt módosítást az Alkotmánybíróság elé utalta annak előzetes megállapítása végett, hogy a javasolt módosítás nem korlátozza a jelen Alkotmány II. fejezetében felsorolt jogok és szabadságok bármelyikét.

4. Az Alkotmány módosításai a Koszovói Köztársaság Gyűlése általi elfogadással azonnal hatályba lépnek.

145. cikk [A nemzetközi megállapodások folytonossága és az alkalmazható törvények]

1. A jelen Alkotmány hatályba lépésének napján hatályban lévő nemzetközi megállapodások és a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos egyéb jogszabályok továbbra is tiszteletben tartandók mindaddig, amíg ezeket a megállapodásokat vagy jogszabályokat azonos tárgyban és a jelen Alkotmánnyal összhangban kötött új nemzetközi megállapodások vagy jogszabályok fel nem váltják.

2. A jelen Alkotmány hatályba lépésének napján alkalmazandó törvényeket továbbra is alkalmazni kell mindaddig, amíg azokat a jelen Alkotmánnyal összhangban hatályon kívül nem helyezik.

XIV. fejezet – Átmeneti rendelkezések

146. cikk [A hatalmak korlátozása]

1. Mindaddig, amíg megállapítást nem nyer, hogy a Koszovói Köztársaság teljes mértékben végrehajtotta a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslatot, a koszovói hatóságok számára a jelen Alkotmány által biztosított hatásköröket korlátozzák a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat által a koszovói nemzetközi polgári jelenlét számára biztosított hatáskörök, melyek alapján a nemzetközi polgári jelenlét a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat értelmezésének végső fóruma.

2. A 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat végrehajtása nemzetközi felügyeletének végéig, a koszovói közhatalóságok teljes mértékben együttműködnek az eredményes és hatékony végrehajtás biztosítására létrehozott nemzetközi

hatóságokkal, és eleget tesznek e nemzetközi hatóságok által hozott, a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat teljes körű végrehajtásáról szóló döntésekkel.

147. cikk [A nemzetközi polgári jelenlét hatásköre]

A nemzetközi polgári jelenlét a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat értelmezésének végső fóruma, melynek a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat alkalmazását érintő értelmezései és döntései kötelezők valamennyi közhatóság számára.

148. cikk [A Koszovói Gyűléssel kapcsolatos átmeneti rendelkezések]

A jelen Alkotmány elfogadását követő első két (2) választási mandátumidőszakban a Koszovói Gyűlésben húsz (20) helyet kell fenntartani a nem-többségi koszovói Közösségek képviselőire, az alábbiaknak megfelelően: Tíz (10) helyet a magukat a Koszovói Szerb Közösség képviselőinek nyilvánító pártok, koalíciók és polgári kezdeményezések számára kell biztosítani; tíz (10) helyet a többi Közösség számára kell biztosítani, az alábbi felosztás szerint: egy (1) helyet a Roma Közösség számára; egy (1) helyet az Askáli Közösség számára; egy (1) helyet az Egyiptomi Közösség számára; egy (1) további helyet a Roma, az Askáli vagy az Egyiptomi Közösség számára, annak függvényében, hogy közülük melyik kapta összesen a legtöbb szavazatot; három (3) helyet a Bosnyák Közösség számára; két (2) helyet a Török Közösség számára; egy (1) helyet a Goráni Közösség számára. A választások során megszerzett minden egyéb hely a Koszovói Szerb Közösség, valamint a többi közösség számára külön-külön fenntartott tíz (10) helyet gyarapítja.

149. cikk [A létfontosságú érdekeket érintő törvények kezdeti elfogadásáról]

A jelen Alkotmány 81. cikkének rendelkezéseitől függetlenül, az ott felsorolt létfontosságú érdekeket érintő törvényeket kezdetben a Gyűlés jelenlévő és szavazó tagjainak többségi szavazatával kell elfogadni.

[...]

153. cikk [A Nemzetközi Katonai Jelenlét]

1. A NATO irányítása alatt működő Nemzetközi Katonai Jelenlét felelősséggel tartozik a védett és biztonságos környezet megteremtéséért a Koszovói Köztársaság egészében.

2. A Nemzetközi Katonai Jelenlét felügyeleti és végrehajtási jogköröket gyakorol a Koszovói Biztonsági Erő felett.

3. A Koszovói Köztársaság, a 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat eredményes és hatékony végrehajtásának biztosítására létesített nemzetközi hatóságokkal együttműködésben, ki tervet dolgoz ki a biztonsági feladatok koszovói szervekre történő jövőbeni teljes körű átruházására vonatkozóan.

4. A Nemzetközi Katonai Jelenlétnek jogosult visszaállítani a Koszovói Köztársaság légtere feletti katonai ellenőrzést, és a Koszovói Köztársaság Polgári Légügyi Hatósága teljes mértékben köteles együttműködni a Nemzetközi Katonai Jelenléttel.

154. cikk [A Koszovói Védelmi Hadtest]

A Koszovói Védelmi Hadtestet a jelen Alkotmány hatályba lépését követő egy éven belül fel kell oszlatni. A feloszlátásig a Nemzetközi Katonai Jelenlét, a nemzetközi polgári jelenléttel és a Koszovói Köztársasággal folytatott egyeztetés mellett, végrehajtási jogköröket gyakorol a Koszovói Védelmi Testület felett, és meghatározza a feloszlátás időbeli ütemtervét.

155. cikk [Állampolgárság]

1. A Koszovói Köztársaságban, a jelen Alkotmány elfogadásának időpontjában jogszerűen lakhellyel bíró személy jogosult a Koszovói Köztársaság állampolgárságára.

2. A Koszovói Köztársaság elismeri a volt Jugoszláv Szövetségi Köztársaság minden 1998. január 1-én Koszovóban állandó állampolgársággal rendelkező állampolgárának¹, valamint ezek közvetlen leszármazottainak

¹ Az angol eredetiben itt a „citizens (...) who were permanent citizens” kifejezés szerepel. Itt azonban, tekintettel a nyilvánvaló történelmi körülményekre, feltételezhető, hogy az alkotmányt fogalmazók eredeti szándékának az „állandó lakos állampolgár” vagy az „állandó lakhellyel rendelkező állampolgár” fordítás felel meg – a fordító.

a jogát a koszovói állampolgárság megszerzésére, tekintet nélkül a jelenlegi lakhelyükre és az általuk esetlegesen birtokolt más állampolgárságra.

156. cikk [Menekültek és belső menekültek]

A Koszovói Köztársaság előmozdítja és megkönnyíti a biztonságos és méltóságteljes visszatérését minden menekültnek és belső menekültnek, és segítséget nyújt számukra ingatlan és ingó vagyonuk visszaszerzésében.

157. cikk [A Koszovói Főszámvevő]

A 2007. március 26-án kelt, Koszovó Státusának Rendezéséről szóló Átfogó Javaslat végrehajtásának ellenőrzését szolgáló nemzetközi felügyelet végéig a Koszovói Köztársaság Főszámvevője a nemzetközi polgári jelenlét által kinevezett nemzetközi tisztviselő lesz.

[...]

160. cikk [Intézményi átmenet]

Az Alkotmány által előírt eltérő átmenet hiányában, a jelen Alkotmányban felvázolt intézményekre ruházott valamennyi hatáskör, felelősség és kötelezettség, a jelen Alkotmány hatályba lépésének napján azonnal megilleti az adott intézményeket. A jelen Alkotmány hatályba lépése előtt létrejött egyes intézmények feladatköre teljes egészében és változatlanul formában megmarad, annak természetes lejártáig, vagy a következő választásokig.

Fordította: *Marton Péter*
Szakmai lektor: *Sulyok Gábor*

KISEBBSÉGI OKTATÁSFINANSZÍROZÁS: ROMÁNIA ÉS SZERBIA

MÁRTON JÁNOS

A romániai közoktatás finanszírozása

Jelen tanulmány egy nagyobb munka rövidített változata, amely a romániai oktatás finanszírozását vizsgálja, kísérletet téve a magyar nyelvű oktatás többségi állami költségvetésből történő finanszírozásának különböző vetületeinek feltárására.¹ A vizsgálat két részt ölel fel:

I. egy elméleti-jogi részt, amelynek keretében ismertetésre kerülnek a romániai oktatás finanszírozására vonatkozó fontosabb jogszabályok és a különböző finanszírozási módszertani rendelkezések, beleértve a kisebbségi (magyar nyelvű) oktatás finanszírozására vonatkozókat is;

II. egy empirikus részt, amelyben egy magyar tannyelvű iskola helyzetét elemezve, esettanulmány formájában bemutatjuk, hogy a gyakorlatban miként valósul meg a kisebbségi oktatás finanszírozása.

I. A romániai oktatás finanszírozásának jogi és módszertani háttere

I.1. A közoktatás finanszírozásának jogi háttere

A oktatás finanszírozásának kereteit, akárcsak az oktatás egészének működését Romániában az 1995/84-es számú, módosított és kiegészített

¹ A tanulmány a Szülőföld Alap támogatásával az MTA Kisebbségkutató Intézet *Pozíciók a változásban* c. kutatási programjában készült. Az eredeti tanulmány a közoktatás finanszírozása mellett a felsőoktatás finanszírozását is tárgyalta, szerkezete pedig három részből állt: a jogi-módszertani és empirikus fejezet mellett egy statisztikai adatokat tartalmazó fejezete is volt, ezt azonban jelen munkánkból terjedelmi okokból kihagytuk.

oktatási törvény szabályozza. A törvény mind a közoktatás, mind a felsőoktatás működéséről rendelkezik. A romániai oktatási reform szempontjából jelentős lépésnek számít az oktatási törvénynek a 2004/354-es számú törvény által történő módosítása, ami lényeges módosításokat hozott mind az oktatás szervezési kereteit, mind a finanszírozást illetően.

A módosított oktatási törvény értelmében a közoktatási intézményeket a következőképpen szervezik át: a 200 főnél kisebb létszámú iskolák, valamint a 100 főnél kisebb létszámú óvodák megszűnnek önálló jogi személyiségként működni. Ezeket összevonják valamely, ugyanazon fenntartó (általában az önkormányzat) hatáskörében működő, önálló jogi személyiséggel rendelkező más oktatási intézménnyel.

A módosított oktatási törvény arról is rendelkezik, hogy az állami közpénzekből az oktatás számára a bruttó hazai össztermék (GDP) legkevesebb 4%-át kell biztosítani, továbbá biztosítani kell ennek évenkénti növekedését is oly módon, hogy ez 2007-re elérje a GDP legkevesebb 6%-át.

Az oktatási törvény értelmében az állami közoktatási intézmények fő finanszírozási forrását az állami költségvetésből az önkormányzatok számára kiutalt pénzalapok jelentik. Ezekből a forrásokból gondoskodnak az önkormányzatok a területi-közigazgatási vonzáskörzetükbe tartozó közoktatási intézmények fenntartásáról. A törvény szerint a finanszírozás magában foglalja az *alappfinanszírozást* és a *kiegészítő finanszírozást*.²

A romániai közoktatásnak négy fő finanszírozási forrása van: állami költségvetés, a megyei önkormányzati költségvetés, a helyi (települési) önkormányzati költségvetés, valamint az oktatási intézmények saját bevételei.

A legjelentősebb forrást az állami költségvetésből a helyi önkormányzatok, és azok által az iskolák számára továbbutalt pénzalapok képezik, ebből finanszírozzák az oktatás működésének legfontosabb kiadásait, többek között a pedagógusok bérét, a román kormány és nemzetközi intézmények által társfinanszírozott projektek önrészét, az országos értékelések és vizsgák költségeit, az oktató- és kiegészítő-személyzet továbbképzési költségeit, a kötelező oktatás tankönyveinek költségeit, a kormány által jóváhagyott, befektetési, modernizálási és fejlesztési programok költségeit. Szintén állami költségvetésből kerülnek finanszírozásra

² A két említett finanszírozási módon kívül létezik egy harmadik is, az ún. *kiegészítő finanszírozás*. Erről az oktatási törvény nem tesz említést, ellenben a 2005. decemberében a kormány által elfogadott, 2007 márciusában véglegesített, *A közoktatás decentralizációjának stratégiája* címet viselő dokumentum részletezi. A három finanszírozási típus ismertetését ld. az *I. sz. mellékletben*.

a diákok kedvezményes vasúti szállításából adódó költségek: ezt azonban egy másik, a Szállítási, Építkezési és Turisztikai Minisztérium költségvetéséből fedezik.

A megyei önkormányzatok költségvetéséből elsősorban a speciális oktatás költségeit finanszírozzák, valamint a megyei tantárgyversenyek és iskolai versenyek megszervezéséhez szükséges költségeket. A megyei önkormányzatok a befizetett jövedelemadóból további pénzüsszegeket utalhatnak ki az oktatási intézmények finanszírozására.

A helyi önkormányzatok költségvetéséből elsősorban az oktatási intézmények fenntartásához szükséges pénzüsszegeket biztosítják. A fenntartási költségek közé az intézmények napi anyagi költségei tartoznak – elsősorban a közműdíjak –, valamint az eszközjellegű beszerzések – elsősorban irodai fogyóanyagok és tisztítószerek – költségei.

A közoktatási intézmények saját jövedelemmel is rendelkezhetnek. Ezeken kívül az intézmények más forrásokból is részesülhetnek: juttatások, adományok, szponzortámogatások jogi vagy magánszemélyek részéről. A saját forrásokból szerzett összegeket teljes mértékében az illető oktatási intézmény szintjén használják fel – akár a fizetésalap növelésére is –, anélkül, hogy ebből az állami vagy helyi költségvetésbe be kellene fizetni, és ez befolyásolná a költségvetésből az iskolák részére kiutalandó összegeket és csökkentené az alapfinanszírozás és a kiegészítő finanszírozás mértékét.

I.2. A közoktatás finanszírozásának módszertana

A jogszabályi ismertetés után vizsgáljuk meg a közoktatás finanszírozásának jelenleg érvényes módszertanát. Ezt a különböző keret-jogszabályokon kívül két jogszabály kezeli: a 2001/538-as kormányhatározattal elfogadott *Az állami közoktatás finanszírozásának módszertani előírásai*, valamint a 2004/2192-es kormányhatározattal elfogadott *Az állami közoktatási intézmények finanszírozásának és szervezésének módszertani előírásai* c. dokumentumok. Az első dokumentum érvényes a közoktatási intézmények többségére, míg utóbbit az ún. cölöp-megyék³ közoktatási

³ A cölöp-megyék (*judete-pilot*) azok a megyék, amelyeket a kormány jelölt ki színhelyül az oktatás decentralizációs stratégiája életbe ültetésének első, kísérleti szakaszában. Ezekben a megyékben – szám szerint nyolcban – sor került a decentralizációs stratégia alkalmazására, tesztelésére, míg az ország többi megyéjében a korábbi módszertan szerint szervezőik meg az oktatást. A cölöp-megyékben

intézményei esetében alkalmazzák. A két említett normaszöveg mellett azonban létezik egy módszertani dokumentum is, amelyet a Közoktatás Finanszírozásának Országos Tanácsa⁴ dolgozott ki: *Standard költségek, a közoktatási intézmények finanszírozási pénzalapjainak elosztási képletei és mutatói*. Az alábbiakban e három dokumentumot alapul véve ismertetjük a közoktatási finanszírozás jelenleg érvényben levő eljárásait.

a) Az első dokumentum (a 2001/538-as kormányhatározattal⁵ elfogadott *Az állami közoktatás finanszírozásának módszertani előírásai*) szerint 2001-től kezdődően a közoktatási intézmények finanszírozása a helyi közigazgatási hatóságok költségvetéséből történik, kivéve néhány költség-típust, amelyeket továbbra is az állami költségvetésből finanszíroznak.

Az alábbiakban a finanszírozás folyamatábráját ismertetjük (a folyamat részletesebb leírása ld. a *II. sz. mellékletben*). (1. sz. ábra)

b) A második ismertetésre kerülő dokumentum a 2004/2192-es kormányhatározattal⁶ elfogadott *Az állami közoktatási intézmények finanszírozásának és szervezésének módszertani előírásai* címet viselő módszertani szabályozás. A kormányhatározat szerint jelen módszertani előírást a 2005. költségvetési évtől kezdődően alkalmazzák a cölöp-megyék állami közoktatási intézményeiben. A korábban ismertetett módszertani előíráshoz képest ez a módszertani előírás több részletkérdést újradefiniál, kezdve az oktatási intézmények szervezési és működési keretétől, a támogatások forrásain keresztül az egész rendszer finanszírozásáig.

Az előzőekhez hasonlóan itt is csak a finanszírozás folyamatábráját mutatjuk be (a korábbi finanszírozási módszertantól való eltérések kifejtését ld. a *III. sz. mellékletben*). (2. sz. ábra)

szerzett tapasztalatok alapján történik a decentralizációs stratégia kiigazítása és véglegesítése, majd ezután kiterjesztik alkalmazását az ország összes megyéjére és közoktatási intézményére. A nyolc cölöp-megye: Brăila, Kolozs, Dolj, Harghita, Iași, Neamț, Szeben és Szatmár.

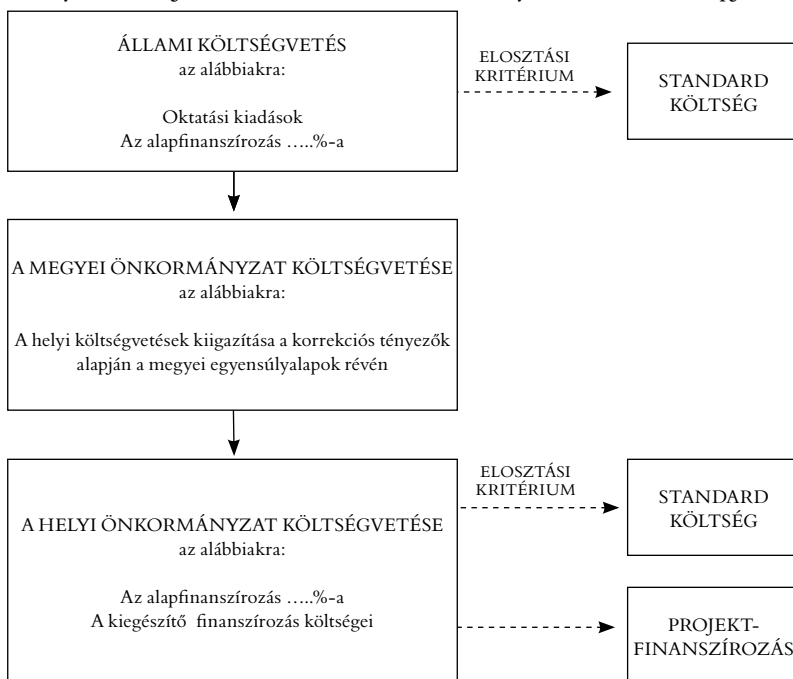
4 *Consiliul Național de Finanțare a Învățământului Preuniversitar* (A továbbiakban: CNFIP).

5 *Hotărâre a Guvernului nr. 538 din 7 iunie 2001* privind aprobarea Normelor metodologice pentru finanțarea învățământului preuniversitar de stat. (Publicat în Monitorul-Oficial nr. 329 din 19 iunie 2001).

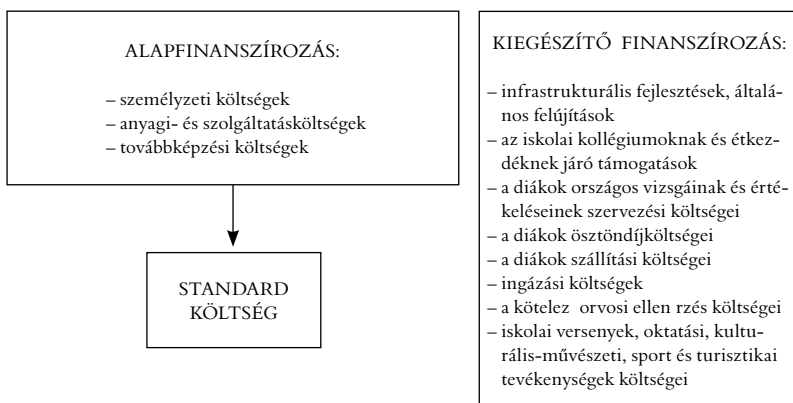
6 Forrás: CNFIP: Costuri standard, formula și indicatorii de alocare a fondurilor pentru finanțarea unităților de învățământ preuniversitar. Februarie, 2005. 38.

7 *Hotărâre a Guvernului nr. 2192 din 30 noiembrie 2004* pentru aprobarea Normelor metodologice privind finanțarea și administrarea unităților de învățământ preuniversitar de stat. (Publicat în Monitorul-Oficial nr. 66 din 19 ianuarie 2005).

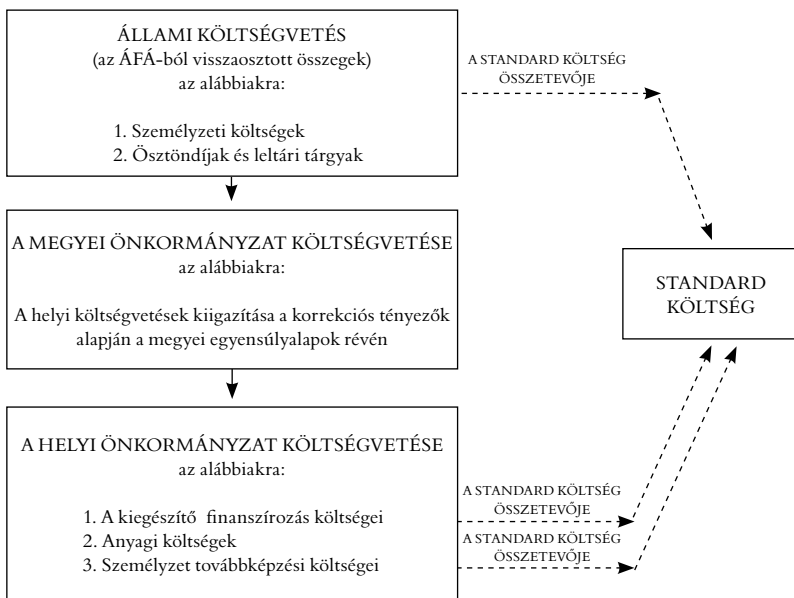
1. sz. ábra: A közoktatási intézményeknek járó pénzalapok elosztásának folyamatábrája, a 2004/354-es számú törvény rendelkezései alapján⁷

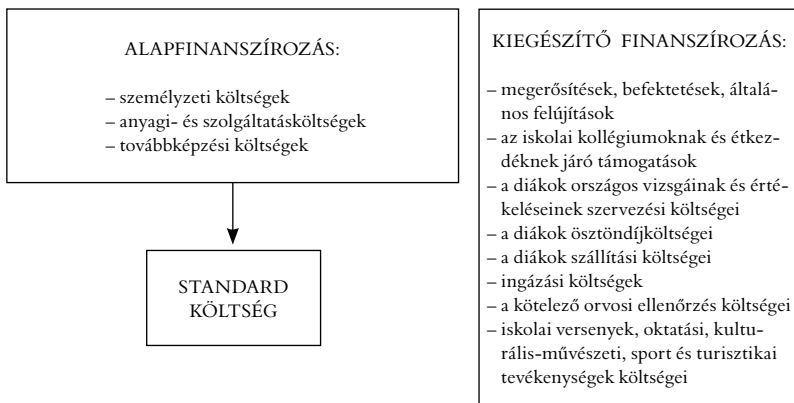
AZ ALAPFINANSZÍROZÁS ÉS KIEGÉSZÍTŐ FINANSZÍROZÁS SZERKEZETE

2. sz. ábra: A cölöp-megyéekben működő közoktatási intézményeknek járó pénzalapok elosztásának folyamatábrája⁸

AZ ALAPFINANSZÍROZÁS ÉS KIEGÉSZÍTŐ FINANSZÍROZÁS SZERKEZETE

⁸ Forrás: CNFIP: Costuri standard, formula și indicatorii de alocare a fondurilor pentru finanțarea unităților de învățământ preuniversitar. Februarie, 2005. 37.

c) A harmadik dokumentum a CNFIP által kidolgozott *Standard költségek, az oktatási intézmények finanszírozási pénzalapjainak elosztási képletei és mutatói*⁹ címet viseli. A dokumentum két fejezetben tárgyalja a közoktatás finanszírozását: I. A standard költségek kiszámítási módszertana és mértéke, II. Az állami közoktatási intézmények finanszírozásához szükséges pénzalapok kiszámítási és elosztási modelljei.

A *standard költség* az alapfinanszírozás megalapozásának fő mutatója. Ennek nagyságát, valamint az alapfinanszírozással járó különböző költségkategóriák mértékét, a humán- és az anyagi erőforrások fizikai költségmutatói befolyásolják. Ezek a mutatók: az osztálylétszám, az egy osztályra jutó pedagógusi normák száma, a pedagógusok bérének mértéke, amit a villamos- és hőenergia költségnormái, valamint az oktatási-nevelési folyamat megfelelő lebonyolításához szükséges anyagi és szolgáltatás-költségek befolyásolnak.

Az egy diákra eső standard költség olyan hiteles mintamérték (etalon), amely egy városi vagy falusi környezetben működő iskola valamely oktatási szintjének valamely szakterületén tanuló diákra jutó arányos finanszírozáshoz szükséges pénzösszegre vonatkozik.¹⁰

A dokumentumban tárgyalt második lényeges kérdés az állami közoktatási intézmények finanszírozásához szükséges pénzalapok kiszámítási és elosztási modelljei, amelyek kidolgozásához alapul egy brit szakértő, Martin Aldcroft elemzései és javaslatai szolgáltak.

A modell általános alapelvei:

- A legfőbb mutató egy oktatási intézmény finanszírozásához szükséges pénzalap kiszámításánál az illető oktatási intézményben járó diákok/óvodások száma. A finanszírozás fő mutatója nem lehet többé a személyzet nagysága, hanem a beiskolázási számnak kell játszania a pénzelosztás ösztönző szerepét. Mindez azt szolgálja, hogy a beiskolázott diákok száma legyen minél magasabb,

⁹ CNFIP: Costuri standard, formula și indicatorii de alocare a fondurilor pentru finanțarea unităților de învățământ preuniversitar. Februarie, 2005. Forrás: http://isjhr.eduhr.ro/ec/tartalom/Pilotare/proiect-calcule-costuri/metodologicostandard_formuladealocare.doc (2008. január 18.)

¹⁰ A standard költség oktatási szint, szakterület és oktatási környezet szerinti mértékeit, valamint a hiteles mintamértéknek (etalonnak) tekintett szinttől való eltérést ld. a *IV. sz. mellékletben*. Az *V. sz. mellékletben* a CNFIP által a standard költséggel kapcsolatosan megfogalmazott észrevételeket és az azokból fakadó következtetéseket ismertetjük.

és ne a pedagógusok száma legyen túl nagy, ugyanis ez utóbbi felduzzasztása mesterségesen növelheti a személyi kiadásokat.

- Az alapvető kritérium egy oktatási intézménynek járó pénzalapok elosztásánál az egy diákra/óvodásra jutó standard költség, amelyeket korrekciós mutatókkal egészítenek ki.
- Az oktatási intézmények járó pénzalapok elosztása a következő három kritériumnak kell eleget tennie: hatékonyság (eficiență),¹¹ eredményesség (eficacitate)¹² és méltányosság.¹³
- A pénzügyi és adminisztratív menedzsmenttel kapcsolatos döntések helyi szinten születnek, beleértve az oktatási intézmények igazgatóinak szintjét is, akik bizonyos szabadsággal és rugalmassággal bírnak a költségvetés megtervezése és végrehajtása során, és felelősséggel tartoznak a helyi közösségeknek.

A standard költség kiszámítására különböző matematikai képleteket alkalmaznak. (Ezek ismertetését ld. a VI. sz. mellékletben).

II. Esettanulmány a romániai magyar oktatás finanszírozásáról

A romániai közoktatás finanszírozási szabályozásának és módszertanának ismertetése nyilván nem feltétlenül jelenti azt, hogy a gyakorlatban is kizárólag a fenti elvek és lépések érvényesülnek. Létezhetnek – és léteznek is – olyan, különböző körülmények által meghatározott helyzetek, amelyek esetenként eltérnek a módszertan előírásaitól.

Az alábbiakban, egy iskola példáján keresztül, esettanulmány formájában próbáljuk bemutatni egy oktatási intézmény finanszírozásának főbb lépéseit. Az elemzésben részt vevő intézmény egy magyar többségű romániai kisvárosban működő, kb. 585 diákkal rendelkező önálló

¹¹ A hatékonyság határozza meg a szükségletek szerinti kiegészítő pénzalapok kiutalását, a nagyobb szükségletekkel rendelkező vidékek megfelelő nagyságú pénzalapokban részesülnek, ami azonban feltételezi a szükségletek felmérését, az elosztás szükségletek szerinti megvalósítását, a szükségletek megváltozásával az elosztás megváltoztatását, az intézményigazgatók korszerű menedzsmentjének ösztönzését.

¹² Az eredményesség (vagy magasabb határfok) meghatározza az oktatási folyamat minőségét, valamint az oktatási folyamat általános céljainak az elérését: jobb minőségű – a személyzet nagyobb professzionalizmusa, a diák-tanár kapcsolat javítása, a kiemelkedő teljesítményű oktatók pénzügyi kompenzálása révén megvalósított – oktatásban részesülő diákokat.

¹³ A méltányosság a diákoknak/óvodásoknak nyújtott lehetőségek egyenlőségét jelenti, beleértve a minőségi oktatáshoz való egyenlő esélyeket és egyenlő hozzáférést, a diákok származási környezetétől és társadalmi háttérétől függetlenül.

magyar líceum (gimnázium). Az esettanulmány alapját az iskola igazgatójával készített interjú képezi.¹⁴

II.1. A költségvetés szerkezete és forrásai

Az iskola költségvetése a következő kiadásokat tartalmazza:

- iskola-fenntartási költségek: ide tartoznak mindazok az anyagi kiadások, amelyek az iskola mindennapi működéséhez szükségesek (fűtés-, villany-, víz-, telefonköltség, tisztítószer, papír stb.);
- tanárok és kisegítő személyzet fizetése;
- fejlesztések;
- A felsorolt költségek finanszírozása a következő forrásokból történik:
 - az iskola-fenntartási költségeket teljes egészében a helyi önkormányzat költségvetéséből fedezik;
 - a tanárok és a kisegítő-személyzet bérezését az Oktatási és Kutatási Minisztérium biztosítja az állami költségvetésből. Ezeknek a pénzüsszegeknek a fő forrását a helyi cégek által az állami költségvetésbe befizetett ÁFA képezi.
 - a különböző fejlesztésekhez szükséges pénzforrások szintén többnyire a minisztériumtól származnak. Ezekhez pályázat útján juthatnak hozzá az oktatási intézmények. A pályázatok megindokolt szükségletek alapján összeállított projekteket jelentenek, amelyeket az iskola a megyei tanfelügyelőséghez nyújt be. A megyei tanfelügyelőség javaslatot tesz a minisztériumnak arra nézve, hogy mely pályázatokat tartja finanszírozásra érdemesnek, a finanszírozás maga pedig a minisztériumtól érkezik.

A fenti pénzforrásokon kívül az iskola még két forrásból egészítheti ki jövedelmét:

- az iskola saját bevételei (terembérek, sportterem bére, kollégium és étkezde jövedelmei stb.);
- különböző támogatások (helyi vállalkozók, szervezetek, szülői bizottság, segélyszervezetek stb.).

¹⁴ Mivel tanulmányunk szempontjából nincs jelentősége, sem a település, sem az iskola, sem az interjúalany nevének ismertetését nem tartjuk szükségesnek. Az interjú 2007 decemberében készült.

II.2. A költségvetési terv összeállítása és jóváhagyása az iskola szintjén, valamint továbbítása helyi és országos szintekre

Az iskola következő évi költségvetésének tervezetét általában az aktuális év decemberében szokták összeállítani. A két fő költségvetési tételt az oktató- és kiegészítő-személyzet bérei, valamint az iskolafenntartás költségei jelentik.

A bérek kiszámítására létezik egy ún. bérezési rács, amely a különböző szakvégtzettséggel, fokozattal rendelkező és különböző óraszámokban tanító pedagógusokra vonatkozóan a minisztérium által meghatározott – adott értékű – mutatókat tartalmazza. A következő évi személyzeti bérekre szükséges pénzüsszeget viszont csak becslés alapján tudják megállapítani, lévén, hogy ezt az összeget nem tanévre, hanem költségvetési évre lehet igényelni, viszont ebben az esetben a következő tanév kezdetétől esetleg bekövetkező személyzeti változásokat nem lehet előrelátni. Ennek a kiküszöbölésére létezik a következő költségvetési év utolsó hónapjaiban egy kiigazítás, amikor kiigazítják az esetleges hiányokat.¹⁵

A másik költségvetési tételre – iskolafenntartás – kiemelten oda kell figyelni interjúalanyunk szerint. Az ennek fedezésére szükséges pénzüsszeget a helyi önkormányzattól igényli az iskola, szintén egész költségvetési évre, mindig előző év decemberében. Ez is egy viszonylag nehezen megbecsülhető költség, kiszámításakor általában az aktuális évi költségeket és az inflációs rátát szokták figyelembe venni. Léteznek ugyan különböző szorzók, amelyek az iskoláknak a különböző típusú energiával történő ellátását szabályozzák pl. az energiaforrástól (fűtés típusa stb.) és az ellátott felület nagyságától függően, azonban az iskola-fenntartási költségeknek ezek alapján történő kiszámítása akkora összegeket eredményezne, amit a városi költségvetés képtelen volna előteremteni, így ezek alkalmazására nem igazán kerül sor. Az előző költségvetési tételhez hasonlóan, ennél a tételnél is létezik egy év végi, általában decemberben történő kiigazítás.

A két fő költségvetési tételen kívül, a harmadik, az iskola költségvetésében nem szereplő, azonban az iskola számára jelentős pénzüorrásokat hozó finanszírozási tételt a fejlesztési költségek jelentik. Ezeket, amint már említettük pályázatok útján nyerheti el az iskola. Interjúala-

¹⁵ Ez a helyzet abból fakad, hogy a költségvetési év nem egyezik meg az iskolai tanévvél, míg előbbi minden év január 1-től december 31-ig tart, addig utóbbi általában szeptembertől júniusig tartó időszakot öleli fel, valamint a szünetidőket.

nyunk szerint a román állam az utóbbi időben nagy pénzüsszegeket költött ilyen fejlesztési projektek finanszírozására.

Az iskola szintjén a költségvetést az iskolaigazgató és a főkönyvelő közösen állítják össze, végső formáját viszont az iskola vezetőtanácsi ülésén nyeri el, a vezetőtanács tagjai által tett módosító javaslatokat beépítése után.

II.3. A költségvetési terv elfogadása

A két fő költségvetési tétel esetében eltérést mutat az igényelt pénzüsszegek állami, illetve helyi költségvetésben történő jóváhagyása. A személyzet bérezésére igényelt pénzüsszeget a minisztérium általában teljes egészében jóvá szokta hagyni, gondok időnként a pénzüsszegek utalásának határidejével szoktak lenni, előfordulnak ugyanis késések. A nagyobb gondot az iskolafenntartásra a helyi önkormányzat költségvetéséből igényelt pénzüsszeg jelenti. A mi esetünkben egy viszonylag szegény, kis költségvetéssel rendelkező városról van szó, emiatt eddig sosem fordult elő az, hogy az iskolák által igényelt pénzüsszegeket teljes egészében jóvá is hagyták volna, az intézmények rendszerint csak egy bizonyos részét kapják meg:

„Szóval megkérem a kényelmes költségvetést, aztán valamennyit kapunk belőle, felét, vagy felénél többet, nem tudom mennyit, de amikor januárban a pénz indul ide be, én akkor azt be kell osszam egész esztendőre. [...] Általában a városi tanács meg szokta adni ennek a felét, amit kérünk.”

A helyi költségvetés kiszámításakor az oktatás számára elkülönített pénzüsszegeket az önkormányzat egy igen egyszerű módszerrel osztja el az intézmények között: diáklétszám alapján. A módszer hiányossága az, hogy a fenti szempont mellett nem igazán vesznek figyelembe más szempontokat, így a nagyobb fenntartási költségekkel (nagyobb ingatlan, költségesebb fűtéstípus stb.) rendelkező iskolák egyértelműen hátrányban vannak a többiekhez képest.

Az ebből fakadó hátrányokat szintén különböző korrigálásokkal próbálják orvosolni. Az iskolák írásos kérelmben jelzik a költségvetési év folyamán, hogyha a számukra kiutalt pénzüsszeg nem elegendő költségeik

fedezésére, ezekben az esetekben az önkormányzat költségvetés-kiegészítéssel próbálja megoldani a helyzetet.

„Hát mondom, ez mostanig úgy történt, hogy amikor látom, hogy nagy bajban vagyok, így évvége fele, akkor írok egy kérést, s akkor kijönnek, megnézik, s akkor még betesznek egy kicsit a kalapba.”

II.4. A finanszírozáshoz jóváhagyott pénzüsszegek kiutalása és a költségvetés végrehajtása

A költségvetési tervezetek véglegessé válásával az iskola értesítést kap arról, hogy a különböző szinteken mekkora pénzüsszegeket hagytak jóvá a következő évi költségvetésére. Erre alapozva az iskola szintjén elkészítik az egész évre szóló költségvetést, ami alapul fog szolgálni az év folyamán történő kifizetésekhez. A költségvetésnek havi bontásban kell tartalmaznia a különböző kiadásokra betervezett költségeket.

A költségvetésben szereplő pénzüsszegeket az iskolának ennek megfelelően havi bontásban kellene megkapnia, a betervezett költségvetés szerint, külön a személyzet bérezésére, és külön iskolafenntartásra. A gyakorlatban azonban csak a minisztériumtól a bérekre betervezett pénzüsszegek érkeznek meg havi bontásban, az önkormányzattól járó pénzt az iskola negyedéves bontásban, négy egyenlő részletben kapja meg. Ennek nyilván hátrányai vannak, hiszen a téli hónapokban az iskola fenntartási költségei lényegesen magasabbak, mint a nyári hónapokban. Ezekben az esetekben különböző – sokszor nem teljesen törvényes – kiskapuk alkalmazására van szükség ahhoz, hogy az iskola normális működése biztosítható legyen:

„És akkor csináltam olyant, de ez se törvényes igaziból, hogy egy nyári... előre kértem pl. a májusi pénzt... előre kértem áprilisra vagy mit tudom mikor fűtés volt, márciusra. De ez se törvényes, mert igaziból én nem szabadna a betervezett költségvetésemem változtassak, csak a tanács jóváhagyásával. Tehát szoktunk kérni ilyen költségvetés-módosítást, de nem igazán törvényes, úgylágy... De meg kell éljünk...”

A különböző költségvetési forrásokból bejött pénzüsszegek általában a kiegészítésekkel együtt sem elegendőek teljes mértékben az iskola költ-

ségeinek fedezésére. Ilyenkor az iskola kénytelen saját forrásaiból fedezni a hiányzó összeget, annak ellenére, hogy ezeket a bevételek általában – és a törvényes előírásoknak megfelelően is – vissza kellene fektetni bevételi források fejlesztésébe.

II.5. Az esettanulmányban elemzett iskola költségvetése számadatok szerint

Hogyha összehasonlítjuk az iskola által előző év (2006) végén az aktuális évre (2007) igényelt pénzüsszeget, valamint az aktuális évben elköltött pénzüsszeget, jelentős különbséggel kell számolnunk.

A személyzet fizetésének teljes összegére vonatkozóan interjúalanyunk nem tudott pontos információval szolgálni. Ezzel szemben iskola-fenntartásra a 2007. évre az iskola 104 000 lejrt kapott az önkormányzattól.¹⁶ Emellé az év végi költségvetés-kiegészítésnél az önkormányzat még 20 000 lejrt utalt ki. Így a 2007. évre az iskola összesen 124 000 lejrt kapott fenntartási költségre. Ehhez képest az igazgató elmondása szerint a normális, gond nélküli működéshez az iskolának ebben az évben 240 000 lejre lett volna szüksége.

A két fő finanszírozási forrás mellett az iskola jelentős pénzüsszeghez jutott különböző fejlesztési projektekből. Interjúalanyunk szerint, amennyiben sikeres lesz a legutolsó, még elbírálásra váró fejlesztési pályázatuk, akkor a 2007. évben ötször akkora pénzüsszeget kaptak a minisztériumtól, mint az iskola-fenntartási költségekre az önkormányzattól kiutalt pénzüsszeg.

Továbbá az iskola saját bevételei is viszonylag jelentős összeget tehetnek ki – legalábbis az önkormányzattól kapott fenntartási költségekhez viszonyítva –, évente 50–60 000 lejrt is elérhetik, sőt ebben a tanévben egy magánegyetemmel kötött bérleti szerződés alapján akár a 70–80 000 lejre is rúghatnak.¹⁷ Ebből a pénzüsszegből az iskola különböző fejlesztéseket finanszíroz (ilyen volt az utóbbi időkben az ebédlő felújítása,

¹⁶ Csak a nagyságrendek kedvéért következzenek egy adat az iskola fűtési költségeiről: az igazgató elmondása szerint az iskola fűtése havi 10–13 000 lejbe kerül, és a helyi viszonyokra való tekintettel egy évben kb. 6–7 hónapig szükséges fűteni. Ez azt jelenti, hogy az év elején a fenntartási költségekre kiutalt pénzüsszeg akár 60–70 százalékát is felemészthetik a fűtési költségek. (Az esettanulmány készítésének időpontjában 1 lej kb. 70 HUF)

¹⁷ Ez utóbbi esetben viszont a fenntartási költségek is emelkednek valamelyest, mivel az iskolát hétfőeken is szükséges fűteni.

valamint különböző szaktantermek felújítása is), szükség esetén pedig az iskolafenntartás költségeit egészíti ki.

III. Záró gondolatok

A fentiekben ismertetett jogi és módszertani dokumentumokon kívül, azaz a jelenleg érvényben levő finanszírozási rendelkezések mellett kidolgozásra került egy új finanszírozási módszertan is, amelyet a decentralizációs stratégia szerint előbb a cölöp-megyékben, majd a többi megyében is alkalmaznak, ennek alapja pedig a már említett ún. fejkvóta-rendszer. Ez utóbbi finanszírozási módszertannak számos vitatott eleme van, a benne foglalt mutatók és azok értéke még egyeztetések tárgya lehet és változhat, ami alkalmazásának időpontját is egyelőre kérdésessé és kiszámíthatatlanná teszi, annak ellenére, hogy az Oktatási és Kutatási Minisztérium szintjén több – többnyire már elmúlt – határidő is kitűzésre került. Az viszont tény, hogy az új finanszírozási módszertan a most érvényben levő finanszírozási rendszerhez képest egy új koncepciót fog jelenteni, és alkalmazására valószínűleg a közeljövőben sor fog kerülni.

A romániai nemzeti kisebbségekhez – és ezen belül a magyar kisebbséghez – tartozó diákok oktatásának finanszírozására nincs külön szabályozás. A finanszírozást jelenleg szabályozó módszertani dokumentumok közül az első két ismertetett szöveg semmiféle rendelkezést nem tartalmaz erre nézve, míg a CNFIP által kidolgozott, a standard költségre vonatkozó módszertani dokumentum ugyan megemlíti a korrekciós mutatók között a nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulókat, ehhez azonban nem rendel konkrét számértéket, hanem a mechanizmus szerezint a helyi önkormányzatokra bízva az egyes mutatók súlyozását.

A még csak tervezet formájában létező módszertani dokumentum szintén nem tartalmaz erre vonatkozóan külön rendelkezést, azonban konkrét számértéket rendel a kisebbségi tanulók esetében alkalmazandó korrekciós koefficienshez: ezt 3,07%-os értékben határozza meg, ami azt jelenti, hogy minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó tanuló után az oktatási intézmény az egy diákra eső standard költség 3,07%-ával kap majd többet, amennyiben ebben a formában életbe lép a módszertani szabályozás.

I. sz. melléklet

A romániai oktatás finanszírozásának típusai

Az *alapfinanszírozás*¹⁸ – a diáklétszámmal arányosan – a standard költségeket és megkülönböztető koefficienseket jelenti, amelyek fedezik a személyzeti kiadásokat, a napi anyagi költségeket, valamint az eszközjellegű és a továbbképzési költségeket (kivéve közvetlenül az állami költségvetésből finanszírozott programokat). Ez biztosítja a közoktatási folyamat normális keretek közötti, az országos szabványok szerinti működését. Az alapfinanszírozást az állami költségvetésből a helyi önkormányzatok számára kiutalt pénzüsszegekből és egyéb helyi jövedelmekből biztosítják.

Az oktatási alapfinanszírozás kiszámítási alapja az *egy tanulóra/óvodásra eső standard költség*.¹⁹ Ezt minden oktatási szint, szakirány és szakterület esetében a létező tisztségek/katedrák számától, az oktatás nyelvtől, az oktatási és szakképzési folyamat minőségétől, az intézményi menedzsmenttől, az oktatás sajátosságaitól és a működési környezet-től (város/falu) függően állapítja meg a Közoktatás Finanszírozásának Országos Tanácsa.

A *kiegészítő finanszírozás*²⁰ pénzalapjait nem feltétlenül határozza meg a beiskolázott diákok száma; ezeket a szociális és az oktatási folyamathoz kapcsolódó más költségek jelentik. Ezt a helyi költségvetésből és különböző más forrásokból biztosítják az intézmények által megfogalmazott javaslatok alapján; és a következő költség típusokat tartalmazza:

- befektetések és általános javítások;
- az iskolai kollégiumok (bentlakások) és étkezdék támogatása;
- a diákok országos értékelésének és vizsgáinak költségei (kivéve az állami költségvetésből finanszírozott költségeket);
- a diákok ösztöndíjköltségei;
- a diákok számára nyújtandó szociális támogatások;
- a diákok szállításának költségei;
- az oktató- és kiegészítő-személyzet ingázási költségei, beleértve a törvény szerint évente hat alkalommal biztosítandó kedvezményes vasúti utazást;

¹⁸ *Finanțare de bază.*

¹⁹ A romániai köznyelvben az ún. *fejkvóta* megnevezés honosodott meg.

²⁰ *Finanțare complementară.*

- az oktatási intézmény alkalmazottai kötelező időszakos orvosi vizsgálatainak (ellenőrzésének) költségei (kivéve az állami költségvetésből finanszírozott költségeket);
- iskolai versenyek és oktatási, kulturális-művészeti, turisztikai tevékenységek költségei;
- nemzetközi finanszírozásból megvalósított országos programok társfinanszírozása.

A *kiegyenlítő finanszírozás*²¹ pénzalapjait különböző programok alapján utalják ki, és ezek a következő költségeket hivatottak fedezni:

- a nemzeti kisebbségekhez tartozó diákok iskoláztatása;
- a rendszerből való korai kilépésre hajlamos diákoknak és fiataloknak a rendszerbe való bevonása és ott-tartása;
- fogyatékkal élő és szociálisan hátrányos helyzetű diákok plusz-költségei;
- különleges tanulási képességekkel rendelkező diákok ösztönzése;
- egyes alternatív oktatási programokban (Waldorf, step-by-step stb.) résztvevő diákok iskoláztatása.

²¹ *Finanțare compensatorie.*

II. sz. melléklet

A közoktatási intézmények finanszírozása a 2001/538-as kormányhatározatban elfogadott módszertan szerint

A finanszírozási folyamat a következő fontosabb fázisokat jelenti:

I. AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK KIDOLGOZÁSA

Ez minden önálló jogi személyiséggel rendelkező közoktatási intézmény esetében kötelező. A költségvetés alapját az alábbiak képezik:

- a diákok/óvodások számával *arányos finanszírozás*, a személyzeti, tankönyv- és ösztöndíjköltségek fedezésére;
- *kiegészítő költségek*, különböző anyagi és szolgáltatási kiadásokra, valamint felújításokra.

A költségvetést az oktatási intézmények vezetői dolgozzák ki különböző fizikai- és értékmutatók alapján, amelyek tükrözik az iskola reális finanszírozási szükségleteit, és szem előtt tartják az intézmény létező anyagi bázisának a maximális hatékonysággal történő kihasználását is. *Az egy diákra/óvodásra jutó évi átlagos irányadó költségek*²² nagyságát illetően a CNFIP tesz javaslatot a szakminisztériumnak, oktatási szint, szakirány és szakterület függvényében. A *kiegészítő finanszírozás* a közoktatási intézmény kiadási szükségletei alapján kerül megállapításra.

II. AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK BEMUTATÁSA ÉS ELFOGADÁSA

Az költségvetést első szakaszban a helyi költségvetés, majd az állami költségvetés tervezési szakaszában fogadják el, végleges formáját az állami költségvetés elfogadásakor nyeri el, és a helyi költségvetés elfogadása során kerül sor tényleges jóváhagyásra. Tehát az oktatási intézmény költségvetése oda-vissza megjárja ugyanazt az utat, a helyi költségvetéstől az állami költségvetésig, amíg végleges formájában elfogadásra kerül. Ugyanez a helyzet áll elő a költségvetés-kiigazítások esetében is.

²² Costurile medii anuale orientative pe elev/preșcolar.

III. AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK VÉGREHAJTÁSA

Az oktatási intézmények költségvetésének megvalósításához szükséges pénzüsszegeket a helyi közpénzügyi hivatalokon keresztül folyósítják. Az iskolák vezetőinek minden hónap 20. napjáig le kell tenniük igénylést a következő hónap költségvetési szükségleteit illetően. A pénzek folyósítása az oktatási intézmények részére különböző törvényes dokumentumok (fizetési jegyzék, megrendelések, szerződések stb.) alapján történik.

III. sz. melléklet

A cölöp megyékben működő közoktatási intézmények finanszírozása a 2004/2192-es kormányhatározatban elfogadott módszertan szerint

A cölöp megyék oktatási intézményeinek finanszírozása alapvetően megegyezik az előbb ismertetett módszertannal, néhány eltérő pont azonban mutatkozik az ország többi megyéjében működő intézményekhez képest. Ezek közül hármat emelnék ki:

I. AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK GAZDASÁGI-PÉNZÜGYI ÉS IGAZGATÁSI SZERVEZÉSE

A módszertani előírások szerint a cölöp-megyék oktatási intézményeinek vezetését a vezetőtanács látja el, amelynek elnöke az intézmény igazgatója, ő tölti be a végrehajtó vezetői tisztséget is. Az igazgató 4 éves menedzseri szerződés alapján végzi munkáját, amelyet a megyei tanfelügyelőség köt meg vele. Az intézmény költségvetésének összeállítása az igazgató feladata – az iskola gazdasági vezetőjével, általában főkönyvelőjével együtt –, a költségvetés végleges formáját az iskola vezetőtanácsa hagyja jóvá.

II. AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁKOR FIGYELEMBE VETT MUTATÓK

A pénzalapok elosztását az egyes finanszírozási szinteken – központi, megyei és helyi szint – alkalmazott elosztási mutatók határozzák meg. Az oktatási intézmények költségvetésének összeállításakor több – nagyrészt mindhárom szinten megjelenő – mutatót szükséges figyelembe venni: diáklétszám oktatási szintenként és profilonként; egy városi gimnáziumi diákra eső standard költség; korrekciós koefficiensek oktatási szintenként és profilonként, városi/falusi környezet szerint; az egy osztály megalakítását lehetővé tevő diákok száma; a más nemzetiségekhez tartozó diákok/óvodások hányada; az anyagi kiadások fedezésére szükséges pénzösszeg nagysága, amelyet az iskola anyagi bázisának sajátosságai alapján – az iskolaépületek/oktatási felületek szórása és nagysága, történelmi műemléképületek stb. – számolnak ki.

III. ÁTLÁTHATÓSÁG A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK VÉGREHAJTÁSA SORÁN

A végrehajtás esetében létezik egy új rendelkezés, a pénzalapok felhasználásnak átláthatóságára vonatkozóan. Eszerint az oktatási intézmények igazgatói kötelesek nyilvánosságra hozni az elfogadott költségvetést, egyértelművé téve az egyes finanszírozási forrásokból – állami költségvetés, helyi költségvetés, saját bevételek – származó pénzüsszegek bevételi mutatóinak mértékét, valamint a költségek rendeltetését. Hasonlóképpen az önkormányzatnak is kötelessége nyilvánosságra hozni – a közpénzügyi hatóságoknak történő továbbítás után – a helyi oktatás finanszírozásának szemeszterenkénti és éves helyzetjelentését.

IV. sz. melléklet

Az egy diákra/óvodásra jutó standard költség oktatási szintek, szakterületek és oktatási környezet szerint, valamint a megkülönböztető mutatók mértéke a hiteles mintamértéknek tekintett városi gimnáziumi szinthez viszonyítva, a 2004. októberében kiszámolt értékek alapján²³

Sorszám	Standard oktatási intézmény	Egy diákra/óvodásra jutó standard költség (régii lejben kifejezve)	A hiteles mintamértéknek számító városi, gimnáziumi standard költséghez viszonyított korrekciós koefficiens
1	<i>Normál programú óvoda</i>		
	– városi környezet	19 289 648	0,83
	– falusi környezet	21 947 689	0,95
2	<i>Hosszú programú óvoda (napköziotthon)</i>		
	– városi környezet	40 888 017	1,77
	– falusi környezet	47 034 548	2,04
3	<i>Heti programú óvoda (bölcsőde)</i>		
	– városi környezet	69 934 783	3,03
	– falusi környezet	80 438 329	3,49
4	<i>Általános iskola – alsó tagozat (elemi iskola)</i>		
	– városi környezet	18 908 888	0,82
	– falusi környezet	19 160 436	0,83
5	<i>Általános iskola – felső tagozat</i>		
	– városi környezet	23 012 028	1,00
	– falusi környezet	23 311 685	1,01
6	<i>Elméleti líceum</i>		
	– városi környezet	28 226 065	1,22
	– falusi környezet	29 813 466	1,29
7	<i>Technológiai líceum (szakközép)</i>		
	– városi környezet	29 580 660	1,28
	– falusi környezet	30 720 172	1,33

²³ Forrás: CNFIP: Costuri standard, formula și indicatorii de alocare a fondurilor pentru finanțarea unităților de învățământ preuniversitar. Februarie, 2005. 23–24.

<i>Sorszám</i>	<i>Standard oktatási intézmény</i>	<i>Egy diákra/óvodásra jutó standard költség (régi lejben kifejezve)</i>	<i>A hiteles mintamértéknek számító városi, gimnáziumi standard költséghez viszonyított korrekciós koefficiens</i>
8	<i>Vokacionális líceum (egyházi, művészeti oktatás)</i>		
	– teológiai		
	– városi környezet	34 026 353	1,47
	– falusi környezet	36 483 798	1,58
	– sport	37 779 964	1,64
	– pedagógiai	33 820 340	1,46
	– művészeti	44 480 209	1,93
9	<i>Művészeti és szakiskola</i>		
	– városi környezet	23 874 081	1,03
	– falusi környezet	24 303 046	1,05
10	<i>Zene- és képzőművészeti iskola</i>		
	– városi környezet	34 798 403	1,51

V. sz. melléklet

A standard költség jellemzői a CNFIP szerint

A CNFIP a következő megállapításokat tette a standard költséggel kapcsolatban:

i. A standard költség nem egységes költséget jelent minden oktatási kategória esetében, hanem nagysága különböző lehet az oktatási szint (óvodai, elemi iskolai, gimnáziumi, líceumi/alsó középfokú, felső középfokú és posztliceális), szakirány (elméleti, műszaki, vokacionális) és oktatási környezet (városi vagy falusi) függvényében.

ii. Az esetek többségében az egy diákra eső standard költség nem egyezik meg az egy oktatási intézményben a diákok alapfinanszírozására szükséges pénzüsszeg nagyságával. Ezt legalább két ok befolyásolja:

- a standard költség egy adott diáklétszámmal, osztályszámmal és osztálylétszámmal, az egy diákra jutó adott felülettel rendelkező ún. etalon iskolára vonatkozik. A valóságban az iskolák többsége a standardtól eltérő számú diáklétszámmal, különböző felületekkel és felszereltségi szinttel rendelkezhet;
- az egy diákra jutó személyzeti költségek eltérhetnek a standardtól, a pedagógusok képzettségi szintjétől, munkaviszonyának hosszától (régiségétől) és az egy pedagógusra jutó diákszámától függően.

iii. Az oktatási intézmények által a standard költség alapján kiszámolt pénzalapszükséglet nagyobb, egyenlő vagy kisebb lehet, mint az állami és önkormányzati költségvetésekből kiutalható összegek. Ez is több tényező függvénye, mint pl. a GDP nagysága és az ebből oktatásra jutó százalék, az állami költségvetésbe és helyi költségvetésbe befolyt jövedelmek nagysága, az oktatásban alkalmazott bérezési és befektetési politikák stb.

A fenti megállapítások alapján a CNFIP a következő következtetésekre jutott az egy diákra jutó standard költség nevű mutató tartalmával és céljával kapcsolatban:

i. A standard költség nem lehet egyetlen kritériuma az oktatási intézményeknek járó pénzalapok elosztásának. Az elosztás egy képlet alapján történik, amely a standard költség mellett figyelembe vesz más korrekciós tényezőket is.

ii. Az, hogy ezek a tényezők mekkora eltérést tesznek szükségessé az egy diákra jutó standard költség értékéhez viszonyítva, nagyon

különböző földrajzi és közigazgatási régióként, de akár az egy településen működő oktatási intézmények esetében is. Ezekben az helyzetekben a standard költséghez mért korrekciókat nem lehet központilag meghatározott mutatók alapján elvégezni, hanem szükség van egy helyszínen végzett elemzésre, amely vagy a helyi, vagy a megyei önkormányzat feladata.

iii. A standard költség egy orientatív, viszonyítási költség; értéke egy olyan referenciamutató, amely az egyes oktatási intézmények számára nyújt viszonyítási alapot pénzsükségleteik meghatározásához. Ugyanakkor egy összehasonlító mutató valamely iskola reális költség-szükséglete és történelmi költségei között. Egy oktatási intézmény reális költség-szükséglete és a standard költség közötti különbség releváns az iskolának a helyi költségvetésből történő finanszírozására és az önkormányzat oktatáspolitikájára nézve. Ugyanakkor ez a különbség rámutathat egy iskola „intézményi alulfejlettségére” is, valamint az oktatási felületek szétszórtságára, ezek alacsony kihasználtságára, nem megfelelő menedzsmentre stb.

VI. sz. melléklet

A standard költség kiszámítása során használt képletek

A standard költség kiszámítására a következő képletet alkalmazzák:²⁴

$$C_s = \frac{Ch_p + Ch_{ms} + Ch_{perf}}{\text{Beiskolázott diákok száma}}$$

ahol

C_s = az egy diákra eső standard költség;

Ch_p = személyzeti költségek;

Ch_{ms} = anyagi és szolgáltatásköltségek;

CH_{perf} = a személyzet továbbképzési költségei.

A fenti képletben szereplő három költségtípus mindegyikénél külön képlettel határozzák a standard költséget. Elsőként következnek a személyzeti kiadásokra vonatkozó standard költség meghatározása:

$$Ch_p = \frac{ch_{pd}^* + ch_{pnedid}^* + ch_{paux}^* + chv_{budget} + ch_{depl}^{**}}{\text{Beiskolázott diákok száma}}$$

ahol

ch_{pd} = a pedagógusszemélyzet fizetése;

ch_{pnedid} = a nempedagógus-személyzet fizetése;

ch_{paux} = a kiegészítő pedagógusszemélyzet (oktatói segédszemélyzet) fizetése;

chv_{budget} = költségvetési pénzáutalások;

ch_{depl} = a személyzet utazási költségei;

* = a curriculáris szakterületnek megfelelően alkalmazott személyzet alapfizetése és annak különböző pótlékai;

** = az alkalmazott személyzet (pedagógus, nem-pedagógus és kiegészítő pedagógus) bérezési összkiadásaira alkalmazott 0,36%.

A következő képlet az anyagi és szolgáltatáskiadásokra vonatkozó standard költség kiszámítási módját mutatja be:

²⁴ CNFIP: Costuri standard, formula și indicatorii de alocare a fondurilor pentru finanțarea unităților de învățământ preuniversitar. Februarie, 2005. 9.

$$Ch_{ms} = \frac{ch_{utilitai} + ch_{ams}}{\text{Beiskolázott diákok száma}}$$

ahol

$ch_{utilitai}$ = fűtés, világítás, víz/csatornázási és köztisztasági költségek;

ch_{ams} = más anyagi és szolgáltatásköltségek.

Ezen belül a főbb szolgáltatások költségeinek képlete:

$$Ch_{utilitai} = Ch_i + Ch_{il} + Ch_{ac}$$

ahol

Ch_i = fűtésköltségek;

Ch_{il} = világítási költségek;

Ch_{ac} = víz- és csatornázási költségek.

A fűtésköltségeket az oktatási intézményben beiskolázott diákok száma, az intézmény fűtési típusára és a fűtési időszakra (tél vagy nyár) – minisztériumi rendelettel – meghatározott fogyasztási normák, valamint a szóban forgó szolgáltatás aktuális árának szorzataként számolják ki.

A világítási költségeket a beiskolázott diákok száma, a világításra meghatározott fogyasztási normák (a napok száma az illető évből, az osztálytermek nagysága függvényében meghatározott fényerősség és az Egészségügy Minisztérium által rendeletben meghatározott luxérték) és a szóban forgó szolgáltatás aktuális árának szorzataként számolják ki.

A víz-, csatorna- és köztisztasági költségeket a beiskolázott diákok száma, a fogyasztás időszaka és a – minisztériumi rendelettel megállapított – fogyasztási norma szorzataként számolják ki.

A főbb szolgáltatási költségek mellett léteznek más anyagi és szolgáltatásköltségek is: postaköltségek, irodai fogyóanyagok, tisztítószerek, más funkcionális jellegű anyagi és szolgáltatásköltségek, leltári tárgyak, napi javítások, könyvek és kiadványok stb. Ezek képlete a következő:

$$Ch_{ams} = \sum_i^n Ch_s \times k_i$$

ahol k_i különböző a bérköltségekre vonatkoztatott százalékos értéket vehet fel minden költségtípus esetében. A k_i értékeit a felsorolt anyagi

és szolgáltatásköltségek mértékére és struktúrájára vonatkozó esettanulmányok alapján határozták meg.

Végezetül következnek a standard költséget alkotó harmadik nagyobb költségtípus, a személyzet továbbképzési költségek kiszámítási képlete:

$$Ch_{perf} = \frac{Ch_p \times 1\%}{\text{Beiskolázott diákok száma}}$$

A képletből leolvasható, hogy továbbképzésre a személyzeti kiadások egy százalékát költik.

RÁC LÍVIA

A szerbiai oktatási rendszer finanszírozása és néhány kisebbségi vonatkozása*

„A mai versenyképes globális gazdaságban, a minőséges oktatás az egyik legértékesebb dolog, amit a társadalom és az egyén birtokolhat.”

Angel Gurría, OECD főtitkára

Egy jól működő oktatási rendszer eredménye a szakképzett, értékes munkaerő, amely kulcsfontosságú tényezője egy állam fejlődésének. Emiatt az oktatási tevékenységre, annak finanszírozására minden államnak kellő figyelmet kell szentelnie. Az oktatási rendszer az, amely egy ország humán tőkéjét adja, s ezzel együtt hozzájárul az állam képzettségi szintjéhez, meghatározza annak fejlődési potenciálját.

* A tanulmány a Szülőföld Alap támogatásával az MTA Kisebbségkutató Intézet *Pozíciók a változásban* c. kutatási programjában készült. Felhasznált források: Az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény www.mps.sr.gov.yu; A középiskolai törvény. www.mps.sr.gov.yu; A felsőoktatási törvény www.mps.sr.gov.yu; A Szerb Köztársaság 2007-es évi költségvetésének törvénye www.parlament.sr.gov.yu; Szerbia 2006-os statisztikai évkönyve www.statserb.sr.gov.yu; Szerbia 2007-es statisztikai évkönyve www.statserb.sr.gov.yu; Oktatási és Sport Minisztérium www.mps.sr.gov.yu; Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Oktatási Titkársága www.psok.org.yu; Köztársasági Statisztikai Hivatal www.statserb.sr.gov.yu; Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa www.vojvodina.sr.gov.yu; Branimir Štrukelj: A költségvetés diktálja a tempót. *O&R, Education and Development Journal*, 2005. március; OECD: *Reviews of National Policies for Education, South Eastern Europe*, 2003; MTA Regionális Kutatások Központja: *A Kárpát-medence régiói 7. – Vajdaság*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2007; Regionális Tudományi Társaság: *Kistérségek élettereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek*, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

A tanulmány a vajdasági oktatási rendszer finanszírozását hivatott feltekinteni. Az első rész az oktatási rendszerre vonatkozik, valamint a szerbiai állami költségvetésre vonatkozó jogi szabályzatok alapján mutatja be a vizsgált témakört, külön kitérve a közoktatási és a felsőoktatási rendszerek pénzületi mechanizmusára. A második részben egy esettanulmányon keresztül mutatjuk be, hogyan is valósul meg a gyakorlatban a közoktatási rendszerek finanszírozása. A zárórész összehasonlítja az esettanulmány során kapott adatokat a jogi rendszer nyújtotta előírásokkal.

1. Jogi áttekintés

Szerbiában az oktatási rendszer általános iskolákból, középiskolákból és felsőfokú tanintézményekből áll. Az országban, s ezzel együtt Vajdaságban is, az oktatási intézmények nagy többsége állami tulajdonban van. Alapfokú és középfokú magániskola nagyon ritkaságnak számít, viszont a magántulajdonú felsőoktatási intézmények száma évről évre nő.

Az oktatási intézmények túlnyomó része állami nyelvű (szerb), vagy kétnyelvű.

Jelenleg a tanügyet három szerbiai törvény szabályozza, ezek pedig az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény, a középiskolai törvény és a felsőoktatási törvény. A tanulmány következő fejezeteiben az előbb említett törvényekben foglalt finanszírozásra vonatkozó cikkeket emeljük ki, emellett meg kell említeni még egy törvényt, melynek a határozataira szintén hivatkozni fogunk, ez pedig a Szerb Köztársaság 2007-es évi költségvetésének törvénye.

Mielőtt a felsorolt törvényekre térnénk, el kell mondani, hogy Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa az a szerv, amely a tartomány oktatásával kapcsolatos legfontosabb, tanuló létszámot stb. érintő döntéseket hozza, illetve a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság feladatkörébe tartozik az oktatáspolitikai tartományi szintű megvalósítása, követése. (ld. *Függelék*)

1.a. A közoktatási rendszerek finanszírozási rendszere

Az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény 2003. május 25-én lépett életbe, a törvény módosított változata 2004. június 5. óta van hatályban. E törvény 141. paragrafusa értelmében a szerb állam, autonóm tartomány vagy helyi önkormányzatok által alapított általános-

és középiskolák tevékenységének finanszírozásához szükséges eszközöket a szerb állami költségvetés és az önkormányzatok költségvetése biztosítja. Emellett minden intézmény saját bevételt is megvalósíthat adományok, támogatások, szülői segítség, tandíj, egyéb szerződések révén, amennyiben ezek nincsenek ellentétben a törvénnyel.

A 142. paragrafus meghatározza, milyen célra használható az állami költségvetésből származó forrás. Eszerint, Szerbia a költségvetéséből eszközt biztosít:

- a) az általános- és középiskolákban alkalmazott személyek fizetésére és kiegészítő juttatásaira, a munkáltatóra eső szociális járulékok, a beralap adó, végkielégítés és segélyek fedezésére,
- b) az intézmények fejlesztési programjaira és projektjeire, továbbá az állam részt vállal befektetések területén, az alkalmazottak szakmai továbbképzésében, a diákok köztársasági és nemzetközi szintű versenyen való részvételében a meghatározott eszközök arányában, figyelembe véve a miniszter programjait és feltételeit,
- c) az egyedi iskolák munkájára, valamint olyan iskolák tevékenységére, amelyek az állam számára külön értékkel rendelkeznek.

Az oktatási intézményekben dolgozók bérének és kiegészítő juttatásainak elszámolása és meghatározása ugyanazon előírások szerint történik, mint ami az állami szerveknél és hivataloknál dolgozók bérére vonatkozik, azaz minden feladatkör és végzettségi szinthez tartozik bizonyos koeficiens, amellyel megszorozzák a fizetési elszámolási alapot, és így kapják meg a dolgozó bérét, amelyre kiegészítőként jön a kiegészítő fizetés, mely a munkaévek számától függ.

Az önkormányzatok, községek költségvetéséből származó eszközök a törvény határozata szerint a következőkre használhatók fel:

- a) dolgozók szakmai továbbképzésére,
- b) dolgozók utazására (munkahely és otthon között)
- c) az általános iskola diákjainak utazására, amennyiben több, mint négy kilométer távolságra laknak az iskolától, és lakhelyükön négy kilométeres körzetben nincs másik iskola, a fejlődési rendelkezéssel küzdő diákok utazására pedig mindenképpen, függetlenül a lakhely és iskola távolságától
- d) diákok köztársasági versenyre történő utazására
- e) épületek kiépítésére és fenntartására
- f) az iskola berendezésére, felszerelésére,
- g) egyéb ráfordításokra, kivéve azokat, amelyeket állami költségvetésből finanszíroznak,
- h) valamint a diákok védelmére és biztonságára.

A vizsgált törvény e két finanszírozási forráson kívül lehetővé teszi saját bevételi források használatát is, azaz kimondja, hogy minden általános- és középiskolai intézménynek lehetősége van a meghatározott pedagógiai standardtól magasabb minőségű szolgáltatást nyújtani, felhasználva a diákok szüleinek hozzájárulását, helyi közösségek és más önkormányzati szerv, továbbá adományozók, szponzorok támogatását, vagy akár bővített tevékenységéből eredő bevételek segítségével. Ezek az önerőből szerzett bevételek felhasználhatók az oktatás minőségének javítására, úgy mint új helyiség, felszerelés, oktatási eszközök beszerzése, vagy régiék felújítása, illetve olyan programok megvalósítására, amelyek nem tartoznak az intézmény tevékenységi körébe, továbbá felhasználható a diákok étkeztetésére és segítésére.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a közoktatási rendszert szabályozó törvény értelmében az intézmények finanszírozása állami, önkormányzati és saját bevételek bevonásával történhet. Az állami költségvetés a tanügyi dolgozók bérét biztosítja, diákok rangos versenyen való részvételéhez, tanárok továbbképzéséhez járul hozzá, valamint meghatározott mértékig befektetési és egyéb fejlesztési projektek pénzelésében is részt vállal.

A községi költségvetés az egyéb költségek fedezését teszi lehetővé, úgy mint dolgozók és egyes diákok utaztatása, épületek kiépítése, karbantartása, tanításhoz szükséges anyagok beszerzése, és minden más egyéb költség.

A saját forrás származhat az intézmény saját bővített tevékenységéből (inkább szakközépiskolákra jellemző) továbbá különféle természetes és jogi személyek által nyújtott egyszeri vagy rendszeres támogatásból. A saját források felosztásának célja az oktatás minőségének javítása kell, hogy legyen.

1.b. A felsőoktatási rendszerek finanszírozási rendszere

A felsőoktatási rendszert szabályozó törvény a Felsőoktatási törvény, mely 2005.08.30-án lépett hatályba, s ezzel érvényét veszítette a Főiskolai törvény és az Egyetemi törvény.

Szerbiában a felsőoktatási rendszer minőségével megbízott szerv a Felsőoktatási nemzeti tanács, melynek feladata nyomonkövetni a felsőoktatási rendszer fejlődését, összhangba hozni azt a nemzetközi standardokkal, előírásokkal, előterjeszti a minisztériumnak a felsőoktatási

politikát, véleményezi az íratkozási előírásokat, meghatározza a felsőoktatási intézmények munkáját érintő standardokat, stb.

Az akkreditációs folyamatokkal valamint a felsőoktatási intézmények munkájának minőségével megbízott szerv az Akkreditációs és minőségellenőrző bizottság.

A Felsőoktatási törvény 57. paragrafusa meghatározza, mely források állhatnak rendelkezésre egy felsőoktatási intézménynek. A források a következők lehetnek:

- a) alapító által biztosított eszközök,
- b) tandíj,
- c) adomány, ajándék,
- d) tudományos-kutatói, művészeti és szakmunka pénzelésére szánt eszközök,
- e) oktatás, kutató munka és konzultációs szolgáltatások megvalósítását támogató projektumok,
- f) komerciális és egyéb szolgáltatásokból eredő bevételek,
- g) alapítói jogokból és harmadik személlyel kötött szerződésből eredő eszközök,
- h) és egyéb törvénnyel összhangban lévő források.

A felsorolt eszközökkel a felsőoktatási intézmények saját maguk rendelkeznek.

Az Oktatási Minisztérium előzetes véleménye alapján az önálló felsőoktatási intézmény, melynek alapítója a Szerb Köztársaság, szerződést köt a Kormánnyal, amely által az akkreditált, elfogadott felsőoktatási program végrehajtásához szükséges eszközökhöz jut.

Az egy évi tevékenységhez szükséges eszközöket az évi munkaterv alapján biztosítják az intézményeknek. Az egyetem kereteibe tartozó felsőoktatási intézmény az alapító által biztosított eszközökkel a maga nevében, de az egyetem számlájára rendelkezik. A rendelkezésre bocsátott eszközök célszerű és nem utolsó sorban gazdaságos használatáért az intézmény igazgatósági szerve felel. A felsőoktatási intézmények munkájának normatíváit a Kormány határozza meg, a Felsőoktatási nemzeti tanács kezdeményezése alapján. Az alapítók által biztosított források felhasználását szintén jogszabály rendezi.¹

¹ A törvény előírja, hogy az előbb említett forrásból származó eszközök a következőkre használhatók fel: a) anyagi költségek valamint befektetési és évi karbantartási költségek fedezésére; b) alkalmazottak bérének kifizetésére a törvénnyel és kollektív szerződéssel összhangban; c) berendezések vásárlására; d) könyvtár bővítésére új könyvek vásárlásával; e) tudományos-kutatói, illetve művészeti

Az alapítók által biztosított eszközök melletti másik jelentős finanszírozási forrás a saját bevétel. Ebbe a kategóriába mindazon bevételek tartoznak, amelyek nem az állami költségvetésből származnak, úgy mint: tandíjak, harmadik személynek nyújtott szolgáltatások díja, ajándék, adomány, támogatás, és egyéb saját bevételek.

Az a felsőoktatási intézmény, vagy egység, amely jogi személyként működik, önállóan rendelkezik a saját bevételi forrásaival a törvénnyel és a saját maga által hozott alapdokumentummal összhangban. Amennyiben a felsőoktatási egység nem rendelkezik jogi személyi státusszal, a saját forrásból eredő bevételeivel olyan módon rendelkezhet, ahogyan az annak az intézménynek az alapdokumentumában van meghatározva, amely intézménynek a keretébe az illető egység tartozik.

Azok a felsőoktatási intézmények, amelyek valamely egyetem keretébe tartoznak, a saját forrásból befolyt összeg bizonyos részét elkülönítik az egyetemi szinten esedékes közös feladatok finanszírozása céljából. Az elkülönítés mértéke az egyetemi tanács döntésétől függ. E döntés egy évre szól, és figyelembe veszi a tervezett tevékenységek számát, valamint költségeit.

A felsőoktatási intézmények saját forrásának egyik formája a tandíj. Ennek meghatározására is kitér a Felsőoktatási törvény. Nem szabályozza pontosan a tandíjak kötelező nagyságát, egyedül azt írja elő, hogy minden felsőoktatási intézmény a felvételi pályázati kiírás előtt köteles meghatározni a következő évre vonatkozó tandíjat. A tandíj nagyságát a felsőoktatási intézmény alapdokumentumában határozzák meg. Az összegnek fedeznie kell egy tanév tanulási költségeit, ami annyit jelent, hogy fedeznie kell a rendes szolgáltatások díját. Hogy mik tartoznak a rendes szolgáltatás fogalom alá, szintén nem a törvény fogalmazza meg, hanem az egyetem feladata erről döntést hozni.

Ezzel kielemeztük a Közoktatási és Felsőoktatási törvényben foglalt azon paragrafusok tartalmát, melyek az oktatási rendszer finanszírozására

munka végzésére, amennyiben e tevékenységek növelik az oktatás minőségét; f) alkalmazottak tudományos és szakmai továbbképzésének finanszírozására; g) tudományos-oktatói és művészeti-oktatói utánpótlás fejlődésének támogatására; h) átlagon felüli diákokkal való munka finanszírozására, i) nemzetközi együttműködésre, j) információ forrás és információs rendszer pénzelésére; k) kiadási tevékenységekre; l) diákparlament munkájának támogatására valamint a diákok oktatáson kívüli tevékenységének támogatására; m) hátrányos helyzetű diákok számára berendezések és megfelelő feltételek biztosítására; n) egyéb célokra, melyek összhangban vannak a törvénnyel.

vonatkoznak. Amint láttuk, egyik törvény sem határozza meg pontosan, mennyi eszközt kell elkülöníteni az állami és önkormányzati költségvetésből az egyes oktatási intézmények részére, és egyik törvény sem tartalmaz paragrafusokat a kisebbség nyelvén is tanító intézmények finanszírozását illetően, vagyis Szerbiában, és Vajdaságban, nincs külön szorzója a két tannyelvű iskoláknak.

2. Az oktatási rendszer finanszírozásának adatai

Mielőtt rátérnénk az esettanulmány eredményeire, vizsgáljuk meg Szerbia állam költségvetését, illetve vizsgáljuk meg a Szerb Köztársaság 2006-os évi költségvetési törvényében foglalt határozatokat is, valamint számszerű adatokkal tekintjük át a szerbiai oktatási rendszer finanszírozásának alakulását.

A Szerb Köztársaság 2007-es költségvetési törvénye értelmében Vajdaság AT költségvetése Szerbia költségvetésének minimum 7%-a kell hogy legyen. Vajdaság területén az oktatási rendszerben alkalmazott dolgozók fizetésére az állami költségvetésből 2006-ban 14.707.851.000 dinárt jutott, míg 2007-ben ez az összeg 18.809.692.125 dinárt tesz ki.

A költségvetési törvény az állami alkalmazottak fizetéséről szóló törvény alapján meghatározza a folyó évben alkalmazandó fizetési elszámolási alapot.

Az állami alkalmazottak fizetéséről szóló törvény értelmében minden állami szférában dolgozó munkás bére alapfizetésből és fizetési pótlékból áll. Az alapfizetést megkapjuk, ha a fizetési elszámolási alapra rászorozzuk a meghatározott koeficienseket. A fizetési elszámolási alap egységes az össz alkalmazottra, nagyságát a költségvetési törvényben határozzák meg egy évre előre. A koeficiensek előre meg vannak határozva 13 fizetési csoportra. Minden alkalmazott besorolható a 13 fizetési csoport egyikébe végzettség és betöltött pozíció alapján. A fizetési pótlék a munkaévek számának függvényében alakul. A hatályban lévő törvény értelmében minden munkaév után az alapfizetés 0.4%-a jár pótlékként.

Minden ország fontos mutatója, vajon a GDP hány százalékát fordítják oktatásra.

Az OECD adatai szerint az Európai Unió átlagosan a GDP 5,5%-át fordítja oktatásra. 2005-ös adatok szerint,² az OECD államok közül legtöbbet Korea fordít erre a célra (GDP 8,3%-a). Korea mellett szintén sokat törődik az oktatásüggyel Szlovénia (GDP 6,1%-a) és Finnország (GDP 5,8%-a) is. Szerbia sajnos nagyon lemarad az említett országoktól az oktatásügy tekintetében.

Dr. Zoran Lončar, szerbiai oktatásügyi miniszter elmondása szerint³ az OECD államokban az oktatásügy részesedése a GDP-ből átlagban 5%. A nem OECD államoknak tanácsos lenne megnövelniük az oktatási rendszerbe való befektetésüket, célszerű lenne, ha a GDP oktatásra szánt aránya 3,5%-nál több lenne. Szerbia, a maga kevesebb, mint 3%-ával messze lemarad az OECD államoktól.

Az OECD egyik publikációjából vett adatok szerint⁴ Szerbia 1998-ban a GDP 3,8%-át, míg 2000-ben mindössze 2,3%-át fordította az oktatásra. Szerbia 2006-os statisztikai évkönyvéből vett adatok alapján kiszámolható hogy 2002 és 2006 között, Szerbia a GDP hány százalékát fordítja oktatásügyre.

1. táblázat: GDP oktatásra fordított részaránya Szerbiában⁵

	2002	2003	2004	2005	2006
GDP ⁶	1 020 116,5	1 045 570,4	1 133 650,6	1 204 065,3	1 272 665,1
GDP okta- tásra fordí- tott része ⁷	32 053,6	31 925,4	32 436,2	31 953,8	31 027,2
Százalékban	3,1%	3,0%	2,9%	2,6%	2,4%

A táblázatban közölt adatokat alátámasztja Lončar oktatásügyi miniszter nyilatkozata. Szerbia valóban nagyon elmarad az OECD államok által a GDP oktatásügyre fordított részarányától, ami hosszabb távon kikezdhetheti az ország szakképzett munkaerő potenciálját.

² Branimir Štrukelj: A költségvetés diktálja a tempót, O&R, Education and Development Journal 1. sz., 2005. március

³ <http://www.mps.sr.gov.yu/code/navigate.php?Id=434#3107> (2007.november)

⁴ OECD: *Reviews of National Policies for Education*, South Eastern Europe, 2003., 349.

⁵ Szerbia 2006-os statisztikai évkönyvének adatai alapján a szerző számításai

⁶ Milliárd dinárban kifejezve, 2002-es év állandó áraival

⁷ Milliárd dinárban kifejezve, 2002-es év állandó áraival

Érdemes lenne talán még átnézni, hogyan alakul Vajdaság községeinek kiadási szerkezete, a kiadások hány százaléka vonatkozik az oktatásügyre. Vajdasági szinten 2007. január 1-től 2007.június 30-ig a községek alapoktatásra költségvetési kiadásai 8,2%-át költötték, míg a középiskolai oktatásra kiadásai mindössze 3,86%-át.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a vajdasági községek oktatási kiadásainak szerkezetét.

2. táblázat: A vajdasági községek oktatási ráfordításának szerkezete⁸

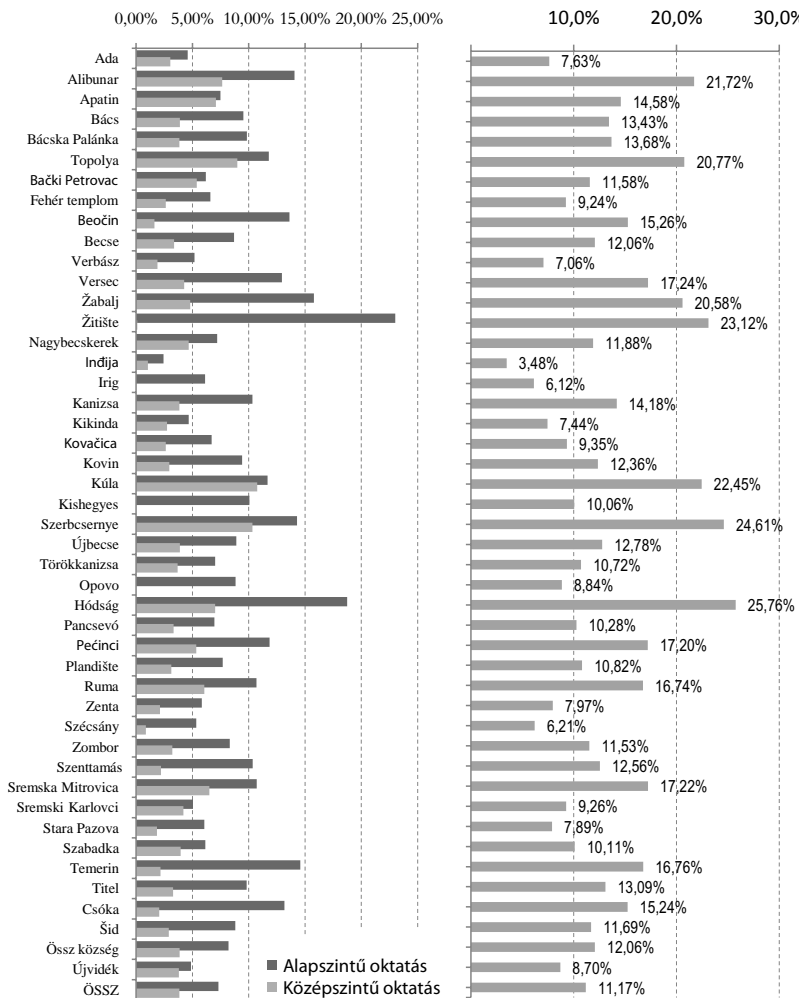
No.	Ráfordítások	Oktatás	
		Alapszintű oktatás	Középszintű oktatás
1.	Dolgozók bérével kapcsolatos ráfordítások	11,44%	8,67%
2.	Áru és szolgáltatás használata	73,05%	76,77%
	Állandó költségek	37,41%	28,62%
	Utazási költségek	6,10%	10,74%
	Szerződéses szolgáltatások költsége	11,44%	17,53%
	Specializált szolgáltatások költsége	1,45%	3,01%
	Idényjellegű javítás és karbantartás	6,44%	5,67%
	Anyagok költsége	10,20%	11,20%
3.	Szubszenciók	0,21%	
4.	Adományok és egyéb átutalások	5,90%	3,03%
5.	Költségvetés szociális védelmének díja	2,57%	7,12%
6.	Egyéb ráfordítások	0,16%	0,08%
7.	Állóeszközzel kapcsolatos kiadások	6,66%	4,32%
	Összesen	100,00%	100,00%

Az adatokból kitűnik, hogy az önkormányzati költségvetés feladata az oktatási intézmények anyagi és egyéb jellegű ráfordításainak finanszírozása. A dolgozók béreire kis százaléokban költenek, ugyanis a iskolarendszer alkalmazottai fizetésüket az államtól kapják, a már előbbieken leírt módon.

Vajdaságot 44 község és egy város alkotja (Újvidék). Érdemes áttekinteni, mennyire egységes a községek oktatásra fordított kiadásainak százalékos megoszlása. A 1. ábra az össz oktatásra fordított kiadás mértékét és a kiadások alap- és középfokú oktatásra fordított részarányát taglalja.

⁸ www.vojvodina.sr.gov.yu adatai alapján összeállította a szerző (2007. november)

1. ábra: Vajdaság községeinek oktatásra fordított kiadásai százalékos megoszlásban, külön az alap- és középszintű oktatásra fordított kiadások részarányával⁹

⁹ www.vojvodina.sr.gov.yu adatai alapján összeállította a szerző (2007. november)

A grafikonról kitűnik, hogy az önkormányzatok oktatásra fordított kiadásai önkormányzatonként igen változóak, és az össz oktatásra 5–25% között mozog a kiadások nagysága. A nagy ingadozásnak több oka is van. Egyik, hogy az iskolák száma községenként eltérő, másik ok az önkormányzatok különböző gazdasági szintjében rejlik.

Az is látható, hogy az általános iskolai oktatásra minden községben nagyobb arányban fordítanak, aminek szintén az az oka, hogy általában több az általános iskolák száma egy községen belül, mint a középiskoláké.

3. Az általános iskolák finanszírozási mechanizmusa egy általános iskola példáján

Az előző fejezetekben bemutattuk az oktatási rendszerre illetve annak finanszírozására vonatkozó jogi szabályzatokat, valamint számszerűsítettük az ország valamint a községek oktatásra fordított kiadásait. A tanulmány egy esettanulmányt is segítségül hív a pontosabb kép bemutatása érdekében. Először bemutatjuk a vizsgált iskola esetében használt pénzelési forrásokat, utána feltárjuk a finanszírozási folyamat menetét, majd végül a vizsgálat alapjául választott iskola adatai kerülnek elemzésre.

Topolya községben 8 általános iskola működik és egy alapfokú zeneiskola. Ebből 3 iskolában csak magyar nyelvű oktatás folyik, míg a többi iskolákban kétnyelvű az oktatás. A középiskolák száma 3, és mindhárom középiskolában kétnyelvű, azaz szerb és magyar oktatás is folyik. Topolya azon ritka községek egyike (Topolyán kívül talán még Pancsován létezik ilyen intézmény), ahol mindezen iskolák pénzügyi dolgaival egy külön intézmény foglalkozik, az úgy nevezett *Társult Iskola*. A topolyai *Társult Iskola*, mint iskola van nyilvántartva, finanszírozása ugyanúgy történik, mint más iskolák esetében, azzal a különbséggel, hogy oktatással nem foglalkoznak, csakis könyvelési, elszámolási, pénzügyi-tervezési folyamatokkal. Saját elmondásuk szerint az állami szervek elégedettek a Társult Iskolák munkájával, és hasznosnak találják tevékenységüket, hisz koordinálják községi szinten az iskolák finanszírozási tevékenységeit. A későbbiekben erre részletesen is kitérünk.

A vizsgálat tárgyát Topolya község egyik kétnyelvű általános iskolája képezte (az igazgató kérésére az iskola nevét nem közölhetjük). Mivel a pénzügyi folyamatok tervezésével és lebonyolításával a Társult iskola

foglalkozik, így a beszélgetést a Társult iskola egyik munkatársával folytattuk le.¹⁰

A beszélgetés során kikristályosodott, hogy minden iskola finanszírozása, függetlenül attól, általános vagy középiskoláról van-e szó, több forrásból történik, mégpedig:

- a) állami költségvetés,
- b) községi költségvetés,
- c) helyi közösségek támogatása,
- d) donációk,
- e) saját bevételi forrás,
- f) és végül, de nem utolsó sorban pályázatok.

A beszélgetés során elsőként említett forrás az *állami költségvetés* volt. Ennek az lehet az oka, hogy ez az egyetlen forrás, amely viszonylag biztos és rendszeres. Az oktatási intézmények kiadásából az állami költségvetés mindenekelőtt a dolgozók fizetését illetve a munkáltatóra eső fizetési járulékokat finanszírozza, emellett az épületek és berendezések javítására és karbantartására is juttat némi összeget. 2007. január 1-jéig minden iskola önmagának számolta el a fizetést, és osztotta szét a dolgozóknak az állami költségvetésből e célra kapott összeget. Így az igazgatónak például lehetősége volt pénzből megjutalmazni a kimagasló teljesítményt nyújtó tanárokat. 2007. január 1-je óta azonban a fizetések elszámolását és kifizetését centralizálták, ami abban nyilvánul meg, hogy az iskola-rendszer minden egyes dolgozójának név szerint számolják el a fizetését Belgrádban, és az így elszámolt név szerinti fizetéseket utalják az iskoláknak, akik ezt továbbítják a dolgozók folyószámláira. A központosítás célja a nagyobb felügyelet, hisz így az iskolák havonta kötelesek beszámolni az államnak az elvégzett munkaórák számáról. A fizetés áll az alapfizetésből és kiegészítő fizetésből. Az alapfizetés a fizetés elszámolási alap és a feladatkör koeficiensének szorzata. A fizetés elszámolási alap egységes az egész országban. Minden feladatkörnek megvan a maga koeficiens, ami általában 3–4 havonta változik. Értéke nyomon követhető a Hivatalos lapban. Az így meghatározott alapfizetés mellé kiegészítő fizetés is tartozik, amely a munkaévek számától függ. Minden iskola köteles havonta leadni a Minisztériumnak a dolgozók havi munkaóráinak számát (havonta változhat túlórák, szabadságok, stb függvényében), és ez alapján határozzák meg állami szinten minden egyes dolgozó havi bérét.

¹⁰ Segítőkézségét ezúttal is köszönjük.

A következő finanszírozási forrás a *községi költségvetés*. Az iskolák működési költségeiket a községtől kapott pénzből fedezik. Működési költségek közé sorolható az iskolák szinte minden egyéb kiadása a dolgozók béréen kívül, azaz: dolgozók utazási költsége (otthon és munkahely között), évfordulós és egyéb dolgozói jutalmak, energia költség, kommunikációs költség, biztosítási költség, kommunális költség, üzleti utak költsége, szerződéses szolgáltatások költsége (számítógépes szolgáltatás, szemináriumok, képzések, ügyvédi szolgáltatás, diákok versenyének költsége, reprezentációs költség), egészségügyi szolgáltatások költsége, épületek karbantartása és javítása, anyagköltségek, úgy mint irodaanyag, dolgozók továbbképzésére készült anyagok, szakirodalom, kréta, oktatás során használt anyagok, higiénia fenntartását szolgáló anyagok, és hasonlók.

Ha figyelmesen végigolvastuk a listát, észrevehettük, hogy az épületek karbantartása itt is, és az állam által finanszírozott tételeknél is megjelent. Ez nem tévedés. Karbantartási és javítási célokra igényelhető az állami költségvetéstől bizonyos összeg, de az esetek nagy többségében szükség van ennek az összegnek a községi költségvetésből történő kibővítésére is.

Láthattuk, hogy a karbantartáson és dolgozók bérein kívül minden más kiadást a községi költségvetésből kell fedezniük az oktatási rendszer intézményeinek.

Hogy a községtől igényelt összeg mennyire elegendő a szükségletek kielégítésére, az részben attól függ, hogy a község költségvetése hány százalékban teljesült (általában 96–97% körül szokott mozogni), és nem utolsó sorban attól, milyen gazdag községről van szó. A topolyai iskolák szerencsésnek mondhatják magukat, hisz a községtől igényelt összegeket szinte minden esetben kifizetik számukra. Viszont a szomszédos községben már problémákkal küzdenek az intézmények. A község szegény, az iskolák nagy adósságot halmoztak fel az áramszolgáltatónál, s megoldás nem igen mutatkozik. Ezért is tették első helyre a források felsorolásánál az állami költségvetést, hisz időben rendszeres, és teljes. A községi forrásoknál probléma jelentkezhet, de ez községenként változik.

Az állami és községi költségvetési források mellett az iskolákat a *helyi közösségek* is támogatják. A helyi közösségek évi pénzügyi terve a helyi közösséghez tartozó iskola vagy iskolák támogatását is tartalmazza, de sok esetben ez az összeg kicsi, nem túl jelentős finanszírozási forrásként jelenik meg.

A helyi közösségek támogatása mellett *más támogatók* is megjelenhetnek kisebb-nagyobb összeggel. Ezekre a donátorokra az iskolák terveik

összeállításakor nem igazán számíthatnak, ugyanis esetenként felbukkan egy-egy támogató, de állandó jelleggel és jelentős összeggel nem jellemzőek. Az általunk vizsgált iskola egyik évben koszorút küldött egy volt dolgozójuk temetésére. Az elhunyt tanárnő lányának annyira jól esett, hogy az iskola is megemlékezett az édesanyjáról, hogy hálából egy nagyobb összeget adományozott az iskolának. Olyan eset is előfordult már, hogy az utód és rokonok nélküli nyugdíjas tanár minden vagyonát a volt munkahelyére hagyta, így az iskola örökölt egy házat. A topolyai iskolák közül páran igyekeznek nemzetközi partnerkapcsolatot kialakítani más általános iskolákkal, ezzel kölcsönösen támogatva egymást.

A sok idegen forrás mellett minden iskola rendelkezhet *saját bevételi forrással* is. Az általános iskolákra Topolya községben ez nem jellemző, a középiskolákra már inkább. Egyik iskola egy adományozótól kapott földet, amit kiad megmunkálásra, és ebből némi bevételhez jut.

Az adományokra ajándékadót kell fizetni. Ez megnehezíti a tárgyi jellegű adományt kapó intézmény dolgát, ugyanis jelen esetben az iskola kapott egy földterületet, ami után köteles kifizetni az ajándékadót, holott péneszköze a kapott adományból nem biztos, hogy származik. Az iskolák másik nagy problémája az ÁFA elszámolása.

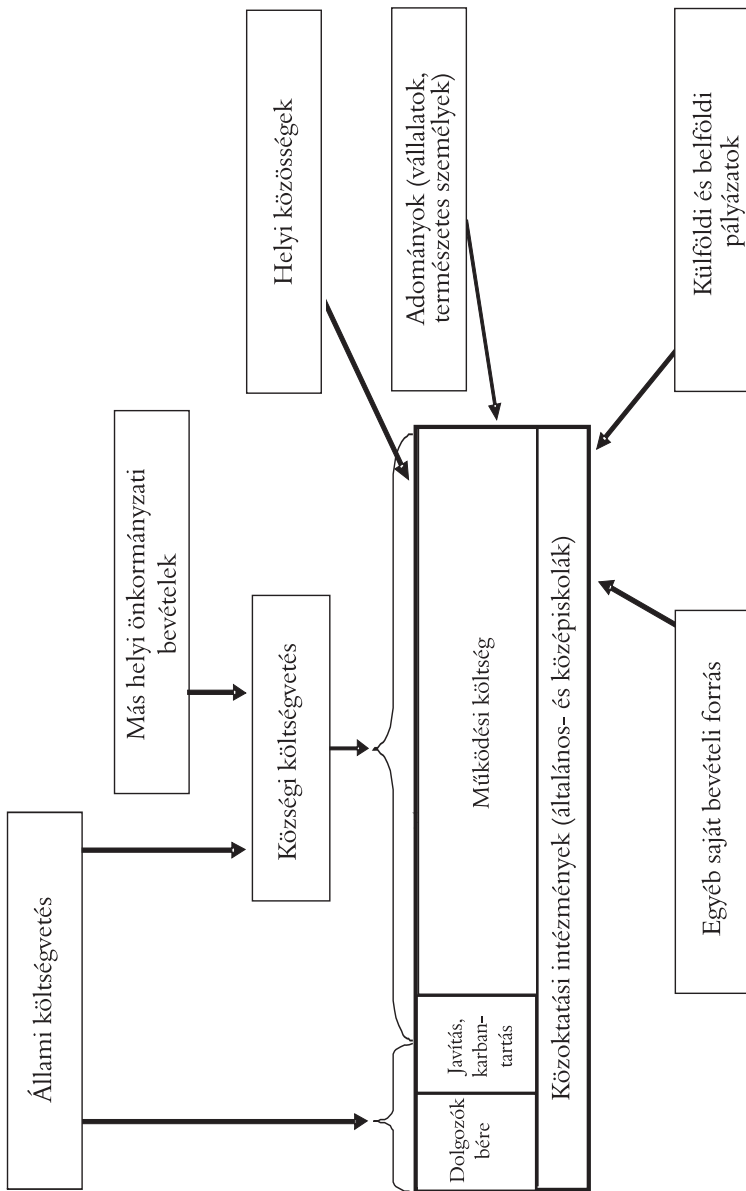
A mezőgazdasági iskola saját gazdasággal rendelkezik, ahol állattenyésztés folyik, s ebből saját bevételt valósítanak meg. Ugyanez érvényes a szakmunkásképző iskolára is, amelynek keretein belül fodrász szalon és egyéb műhely működik.

Egyes iskolák sportcsarnokkal rendelkeznek, amelyet az iskolaórák után bérbe adnak sportegyesületeknek. Itt is problémák merültek fel akörül, hogyan fiztessék meg a bérleti díjat, hogy az iskolának is haszna legyen belőle. Sokféle változattal próbálkoztak, végül legelőképesebbnek az a megoldás mutatkozott, hogy a sportegyesületek a helyi közösségekkel számolnak el, a helyi közösség pedig a sportcsarnok fenntartását támogatja.

Elmondható, hogy a saját bevételi források nem jelentős arányban vesznek részt az iskolák bevételi szerkezetében, s amennyiben vannak is, minden iskolának külön „stratégiát” kell kidolgoznia a bevételek nyugodt elszámolása érdekében.

A pályázat, mint bevételi forrás csak utolsóként lett megemlítve, ami tükrözi az ország zártságát a külföld nyújtotta lehetőségek irányába. Topolya községben egy általános iskola büszkélkedhet azzal, hogy sikeresen vett részt pályázaton, és nyert bizonyos összeget. Mindössze egyik középiskoláról mondható el, hogy rendszeresen követi a belföldi és külföldi pályázati lehetőségeket, és sikeres pályázataival már jelentős bevételi forráshoz jutott.

2. ábra: Szerbia közoktatási rendszerének finanszírozási rendszere

Mindezen felsorolt források mellett minden iskola rendelkezik egy folyószámlával, amelyre a diákok szülei a vásárolt könyvek árát, az uzsonna, a kirándulások, és egyéb tevékenységek árát fizetik be.

A következő kérdés, hogyan történik az előbb említett források tervezése, milyen korlátok között mozoghat a pénzügyi tervet készítő személy?

A finanszírozási folyamat egyik kulcsszereplője az *Észak-bácskai körzet Zombori Iskolaigazgatósága*, mely az Oktatási Minisztériumhoz tartozik. Minden év júniusában a Zombori Iskolaigazgatóság kérésére, az iskolák kötelesek elkészíteni pénzügyi terveiket a következő évre. Topolyán ezt a feladatot a község iskolái részére a Társult Iskola végzi el, míg más községekben maguk az iskolák. A minisztérium által előre elkészített formanyomtatvány kitöltéséből áll a pénzügyi terv összeállítása. Először alap adatokat kell közölni az iskoláról, úgy mint diákok, tanárok száma, tanárok megoszlása feladatkörök szerint, stb. A fizetéseket az itt meghatározott feladatkörök koeficiensei alapján számolják el a következő lépésben. Minden iskola háttérinformációként adatokat kap a várható infláció nagyságáról, valamint arról, hogy a következő évben hány százalékkal növekedhetnek a fizetések. A fizetések nagyságáról szindikátusi meg egyezés létezik.¹¹

A fizetések havonkénti leosztása mellett, össze kell állítani a kiadások tervezett nagyságát részletező pénzügyi tervet is. Ebben részletesen fel kell tüntetni, mekkora értéket terveznek bérek formájában kifizetni, mekkora a jubiláris jutalmak várható nagysága, utazási költségekre, egészségügyi szolgáltatásokra, egyéb szolgáltatásokra, oktatásra, oktatási anyagokra, egyéb szükséges szolgáltatásokra és anyagokra szánt potenciális kiadások mértéke. Amellett hogy fel kell tüntetni az összeget, azt is meg kell határozni, hogy az egyes tételek finanszírozása milyen forrásból fog történni. Választási lehetőség:

- a) *költségvetésből származó bevétel,*
- b) *saját bevétel,*
- c) *külföldről származó adomány,*
- d) *nemzetközi szervezetek adománya,*
- e) *hatalom egyéb szintjétől érkező támogatás,*

¹¹ Megjegyezném, hogy a tanulmány írásának idején, azaz 2007. novemberében tanári strájkok vannak folyamatban, a fizetéssel való elégedetlenség miatt. A 2008-as évre 15%-os fizetésemelést követelnek. Az állam mindössze 6%-ot hajlandó növelni a fizetéseken. A tárgyalások folyamatban vannak.

- f) nem-állami szervezetek és egyének adománya,
- g) nem-pénzügyi jellegű vagyon eladásából származó bevétel,
- h) hazai adósok törlesztése,
- i) külföldi adósok törlesztése,
- j) nyújtott hitel kamatjából eredő bevétel és pénzügyi vagyon eladásából eredő bevétel.

A vizsgált községben a pénzügyi tervek mindegyike csak az aláhúzott finanszírozási forrást tervezte, mint bevételt. Ennek az az oka, hogy az egyéb adományok nem tervezhetőek előre. Amennyiben év során az iskola részesül valamilyen adományban, akkor legtöbbször nem jelentős összegről van szó. A kiadásokat az előző évek kiadásai alapján tervezzik, figyelembe véve az infláció várható nagyságát, valamint a lehetséges növelések előírt határértékeit.

A Zombori Iskolaigazgatóság átveszi e gondosan kitöltött pénzügyi terveket, majd az iskola területe, tanulók száma alapján jóváhagyja őket. A fizetéseket az előírt koeficiensek és fizetési alapok alapján ellenőrzik, valamint áttekintik az iskolák Munkahelyi rendszerezés szabályzatát, és csak azoknak a dolgozóknak a fizetéseit ismerik el, akik olyan munkahelyet töltenek be, amely a Szabályzatban is szerepel. Az iskola emellett alkalmazhat plussz dolgozókat (például kertész, virágos, portás, egyéb), de ezek fizetésének fedezetét saját bevételeiből kell megoldania. Döntését egyezteti a Kincstári Igazgatósággal, és meghatározzák az egyes iskolákra jutó részt, majd minden hónap végén az elvégzett munkaórák alapján elszámolják minden dolgozó fizetését, és utalják az összeget az állami költségvetésből a dolgozók folyószámláira.

Ha az oktatási intézmény a következő évben nagy forrásokat igénylő javítást tervez (központifűtés, nyílászárók, stb), esetleg új állóeszköz vásárlását fontolgatja, kérvényezheti ezek állami költségvetésből történő finanszírozását. Ezeket a kérvényeket a Tartományi művelődési és oktatásügyi titkárságnak kell eljuttatni, külön megjelölve minden kérvény prioritását. Tartományi szinten döntenek el, melyik iskolának mennyi eszköz jut a kért javításokra, vásárlásra. Az elkészített pénzügyi tervet nemcsak a Zombori Iskolaigazgatóságnak kell elküldeni, hanem egyúttal a Tartományi művelődési és oktatásügyi titkárságnak és a községi vezetőségnek is.

A község képviselőtestülete mérlegeli az átvett pénzügyi terveket, és amennyiben úgy érzi, egyes tételek kifizetésével gond lesz, jelenti az iskoláknak, azaz Topolyán a Társult iskolának. Tavaly például az volt az önkormányzat kitétele, hogy a tervezett össz kiadások maximum 6%-kal léphetik túl az előző évi össz kiadásokat. Topolyán harmonikusan együttműködik az önkormányzat a Társult iskolával, így nincs is különösebb vita a pénzügyi terveket illetően. Amint a községi képviselőtestület elfogadja az átnyújtott terveket, kezdetét veszi a finanszírozás.

A Társult Iskola a községnek havonta átadja igényét az eszközök átutalására. A dolgozók munkahely és otthonuk közötti utazásának kifizetése előszámla alapján történik. Ez a legproblémásabb tétel, ugyanis egyesek készpénzben, míg mások hónapos jegy formájában igénylik az utazási támogatást. E két tétel külön szerepel.

Mivel a község iskoláinak könyvvitelét és elszámolását egy intézmény, a Társult Iskola végzi el, és például egyik iskolánál szükség jelentkezik némi pénzeszközre, míg másik iskolánál felesleg van, lehetőség nyílik a községi költségvetésből érkező utazási költségek fedezésére szánt összegek átcsoportosítására az iskolák között. A községi költségvetésből finanszírozott többi kiadás fedezete tervszerűen történik. Amennyiben megесik, hogy év végén a községi költségvetésből marad pénzösszeg, azt az iskolák fűtőolaj vásárlására fordítják. Az árak és igények változása miatt szükséges év közben a pénzügyi terv újramérlegelése. Általában évente 3–4 alkalommal alakítják át az előző évben összeállított terv tartalmát.

Érdekes megfigyelni, hogy az esettanulmány során gyűjtött információk egyike sem tartalmaz kisebbségre vonatkozó elszámolási rendszert. Azaz függetlenül attól, hogy az iskolában csak állami nyelvű, két nyelvű, csak kisebbségi nyelvű oktatás folyik-e, minden iskola egyformán részesül a költségvetési eszközökből.

A 3. táblázatban közölt adatokból kitűnik az alkalmazottak bérének költsége, ez az összes kiadás 51%-át teszi ki. A másik jelentősen kiugró költség 31%-kal az épületek karbantartásának költsége. A többi költségek viszonylag alacsony arányban szerepel a költségek szerkezetében.

Tovább vizsgálva az adatokat, az is szembetűnik, hogy az össz kiadások mintegy 92%-át az állami költségvetésből fedezik. Ez érthető is, mivel láttuk az előzőekben, hogy az alkalmazottak bérét és a karbantartási költségek egy részét finanszírozza az állami költségvetés, míg a többi kiadásra főként önkormányzati forrást vonnak be. Ehhez hozzájön a tény, hogy az összköltség legnagyobb része a fizetésekre illetve karbantartásra vonatkozik.

3. táblázat: A vizsgált iskola tervezett költségének szerkezete a 2008-as évre

<i>Költségek szerkezete</i>	<i>Százalékos megoszlás</i>	<i>Finanszírozási forrás</i>
Dolgozók bére	51,15%	állami költségvetés
Munkáltatóra eső szociális járulékok	9,15%	állami költségvetés
Utazási hónaposjegyek	0,37%	községi költségvetés
Utazási költség térítése készpénzben	0,19%	községi költségvetés
Jutalmak	0,46%	községi költségvetés
Állandó költségek	4,10%	községi költségvetés
Pénzforgalom és banki szolgáltatás költsége	0,20%	községi költségvetés
Energia költség	3,50%	községi költségvetés
Kommunális költségek	0,21%	községi költségvetés
Kommunikációs költségek	0,12%	községi költségvetés
Biztosítási költség	0,07%	községi költségvetés
Üzleti utak utazási költsége	0,33%	községi költségvetés
Szerződéses szolgáltatások költsége	0,29%	községi költségvetés
Számítógépes szolgáltatás	0,05%	községi költségvetés
Dolgozók továbbképzése	0,07%	községi költségvetés
Informálási szolgáltatás	0,03%	községi költségvetés
Vendégfogadás	0,06%	községi költségvetés
Reprezentáció	0,08%	községi költségvetés
Egészségügyi szolgáltatás	0,03%	községi költségvetés
Épület karbantartása	31,65%	állami költségvetés
Berendezések karbantartása	0,85%	községi költségvetés
Anyagok	0,15%	községi költségvetés
Adminisztrációs anyagok	1,28%	községi költségvetés
Dolgozók továbbképzésének anyaga	0,14%	községi költségvetés
Oktatási anyag (kréta, stb)	0,12%	községi költségvetés
Vendégfogadásra szánt anyagok	0,68%	községi költségvetés
Egyéb anyagok	0,32%	községi költségvetés
Egyéb anyagok	0,02%	községi költségvetés

Zárszó helyett

A 2006-os PISA teszt eredményeként, mely az oktatási rendszer minőségét, azaz a diákok tudását méri, Szerbia mindössze a 41. a rangsorban. Ez figyelmeztető tény, szükséges lenne az oktatási rendszer fejlesztése, hogy minőségi tudást adjon, és ezzel együtt minőségi munkakerő potenciált Szerbiának. Az oktatási rendszer milyensége többek között a tantervek tartalmától, a tanárok szakképzettségétől, az iskola felszereltségétől függ. Mindez viszont elképzelhetetlen az oktatási rendszer megfelelő finanszírozása nélkül.

A törvényi előírások nem térnek ki részletesen arra, hány százalékkal, milyen értékben kell az oktatási rendszerre fordítani. A törvényekben az sem található meg, függ-e a kiadásokra szánt források nagysága az iskolák nagyságától, esetleg tanulók számától. Mindössze az iskolai rendszer alkalmazottainak fizetése van meghatározva koeficiensok segítségével, de ezek a koeficiensok a végzettségtől és betöltött pozíciótól függnek, és nem veszik figyelembe a diákok számát.

Az esettanulmány során végzett beszélgetésekben elhangzott, hogy az átadott pénzügyi tervet az illetékes iskolaigazgatóságnak jóvá kell hagyania, ezt pedig különböző kritériumok figyelembe vételével teszik, úgy mint tanulók száma, iskolák területe négyzetméterben. De pontos információt ezekről az adatokról nem tudtak mondani, jogi szabályozást pedig sajnos nem találok erre vonatkozólag, ami megerősítette volna ezt a kijelentést.

Láttuk, hogy a finanszírozási mechanizmusban az állami pénztárból jut az alkalmazottak fizetésére, szociális juttatásaira, valamint bizonyos szintű állóeszköz- és befektetés támogatásra. A többi kiadást főként önkormányzati költségvetésből fedezik az iskolák. Sajnálatos tény, hogy az önkormányzatok gazdasági szintje igen eltérő, így az iskolák második jelentős bevételi forrása községenként nagyon változó lehet, ami kihat az iskolák ellátottságára, felszerelésére, fejlődési lehetőségeire.

Vajdaság multietnikus közösség, az oktatás igény szerint több nyelven folyik. Elvárható lenne, hogy az az iskola, amelyben több nyelvű oktatás folyik, más szorzóval rendelkezzen a források elosztásánál, mint az egynyelvű iskolák. Ez azonban nincs így Vajdaságban.

Az OECD államok oktatásra fordított átlagától sokban eltér Szerbia, amire oda kellene figyelni, és lehetőség szerint felzárkózni, befektetni az oktatási rendszer minőségének javításába, hogy az elkövetkező években Szerbia is a Pisa felmérés során elkészült ranglista élén szerepeljen.

FÜGGELÉK

Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa az alábbi oktatással kapcsolatos döntési jogkörökkel rendelkezik:

- megállapítja a középiskolákba felvehető tanulók létszámát;
- javaslatot tesz azon tartományi székhelyű középiskolák iskolaszéki tagjainak egy részére, amelyekről a kormány megállapítja, hogy a köztársaságra nézve külön érdekekkel bíró vagy különleges iskolák;
- jóváhagyja az általános iskolai hálózatról a helyi önkormányzati egység képviselő-testülete által meghozott aktust;
- kinevezi az iskoláskor előtti intézmény, az általános és a középiskola ideiglenes szervét, ha az igazgatási szerv elnökét és tagjait az igazgatási szerv előzőleg kinevezett tagjai megbízatásának leletéig nem a helyi önkormányzati egység nevezi ki;
- kinevezi a főiskola igazgatóját;
- megállapítja a főiskolákra felvehető hallgatók számát;
- megállapítja az egyetemi karokra felvehető hallgatók számát;
- megállapítja a távolsági közlekedésben utazó tanulók és egyetemi hallgatók szállítási költségtérítésének feltételeit;
- kinevezi és felmenti a tanulói és egyetemi életszínvonal intézményi igazgatóbizottsági és felügyelő bizottsági tagjait;
- kinevezi és felmenti a tanulói és egyetemi életszínvonal intézményeinek igazgatóit;

valamint kinevezi a főiskola igazgatási szervébe az alapítókat képviselő tagokat.

A Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság feladatkörei:

- részt vesz az oktatási rendszerrel kapcsolatos előírások, oktatási politika végrehajtásában,
- követi az iskoláskor előtti, általános iskola, középiskolai, felsőoktatási viszonyok változását, és amennyiben szükségét érzi, megoldási javaslatokat indítványoz,
- részt vesz az oktatási rendszert szabályozó előírások előkészítésében
- egy új oktatási intézmény munkájának kezdetekor részt vesz annak meghatározásában, teljesültek-e az előírt feltételek
- véleményezi a meghozandó általános- és középiskolai tanterveket

- meghozza a nemzeti kisebbségek nyelvének tanítási programját és jóváhagyja ezen nyelvek oktatására szánt tankönyveket
- az oktatásügyi miniszterrel összhangban meghozza a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos egyes tantárgyak tantervét, jóváhagyja ezek oktatására szánt tankönyveket és tanítási eszközöket, valamint meghatározza a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás feltételeit
- hozzájárulását adja: a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás megvalósításához kevesebb mint 15 diák esetén az általános- és középiskolákban, az idegennyelv megváltoztatásához, az igazgató választás határozatához az általános és középiskolák esetében, a középiskolák tevékenységi körének bővítéséhez, a középiskolák tevékenységének székhelyén kívüli végzéséhez.

ZAHORÁN CSABA

Belvárosi perifériák avagy barangolások a Ceaușescu utáni Bukarestben*

Bukarest belvárosának déli részén sétálgatva, alig egy karnyújtásnyira a román parlament¹ monumentális épületétől, különös tájra bukkanhat a főbb útvonalakat elhagyó látogató. Ha a Bulevardul Unirii-n (Az Egyesülés sugárútja) tartunk a háttérben tornyosuló parlament felé (1. kép), majd valamelyik irányban letérünk a sugárútról, a magasházak között áthaladva minden átmenet nélkül egy egészen más jellegű városrészbe érünk. Azaz voltaképpen egy *egykori* városrészbe, pontosabban annak több, különálló maradványába – olyan töredékekbe, amelyeket széles utak és modern háztömbök választanak el egymástól, elrejtve a turisták tekintete elől. Két különböző város² érintkezési pontjai ezek, a régi negyedek maradvékainak és a nyolcvanas években felhúzott új Városközpontnak³ a furcsa találkozásai. Az új épületek között egyfajta zárványként maradtak meg utcák és utcarészletek a korábbi városból – kertes házakkal, egy-egy templommal, régi bérházakkal, itt-ott elhagyatott építményekkel vagy romokkal (2. kép).

A valószínűtlen hangulat, ami az idetévedőt fogadja, leginkább annak köszönhető, hogy csak néhány lépésre van a nyüzsgő központ, míg a sokemeletes tömbök árnyékában megbúvó csendes városrészek inkább

* Ceaușescu városrendezési projektjeiről számtalan tanulmány és könyv született az 1980-as évek óta. Jelen dolgozatnak nem célja a téma részletekbe menő áttekintése, hanem egyfajta kísérő szöveggént keletkezett egy sajátos bukaresti városrészt megörökítő fényképsorozathoz. A felvételek 2004-ben és 2007-ben, készültek. Köszönettel tartozom a segítségért Sabine de Rivoyre-nak és Komoróczy Miklósnak.

2 Șerban Cantacuzino: Două orașe distincte. Secolul 21. *Bucureștiul*. 1997/4–6. 11–42.

3 Centrul Civic.

1. kép

a külvárosokat idézik. Pedig alig több mint két évtizede ezek a töredékek egy egészet alkottak, és még nyoma sem volt az új centrumnak.

Az ötlettől a buldózerekig

A jelenlegi állapot közvetlen előzményének az 1977. márciusi földrengést⁴ tekinthetjük. Bukarest lakosai még alig ocsúdtak fel a katasztrófa sokkjából, a kulisszák mögött már érlelődni kezdtek azok a folyamatok, amelyek néhány év múlva még több felfordulást okoztak városukban, mint a természeti csapás. Nicolae Ceaușescu főtitkár és államfő ugyanis még márciusban többször is tanácskozott néhány építésszel, akik előtt kifejtette Bukarest új központjára vonatkozó elképzeléseit. Az ország első embere ezeken a megbeszéléseken kijelölte az újonnan megépítendő politikai-közigazgatási negyed helyszínét is – a Dâmbovița folyócskától

⁴ 1977. március 4-én, 21 óra 22 perkor a Richter-skála szerinti 7,2 fokes erősségű földrengés rázta meg Romániát. A földrengés leginkább a fővárost sújtotta, ahol több mint 1400-an haltak meg. A sebesültek ezrei mellett a katasztrófa hatalmas anyagi károkat okozott, több tucat háztömb omlott össze, vagy roppant meg helyrehozhatatlanul.

2. kép

délre elterülő városrészben, pontosabban annak *helyén*. Döntésével megpecsételte az egész környék sorsát, és jelentős mértékben meghatározta a román főváros mai arculatát.

Az új Városközpont kiépítése egy már korábban kidolgozott, átfogó város- és falurendezési koncepcióba illeszkedett, amelynek Magyarországon leginkább az erdélyi falvakat fenyegető, „falurombolásként” emlegett vetülete ismert. A szisztematizálási terv valójában az egész országra kiterjedt, a falvakon kívül a vidéki városokra is, Suceavától Craiováig, Szatmárnémetitől Galați-ig.⁵ Az 1977-es természeti csapás pedig kiváló alkalmat nyújtott Bukarest átrendezésére is.

⁵ A program a falvak számának radikális csökkentését (kevesebb, mint a felére) és lakosságuk ún. „agráripari központokba” való beköltöztetését, a vidéki városok történelmi központjainak fokozatos átépítését, illetve modernizálás címszó alatt történő lebontását jelentette. Bővebben lásd Dinu C. Giurescu: *The Razing of Romania's Past*. Washington, United States Committee, International Council on Monuments and Sites, 1989., valamint R. Süle Andrea: Terület- és településrendezési tervek Romániában. *Regio* 1990. 1. sz. 31–43.

Noha a fővárosra vonatkozó grandiózus tervek végrehajtása még közel egy évtizedet váratott magára, bizonyos jelek már sejtetni engedték, hogy a főtitkár városrendezési koncepciójának semmi sem fog az útjába állni.⁶ Már március végén pletykák keringtek a kisebb károkat szenvedett Enei-templom lehetséges lebontásáról. A román műemlékvédelmi hivatal jelentése ellenére – amely a 17. század elején emelt (majd az 1720-as években átépített) műemlék felújítását javasolta – a templomot május elején lebontották, napjainkra pedig már csak egy kis utcácska őrzi a nevét az Építészeti Egyetem mellett. Az Enei-templomot hamarosan további épületek követték. Jelzésértékű volt az is, hogy nemsokára megszüntették magát a műemlékvédelmi hivatalt is.⁷

Bukarestben a szisztematikus bontások a nyolcvanas évek elején kezdődtek, és 1984-ben gyorsultak fel. A munkagépek először a Dâmbovița folyótól délre fekvő városrészben jelentek meg (a mai parlament helyén húzódó dombos területen és a Bulevardul Unirii nyugati végén). A következő évben elérték a Piața Unirii-t (Az Egyesülés terét), majd a Dâmbovița mentén, illetve a folyón túl haladtak tovább. 1986-ban a bontások a történelmi belváros keleti részeiben folytatódtak, illetve elkészültek a nagyobb utakat (például a Șoseaua Ștefan cel Mare-t vagy a Calea Moșilor-t) szegélyező sokemeletes tömbök. Fokozatosan lerombolták a Văcărești-kolostort is, amivel Bukarest egyik legértékesebb, 18. századi épületegyüttese semmisült meg. Egy évre rá a központtól nyugatra, valamint északon, a Piața Victoriei környékén is felbukkantak a buldózerék, de nem kímélték a külvárosi területeket sem.

A román főváros néhány éven belül a felismerhetetlenségig megváltozott. A történelmi belváros közel egyharmada tűnt el,⁸ több mint húsz egyházi épület⁹ – templomok, kolostorok, kápolnák, zsinagógák – valamint számos középület, patinás bojárház és villa. Emberek tízezrei

⁶ Ceaușescu hozzáállásáról sokat elárul egyik megjegyzése: „ha mindent lebontunk, Bukarest szép lesz”. Idézi: *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*. București, 2006. 613.

⁷ Giurescu i. m. 40.

⁸ Más adatok szerint a történelmi városközpont egynegyedét érintette a pusztítás, de valódi mértékét talán Sorin Vasilescu építész szavai érzékeltetik a legjobban, aki szerint egy Velence nagyságú városrész pusztult el. Costin Anghel, Mihai Stirbu: Rămași văduviți de istorie. *Jurnalul Național* 8. ianuarie 2007.

⁹ Șerban Cantacuzino 14 templomot és 2 kolostort említ, Giurescu 1989-ben megjelent munkájában 19 már lebontott és további 2 veszélyben lévő templomról ír, mások 20 vagy még több templomról számolnak be.

kényszerültek otthonuk elhagyására, akiket csak pár nappal – sőt, volt akit csak néhány órával – értesítettek előre, és akik szinte egyik nappal a másikra egy távoli negyedben álló tömbházban találták magukat¹⁰. A bontásokkal párhuzamosan daruk erdeje lepte el a terjedelmes építési területet, ahol fokozatosan kezdett körvonalazódni az új Városcsözpont.

A jelentősebb műemlékek lerombolása ellen többen is felemeltek a szavukat. 1984 végén, majd 1985 folyamán tudósok – például Dinu Giurescu történész és Răzvan Theodorescu művészettörténész – több levelet is intéztek a központi hatóságokhoz a Văcărești-kolostor és a Mihai Vodă-kolostor megkíméléseért. Noha az utóbbi esetben végül „kompromisszumos megoldásként” sikerült elérni az épületegyüttes egy részének áthelyezését, az előbbit teljesen elpusztították. Az ortodox egyház is megpróbálta menteni a menthetőt, bár 1989 után gyakran érték bírálatok, hogy nem lépett fel kellő határozottsággal templomai lerombolása ellen. Teocist pátriárka tiltakozásai azonban csak egyes esetekben fékezheték meg a munkagépeket.¹¹ A főváros történelmi örökségének eltüntetése ellen a nyolcvanas évek második felében a külföld is megmozdult, igaz, szintén nem sok eredménnyel...¹²

Utópiák és antiutópiák

Sokan boncolgatták már a hatalmas vállalkozás előtörténetét, mivel az 1977-es földrengést követő átalakítások csupán egy hosszabb folyamat részét képezik.¹³ Noha a szerencsétlenség jó ürügyet biztosított az újjáépítésre, az javarészt a földrengés által kevésbé sújtott területet érintette. Ceaușescu számára nyilván ez a tény is – azaz a Dâmboviță-tól délre fekvő övezet viszonylagos földrengés-biztossága – is fontos volt

¹⁰ Șerban Cantacuzino: Două orașe distincte. i. m. 15.

¹¹ Daniela Sontica: Și vreme a fost să dărâme. *Jurnalul Național* 8. ianuarie 2007.

¹² Giurescu. i. m. 51–52. A conducător kizsgáló építészek mellett azonban voltak olyanok is, akik üdvözölték az új városcsözpont építésének „nemes és hasznos munkáját” – ebben a szellemben írt cikket 1986 elején Corneliu Vadim Tudor (jelenleg a Nagy-Románia Párt elnöke). Christian Levant: Tristul destin al mănăstirii Văcărești. *Adevărul* 2008. 04. 19. De Nyugatról is érkeztek elismerő vélemények, amelyek korszerűnek és divatosnak látták az új Városcsözpont építészetét. Cantacuzino i. m. 16–17.

¹³ Raluca Popa: Să înțelegem mai bine ce s-a întâmplat în București în anii '80. *Observator Cultural* 227. (29 iunie 2004 – 5 iulie 2004) <http://www.observatorcultural.ro/>

az új kormányzati negyed (és saját székhelye!) elhelyezésekor. A román főváros újjáalakításának gondolata azonban jóval régebbi elképzeléseken alapul. Az építészek és az urbanisztikai szakemberek már a 19. század második fele óta keresték a megfelelő választ azokra a véleményekre, amelyek Bukarest falusias jellegére, „kvázi-városi” mivoltára vonatkoztak. A jobbára papíron maradt tervezetek egy európai, nagyszabású és jól szervezett Bukarestet festettek le a kissé kaotikus valóság helyén.¹⁴ Feltehetően Ceaușescu is ismerte azokat a terveket – vagy legalább hallott róluk – amelyeket a két világháború közötti időszakban dolgoztak ki a város polgármesterének kezdeményezésére.¹⁵ A húszas, majd főképp a harmincas években Bukarest hatalmas fejlődésen ment keresztül – az első világháború előtti „kis, kvázi-patriarkális királyság” hirtelen változása tükröződött a főváros dinamikus átalakulásában is.¹⁶ Például ebben az időszakban nyerte el jellegzetes nagyvárosias képét a mai Bulevardul Magheru/Nicolae Bălcescu/I. C. Brătianu – impozáns modernista tömbházaival (3. kép),¹⁷ komoly építkezések folytak a város főutcájának számító Calea Victoriei-n is,¹⁸ csakúgy, mint szerte az egész városban.¹⁹ Az új építmények és utcák újszerű, a korszellemnek megfelelő monumentalitást kölcsönöztek Bukarestnek, és bár számos helyen bontották le az útjukban álló házakat (vagy a kolostorok melléképületeit), mindez mégis jóval szervezesebb változás volt, mint a „sokoldalúan fejlett szocializmus agresszív gigantizmusa”.²⁰ Igaz, ekkor is születtek nagyobb léleg-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Carmen Dragomir: Schimbare la fațã. *Jurnalul Național* 8. ianuarie 2007. Az Új Városközpont terveinek eredetét részletesen elemzi Maria Raluca Popa, aki írásában szélesebb összefüggésekbe helyezve vizsgálja a történeteket: <http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/484/1/POPA.pdf>

¹⁶ Catherine Durandin: *București. Amintiri și plimbări*. Editura Paralela 45, Pitești-București, 2003. 126.

¹⁷ Ekkor épült például a Hotel Ambassador vagy az ARO épülete. Az 1940-es és az 1977-es földrengés azonban jelentős pusztításokat okozott a sugárúton.

¹⁸ Az 1930-as években húzták fel például az amerikai építészek által tervezett Telefonpalotát, az Adriatica háztömbjét a Nemzeti Színház mellett, ekkor épült meg az új királyi palota, és alakították át az előtte lévő teret, továbbá elkezdték építeni a belügyminisztérium – később a RKP Központi Bizottsága – székhelyéül szolgáló tömböt, de ekkor zajlott az Athénée Palace szálloda modernizálása is.

¹⁹ Ekkor épült még a jelenleg a kormány székhelyeként szolgáló Victoria-palota is a Piața Victoriei-n.

²⁰ Dana Harhoiu: *București, un oraș între orient și occident*. Editura Simetria, București, 2001. 74. A bukaresti modernizációs törekvések közel sem számítottak egyedülálló jelenségnek. Ha csak a saját régióinkban maradunk, megemlíthetjük például

3. kép

zetű elképzelések – az 1935-ben, II. Károly uralkodása idején kidolgozott fejlesztési terv többek között előírta egy kelet-nyugati tengely kialakítását (a Dâmbovița rakpartján), a Dealul Arsenalului-n (Fegyvergyár-dombon) kívánták felhúzni Nagy-Románia parlamentjét is, szinte ugyanott, ahol a Ceaușescu által építtetett palota áll, míg egy neves építész egy egyetemi komplexumot álmódott a dombra.²¹

A második világháború után – még Ceaușescu hatalomra kerülése előtt – is megvalósult több nagyszabású építkezés. Hatalmas ipari komplexumokat és lakónegyedeket húztak fel többnyire a külvárosi részeken,

a pesti belvárost érintő átépítéseket a századfordulón, a romantikus, de szegényes Tabán lebontását a harmincas években (helyén egyes tervek szerint modern fürdőnegyed épült volna), de jó példa a prágai Zsidóváros szanálása is, amelyre a 19–20. század fordulóján került sor.

²¹ Az „Egyetemi vár” a Mihai Vodă-kolostor mellé került volna. Raluca Popa: i. m. Mások szerint viszont a korábbi tervek felemlegetése inkább Ceaușescu beavatkozásainak legitimációjaként szolgál. Lásd Cristina Hanganu-Bresch: *The People's House: The Building and Rebuilding of Romanian National Consciousness*. <http://web.archive.org/web/20060219232635/http://www.fantasypieces.org/files/Research/CasaPoporului.pdf>

és a belvárosban is történtek átalakítások, mindez azonban még csak kis mértékben érintette Bukarest jellegét.²² Nicolae Ceaușescu azonban a modern szocialista nagyváros megteremtése mellett valami lenyűgözőt is akart, valamit, ami a főváros jellegzetességévé válhatna, és ami megörökíthetné az „Aranykort”.²³ Törekvései ugyanakkor találtak azoknak az építészeknek az elképzeléseivel, akik tudtak a korábbi korok városfejlesztési koncepcióiról, és akik feltehetően kaptak az alkalmon – bizonyos értelemben „felhasználva” a diktátort – hogy megvalósíthatják a félbemaradt terveket. A hetvenes évek végén így a legismertebb román építészek kapcsolódtak be a tervezési munkákba.²⁴ A politikai rendszer totális jellegének köszönhetően a lehetőségek szinte korlátlanok voltak, csak a megrendelő kívánalmaihoz kellett alkalmazkodni. Ez azonban egyes esetekben komoly módosításokkal járt, és végül a „szakmai ellenőrzés” sem bizonyult elégségesnek.²⁵

Az új negyed elhelyezkedése és különösen a kormányzati központnak szánt épület (a mai parlament) arculata elsősorban Ceaușescu ízlését tükrözi, aki csodálta a második világháború előtti diktatúrák monumentális, „birodalmi” építészetét (Albert Speer berlini terveit vagy Marcello Piacentini ténykedését Mussolini számára), de feltehetően befolyásolták Moszkva „sztálinista” építményei is. A román államfőt ugyanakkor más, közvetlenebb hatások is érték. Kínai és észak-koreai látogatásain szembe-sülhetett a távol-keleti kommunista diktatúrák városrendezési gyakorlatával, és állítólag lenyűgözte őt a koreai háborút követően újjáépített észak-koreai főváros, Phenjan²⁶ is.

²² Cantacuzino i. m. 12.

²³ Az Epoca de Aur-t, azaz Ceaușescu saját korszakát. Sajnos azonban az utóbbi cél jobbára az előző rovására valósult meg, az elektromos vezetékek, csatornázás, úthálózat stb. korszerűsítése messze elmaradt a szükségéstől. Cantacuzino i. m. 12.

²⁴ Popa i. m. 5.

²⁵ Például így került sor a leendő Bulevardul Unirii nyomvonalának megváltoztatására, ami jelentősen megnövelte a lebontandó épületek számát. Popa: <http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/484/1/POPA.pdf> 7–8.

²⁶ Cantacuzino i. m. 16. Mariana Celac: Pe latura dinspre Dâmbovița a curților Casei Poporului. Secolul 21. *Bucureștiul*. 1997/4–6. 266. Celac azonban itt elveti a két világháború közötti „birodalmi” stílus hatását, és inkább az észak-koreai mintára mutat rá.

A Nép Háza árnyékában

Az új Városközpont kétségkívül leglátványosabb eleme a Parlament Palotája. Az impozáns építmény egy hosszan elnyúló, korábban Dealul Arsenalului-nak (más néven Dealul Spirii vagy Spirei – Spirea-dombnak) nevezett magaslaton áll, amelyet a munkálatok során jelentős mértékben átfőrték.²⁷ A domb északkeleti csücskében emelkedett egykor a Mihai Vodă-kolostor és az Állami Levéltár épületei, tőlük délre helyezkedett el többek közt a hadsereg egykori fegyvergyára és kaszárnyaépületei, a Központi Katonai Múzeum, a Hadsereg Színháza, több templom, továbbá a két világháború között épített ANEF-stadion vagy a 18. századi fejedelmi udvar romjai és még számos más régi ház. A bontásokkal mindez odalett, csakúgy, mint az egész, Uranusnak nevezett negyed – szeszélyes utcáit szegélyező, változatos stílusú lakóházaival, kis templomaival, tágas udvaraival és gyümölcsfáival, mindazzal, ami sajátos hangulatot kölcsönzött a városrésznek.²⁸

A Köztársaság Háza helyén és közvetlen közelében semmi sem maradhatott. Valahol a mai parlament délnyugati „saroktornya” mellett állt korábban a Spirea Veche-templom, amelyet – mivel vasbetonnal megerősített falai rendkívül ellenállónak bizonyultak – dinamittal kellett felrobbantani.²⁹ Több szerencséje volt a 16. század végén, az erdélyi történelemből is ismert Vitéz Mihály által épített kolostornak. A Bukarest egyik jellegzetességének tartott kolostor környékét és a levéltár épületeit ugyan 1984–85-ben a földdel tették egyenlővé, de magát a templomot és a harangtornyot megkímélték, és sínek segítségével több száz méterrel arrébb helyezték – új tömbök mögé.

A palota Románia valódi hatalmi központja lett volna – a Nagy Nemzetgyűlés (a parlament), a RKP Központi Bizottsága és a kormány székhelyével. Impozáns tömege az egész városból látható, és ahogy egyfajta fellegrádként az épülő kormányzati negyed és a nomenklaturának otthont adó házak fölé tornyosult, a szó szoros értelmében is

²⁷ A domb egy részét elhordták, tetejét elegyengették, míg a Parlament alatti magaslatot némileg megemelték.

²⁸ Costin Anghel, Mihai Stirbu: Rămași văduviți de istorie. *Jurnalul Național*. 8. ianuarie 2007.

²⁹ Daniela Sontica: Și vreme a fost să dărâme. i. m. A templomot, amelyet 1921-ben építettek egy kisebb templom helyén, egyébként ugyanaz a Ioan Traianescu tervezte, aki a Temesvár központjában álló ortodox székesegyház terveit készítette.

4. kép

megtestesítette Ceaușescu hatalmát. (4. kép) A palota környékén további fontos épületet kezdtek el felhúzni, például az Akadémia székházát (5. kép) vagy egy hatalmas múzeumkomplexumot a folyón túl.³⁰ A diktatúra bukását követően azonban gyakran nem volt, aki folytassa a szintén monumentálisra tervezett építményeket, a munkálatok pedig abba maradtak. A később Parlament Palotájává átkeresztelt Köztársaság Házát ugyan tovább építették, ám a város központjában még évekig éktelenkedett több befejezetlen torzó, amelyek közül egyesek mindmáig gazdátlanul enyésznek – vagy éppen látványos átalakuláson esnek át.

A világ egyik legnagyobb (az amerikai Pentagon után a második legnagyobb) középületeként, valamint funkcióját tekintve a Parlament Palotája a mai Bukarest egyik emblemikus épülete, ám egyúttal talán legellentmondásosabb objektuma is. Az 1989-es fordulat után jövőjét és rendeltetését egy ideig bizonytalanság övezte. Voltak, akik egyenesen azt javasolták, hogy mint a diktatúra jelképét rombolják le, mások egy hatalmas kaszinóvá alakították volna, de végül a kilencvenes években beköltözött a palotába a román képviselőház, majd pár év múlva a szenátus is. Ma egyszerre több intézménynek is helyet ad – a törvényhozás két házán

³⁰ A „Casa Radio-nak” is nevezett befejezetlen építmény felhasználásával jelenleg egy szálloda-, bevásárló- és szórakoztató komplexum („Dâmbovița Center”) van születőben.

5. kép

kívül az Alkotmánybíróságnak, a Törvényhozási Tanácsnak, egy nemzetközi konferenciaközpontnak, valamint a Kortárs Művészet Nemzeti Múzeumának. A palota pazarul berendezett termeiben rendezték meg például 2008 tavaszán a NATO csúcsertekezletét, és egész évben a román főváros leglátogatottabb idegenforgalmi célpontjai közé tartozik.

A 86 méter magas (és még ennél is több méterre a felszín alá nyúló), több mint 6,5 hektáron elterülő létesítmény alapkövét 1984-ben tették le, több száz építész és munkások tízezrei dolgoztak rajta éveken át. Ceaușescu azonban már nem vehette ténylegesen birtokba a palotáját – 1989 végére belül még csak néhány helyiség készült el, és még évekig eltartott, mire az egész művet befejezték. Azóta is számos kritika éri – mind magát az épületet, mind pedig az előtörténetét és mindazt, amit szimbolizál – azaz a múlt rendszer totalitárius hatalmát. Călin Popescu-Tăriceanu miniszterelnök például egy alkalommal azon sajnálkozott, hogy egyre inkább a „teljesen meghaladott építészeti stílusú” Parlament Palotája – a kommunista időszak emléke – válik a román főváros egyik jelképévé.³¹ A kormányfő rosszmájú megjegyzése azonban nem maradt válasz nélkül, maga az építmény főépítésze, Anca Petrescu reagált rá.³²

³¹ http://www.imobiliare-transcarp.ro/index.php?categ=d__stiri&Ids=19

³² Mégpedig egy parlamenti felszólalásban, lévén, hogy az építész nő jelenleg élete fő művében dolgozik – a Nagy-Románia Párt képviselőinek sorait gyarapítva.

Petrescu szerint a palota egy rendkívül látogatott, nemzetközileg is elismert épület, nagy nemzeti erőfeszítés eredménye és a nemzeti örökség része, amelyet lebecsülni egyenlő a nemzeti érdekek elárulásával.³³

Valószínűleg a miniszterelnöknél kompetensebb, az építésznőnél pedig elfogulatlanabb ítésvéleményét is lehetett volna idézni,³⁴ ám a kis szópárbaj plasztikusan jeleníti meg a két, egymással szöges ellentétben álló szemléletet. Az építmény ellenségeinek bánatára a román kormány 1996-os, „Bukarest 2000” nevű nemzetközi építészeti pályázata a parlament „integrálásának”, valamint a befejezetlen új és a régi városközpont egyesítésének célját fogalmazta meg.

A palotára kívül-belül egyaránt jellemző monumentalításra felel az alatta elterülő – eredetileg tömeggyűlések megtartására szánt – félkör alakú tér, a mai Piața Constituției, illetve a túloldalán húzódó ház-sorok a közöttük futó Bulevardul Unirii-vel. A környező középületekhez egyébként éveken belül újabb nagyszabású alkotás csatlakozik – a Nemzet Megmentésének katedrális, amelynek helyét hosszas viták után végül a parlamenttől nyugatra jelölték ki.

A szemközti házak kissé sivár homlokzatai mögött viszont ott rejtőznek a Ceaușescu előtti város maradványai, akárcsak egy átfestett freskón az eredeti kép nyomai. A tömbházak és a Dâmbovița közötti egyik ilyen zárványban található a dombról átköltöztetett Mihai Vodă-kolostor megmaradt része, meglehetősen idegen környezetben. Néhány tömbbel odébb ismét régi környékre tévedünk – egy kis templommal és patinás házakkal, ám a századfordulós hangulatú utca hirtelen újabb magasházakba ütközik, vagy pedig gazzal benőtt senkiföldjén ér véget. A környék kissé lepusztult, amit nehezen lehet összeegyeztetni azzal a tudattal, hogy Bukarest szívében vagyunk, és az ellentmondást erősítik az itt parkoló nyugati autók is... A folyóparton vegyes kép fogad: bár szintén lebontás fenyegette, a 19. század végén emelt impozáns Igazságügyi Palota végül elkerülte sorsát. Ám a környező épületek nagy része – pal-

³³ <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5987&idm=1,22&idl=1>

³⁴ Például Augustin Ioan az „utolsó kommunista vezető sztúpájának” és az „európai kommunizmus Abszolút Épületének” nevezte a palotát (Augustin Ioan: *După Armagedon. O cercetare duală a arhitecturii «noului centru civic». Secolul 21. Bucureștiul. 1997/4–6. 269, 270.*), Gregor von Rezzori a „Kárpátok Géniusának emlékműveként” aposztrofálta a parlament épületét, amely „több mint kimondhatatlanul csúnya, több mint szörnyű, [...] maga az öncélú hatalom, amely egy ormóltan emlékművet emelt itt önmaga számára.” Gregor von Rezzori: *După cincizeci de ani. Secolul 21. Bucureștiul. 1997/4–6. 263.*

6. kép

dául a Soare-ház, az Állami Operett Színház és a 17. századi Sf. Spiridon Vechi-templom³⁵ – az új tervek áldozatául esett, a hatvanas években felhúzott házak mellé pedig újabb tömbök épültek. A parton magasodó két toronyházat azonban már nem sikerült befejezni, vázuk még másfél évtizeddel a diktatúra bukása után is meglehetősen kísérteties látványt nyújtott. (6. kép) Az Igazságügyi Palota szomszédságában megmaradt a neoromantikus-neobizánci stílusú Domnița Bălașa-templom (7. kép), amelyen túl már a Piața Unirii-t szegélyező házsorok következnek, biztosítva a tökéletes takarást a térről.

A Bulevardul Unirii túlsó, déli oldalán, a tömbök mögött, egy másik, részben megmenekült városrész terül el (8. kép). Ide – közvetlenül az új házak tövébe – helyezték át a lerombolt Schitul Maicilor-kolostor templomát. Egy saroknyira a távolabb található az Antim-kolostor, amely kisebb károkkal megúsza a városrendezést, igaz, egy részét szintén lebontották,

³⁵ Az 1987-ben lebontott Sf. Spiridon Vechi-templom azon kevés műemlékek közé tartozik, amelyeket 1989 után újjáépítettek – 1996-ban szentelték újjá. Cristian Popescu: *București-arhipelag. Demolările anilor '80: ștergeri, urme, reveniri*. Compania, București, 2007. 26.

7. kép

és a Szinódus épületét is arrébb költöztették. A Pátriárkia épületegyüttesének dombja körül megmaradt utcák még felidézik a múltat, igaz, ez a környék is eléggé lerobbant állapotban van. Kertes házak váltakoznak kisebb emeletes épületekkel, stílusuk a 19. századi neoklasszicizmustól a századelő nemzeti romantikus stílusán át a két világháború közötti időszak art deco és modernista építészetéig terjed. A városrész értéke a szakértők szerint nem is annyira az egyes építményekben, hanem az összhatásban rejlett.³⁶

A Szocializmus Győzelmétől az Egyesülésig

Ceaușescu városközpontjának tengelyét egy grandiózus sugárút, a Bulevardul Unirii, korábbi nevén a Bulevardul Victoriei Socialismului (a Szocializmus Győzelme sugárút) alkotja. A parlamenttől a Piața Unirii-n át a Piața Alba Iuliáig (Gyulafehérvár térig) húzódó, több mint három kilométer hosszúra és a Champs-Élysées-nél is szélesebbre terve-

³⁶ Cantacuzino i. m. 15.

8. kép

zett sugárút, illetve az azt szegélyező nyolc-tízemeletes házsorok keresztelik Bukarest hagyományos, évszázadok során kialakult észak-déli út-vonalait, és így – bírálói szerint – gyakorlatilag kettévágják a várost.³⁷ A sugárút kiépítése során valóban nem vették tekintetbe a korábbi város-szövetet, nyomvonalából és környékéről pedig szintén nagyszámú mű- emlék tűnt el. Így bontották le például az Unirii álló, a 19. század első felében emelt, majd a 20. század elején átépített és kibővített Brâncoveanu-kórház épületegyüttesét, vagy helyezték át – két modern ház közé – a tér sarkában álló Sf. Ion Nou-templomot.

Maga a Piața Unirii is jelentős változásokon esett át, amelyek eredményeként ma nagyrészt egységes jellegű tömbházak övezik, egy részén park terül el, az új sugárút jelen szakasza pedig forgalmas közlekedési csomópontként szolgál, közepén díszes szökőkutakkal és medencékkel. A városrész korábban meghatározó pontja, a Dealul Patriarhiei (Pátriárkia- vagy Metropólia-domb) azonban már csak két magas háztömb

³⁷ Costin Anghel, Mihai Stirbu: Rămași văduviți de istorie. *Jurnalul Național*. 8. ianuarie 2007., ill. Dana Harhoiu: București, un oraș între orient și occident. i. m. 18.

9. kép

közül látszik. A domb tetején található, kiemelkedő jelentőségű épület-együttes – a 17. században emelt, később több alkalommal is felújított kolostor, a székesegyház, a Pátriárka Palotája és az egykori Nagy Nemzetgyűlés Palotája – ugyancsak veszélyben forgott. 1987-ben elterjedt a hír, hogy lebontják, mivel állítólag túlságosan közel feküdt Ceaușescu új „központjához”,³⁸ ám erre végül mégsem került sor.

A Dâmbovița kanyarulatán túl a Bulevardul Unirii elhalad a Nemzeti Könyvtár nagyszabásúra tervezett, de befejezetlenül maradt épülete (9. kép), majd egy hatalmas építési terület mellett, ahova a „Megéneklünk Románia Kulturális és Alkotóközpontnak” otthont adó létesítmény került volna, ám amely 1990 után csak Ceaușescu elhagyott projektjeinek számát gyarapította.³⁹ A gázosodó telket elhagyva a sugárút végül a kör alakú Piața Alba Iuliába torkollik.

³⁸ Toma Roman jr. interjúja Alexandru Budișteanuval, Bukarest 1977–1983 közötti főépítésével. *Jurnalul Național* 11. februarie 2008.

³⁹ A több mint tízhektáros területre „Esplanada City Center” elnevezéssel nagyszabású multifunkcionális épületegyüttest tervez – látványos toronyházakkal – az egyik legnagyobb közép- és kelet-európai ingatlanfejlesztő vállalat, a Demján Sándor névvel fémjelzett TriGránit Rt.

10. kép

A Piața Unirii-től távolodva a bontások ismét egyre nagyobb mértéket öltöttek, különösen a sugárúttól délre fekvő városrészben. A városrendezés következtében ma a nagyobb utak mentén tömbházak sorakoznak, míg mögöttük kertvárosias jellegű negyedek és lakótelepek területnek el. A régi és az új város egyik találkozási pontján áll a Sf. Spiridon Nou-templom, valamivel arrébb, a Splaiul Unirii (Egyesülés rakpart) házsorai mögött emelkedik a Radu Vodă-kolostor, valamint – két magasház között – az apró Bucur-templom. A régi metszeteken még mindkét templom a folyóparton állt, ma viszont új tömbök sorjáznak körülöttük, elvágva őket a folyótól. (10. kép)

Ceaușescu kísért

Hosszasan lehetne még kószálni Ceaușescu Bukarestjében, az eltűnt utcák és terek helyén lévő lakótelepek között. A buldózerek a Piața Unirii-től keleti és délkeleti irányban fekvő városrészben is dolgoztak, de a bontások gyakorlatilag a főváros egészére kiterjedtek, kisebb-nagyobb mértékben avatkozva be természetes fejlődésébe. Ráadásul az új Városközpont – akár a Bulevardul Unirii-t, a parlament környékét vagy a Piața

11. kép

Unirii-t nézzük – meglehetősen egyhangúra sikeredett. A végeláthatatlan házsorok szürkességét csak részben oldják az épületeket díszítő elemek és a tagolt homlokzatok. Ez a monotonitás pedig éles ellentétben áll a régi város tarkaságával, eklektikus rendezetlenségével és zöldjével – ami a legszembeütőbbben épp az új tömbök és a megmaradt utcák találkozásánál mutatkozik meg.

Az egész komplexus – az új sugárutak, a tömbházak, a lakótelepek és maga a Parlament Palotája (11. kép) – hosszú évekig idegen elemként volt jelen Bukarest belvárosában. Egy francia újságíró 1988 végén beszámolt a Bulevardul Unirii-t övező, lakók nélküli lakóházakról és a kihalt üzletekről, de a helyzet még tíz év múlva sem nagyon változott – a környék akkor is ugyanolyan lehangoló látványt nyújtott.⁴⁰ Az új Városcsopont integrálása elhúzódó folyamatnak bizonyult, amely mindmáig nem fejeződött be. Az új tereket azonban lassan birtokba veszik az emberek, és a „kommunista Versailles”⁴¹ fokozatosan a román főváros egyik fontos részévé válik. Még akkor is, hogyha sokan azok közül, akik még emlékeznek az *azelőtti* Bukarestre, valószínűleg sohasem fognak vele megbékélni.

Az új negyed monumentalitása – még ha a mű nem is készült el teljesen – mindenféleképpen a hatása alá vonja az idelátogatót. Nicolae

⁴⁰ Durandin i. m. 55.

⁴¹ Uo.

Ceaușescu mély nyomot hagyott a városon, akárhogy is ítéljük meg a végeredményt. Bár számos eleme már az említett korábbi tervekben is szerepelt, az új központ Ceaușescu-féle megvalósítása – a múlt emlékei és a város szerkezete iránti teljes közöny – talán a Hitler és Speer által megálmodott Welthauptstadt Germaniára emlékeztet a legjobban.⁴² Mint ahogy az új Berlin Hitler és a náci ideológia diadalát, az átépített Bukarest Ceaușescu és a nemzeti-kommunizmus dicsőségét hirdette volna. Mára azonban inkább egy embertől elrugaszkodott, és végül bukásra ítélt utópianak állít emléket.

⁴² Erről bővebben lásd: Deyan Sudjic: *Épület-komplexus*. HVG Kiadói Zrt., Budapest, 2007. 25–59.

SZEMLE

KISS BALÁZS – VARGA BÁLINT

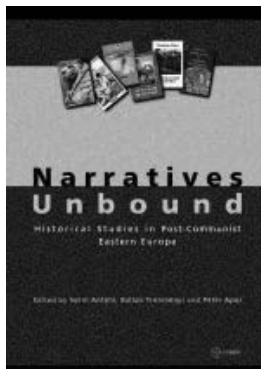
Apró lépések a pozitivizmus után *Történetírás az átalakuló Közép-Európában**

Sorin Antohi – Balázs Trencsényi – Péter Apor (szerk.):
*Narratives Unbound. Historical studies in post-communist
Eastern Europe.*

Budapest, Central European University Press, 2007. 512 oldal

Ismét fontos könyv született meg a Közép-Európai Egyetem (CEU) történetírói műhelyében: ezúttal hat posztzocialista ország 1989 utáni történetírásának fejleményeibe kaphatunk betekintést. A könyv hat fejezetre oszlik, amelyek rendre a magyar, lengyel, a cseh, a szlovák, a román és a bolgár historiográfia 1990-es évekbeli teljesítményét vizsgálják. A szerzők magasan képzett, fiatal történészek, akik nem csak hazájukban, hanem a CEU-n vagy más nyugati intézményekben is megfordultak. A szerzők kiválasztása tehát igen szerencsés, mert a tanulmányok írói csak részben tagjai a nemzeti történetírói struktúráknak. Így a kívülálló elfogulatlanságát tudják ötvözni a „céhen” belüliek tájékozottságával.

A fejezetek nagyjából hasonló felépítést követnek: az 1945 utáni historiográfiai és tudománypolitikai fejlemények áttekintését az intézményi

* A recenzió általános részét, illetve Apor és Trencsényi tanulmányának elemzését Varga Bálint, a szlovák történetírásról szóló részt Kiss Balázs írta.

keretek ismertetése követi, majd az adott ország 1989 utáni történetírását ismerteti(k) a szerző(k). A tanulmányok végén gazdag bibliográfia segíti az olvasót az adott historiográfiában való eligazodásban.

A mű legnagyobb érdeme, hogy egyáltalán elkészült. Ugyanis a nyugati trendekkel ellentétben Közép-Európában sem a historiográfia, sem az összehasonlító elemzés nem nyert elég teret. Elég csak megnézni egy átlagos állami egyetem történelem szakának kurzusait, és bárki meggyőződhet erről. A regionális összehasonlítás hiánya pedig erősíti a nemzeti különlegesség mítoszát, és ezáltal nyilvánvalóan komoly félreértésekhez vezethet. A historiográfia, a történelmi önreflexió (és általában a történész feladatáról, módszereiről való gondolkodás) csekély súlya szintén a közép-európai hagyomány sajnálatos része, aminek egyik következménye térségünk történészeinek alacsony módszertani képzettsége, és ennek folyamányaként a kronologikus politika-történetírás dominanciája.

Sajnos a könyv néhány módszertani hiányossággal is küzd. A leginkább szembeötlő hiány a tanulmányok időbeli korlátja: egy rövid történelmi áttekintés után az 1990-es évek historiográfiáját tárgyalják részletesen, de az ezredfordulón innen már nem nagyon merészkednek át. A módszertani bevezetést jegyző Sorin Antohi írásából¹ sajnos nem derül ki, hogy mi az oka ennek a nehezen megindokolható gyakorlatnak. Vajon milyen törést jelentett a 2000. év a közép-európai történetírásban? Megítélésünk szerint semmilyen, ezért a vizsgálat leszűkítése a rendszerváltás utáni évtizedre több mint sajnálatos. Már csak azért is előnyösebb lett volna a vizsgálatot egészen a könyv megírásáig folytatni, mert a harmadik évezred elejére nőtt fel és kezdett el alkotni az az első generáció, ami már 1989 után kezdte meg egyetemi tanulmányait, gyakran nyugati intézetekben képezte tovább magát, és felszívta magába a legfrissebb módszertani irányokat. Annál is érthetlenebb ennek a generációnak a negligálása, mert a könyv szerzői is ennek a korosztálynak a tagjai.

Szintén igen furcsa a könyv tagolása a nemzeti történetírások alapján. Az összehasonlító módszereire méltán büszke CEU műhelyéből ezúttal egy olyan mű került ki, amelyik csak jóindulattal nevezhető összehasonlító munkának. A fejezetek között szinte semmilyen átjárás nincs, a szövegek egyáltalán nincsenek kapcsolatban egymással. Az olvasó kap

¹ Vö. *Sorin Antohi*: Narratives Unbound: A Brief Introduction to Post-Communist Historical Studies.

hat, önmagában értelmes és kerek történetet hat ország történetírásáról,² de az nem derül ki, hogy ez miért is összehasonlítás. Hiányoznak azok a komparatív fejezetek, amelyek megmutatnák, hogyan dolgozták fel a vizsgált országok tudósai a kommunista múltat, a nemzetépítés időszakát vagy az egymással ápolts kapcsolataikat. A hat ország historiográfiájának párhuzamos elemzésénél úgy alkothattak volna a szerzők mélyebb összehasonlítást, ha pl. a nemzetépítésre, a holokausztra, 1945-re vagy a kommunista rendszer elleni forradalmakra reflektáló történések munkáit elemzik egy-egy fejezetben az országhatárokon átívelve. A hat különálló fejezet azonban jó alapot biztosít egy ilyen, valódi összehasonlító mű elkészítéséhez.

A vizsgált országok kiválasztása szintén esetlegesnek tűnik. Az előszóban nem kapunk kielégítő magyarázatot arra, miért maradt ki a könyvből a térség többi állama, ahol legalább annyira izgalmas folyamatok játszódtak le a történetírásban, mint az elemzett országokban. Csak remélni lehet, hogy a többi balkáni ország és a volt szovjet köztársaságok sem maradnak ki, és a következő kötetben ezekről találunk elemzést.

A könyv magyar fejezetét két fiatal magyar történész, Apor Péter és Trencsényi Balázs jegyzi. Mindkét szerző a CEU munkatársa, Trencsényi a közép-európai összehasonlító eszmetörténet egyik legtehetségesebb képviselője, Apor pedig az 1945 utáni magyar társadalomtörténet szakértője.

A cikk először bemutatja a magyar történetírás 1945 utáni fejleményeit, ezzel történeti kontextusba helyezi későbbi mondandóját. Ezek után az 1990-es évek változó intézményi környezetét elemzi, majd az egyes történetírói iskolákat tárgyalja. A szerzők szerint a rendszerváltás utáni legfontosabb változás a társadalomtörténet súlyának növekedése, ami számtalan műhely, folyóirat és könyv létrejöttében manifesztálódott. A társadalomtörténeti megközelítések általában a nyugati történettudomány módszereit veszik át, de egységes agendával nem tudnak fellépni

² Vö. *Balázs Trencsényi and Péter Apor: Fine-Tuning the Polyphonic Past. Hungarian Historical Writing in the 1990s; Maciej Górný: From the Splendid Past into the Unknown Future. Historical Studies in Poland after 1989; Pavel Kolář and Michal Kopeček: A Difficult Quest for New Paradigms: Czech Historiography After 1989; Zora Hlavičková: Wedged Between National and Trans-National History: Slovak Historiography in the 1990s; Cristina Petrescu and Dragoș Petrescu: Mastering vs. Coming to Terms with the Past. A Critical Analysis of Post-Communist Romanian Historiography; Ivan Elenkov and Daniela Koleva: Historical Studies in Post-Communist Bulgaria. Between Academic Standards and Political Agendas.*

az intézményi és módszertani széttöredezettség miatt – állítják a szerzők. Több kritikával kezeli a tanulmány a magyar eszmetörténet teljesítményét. Trencsényi és Apor elsősorban módszertani hiányosságokra hívja fel a figyelmet, mivel állításuk szerint a magyar eszmetörténet nagyobb része nem követi a nyugati trendeket, de pozitív példákat is említ (pl. Kontler Lászlót, Bence Györgyöt vagy Ludassy Máriát).

A tanulmány következő fejezetei sorra veszik a középkorral, kora újkorral, 19. századdal és jelenkori történettel foglalkozó historiográfiáját. Külön fejezetként szerepel a magyarországi zsidók történetével foglalkozó irodalom, mint a rendszerváltás utáni történetírás egyik legdinamikusabban fejlődő ága. Szintén külön tematikus egységet képez a Közép-Európával foglalkozó történetírás, ahol a szerzők elsősorban a magyarság és szomszédjainak kapcsolatát tekintik át.

Bár a szerzők láthatólag arra törekedtek, hogy valóban minden fontos műről beszámoljanak, komoly munkák maradtak ki a vizsgálatból. Ennek oka elsősorban az, hogy a szerzők csak elvétve foglalkoztak az ezredforduló utáni eseményekkel. Így olyan fiatal történészekről nem esik szó, akik első monográfiáikkal a 2000-es évek elején kerültek be a köztudatba. Kimaradt pl. a hódoltsággal foglalkozó Molnár Antal, a reformkori pesti egyesületekről író Tóth Árpád, a Teleki Pálról szóló mértékadó monográfiát jegyző Ablonczy Balázs, a magyar és román kommunizmust új megvilágításba helyező Stefano Bottoni, a lengyel és erdélyi kora újkor kutatója, Horn Ildikó, a 18. századi nemesség és országgyűlések összehasonlító kutatásában érdemeket szerzett Szijártó István vagy a sporttörténelemmel és Trianon utóéletével foglalkozó Zeidler Miklós. Ugyanakkor pozitív, hogy néhány olyan fiatal is felbukkan a tanulmány lapjain, akik ugyan önálló monográfiával még nem rendelkeznek, de eddigi munkásságuk alapján teljes joggal érdemelnek helyet a magyar történetírásban.

Szintén elég kevés szó esik a magyar kisebbségekkel és Közép-Európával foglalkozó történészekről. Bár ezzel a témával nagyon sokan foglalkoztak, a tanulmány szerzői alig három-négy nevet és életművet említenek. Pedig Kiss Gy. Csaba, Filep Tamás Gusztáv vagy Bárdi Nándor mindenképpen megérdemelték volna, hogy bemutatásra kerüljenek.

Az egyes szerzők kihagyásánál is furcsább egyes műhelyek teljes negligálása. Bár a tanulmány többször is kénytelen megállapítani a politikatörténeti megközelítés dominanciáját, a társadalomtörténeti központok között mégsem kerül bemutatásra az ELTE-n működő Atelier, pedig a Granasztói György vezette tanszék úttörő munkát vállal a francia társa-

dalom- és gazdaságtörténet módszereinek hazai alkalmazásában. Szintén nem esik szó az egyik legszínvonalasabb folyóiratról, a *Múltunk*ről. Bár nem a nemzeti történeti kánon része, az ókortörténeti műhelyek szintén megérték volna néhány sort, különösen úgy, hogy a magyar ókortörténetészek közül többen is komoly nemzetközi hírnévvel rendelkeznek.

Trencsényi és Apor többször is hangsúlyozzák, hogy a magyar történetésszakma nagyon jól elhatárolható csoportokra oszlik módszertani megközelítésük, témaválasztásaik és az ezekből gyakran következő politikai szerepük gyanánt. Mivel azonban a politikátörténeti megközelítés továbbra is domináns maradt, a szerzők konklúziója szerint a magyar történeti narratívák nem mutatnak elég változatosságot, mivel nem képesek befogadni más szempontokat (pl. gender, oral history, stb.)

Amint a többi tanulmányból kiderül, Magyarország egyáltalán nem egyedül ebből a szempontból, mivel a térség többi államában is a monolitikus, politikai eseményekre alapozó történetírás a meghatározó. A pozitívista politikátörténeti iskola dominanciáját azonban egyre több helyen próbálja megtörni az a fiatal generáció, aki éppen az utóbbi években lépett színre, ezért talán valamivel pozitívabb a kép, mint amit a két szerző a kilencvenes éveket elemezve fest.

Zora Hlavičková tanulmányában a nemzeti és a nemzetek (nemzetiségek) közötti narratívában vizsgálja a szlovák historiográfiát az 1990-es években. A szerző Prága, Budapest, Bécs és Pozsony egyetemén sajtótította el sajátos közép-európai nézőpontját. A szerző, aki a két háború közötti Magyarországról cseh nyelven írt könyvet, ebben a tanulmányában az 1990-es évek szlovák történetírásának ismertetésére tesz kísérletet.

A tanulmányt nehéz összevetni a kötet többi fejezetével, mivel itt egy születő állam fiatal történetírásával állunk szemben, ellentétben a többi tanulmányban vizsgált országokkal. Hlavičková a tanulmány elején a szlovák történetírás gyerekkori betegségeire hívja fel az olvasó figyelmét. A szlovák politikai nemzet a kilencvenes években kísérletet tett arra, hogy konstruáljon egy önálló nemzeti történelmet. Ezzel is magyarázható a nemzeti narratíva a politikátörténet-írás nagyobb jelentősége a vizsgált korszak történetírásában.

A szerző különleges helyzetben van, hiszen egy fiatal állam fiatal történetírását kell ismertetnie. A nemzeti narratíva felől közelíti meg a szlovák történetírást, azonban szükségesnek tartja egy külön fejezetben a '89 előtti előzmények ismertetését. A szerző szerint 1918 éles választóvonal a szlovák történetírásban. A szlovák nemzeti mozgalom

eddig az időpontig a multietnikus magyar állam keretein belül működött. A csehszlovák állam által létrehozott, csehszlovák politikai nemzet keretei között 1918-ban létrejött a szlovák történelemírás, meglehetősen erős cseh kapcsolatokkal. Ebben elsődleges szerepet játszott a pozsonyi Comenius Egyetem létrehozása közvetlenül az államfordulat után. Ez lehetővé tette a történészek hazai szakmai képzését. Az egyetem tanárai főképp cseh tudósokból kerültek ki, mivel csak nekik volt megfelelő szakmai képzettségük.

A szerző intézménytörténetileg a szlovák történetírás létrejöttét három fontos eseményhez köti. A Comenius Egyetem létrehozásával 1921-ben megteremtődött egy önálló szlovák historiográfia alapjainak az intézményi feltétele. Azonban a cseh nemzeti narratíva erős személyi kapcsolatok révén jelen volt a pozsonyi szlovák történelem tanszéken, így a cseh interpretáció jelentős hatással volt a két világháború közötti szlovák történetírára.

A szlovák történelemírás második – leszámítva az önálló Szlovák állam rövid életű intézeteit – jelentős intézménye az 1950-es években az Akadémia mellett létrejött Történeti Intézet felállítása volt, amely a korszakra jellemző erős ideológiai befolyás alatt állt.

A harmadik jelentős esemény az 1990-es évek elején játszódott le. A felsőoktatás elitista hagyományaival való szakítás, a tömegoktatás megjelenése, az újonnan létrejött egyetemek történelemtanszékei a szlovák történelemírást Pozsonyon kívül is művelhető tudománnyá tették.

A szerző nem tesz különbséget az 1989–1993 közötti Csehszlovák állam keretei között nagyfokú autonómiával rendelkező szlovák és az 1993 utáni független Szlovákia historiográfiája között. Talán megérné a vizsgálódás tárgyát a csehszlovakizmus jelenléte és a független állam létrejötte a historiográfiában az 1990-es évek elején.

A tanulmány jelentős része általános szinten elemzi a szlovák történetírást, Lubomir Lipták, Elena Mannova és Dušan Kováč műveiből való idézetek a szlovák történetírás jelenlegi legfőbb irányvonalait mutatják be. Az említett szerzők műveit és az ott felmerült kérdéseket azonban nem elég mélyrehatóan ismerteti Hlavičková.

Hlavičková a 20. század hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveinek marxista történetírásával foglalkozó alfejezetében talán egy bekezdést megérdemelne a történelmi személynevek helyesírásával kapcsolatban a szlovák és a magyar történészek között lezajlott vita. A Csehszlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság két albizottsága 1985-ben a történelmi sze-

mélynevek helyesírásával kapcsolatban eltérő állásfoglalást adott ki. A kilencvenes évek politikai vitáiban is jelentős helyet kap a személynevek írása, amely előszeretettel merített érveket történeti művekből.

Az 1990-es években előbb az ideológiai korlátok leomlása, majd a cseh kapcsolatok lazulása és az önálló Szlovákia megszületése 1993-ban változásokat eredményeztek az intézmények, a kutatóhelyek és a kiadványok tekintetében is. Az 1989-es fordulat előtt az Akadémia Történeti Kutatóintézetében és a Comenius Egyetem történelem tanszékén összpontosult a történészképzés. A kilencvenes évek változásai, a felsőoktatás tömegessé tétele az új egyetemek, főiskolák megjelenése létrehozta a történettudomány új képzési helyeit.

A „bársonyos” forradalmat követően a történészek szükségét érezték a korábbi ideológiailag zárt keretek megszüntetésére. Politikatörténeti és a nemzeti mozgalommal kapcsolatos művek nagy számban születtek a kilencvenes években. Dušan Kovač a szlovák történetírás virágkorának tekinti ezt az időszakot. Az előző évtizedben sok mű íródott, azonban többségük a hagyományos nemzeti l'udák hagyományokat követte. A két világháború közötti Andrej Hlinka vezette l'udák népi-nemzeti-populista mozgalom az ellenzéki anti-kommunista körök meghatározó eszmei háttérévé vált. Az erős gyökerekkel rendelkező l'udák történetírás nemzeti nézőpontra keresztül értelmezte a múltat. A szlovák historiográfia ezen ága ambiciózus célokkal lépett elő a történelemoktatás területén is. Komoly hatással volt a közgondolkodásra a kilencvenes években a nagy vitát kiváltott Milan Ďurica nevéhez köthető könyv. Az 1990-es évek közepén nem volt hivatalos történelemtankönyv, ezért a történelemoktatásban Anton Špiesz és Milan Ďurica kézikönyveit használták, melyek a nacionalista kliséket (a szlovák nemzet ezeréves útját a függetlenség elnyeréséhez) erősítették fel. Az utóbbi szerző a fasiszta szlovák állammal való szimpátiáját sem palástolta, ráadásul a közvéleményre is jelentős hatást gyakorolt az oktatási tárca által támogatott és az iskoláknak ingyen eljuttatott könyve. Hlavičková azon állítása, hogy a l'udák hagyomány a szlovák történetírásban nem tett szert komoly befolyásra, az említettek alapján nem állja meg a helyét. A történelmi emlékezetben, a kollektív nemzeti tudatban a nemzeti szimbólumok terén máig nagy hatással vannak az 1990-es évek nacionalista művei.

A szerző szerint az 1990-es években új paradigmák nem jelentek meg, a szlovák historiográfiának a pozitivisták politikatörténet maradt a fő irányzata. Az új módszerek és irányzatok alkalmazásánál is

(egyház történet, zsidóság története, művelődéstörténet, gender studies) csak elvétve vannak jelen az identitás, emlékezet, sztereotípiák és mítoszok problémái. A történelmi művek többsége a hagyományos pozitívista keretek között íródott. Amennyiben a jelenlegi évtizedet is vizsgálta volna a szerző, akkor ennél kedvezőbb képet kapnánk, több jelentős, korszakalkotó a hagyományos történetírással szakító vállalkozás született az elmúlt években. Ezek közül kiemelném az Akadémia vállalkozását (Myty naše slovenské) a korábbi sémák, mítoszok, történelmi tradíciók ismertetésével kapcsolatban.

A regionális történelem a 20. században marginális szerepet játszott Szlovákiában. Napjainkban a regionális és helyi történészek egyre nagyobb területét alkotják a történetírásnak. A helytörténet figyelem középpontba kerülésével a számos nemzeti és helyi kisebbség jobb megjelenési helyét látja. Hlavičková, követve Szlovákia 1980-as évekbeli közigazgatási beosztását, három régiót különböztet meg (Nyugat-Szlovákia, Közép-Szlovákia, Kelet-Szlovákia), amely sem napjaink új regionális szerkezetével, sem a történelmi hagyományokkal nem esik egybe, ezért szerencsésebb lett volna, ha a szerző ez utóbbi szempontok alapján végezte volna vizsgálódását.

A szlovák történetírás egyes képviselői a vallási sokszínűséget, multikulturalizmust és multietnicitást követik. Ezek közül is a legjelentősebb a multietnicitás. Hlavičková talán nagyobb helyet szentelhetne a nemzetiségek regionális történelmeinek: magyaroknak, ruszinoknak, németeknek és az ukránoknak, az intézménytörténet mellett az egyes művek és szerzőik bemutatásának.

Hlavičková részletesen elemzi a magyar nemzeti kisebbség tudományos intézményrendszereit. A szlovákiai magyar tudományos élet egyik jelentős intézménye a Fórum Kisebbségkutató Intézet, amely Duna-szerdahelyről a Pozsony mellett található Somorjára helyezte át központját, de nem kerül bemutatásra az intézmény levéltára, amely őrzi a magyar kisebbség pártjainak, politikai mozgalmainak iratanyagait. A tudományos élet legjelentősebb magyar kiadója a Kalligram az 1990-es évek végén a Magyar Köztársaság Kulturális Intézetével közösen Dialógus Könyvek keretében a történetírás tárgykörében számos magyar és szlovák szerző művét két nyelven jelentette meg, ami szintén elkerülte a szerző figyelmét.

A kisebbségtörténet-írásnál a magyar és szlovák történetírás terminológiai problémáival szembesülünk. Hlavičková a szlovák történet-

írásban jelentkező Uhorsko és Maďarsko fogalmakkal kapcsolatban az angolban nem jelentkező eltérő fogalmakkal találkozunk. A szlovák történetírás fogalmilag megkülönbözteti az 1918 előtti és utáni Magyarországot, az előbbi multietnikus államra az Uhorsko, míg az utóbbi zömmel egynemzetiségű államra a Maďarsko fogalmat használja. Hlavičkova az angolban szlovák analógiára a nemzetiségek megjelölésére is konstruált fogalmat, a *Magyart* nehezen különbözteti meg a *Hungariantól*, ezért ebből a kettős fogalomhasználatból a tanulmányban néha zavaros fogalmi magyarázat származik.

A tanulmány végén Hlavičkova a fejezet címében jelentkező ellentmondást és a szlovák történetírás problémáját is abban látja, amely végig kíséri az egész tanulmányt, hogy Szlovákia történelme vagy a szlovákok történelmének a megírása a szlovák historiográfia feladata. A szlovákok történelmét nemzeti, míg Szlovákia történelmét interetnikus keretek között lehet megírni. A kettő közötti őrlődés jellemezte az 1990-es évek szlovák történetírását. Szélesebb időszáv a jelen évtized műveinek ismeretése kívánatos lenne. Az új irányzatok (társadalomtörténet, mítosz-kutatás, művelődéstörténet) megjelenésével már meghaladottnak tűnhet a jelenből visszatekintve az 1990-es évek politikatörténet központú szlovák történetírása.

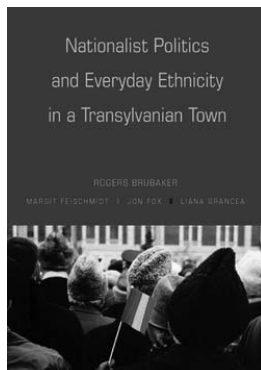
LÓRINCZ D. JÓZSEF

A kolozsvári magyarok társadalma

Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*.

Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2006. 504 oldal

Az „erdélyi magyarság” „társadalom”-ként való meghatározása magával a kisebbségi léttel egyidejű.¹ A fogalom ebben az esetben azt feltételezi, hogy elsősorban nem jogaiban sértett és ezeket (viszsa) követelő „kisebbségről”, „nemzetiségről” stb. beszélünk, hanem egy sajátos, viszonylag önálló entitásról, amelynek nem csak az etnikai-nemzeti, elsősorban kulturális vetülete, hanem a társadalmi, gazdasági, politikai, szociális stb. jellemzői is fontosak. Sőt, az utóbbiak kerülnek előtérbe. Továbbá, a „társadalom” nem csak egy leíró keret, cél is: a „társadalmat” „akarni” kell, létre kell hozni. Annak ellenére, hogy egyesek régebben is és ma is megkérdőjelezik a nemzeti-etnikai kisebbségnek mint (viszonylag) önálló társadalom-

¹ Lásd például az Erdélyi Fiatalok munkásságát. Az erdélyi társadalom kérdését az 1960-as évektől napjainkig legátfogóbban Kiss Tamás dolgozta fel. Lásd: A «magyarságtól» a «romániai magyar társadalomig». Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján. *Erdélyi Társadalom*, 2006. 2. sz. 135-167.

nak a létét, a társadalomként való tételezés minden nagyobb ívű erdélyi magyar kisebbségi program kimondott vagy kimondatlan része. Azért, mert mindegyik ilyen terv azt feltételezi, hogy az erdélyi magyarságnak és/vagy az azt alkotó egyéneknek nem csak kulturális közösségként járnak bizonyos jogok, amiket biztosítanak neki (vagy nem), hanem társadalomként is legalább részben sajátos szükségletei, értékei, céljai vannak, és ezek elérését, „helyzetének javulását” igazából csak az „önkormányzás”, az „autonómia” biztosíthatja. A kisebbség „közügyei” eszerint jóval tágabban értelmezhetőek (és értelmezendőek), mint az egyszerű kulturális vagy nyelvi keretek. Ezen „közügyek” intézését, a kisebbség „vezetését” nem a (többszire bizalmatlanul kezelt többségi) államra bízna, hanem ilyen vagy olyan formában magára a kisebbségre, általában a kisebbség tagjaiból „kitermelt”, ehhez lojális elitre.

Ezt a modellt, illetve a modellt működtető és forgalmazó elitet az elmúlt nyolcvan évben számtalanszor bírálták, több ponton is. Az egyik megközelítés szerint² ez egy elitorientált elképzelés, amely nem tulajdonít megfelelő figyelmet a mélyebb társadalmi folyamatoknak, amely paternalista, csak a kulturális és politikai elit érdekeit tartja szem előtt, a társadalom alsóbb rétegeire viszont kimondatlanul úgy tekint, mint egy olyan tömegre, amely csak arra jó, hogy legitimálja a pozícióját. A kisebbségre eszerint csak azért van szüksége az elitnek, mert anélkül a saját pozíciója is nehezen képzelhető el. Holott a társadalomban tetten érhetőek olyan „lent” működő, spontán folyamatok, amelyek az elit tevékenységétől függetlenül, vagy akár annak ellenére működnek. Vagyis, a kisebbségi társadalom működése, reprodukciója nem csak az elittől függ. Sőt, a hétköznapi emberek mindennapi élete szintjén a kisebbségi élet elsősorban *nem* elitvezérelt. A bemutatásra kerülő könyv ezt írja le a legnagyobb erdélyi város magyar társadalma kapcsán. Kezdetben a kötet szándékait, az alkalmazott módszereket, az eredményeket mutatjuk be, befejezésként pedig néhány megjegyzést fogalmazunk meg.

A kötet célja, hogy bemutassa az etnicitás és a nemzeti mivolt (nationalhood) mindennapi működését egy olyan politikai környezetben, amelyre hagyományosan az elitek intenzív etnikai konfliktusa jellemző.

² Egy másik szempont szerint a kisebbségnek a társadalomként való tételezése kiragadja azt a szélesebb országos kontextusból, és emiatt provinciális, sokszor nacionalista elemzésekhez vezet. A kisebbségi társadalom gyakorlati akarása pedig még rosszabb, mert elszakítja azt a többségi társadalomtól, „gettósítja”, és így megnehezíti társadalmi integrációját.

A kutatást Kolozsváron végezték 1995–2003 között. A város azonban csak egy (jól) kiválasztott eset, amely lehetővé tette az elméleti kutatási célok empirikus feltárását. A szöveg tehát a szerzők szándékai szerint elsősorban nem Kolozsvárról szól, annak ellenére, hogy magát a kutatást ott végezték. A vizsgálat során igazából nem a nacionalizmuskutatás szokványos témái iránt érdeklődtek, mint például: hogyan viszonyul a magyar kisebbség a nemzetállamhoz, illetve az anyaországhoz, mik a sérelmei, a követelései, vagy éppenséggel mik a multikulturalizmus lehetőségei, hanem azt, hogy hogyan tapasztalják, jelentik meg a nemzethez tartozást a mindennapi életben. A kutatás több perspektívát is alkalmaz (történeti, antropológiai, institucionalista, interakcionista, politikai). A források: több mint száz interjú, több mint harminc informális csoportbeszélgetés, véletlenszerű vagy „kiprovokált” utcai beszélgetések (járókelőkkel, taxisofőrökkel, stb.) oral history (egyéni és családi élet-történetek), házassági anyakönyvek, megfigyelések (nyilvános ünnepek, a szimbolikusan telített nyilvános terek mindennapi használata, mindennapi interakciók nyilvános helyeken), a 2002-es népszámlálás lebonyolítása. A kötet megírását a bevezetés szerint egy személy (Rogers Brubaker) vállalta, de igazából négy szerzője van.

A könyv tézise az, hogy az elitek által eljátszott nyilvános etnikai-politikai konfliktusok és a hétköznapi emberek mindennapi gondjai, problémái, érdeklődési területei között hatalmas szakadék tátong. A konkrét erdélyi esetben azt tapasztalták, hogy a nyilvánosságot jelentős mértékben uraló nemzeti-etnikai konfliktusok nem jelennek meg a hétköznapi életben, vagyis az emberek közömbösen kezelik, vagy elutasítják a nacionalista politikát, a nyilvánosságban kiemelten kezelt témákat pedig a hétköznapi interakciók során nem, vagy alig említik, és akkor is a legtöbbször lekezelően. Etnopolitikai célok érdekében nem, vagy alig mozgósíthatók.

A könyv elméleti alapja két, ma már általánosan elfogadott szemléletmóddal vitázva bontakozik ki. Az egyik a konstruktivizmus, a másik a „csoportizmus” („groupism”). Az első megközelítéssel nem az a gond, hogy téves, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy annyira „sikeressé”, általánosan elfogadottá vált, hogy rutinszerűen, sablonosan hivatkoznak rá. Ma már közhelyszámba megy, hogy az identitás összetett, instabil, esetleges, vitatott, töredezett, megépített, egyeztetett, stb. A gond az, hogy mindezt manapság sokszor már nem bizonyítják konkrét elemzésekkel, nem mutatják be, hogy miként is épülnek meg, építik meg ezeket az identitásokat.

A „csoporthizmus” azt feltételezi, hogy a csoportok belsőleg koherens, kifejele pedig erős határokkal rendelkező entitások. Ezt az elképzelést erősítette a multikulturalizmus elméletének és politikai gyakorlatának az elterjedése. Az elemzések során ezek a markáns identitással rendelkező csoportok válnak a társadalmi konfliktusok vizsgálatának az alapeleméivé. Ez a megközelítés Brubaker szerint az Egyesült Államokban nem alkalmazható, hiszen ott az identitások erősen diffúzak. Viszont kézenfekvőnek tűnik, hogy Közép-Kelet-Európában, ahol az etnikai és nemzeti határok sokkal erősebbek, a csoportközpontú elemzés eredményes lehet. Azonban ezzel a megközelítéssel több probléma is van: a. eldologiasítja a csoportokat, vagyis úgy kezeli őket, mintha a mindennapi gyakorlatától függetlenül léteznének, mintha nem az emberi tevékenység termékei lennének, hanem autonóm, az ember akaratától viszonylag független egységek. Egységek, amikhez tartozni lehet, tulajdonságok, amikkel az egyének felruházhatók. Ez pedig azzal magyarázható, hogy ezek az elemzések a hétköznapi tudat helyi értelmezéseit tudományos fogalmakként használják helyett, hogy ezekkel szakítva alakítanak ki a kutatás tárgyát; b. a „csoporthizmus” összemossa a csoportokat azokkal a szervezetekkel, etnopolitikai vállalkozókkal, akik arra hivatkoznak, hogy a nevükben beszélnek; c. nem veszi tekintetbe azokat a mindennapi kontextusokat, amelyekben az etnikai és nemzeti kategóriák jelentéssel telítődnek, illetve nem kutatják azt, ami a kötet kulcskérdése: hogyan „működik” az etnicitás a mindennapi életben.

A probléma ebben a formában akkor vetődik fel, ha – Hobsbawmot követve – a nemzeti mivoltot és a nacionalizmust egy kettős jelenségnek tekintjük. Egyrészt „felülről” épített, másrészt viszont fellelhető „lent” is, a hétköznapi emberek reményeiben, szükségleteiben, vágyaiban és érdekeiben. A nacionalizmus kutatások ritkán próbálták meg integrálni ezt a két szempontot. Ennek a legfőbb oka, hogy nagyon nehéz megragadni azt, hogy mit jelent a hétköznapi emberek világában a nemzet. De azt joggal feltételezhetjük, hogy ami a hétköznapi emberek fejében van, jelentős mértékben eltér a hivatalos ideológiáktól (kutatni azonban inkább ezeket szokták, mert könnyebb). Továbbá valószínű, hogy a nemzeti azonosulás nem zárja ki, nem bírálja felül a társadalmi lény többi identitását. És végül, a nemzeti identitás időben jelentős változásokon mehet át, akár rövid időszakok alatt is.

Eszerint az etnicitás, a nemzet elsősorban a hétköznapi életben „történik”, működése akkor is tetten érhető, ha a szakirodalom

által kiemelten kezelt kollektív cselekvésekről, erőszakról, stb. szó sincs. A politikai követeléseken, ideológiákon és a nacionalista retorikán túl megnyilvánul a hétköznapi tudásban, bizonyos gyakorlati kategóriákban, kognitív sémákban, mentális térképekben, az interakciók során használt jelekben, diskurzustöredékekben, szervezési rutinokban, társadalmi hálózatokban és intézményi formákban. A cél tehát az, hogy úgy beszéljünk az etnicitásról, hogy nem hivatkozunk jól körülhatárolt, erős határokkal rendelkező etnikai csoportokra. A működést vizsgáljuk, nem az állítólag erős határokkal rendelkező etnikai csoportokat.

A kutatás során felhasználjuk ugyan a mindennapi kategóriákat, de nem ezekkel értelmezzük őket. Ez ugyanis odavezetne, hogy az etnikai csoportokat a valóság elementáris elemeiként kezelnénk. Egy ilyen kutatás ugyanis a „nemzet”-felfogásokat, a nacionalizmust reprodukálná. Brubaker a kutatás során alkalmazott módszert „analitikus szétbontásnak” („analytical disaggregation”) nevezi. Lényege, hogy az etnikum működését nem az egyéni racionális cselekvés, illetve a csoportok, az „identitások”, hanem viszonyok, folyamatok eredményeként fogja fel. Nem „magyarokat” és „románokat” vizsgál, etnikai identitásokat, sztereotípiákat és diszkriminációkat, nemzeti mítoszokat, szimbólumokat és hagyományokat, hanem a követelések változó diskurzív és politikai mezőit, a nemzetiesítő projekteket és folyamatokat. Nem magát az elit által felvetett politikai témát, hanem azt, hogy a mindennapi beszélgetésekben a téma felmerül-e, hogyan, mikor, és bizonyos esetekben hogyan térnek ki előle (viccel, közhellyel, legyintéssel, stb.). Úgy kutatják őket, ahogy azok a mindennapi gyakorlatban és tapasztalatokban megnyilvánulnak, ahogy a hálózatok, intézmények, nyelvek, interakciók meghatározzák őket. Ha a kutató a csoportok létéből indul ki, akkor identitást, érdekeket és sajátos akaratot tulajdonít nekik. Ha viszont az etnikumot kategóriaként fogjuk fel, akkor folyamatokra és viszonyokra, nem pedig lényegi elemekre helyezzük a hangsúlyt. Így a kutatás feltárhatja, hogy a kategóriák hogyan intézményesülnek, hogyan merevednek adminisztratív rutinná, hogyan ágyazódnak be mítoszokba, emlékekbe és narratívákba. Hogyan javasolja, terjeszti, artikulálja, intézményesíti őket a kormányzati racionalitás (governmentality). És ezzel párhuzamosan azt is, hogy miként válnak belsővé, hogyan alakulnak át a mindennapi gyakorlat során, illetve hogyan utasítják el őket. Továbbá, hogy milyen kontextusokban használják vagy nem az etnikai kategóriákat arra, hogy értelmezzék a problémákat, artikulálják a kötődéseiket, azonosítsák a közös

vonásokat, hogy keretekbe helyezték az önértelmezéseket. Az etnicitás eszerint tulajdonképpen úgy jelenik meg, mint egy a sok értelmezési keret közül, amelyekkel a világot tapasztaljuk, értelmezzük.

Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy akik azt tűzik ki célul maguknak, hogy az etnicitást vizsgálják, azok mindenhol, mindenben csak azt fogják látni. Annak érdekében, hogy ezt elkerüljék, a szerzők az etnicitást nem-etnikai kontextusban vizsgálják. Ez módszertanilag azt jelenti, hogy a beszélgetések során nem etnikai kérdésekre, témákra kérdeznek rá, hanem általában az 1989 utáni kolozsvári életre, a mindennapi gondokra, tervekre, tapasztalatokra, stb. Ezzel a közvetett módszerrel kiderül, hogy a világ etnikai „látása”, értelmezése egyáltalán szerephez jut-e, és ha igen, mikor és hogyan. Beszivárogo-e, és ha igen hogyan, a nacionalista politika a mindennapi életbe. Egy ilyen vizsgálat pedig arra ébreszt rá, hogy – a szokványos nacionalizmuskutatásokra rációfolva – a hétköznapi tapasztalatokat az etnikai identitások *nem* hatják át, nem szervezik meg átfogóan és áthatóan.

A könyv két nagy részre oszlik. Az első a nacionalista politika történelmi áttekintése. Először tágabb, közép-kelet-európai perspektívából, majd a látómezőt fokozatosan fókuszálva Erdélyt mutatja be, mint etnikai határvidéket, főként 1848-tól napjainkig, és végül Kolozsvár helyét és szerepét elemzi a magyar és a román nemzetpolitika szempontjából. Az utolsó fejezet a város 1989 utáni helyzetét mutatja be általában, illetve néhány kulcskérdés elemzése révén: az etnopolitikai viták újraéledését, a magyar tannyelvű iskolák különválását, a független magyar egyetem kérdését, Gheorghe Funar polgármester szerepét a nyilvános terek „elrománosításában”, illetve a 2002-es népszámlálás³ körüli vitákat. A második rész a tulajdonképpeni terepkutatás bemutatása. A kötetet két függelék zárja, ezek közül a második részletesen bemutatja a kutatás során követett módszertant.

Az első rész hosszú távú történelmi távlatból, mintegy „felülről” mutatja be a kolozsvári társadalmat etnikai-nemzeti szempontból, és kiemelt szerepet biztosít az elitek nemzeti, nacionalista politikájának. Ez azonban önmagában odavezethet, amit a könyv elmélete bírál: ahhoz, hogy átveszi maguknak a nacionalistáknak a nyelvezetét, vagyis

³ Ez a népszámlálás kulcsfontosságú volt Kolozsváron. Az eredménye az volt, hogy mivel a magyar lakosság már nem érte el a 20%-os küszöböt, a magyar nyelv használatát a nyilvánosságban már nem lehetett törvényesen követelni.

a nemzeti-etnikai csoportokat eldologiasítja. Ezt egyensúlyozza a második rész, amely a nemzeti mivolt mindennapi megtapasztalását, „eljátszását”, „életbeléptetését” (enact) írja le. Így válik láthatóvá az elit-programjai, felhívásai és a hétköznapi emberek tényleges problémái, témái közötti távolság. Hogy – Kolozsváron legalábbis – a hétköznapi életet viszonylag ritkán fogalmazzák meg etnikai keretekben. Míg az első rész kiegyensúlyozottan mutatja be a magyar és a román érveket, véleményeket, a második sokkal nagyobb teret szentel a kolozsvári magyar nemzeti, etnikai értelmezéseknek, narratíváknak. A kutatás aszimmetriája azzal magyarázható, hogy a nemzetállam kulturális homogenitásából következően a mindennapi gyakorlatban a kisebbségeket megjelölik, míg a domináns kultúrához tartozókat nem.⁴ Emiatt pedig a magyarok sokkal átfogóbban tapasztalják és „működtetik” az etnicitást, mint románok, hiszen ez az utóbbiak számára magától értetődő. És mivel a könyv az etnikai és nemzeti mivolt mindennapi működésével akar foglalkozni, kézenfekvő, hogy elsősorban a magyarokat kutatja. (Ez a recenzió címének is a magyarázata.)

Elsőként néhány portrét mutatnak be. Egyszerű, hétköznapiak számító (magyar és román) emberek rövid életrajzát, a családjukat vagy a barátaikat, a tágabb környezetüket (munkahely), illetve azokat a kérdéseket, amelyek őket manapság foglalkoztatják. Így óhatatlanul előjönnek olyan témák, amelyeket a megkérdezettek etnikai keretek között is értelmez(het)nek: a párválasztás, az iskola kiválasztása, a munkahelyi környezet (és mit jelent ott magyarnak lenni, vagy a magyar nyelvet használni), a régebbi és a mai Kolozsvár városi szelleme közötti különbség, a kivándorlás mint megoldás az egzisztenciális problémákra, egyes ismertebb politikusok, a román vagy a magyar kormány tevékenységének a megítélése. Utána azt mutatják be, hogy miként tárgyalnak, dolgoznak fel néhány – a mindennapi élet szempontjából – fontos kérdést. Hogyan lehet megélni a fizetésből, milyen anyagi gondokkal szembesülnek, hogyan próbálják a jövedelmüket kiegészíteni (feketézés, csempészás, külföldi munkavállalás, vállalkozás), hogyan panaszkodnak, milyen életstratégiákat követnek, hogyan lehet valaki sikeres. Mindebből az derül ki, hogy általában ezeket a kérdéseket viszonylag ritkán tárgyalják etnikai, nemzeti keretekben. A munkaerőpiacon például sokkal kevésbé fon-

⁴ Például, ha egy sorban valaki románul beszél, azt észre sem veszik. Ha magyarul, mivel ez ritkább, akkor azt igen.

tos manapság valakinek a nemzeti hovatartozása, mint a két világháború között, vagy a Ceaușescu-rendszerben. Manapság a kapcsolatok sokkal fontosabbak, és nem föltétlenül etnikumfüggőek. A beszélgetésekből az derül ki, hogy a siker, a társadalmi ranglétrán való felemelkedés – főként ha hiányzanak a kapcsolatok és a gazdasági tőke – elsősorban a kulturális tőkétől függ. A hirtelen, nagy anyagi sikert azonban általában erkölcs-telennek tartják, míg a nehézségek átélése, megoldása pozitív erkölcsi értéknek számít. De ezekhez az erkölcsi kategóriákhoz nem társítanak etnikai tartalmakat.

A következő fejezetek azt hivatottak bizonyítani, hogy az etnicitás a társadalmi világ megtapasztalásának egy olyan formája, amely nem állandó, nem határoz meg minden más tapasztalati módot, és amely kategóriák és osztályozások révén „működik”. Persze az államok, a politikai pártok, a szervezetek, stb. is osztályoznak, és ezeket a műveleteket az első, történelmi rész tárgyalta is. A második rész viszont azt mutatja be, hogyan működnek ezek a mindennapi életben. Vagyis, hogy miként határozzák meg, fogalmazzák meg az egyén identitását a gyakorlatban.

Először azt az aszimmetrikus módot mutatják be, ahogy a „magyar” és a „román” kategória működik. Mint már említettük, a „román” kategória a jelöletlen Kolozsváron, lévén, hogy az az általános, a „normális”, a magától értetődő. A „magyar” viszont a jelölt kategória, ő a „más”. Ez nem annak függvénye, hogy ki milyen nemzetállamban van egy adott pillanatban, hiszen a Székelyföldön ez fordítva van. De még Kolozsváron is, a közösség által kiépített és újratermelt „magyar világban” (elsősorban a magyar intézmények világában) a „román” a jelölt kategória.

Ennek alapján pedig azt vizsgálták, hogy az etnikum mikor és hogyan válik relevánssá a hétköznapi tapasztalatban Kolozsváron. Mik azok a verbális és vizuális jelek, amelyek elkülönítik az etnikum tagját az idegentől. Hogyan fogalmazzák meg, mesélnek el, értékelnek etnikai kategóriákban helyzeteket, cselekvéseket, döntéseket. Hogyan térnek ki a bírálatok elől. Hogyan jelenítik meg magukat mint tagokat, illetve hogyan védik a közösség határait. És végül, hogy hogyan viszonyulnak az etnikai kategóriák más kategóriákhoz, elsősorban a regionálisokhoz.

Az elemzések elsősorban a nyelvhasználatra koncentrálnak. Hogyan, milyen nyelvet használnak nyilvános térben, hogyan szólítanak meg idegeneket, hogyan zajlanak a magánbeszélgetések nyilvános térben, vegyes társaságban (például vegyes nemzetiségi összetételű munkahelyen). Mit jelent vegyesnek *tapasztalni* a társaságot, és ebben az értelemben hogyan

válik vegyessé egy társaság. Mik az ebből adódó konfliktusok annak függvényében, hogy ki hogyan határozza meg, mik ilyenkor a szabályok, ki, mikor lehet egy beszélgetés résztvevője, hol a határ a magán- és a közélet szférája között. Mennyire kényelmetlen az amúgy kétnyelvű magyarok számára a román mint idegen nyelv használata. Mennyire játszik fontos szerepet a nyelvi konfliktusok elmesélése az etnikai szolidaritás fenntartásában. Mennyire fontos az etnikai tényező a konfliktusok megmagyarázásában, hogyan csúszhatnak hétköznapi beszélgetések hirtelen etnikai mederbe, vagy éppenséggel hogyan kerülnek ki a „kényes” kérdéseket. Hogyan használnak viccelődés közben etnikai kategóriákat éppen azért, hogy semlegesítsék a lehetséges konfliktusokat, vagy fordítva, hogy eltekintve a nemzeti határoktól, a közvetlen (és kölcsönös) egyéni kapcsolatokra helyezték a hangsúlyt. A kötet ezeket a témákat mind részletes, sokszor virtuóz elemzésben részesíti.⁵

Kolozsváron belül a különálló „magyar világ” fenntartása elsősorban a szerzők által rendkívül fejlettnak, erősnek tartott intézményhálózatnak köszönhető (iskolák, egyházak, egyes munkahelyek, egyesületek, alapítványok, a média). Az intézményekkel való találkozások meghatározzák, kereteket szabnak a társadalmi kapcsolatoknak és a hétköznapi társadalmi tapasztalatoknak is. Ez ugyanakkor egyéni döntéseken is múlik, mert a részvételnek ez feltétele. A különálló intézményrendszer ereje abban rejlik, hogy képes olyan kereteket fenntartani, amelyek a magyarsághoz, a „magyar világhoz” tartozást jelöletlenné teszik.

A jelen kolozsvári körülmények között persze ez nem egy „teljes” világ, amely a „román világnak” egy párhuzamos, mindenre kiterjedő mását adja, hiszen a tagok általában kilépnek belőle a mindennapi életben (munkahelyen, vásárláskor, baráti körökben, stb.). Továbbá, ez nem egy enkláve. Egyrészt, mert térben nem különálló, a városban nincsenek csak magyarok által lakott negyedek. Másrészt, mert a kapcsolati hálók révén a „magyar világ” tagjai számtalan ponton érintkeznek a környező „román világgal”, vagy éppen Magyarországgal. És végül azért, mert az egyének nem azonos módon kapcsolódnak ehhez a „világhoz”. A legerősebb, legfontosabb intézmény az iskola. Nemcsak az oktatás nyelve, a tanrend, vagy esetleg a propagandaszerű nacionalista nevelés miatt (ez azonban ritka, és a diákok körében nem is számít különöseb-

⁵ A legrészletesebb elemzés a függelékben található: hogyan jelenik meg a nacionalizmus egy interakció során.

ben népszerűnek), hanem azért is, mert itt alakulnak ki olyan barátságok, kapcsolatok, amelyek sokszor egy életen át végigkísérik az egyént. Ez a „magyar világ” ereje: magától értetődővé, természetessé, azaz jelöletlenné teszi a magyar etnikai identitást: a magyar történelem, de akár a magyar sport vagy időjárás iránti érdeklődést. Vagyis a hétköznapi kolozsvári magyarok ilyen keretek között nem „hivatástudatból” „harcolnak” a magyar közösség fennmaradásáért. A már meglévő intézményes világ, ha az egyének bekerülnek, magától értetődően magyarrá alakítja őket. Magyaroknak lenni, „nem politikai projekt, hanem mindennapi gyakorlat kérdése”⁶. A könyv utolsó fejezete viszont éppen azt mutatja be, hogyan viszonyulnak a kolozsváriak a „nagy” politikához. A kolozsváriak eszerint – az ország többi lakosához hasonlóan – elsősorban (nem különösebben informált) szavazók. A politikát és a politikusokat lenézik. Viccelődnek rajtuk mert inkompetensek, vagy megvetik őket, mert korruptak, vagy mert etnikai feszültségeket szítnak.

Néhány észrevétel:

1. A könyv tézise szerint a „lenti”, mindennapi élet szintjén a hétköznapi emberek értékei, céljai, gondjai, fontosnak tartott témái eltérnek a „fent” megfogalmazott „nemzeti” értékektől, céloktól, jövőképektől, projektektől. Működik ugyan egy etnikailag meghatározható „magyar világ”, de ez nem egy politikai projekt, hanem a szocializáció, illetve a mindennapi gyakorlat eredménye. Ebben néha megjelennek ugyan „fenti” témák, problémák, de távolról sem annyira fontosak, mint ahogy az etnopolitikai vállalkozók azt beállítják. Ez a kérdés az erdélyi magyar szakirodalomban már az 1930-as években felvetődött, majd hosszas hallgatás után, ahogy megint szabadon lehetett beszélni az erdélyi magyar kisebbségen belüli demokrácia kérdéséről, azonnal megjelen a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Műhely írásaiban. A korábbi nemzedékekhez hasonlóan a hangszílyt ők is a társadalom-építésre helyezték a „politika” ellenében. Azzal a különbséggel, hogy ők abban bíztak, hogy a mindennapi élet kihívásaira „lent”, a „civil társadalom” szintjén gyakorlatias, ideológiamentes válaszok születnek, amelyek a helyi adottságokhoz, igényekhez jobban alkalmazkodnak, mint a nagy központi programok. Az utóbbiak ráadásul elsősorban azt a célt

⁶ Ld. 300.

szolgálnák, hogy a politikai, kulturális elit pozícióját legitimálják. Eszerint az elit politikai tevékenysége se nem demokratikus, se nem hatékony. Nem népképviselet, hanem „úri játék”.

A szerzők szerint a „csoportizmus” azért is megtevesztő, mert kritikátlanul összekeveri a csoportokat azokkal az etnopolitikai vállalkozókkal, szervezetekkel, amelyek a nevükben beszélnek. Holott – a könyv tézise szerint – a kettő érdekei, céljai között jelentős különbség tapasztalható. Azonban, ha ez így igaz, akkor a demokratikusan választott parlamenti képviselet értelme és értéke is megkérdőjeleződik.

Felvetődik az a kérdés, hogy máshol mennyiben egyeznek a választók „igényei”, „akarata”, mindennapi problémái és a pártok politikai programjai. Általában elmondható, hogy nem azonosak, a párt- vagy kormányzati programoknak más a célja. Azokat a pártokat, amelyek elsősorban ezzel foglalkoznak manapság felelőtlennek, populistának tartják. Főként Kelet-Közép-Európára vonatkozva – tekintettel a nehézségekkel járó reformokra – szokták hangsúlyozni, hogy a képviseleti demokrácia elsősorban azt jelenti, hogy a polgárok rendszeres időközönként szavaznak, a köztes időszakban pedig hagyják a kormányt dolgozni. Úgy, mint a stabil nyugati demokráciákban. Ezekben ugyanis a tiltakozások sokkal kevésbé jellemzőek, mint ahogy azt a híradók alapján feltételeznénk. És nem azért, mert a kormány tényleges napirendi pontjai, a tevékenysége mindenben szem előtt tartja a szavazók mindennapi igényeit. A kormányzás ott sem elsősorban a polgárok mindennapi gondjaival való törődést jelenti. A folyamatos mozgósítás, a „népakarat” rendszeres nyilvánítása megakadályozza a reformokat, lehetetlenné teszi a felelős politikálást. Sőt, populista-autoriter rendszerek kialakulásához vezet.

Az erdélyi közélet témái és a magyar választók közérzete közötti kapcsolat vizsgálatát tűzte magának célul 2007-ben Kiss Tamás és Barna Gergely.⁷ Maga a probléma nem volt új, de megfogalmazása igen. A korábbi kutatások ugyanis arra kérdeztek rá, hogy a válaszadók milyen problémákat tartanak a legfontosabbnak, és a válaszadóknak tipikusan etnikai, illetve szociális-gazdasági problémákat kellett rangsorolniuk. Majd megkérdezték, hogy a válaszadó szerint az RMDSZ-t ezek közül melyik probléma megoldása foglalkoztatja. Minden kutatás azt mutatta ki, hogy a magyar lakosság a hétköznapi problémák megoldását tartja a legfontosabbnak, míg az RMDSZ elsősorban etnikai problémákkal foglalkozik. A következtetés

⁷ Kiss Tamás – Barna Gergely: *Közélet és közérzet*, kézirat, 2007.

az volt, hogy – mint az itt tárgyalt könyvben – az elit etnikai, politikai világot szembeállították a hétköznapi emberek mindennapi világával. Tehát azt javasolták, hogy az RMDSZ hagyjon fel a szimbolikus politizálással, és koncentráljon pragmatikus problémák megoldására.

Első lépésben Kiss Tamás és Barna Gergely is ezeket az eredményeket kapták. Csakhogy ők továbbléptek, és azt is megkérdezték, hogy a válaszadók szerint mi az a három probléma, amit az RMDSZ-nek meg kell oldania. Kiderült, hogy a válaszadók a magyar nyelvű oktatást (egy más kutatások szerint etnikainak, szimbolikusnak tartott problémát) tartják az RMDSZ legfontosabb feladatának. Rögtön utána következik az az általánosan megfogalmazott elvárás, hogy az RMDSZ „harcoljon a magyarságért, képviselje a magyarokat”. Csak ezek után következnek a szociális kérdések, az utak. Majd nagyjából egymást váltogatva etnikai, illetve „mindennapi” jellegű kérdések. Ez a szerzők szerint azt mutatja, hogy a magyar választók számára az etnikai és a „hétköznapi” kérdések nem válnak szét, nem egymás ellentéteiként jelennek meg. Vagyis, a korábbi ajánlásokkal ellentétben, az etnikai és a „hétköznapi” szféra szétválasztása az RMDSZ számára nem javallott. Az etnikai és a társadalmi szolidaritás az erdélyi magyarok számára szorosan összekapcsolódik. Vagyis, az elitek „fenti”, „átetnicizáltak” tartott világa és a hétköznapi emberek „mindennapi” világa között más viszonyok alakultak ki, mint ahogy azt a szakma egy része bemutatja.

2. A kötet bibliográfiája nem csak a nemzetközi, hanem az erdélyi szakirodalmat is bőségesen tartalmazza. Felvetődik a kérdés, hogy az utóbbit hogyan használja, egyáltalán tudja-e használni egy, a nemzetközi olvasótábor számára kiadott munka. Ebben az esetben nagyjából elmondható, hogy a helyi szakirodalomból elsősorban az adatokat használják fel, helyi, vagy tágabb, kelet-európai relevanciájú értelmezéseket nem. Meghökkenítő például, hogy a kétnyelvűségre, a magyar-román nyelvi kölcsönhatásokra vonatkozó kolozsvári kutatásokat meg sem említik (csak a nemzetközi szakirodalmat), holott erre vonatkozó kutatásokat bőségesen végeztek.⁸ De a legdöbbenetesebb az, hogy egy ilyen könyv, amely ennyire jól tájékozott mind a helyi viszonyokban, mind az erdélyi szakirodalomban, a csíkszeredai KAM munkatársaira, elsősorban Biró A. Zoltánra nem hivatkozik. Ezt azért is elvárhatnánk, mert az 1990-es

⁸ Lásd például Péntek János és Szilágyi N. Sándor tanulmányait (*A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001, illetve *Mi egy más: Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003).

évek közepére (tehát amikor a kutatás kezdődött), a „fent” és a „lent”, az elitek és a hétköznapi élet világa közötti éles különbség témája szakmai körökben közismert volt, és mind Kolozsváron, mind Magyarországon elsősorban a csíkszeredai munkacsoport nevéhez kötődött.

3. A könyv szándékai szerint a „fenti” és a „lenti” világot szeretné *egyszerre* bemutatni. Ezt úgy oldották meg, hogy a történelmi rész mutatja be a „fent”, a mai terepkutatás pedig a „lent” világát. Így azonban a kutatás nem teljes, és a történelmi, illetve a kortárs világok kölcsönhatásának a vizsgálata nehezen bizonyíthatja a tézist. Ugyanis a történelmi „fent” világát egy történelmi „lent” bemutatásával kellene párosítani, míg a kortárs „lent” kutatását a kortárs „fent”-ével. Kétségtelen, hogy a történelmi résznél a „lenti”, hétköznapi világ bemutatása roppant nehéz módszertani, forrásbeli problémákat vet fel. A kortárs résznél ezt az „elcsúszást” a szerzők úgy próbálták megoldani, hogy a „fent”-re vonatkozó ismereteket a mindennapi tapasztalatokból állították össze (sajtó,⁹ beszélgetések, stb.). Semmi sem utal arra, hogy a „fent” világát valamilyen „szabályos” kutatással próbálták volna feldolgozni. Azok számára azonban, akik ismerik a jelenlegi kolozsvári, romániai helyzetet, a „fent” leíró, nem kutatáson alapuló bemutatása nagyjából hiteles, meggyőző. (A problémákat alább fogjuk bemutatni.)

4. A történelmi keret tulajdonképpen egy szakmailag informált, „tudományos” bemutatása Kelet-Közép-Európa, Erdély, illetve Kolozsvár történetének. Csakhogy a hétköznapi emberek nem ebben a keretben helyezik el a jelen, helyi történéseket, hiszen az iskolai képzés során a „tudományos” igényű, ugyanakkor a „magyar szempontnak” megfelelő történelmet nem tanulták. Ez a szempont azonban – mint a szerzők is elismerik – igenis létezik. Csak éppen hogy egyfajta „folklorisztikus” történelembe ágyazódik, amit a családban (nagyszülőktől, szülőktől), barátoktól, esetleg (általában) régi történelemkönyvekből, ilyen-olyan népszerűsítő cikkekből, beszélgetések során állítanak össze maguknak. Vagyis a hétköznapi ember identitásának a történelmi kerete nem a „felső”, „tudományos” történelem, hanem egy folklorizálódott történelem, amit megint antropológiai módzerekkel lehetne összeűjteni.

5. A terepmunka során a kutatók óvakodtak attól, hogy a „nagypolitikai” jellegű témákra rákérdessenek. Azt várták, hogy a beszélgetés sajtó,

⁹ A sajtó kapcsán akár azt is meg lehetett volna nézni, hogyan, milyen hatékonysággal közvetít a két „világ” között.

konkrét helyzeti logikája „adja” vagy nem a témát, előjön vagy nem. Esetleg a végén vezették rá a beszélgetést ezekre a témákra. A következtetés az volt, hogy mivel nem, vagy ritkán bukkannak felszínre, az embereket nem is érdeklik. Csakhogy az, hogy a háztartásról vagy az emigrációról szóló beszélgetésben nem jelennek meg a „fent” témái, még nem jelenti föltétlenül azt, hogy máskor, egy más „szinten”, nem tartják őket fontosnak. És ezt nem sikerült meggyőzően bizonyítani.

6. Főleg az első, történelmi részben a szerzők nem fukarkodnak a „nacionalista” jelzővel. A fogalom használata ebben az áttekítésben kétségtelenül indokolt, hiszen a 19. és a 20. század a nacionalizmus kora (is). De vannak esetek, amelyekben a recenzens ezt értelmetlennek, történelmietlen visszamenőleges kritikának találta. Mátyás királlyal kapcsolatban például¹⁰ megtudjuk, hogy jelentős haditetteiről, államszervezési erőfeszítéseiről híres, illetve arról, hogy bőkezűen támogatta a tudományt és a művészeteket. A szobor viszont *csak* mint hadvezért mutatja be, holott uralkodása más elemeit is kidomboríthatták volna. Például, hivatkozhatott volna a megrendelő vagy az alkotó Mátyás részben román származására, és ezzel mintegy gesztust tettek volna a környék román lakosai felé. Azonban mind a mű, mind a leleplezési ceremónia – a szerzők szerint – egy diadalittas magyar nacionalizmust („triumphalist Hungarian nationalism”) sugárzott. Ez mind igaz. Csak azt nem tudom, hogy a 19–20. század fordulóján bárhol Európában hány királyt ábrázoltak köztéri szobrok úgy, hogy olvasnak, tudósokkal beszélgetnek, vagy netán éppen pénzt adnak nekik. A „gyanús” etnikai származásról nem is beszélve...

A terepmunka értelmezésénél is használják a nacionalizmus fogalmát, bár jóval ritkábban. Tekintettel arra, hogy a nacionalizmus fogalmát a szakirodalom általában azon eszmeáramlatok vagy politikai mozgalmak esetében szokta használni (ráadásul egyértelműen negatív felhanggal!), amelyek szerint egy bizonyos nemzetnek és az államnak a határai egybe kell eszenek, meglepő a kifejezés használata a kortárs helyzet elemzésében. Hiszen olyan politikai párt vagy szervezet, amely ilyen szerű programmal állt volna elő, manapság Erdélyben nincs. A hétköznapi élet szintjén pedig furcsa lenne erről beszélni. Akkor mi lehet a fogalom jelentése ebben a kötetben? A Mátyás király szobra kapcsán

¹⁰ A Mátyás királynak emelt szobor elemzése a 96–97. oldalon található. A 99. oldalon pedig már az egész főtér magyar nacionalista ikonográfiájáról olvashatunk („the Hungarian nationalist iconography of the square”).

említett ideológikus szóhasználaton kívül, a nacionalista jelző használata még két esetben fordul elő.

Megfigyelhető, hogy gyakran nacionalista jelzőt kapnak azok az intézmények, rendezvények,¹¹ amelyek valamilyen formában a magyar nemzeti identitást, kultúrát próbálják terjeszteni, „építeni”. Elsősorban a sajtó¹² (köztük a Duna TV), az RMDSZ,¹³ de hivatkoznak más intézményekre, alapítványokra is. Tulajdonképpen nacionalistává válik bárki, aki a mostanitól eltérő nyelvi, kulturális, vagy politikai jogokat, intézményeket, stb. igényel. Ezek a követelések sokszor eleve etnikai-nemzeti diskurzusnak minősülnek. Alapjában azért, mert nem fogadják el a status quót. A szerzők (nagyon helyesen) meg sem próbálják minősíteni a már meglévő jogokat, de úgy tűnik, az etnikai-nemzeti köntösbe bújtatott további projekteket már nacionalistának tartják. (Feltételezhetően azért, mert ezek konfliktusokat generálhatnak.) Az eljárás visszaságára a következő (elképzelt) példával próbálunk rávilágítani. Képzeljük el, hogy Kolozsváron nem létezik magyar állami opera, és most valakinek eszébe jut, hogy ezt követelje. Biztos nagy felháborodást keltene, nem kevesen azon az „eszement ötleten” köszörülnék a nyelvüket, hogy valakik Rossinit és Wagnert akarnak Kolozsváron magyarul énekeltetni, holott „vannak ennél fontosabb problémáink is”. Számptalan szakmai és gyakorlati problémát sorolnának fel. Azonban tekintettel arra, hogy ez az opera megvan, évtizedek óta működik, senkinek eszébe sem jut megkérdőjelezni a létjogosultságát.¹⁴

A harmadik esetben nacionalistává válik minden olyan magyar szervezet, egyéniség, terv, amely valamilyen konfliktusba keveredik román intézménnyel, politikussal, stb. Az esetek ilyen bemutatását jobb híján

¹¹ Így például megtudjuk, hogy 1989 óta a kolozsvári magyarok rendszeresen megünneplik március 15-ikét. Az ünnep egy része egy szertartás a Szent Mihály templomban, amely ökumenikus ugyan, de etnikailag kizáró jellegű („ethnationally exclusive”). Lásd 280. Ilyen fokú tájékozottságot felmutató könyvben ezt nem vártuk volna. Ki kell hangsúlyoznunk azonban, hogy a könyv egészére ez a primitív moralizálás nem jellemző.

¹² Ld. 290–291. Amit viszont a média által táplált kisebbségi neurózisról írnak, igaz lehetne, ha – a könyv tézisével ellentétben – a „fent” megfogalmazott problémákat „lent” szűrés, ártértelezés nélkül elfogadnák.

¹³ Az RMDSZ nacionalizmusát – ha van ilyen – viszonylag könnyen meg lehetne állapítani: meg kell nézni a programokat és a konkrét politikálását.

¹⁴ Máskülönből kisebbségnek lenni sehol sem különösebben „pragmatikus” dolog. A követelések értéke pedig kizárólag azon múlik, hogy képes-e további értékeket teremteni.

a „kiegyenlítés művészetének” nevezhetjük. Az elemzés célja az, hogy bebizonyítsa: nagyjából egyenlő felekről van szó, akik a nacionalista retorika azonos síkján, hasonló intenzitással érvelnek és harcolnak. A két fél nacionalizmusa egymást gerjeszti, a kialakult konfliktusért mindkét fél hibás. Így például rögtön a legelején, amikor a legfontosabb kolozsvári politikai szereplőket bemutatják, akkor az egyik oldalon megjelenik Gheorghe Funar, mint egy radikálisan nacionalista, magyarelles polgármester¹⁵, a másik oldalon pedig egy jól szervezett, önálló (?) és erősen nacionalista magyar párt.¹⁶ A magyar szervezet tehát úgy jelenik meg, mintha forrásokban, erőviszonyokban, módszerekben egy „méltó”, azonos fajsúlyú ellenfele lett volna a polgármesternek. Az olvasónak az az érzése, hogy a két fél ugyanolyan gyakorisággal, és ugyanabban a hangnemben provokálta egymást.¹⁷

Egy ilyen „kiegyenlítő” bemutatás két célt is követ. Egyrészt hitelessé teszi azt a tételt, hogy a két ellitér között éles konfliktus volt, de a hétköznapi emberek ebben nem vettek részt. És – a könyv tézise szerint – azért nem voltak mozgósíthatók, mert mások voltak a mindennapi gondjaik.¹⁸ Másrészt lehetővé teszi a szerzők számára a pártatlanság, az objektivitás látszatát. Elhallgatva azt, hogy Funar és a helyi, vagy az országos RMDSZ politikai céljai és stílusa között jelentős volt a különbség. Összefoglalva, a „nacionalizmus” ezekben az esetekben nem fogalom, az elemzés, értelmezés munkaeszköze, hanem egy címke. Ez azért meglepő, mert a könyv egész logikájával, elméletével, módszerével, leíró-értelmező tárgyalási módjával ellentétes.

¹⁵ “[A] radically nationalist and vitriolically anti-Hungarian mayor”.

¹⁶ “[A] well-organized, self-financed, and strongly nationalist Hungarian political party”. Ld. 4–5. Az RMDSZ bemutatása így kezd dik: „[n]or was Funar’s the only nationalist show in town.” Ld. 4. oldal.

¹⁷ Ezt az eljárást – főleg 1996-ig – a román sajtó jelentős része is alkalmazta. Miután az RMDSZ kormányra került, a Tökés László körül tömörülő „radikálisokról” kezdtek úgy beszélni, mintha a román szélsőségek megfelelői lennének. Az ekként beállított „vitapárosok” hamisságát nem nehéz bizonyítani. Elég át-olvasni a nyilatkozataikat.

¹⁸ Ezzel kapcsolatban a szerzőkben felvetődik a kérdés, hogy miért nem voltak Kolozsváron olyan interetnikus összecsapások, mint Marosvásárhelyen. Erre azt a magyarázatot kapjuk, hogy az előbbi esetben az elitek közti viták ellenére az emberek folytatták rutinszerű mindennapi tevékenységüket. Lásd az 5–6. oldalt. Azt nem tudjuk meg, hogy Marosvásárhelyen ez miért nem így történt. Pedig a válasz egyszerű: a titkosszolgálatok ezt a várost jelölték ki a konfliktusok színteréül.

7. Néhány téma, annak ellenére, hogy a kutatás ideje alatt is fontosnak számított, hiányzik, például: a múlt rendszer által a magánemberektől és az intézményektől elkobzott vagyonok visszaszolgáltatása, vagy a szekuritáте továbbélése, az intézménynek és ügynökeinek a „leleplezése”. Zavaró, hogy a Kárpátokon kívülieket nem délieknek („Sout-herners”), és nem regátiaknak nevezik, holott a kifejezés mind angolul („Old Kingdom”), mind románul („Vechiul Regat”) használatos.¹⁹

Marosvásárhely 100 mérföldre, nem kilométerre van Kolozsvártól.

Összefoglalva, a kötet egy szórványban élő, de erős magyar társadalom működését, újratermelődését mutatja be. Azt, hogy milyen intézmények, illetve hétköznapi eszközök segítségével határozza meg magát a többségi környezetben, és hogy ezek hogyan viszonyulnak a „nagy-politikához”. Erősségei a komoly és világos elméleti keret, illetve az, hogy rendkívül nehéz módszertani problémákat komoly terepmunkával sikerült megoldani. A felvetődő eszmei-ideológiai problémák nem vonnak le semmit a kötet szakmai értékéből.

¹⁹ Ld. 234–237.

SZÁMUNK SZERZŐI

DOBOS EDGÁR, történész, PhD-hallgató,
Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány,
Budapest

JUHÁSZ ADRIENN LILLA, PhD-hallgató,
Budapesti Corvinus Egyetem,
Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Budapest

KISS BALÁZS, történész, PhD-hallgató,
ELTE, Budapest

LÓRINCZ D. JÓZSEF, szociológus,
BBTE Politológia Tanszék, Kolozsvár

MÁRTON JÁNOS, politológus,
Omnibus Kft., Gyergyószentmiklós

RÁC LÍVIA, közgazdász,
Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kara, Szabadka

SULYOK GÁBOR, jogász,
Széchenyi István Egyetem, ÁJTK, Győr

SZEMLÉR TAMÁS, közgazdász,
MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest

SZILÁGYI IMRE, politológus,
Magyar Külügyi Intézet, Budapest

VARGA BÁLINT, történész, PhD-hallgató,
ELTE, Budapest

ZAHORÁN CSABA, történész, PhD-hallgató,
ELTE, Budapest

2008. 2. SZÁM

TANULMÁNYOK

IMPÉRIUMVÁLTÁS 90 ÉVE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén.

Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez

Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten, 1919–1921

Kiss Balázs: Államfordulat Nyitrán, 1918–1923

Michela, Miroslav – Demmel József: „Az Apponyi-szerű Krisztus” és „A Wilson arcú Pilátus”. A komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkőállítás anatómiája

MŰHELY

Cernicskó István: Ukrajna összhangra törekszik.

Az ukrán oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Römhild, R.: A migráció haszna: változó koncepciók (Komáromi Sándor)

Crowther, W. E. – Matonyte, I.: Parlamenti elitek a demokrácia hőmérőjeként: Észtország, Litvánia és Moldova (Varga Bálint)

Matsuzato, K.: Muszlim vezetők az oroszországi Volga-Urál vidéken: önmeghatározás és kapcsolat a helyi hatóságokkal (Varga Bálint)

Ruane, J. – Butler, D.: Dél-írországi protestánsok: az etnikai sajátosságok levetkezésének példája? (Lajtai L. László)

Bénalo, Th.: Törökország az átalakulások részegysége (Kakasy Judit)

Tiedemann, P.: Közel-keleti menekült-probléma: Irak (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Gimadeev, I. – Plamper, J.: Musza Dzsailil, volgai-tatár nemzeti költő képlékeny legendáriuma (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Melika, G.: Multietnikus nyelvi érintkezések a Felső-Tisza-vidéken (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Híkansson, P. – Sjöholm, F.: Ön kiben bízik? Etnicitás és bizalom Bosznia-Hercegovinában (Lajtai L. László)

Jarolinek, S.: A Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségének 2005. nyári incidense. Egy klasszikus példa a politika és média működésére napjaink Fehéroroszországában (Lajtai L. László)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Osteuropa (tematikus szám): A kisebbségek Kelet-Európája a diktatúrák lebomlása után – konfliktus és integráció (Komáromi Sándor)

Kulcsár J. László – Bradatan, C.: Politika határok nélkül: a magyar belpolitika hatása a romániai kisebbségi kérdésre (Lajtai L. László)

Rechel, B.: A bolgár etnikai modell: valóság vagy ideológia? (Varga Bálint)

Griffin, J.D.: A latinok és fehérek egyenlőtlen képviselete az USA-ban (Varga Bálint)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Hadler, F. – Franke, S. – Hídvégi Mária etc.: Kelet-Közép-Európa transznacionális perspektívából. Stratégiák a globalizáció keltette kihívások értékelésére a XIX. század végétől napjainkig (Lajtai L. László)

Chauvier, J.-M.: Hogyan írták át a történelmet az ukrán nacionalisták? (Kakasy Judit)

Saagpakk, M.: A balti-német lakosság áttelepítése (1939–1941) – civil önéletrajzok tükrében (Komáromi Sándor)

Politikatudományi Szemle

XVII . évfolyam, 2008/2

POLITOLÓGUS SZEREPEK ÉS POLITIKAI ELEMZÉS

Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor: Ki a politológus?

Tudós, elemző és más szerepek

Csizmadia Ervin: A politikai elemzés mibenléte

POLITIKAI EMLÉKEZET

Heino Nyysönen: 1956 jelentése.

A politikai analógiák szerepe a múlt megértésében

ALTERNATÍV MOZGALOM

Mikecz Dániel: A dinnye a héjától.

A bal–jobb vita a magyar alternatív mozgalmon belül

POLITIKATUDOMÁNYI REFLEXIÓK

Rónay Miklós: Állam, egyház, politikatudomány.

Nemzetközi és szubállami mechanizmusok összefüggései
állam és egyház kapcsolatában

Kurtán Sándor: Tanulmányozzuk-e James Bondot?

Politikatudomány és titkosszolgálat

KÖNYVEKRŐL

Kiss Csilla: From Transition to Globalization.

(Bayer József – Jody Jensen)

Kovács Zsuzsanna: Társadalmunk különböző nézőpontokból.

(Kovách Imre: Társadalmi metszetek)

Könyvfigyelő

Abstracts

Contents

Pro Minoritate

2008/NYÁR

IN MEMORIAM LŐRINCZ CSABA

Bíró Gáspár: Lőrincz Csaba halálára

Benkő Levente: Lőrincz Csabától búcsúzunk

Balogh Zoltán: Gyászoló család, gyászoló Testvérek!

Borsi Kálmán Béla: Búcsú a „szürke eminenciástól”

Németh Zsolt: Kedves Csaba, Főnök

Kovács István: Gyászoló Család! Végtisztességet tévő Gyülekezet!

Tórá T. Tibor: In memoriam Lőrincz Csaba 1959–2008

Tóth István: Lőrincz Csaba halálára

Várady Tibor: Egy feljegyzés Lőrincz Csabáról

Bába Iván: Lőrincz Csabára emlékezve

LŐRINCZ CSABA MUNKÁIBÓL

Lőrincz Csaba: A szomszédos államokban élő magyarokat megillető egyes kedvezményekről szóló törvény koncepciója

Lőrincz Csaba: Magyarország délkelet-európai külkapcsolati stratégiája

Lőrincz Csaba: A demokrácia feszültségei – legalitás és legitimitás

REGIONALIZMUS, AUTONÓMIA

Csutak István: Javaslat a romániai fejlesztési régiók új lehatárolására

Miklós né Zakar Andrea: Interetnikus értelmiségi diskurzusok az erdélyi autonómiáról

Soós Edit – Fejes Zsuzsanna: Az euroregionális együttműködések szereplői és céljai Magyarországon

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 48. SZÁM 2008. 2.

HIT-VÁLÁS

Köves Slomó: Az emancipáció és a zsidó vallási szakadás a nagymihályi rabbigyűlés tükrében

AKARAT-ERŐ

Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon

TABLÓKÉP

Berger Viktor: A középosztályosodás értelmezési kísérletei a német szociológiában

SZÁZADVÉG-SZÖVEGELŐ

Koltay András: A véleménynyilvánítás szabadsága. Fogalmi tisztázás az Alkotmány 61. §-ához

Barát Erzsébet: A gyűlöletbeszéd logikája

Fleck Zoltán: Szabad vélemény és demokratikus társadalom.

Rövid kommentár Koltay András fogalmi tisztázásához

Tóth Gábor Attila: A szólás méltósága

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyvárúhá

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.